

Ködöböcz József

Árvay József,
a magyar népoktatásügy
sárospataki apostola

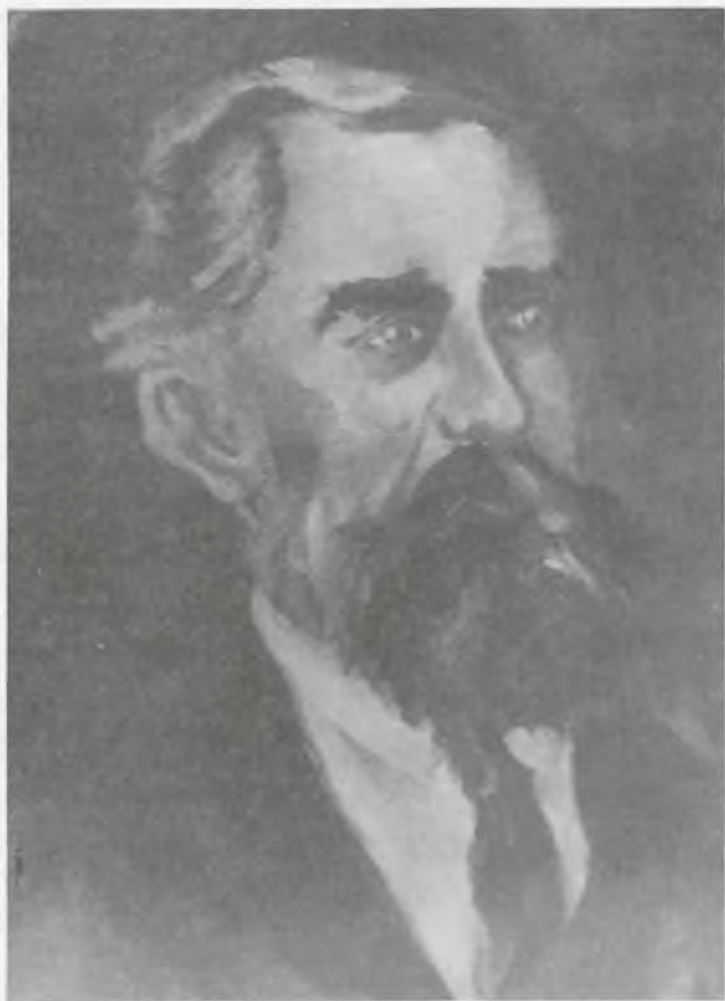
Sárospatak 1997

KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

Árva József,
a magyar népoktatásügy sárospataki apostola

Patoki Diákok Sárospataki Baráti Köre
Sárospatak, 2000. június

Ködöböcz József

ÁRVAY JÓZSEF (1823-1879)

KÖDÖBÖ CZ JÓZSEF

**Árvay József,
a magyar népoktatásügy
sárospataki apostola**

SÁROSPATAK
1997

Szerkesztette:
KÖDÖBÖ CZ JÓZSEF

Lektorálta
és a technikai szerkesztést végezte:
KOVÁTS DÁNIEL

A címlapot tervezte:
TORNALLYAY JÁNOSNÉ

Az angol nyelvű összefoglalást fordította:
ZAKUCZKI EDIT

A fényképeket és reprodukciókat készítette:
MAGI ANTAL és MOLNÁR LÁSZLÓ

Kiadja:
a SÁROSPATAKI COMENIUS TANÍTÓKÉPZŐ FŐISKOLA,
az ÁRVAY JÓZSEF GYAKORLÓ ÁLTALÁNOS ISKOLA
és KÖDÖBÖ CZ JÓZSEF

ELŐSZÓ

Sárospatak a magyar művelődés fontos városa; művelődéstörténeti becsű településeink egyik gyöngyszeme. Értékét, jelentőségét a kultúra helyi főúri támogatói mellett elsősorban iskolájának, nagy tanárainak, a haza és az egyház szolgálatára itt nevelkedett tanítványoknak köszönheti. A tanárok és diákok a hosszú évszázadok során együttes tevékenységgel, közös munkában alakították ki, erősítették, éltek, tették vonzóvá azt a „pataki szellemet”, melynek főbb jellemzői a kapott talentumokért érzett felelősség, a hivatás- és küldetésudat, a „használni”, a „segíteni” akarás, a nemzet, az egyház, az ember lelkiismeretes szolgálata. Patak a lelkészképzés és a világi értelmiség, a szakemberek nevelése mellett maradandó érdemeket szerzett a magyar művelődés, közművelődés hivatott munkásainak nevelésével, a tanítók s más tanítványai népművelő munkára való felkészítésével is.

A pataki iskola tanárai, tanítványai körül sokan kiválóan teljesítették küldetésüket, s munkásságukkal, szolgálataikkal nemcsak a szűkebb környezetüknek, hanem a szélesebb körű közösségnek, a nemzetnek és egyháznak a hálijára is érdemeseknek bizonyultak. Munkájuk beépült nemzetünk történelmébe, és segítette fejlődésünket, hozzájárult eredményeink eléréséhez. Életművük nélkül szegényebb lett volna múltunk s lassúbb a fejlődésünk. Sokukról mégis hamar megfeledkezett a hálátlan utókor. Közéjük tartozik Árvay József is.

Életéről, munkásságáról árnyaltabb tájékoztatást közöl 1886-ban a Verédy Károly szerkesztette egykötetes Pedagógiai Enciklopédia, valamint Kőrösi Henrik és Szabó László: Az elemi népoktatás enciklopédiája című, 1911-ben kiadott kétkötetes munka. Találunk némi vérszegény ismertetést az 1933-ban két kötetben megjelent Pedagógiai Lexikonban is. Szerepel a neve az 1967-ben kiadott, nem pedagógiai jellegű Magyar Életrajzi Lexikonban, de az Akadémiai Kiadó által kilenc évvel később, 1976-ban megjelentetett négykötetes Pedagógiai Lexikonban már hiába keressük a nevét; nem tartották érdemesnek, hogy szerepeljenek, noha a magyar népoktatás alakításában, fejlesztésében nagyot, kiválóan alkotott, elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Mint pataki diák és tanár a következőkben ennek az elfelejtett nagy pataki diáknak és tudós tanármak, Árvay Józsefnek az életét, tanítását, áldozatos, eredményes munkálkodását igyekszem bemutatni. Felfogása, törekvése, életműve, elkötelezett nemzet- és egyházzolgálata méltóvá

teszik a késői nemzedékek tiszteletére és hálájára. Ennek felismerése nyomán került sor az utóbbi évtizedekben Sárospatakon Árvay József emlékének megörökítésére. A város a református temető mellett utcát nevezett el róla, a Comenius Tanítóképző Főiskola gyakorló általános iskolája 1979-ben az ő nevét vette fel, s volt lakásának falán emléktábla hívja fel rá – a pataki tanítóképző megalapítójára, Zemplén várnegyze tanfelügyelőjére – az arra járók figyelmét.

Árvay József nagyon korán, életének delén távozott az élők sorából, mégis *gazdag örökséget hagyott ránk*. Jellemének, magatartásának, hivatásszeretetének, munkásságának, a nagyobb közösségeket segíteni akaró szolgálatának közelebbi megismerése kellő bizonyítékot szolgáltat ennek megállapításához. Árvay a nép, a nemzet jólétének biztosítása, emelése céljából következetesen küzdött, életét áldozta a magyar népiskola ügyéért, a nép műveltségi színvonalának emeléséért, a magyar nyelv jogainak érvényesítéséért, a szép magyar beszédért. S ma, amikor kezdjük elfelejteni saját értékeinket, és a „kelet” utánzása után a „nyugatimádat” óriási méreteket ölt, amikor az utcák, kirakatok feliratai, a kereskedelmi áruk elnevezései, a vállalkozások nevei háttérbe szorítják a magyar szavakat, kifejezéseket, amikor a magyar rádió és televízió műsorai nagymértékben elhanyagolják azokat a sajátos magyar értékeket, melyeket történelmünk során nemzetünk létrehozott, melyekkel önfeláldozóan védte, gazdagította, színezte az európai kultúrát, hasznos felidézni Árvay József küzdelmes életét és munkásságát. *Példája megmutathatja a magyar művelődés építésének, továbbfejlesztésének fontosabb feladatait, s ösztönzést, bátorítást adhat magyar értékeink megbecsüléséhez, védelméhez, fejlesztéséhez, a nemzet, az egyház, az ember szolgálatához.*

Bárcsak *érdemének megfelelően tudnánk értékelni, megbecsülni, hasznosítani Árvay József életművét*, s vele együtt minél több hozzá hasonló nagy előd jövőnket munkáló törekvését: élővé tenni gazdag örökségüket, éltető hagyományaikat, s méltó, központi helyet biztosítani megtartó nemzeti értékeinknek!

Árvay öröksége ma is előremutató, jelent gazdagító, továbbfejlesztő, tehát jövőt építő eszme. Megismerését, tudatosítását, hasznosítását érdemes vállalni!

Könyvünk sokoldalúan mutatja meg, értékeli Árvay József elméleti felfogását és gyakorlati tevékenységét, pedagógiai és tanügy-igazgatási, iskolaszervező és iskolafejlesztő munkáját, irodalmi munkásságát, egész életművét. Annak érdekében, hogy az olvasó minél teljesebb képet kapjon Árvayról, s az ismertetés hitelesebb, teljesebb, meggyőzőbb legyen, a *monográfia* anyagát *függelék* egészíti ki. Ebben Árvay törekvéseinek, fejtegetéseinek érzékeltetése céljából részletek olvashatók munkáiból, pedagógiai, tantárgy-pedagógiai nézeteiből. Közlöm Árvay irodalmi műveinek és a vele kapcsolatos irodalomnak a bibliográfiáját. Idézek tanítványainak visszaemlékezéseiből, értékeléséből. Ezekon túl

látható a könyvben néhány kép, hasonmás műveiről s munkáiból, továbbá a vele kapcsolatos, ma is meglévő emlékekről. Árvay József elméleti és gyakorlati munkássága a magyar nép felemelkedését szolgálta. Élete nagyon szorosan kapcsolódott a sárospataki kollégiumhoz és tanítóképzőhöz. A könyvborító címoldala ezt a hármast erős kötődést érzékelteti.

Árvay munkásságával régóta foglalkozom. Most érett meg a helyzet, hogy kutatásaim eredményeit közzé is tegyem. A könyv megjelenítése azonban nem volt könnyű. A magas nyomdai költségek előteremtése nehezen sikerült. Pár évvel ezelőtt még az ilyen könyvkiadáshoz voltak pályázati lehetőségek, ma már nincsenek! Ezért is mondok külön köszönetet azoknak, akik mellém álltak, akiknek a támogatásával tervünk valóra válhatott. Hálásan köszönöm Kováts Dánielnek a baráti ösztönzést e könyv megírására, építő lektori véleményét, segítségét az anyag jobb, teljesebb kifejtésére. Köszönettel tartozunk a könyv kiadásának felkarolásáért Szövényi Zsolt minisztériumi főtanácsos, főosztályvezető-helyettesnek. Köszönet illeti az Árvay József által alapított tanítóképző intézetünk két hűséges diákját, hálás tanítványunkat: Ficsor Miklós balatonszemesi igazgatóhelyettest, aki 1955-ben végzett, s Petróczi Ferenc nyírbátori polgármestert, aki 1976-ban szerzett diplomát. Nagyobb összegű anyagi támogatással segítette a kiadást Sárospatak város önkormányzata, a Szárnyas Sárkány Kulturális Vállalat, a Kárpát-hús Kft, a Tehetséges Hátrányos Helyzetű Tanulók Segélye Alapítvány, a Tanítóképző Főiskolák Főigazgatói Kollégiuma, a „Sárospatakért” Baráti Kör Alapítvány. Támogatásuk tette lehetővé, hogy az Árvay Józsefnek emléket állító kötetünk a pataki önálló tanítóképző megalapításának 140. évfordulóján megjelenhessék.

ÁRVAY JÓZSEF NÉPOKTATÁSÜGYI SZOLGÁLATÁNAK ALAPJAI

1. A sárospataki szellemi háttér

Hazánkban a 19. század igyekezett rohamosan pótolni a múltat, segíteni az előrehaladást. Ez az időszak a *hatalmas politikai küzdelmek, a nagy gazdasági és társadalmi átalakulás, az erőteljes irodalmi, művelődési, pedagógiai fejlődés korszaka volt*. S ebben az általános méretű nagy előrehaladásban érzékelhető, *fontos szerepet kapott Sárospatak is*. A kisváros szabadságharcos hagyományai, a magyar nép felemelésére irányuló törekvései, a közösségek szolgálatának vállalása és teljesítése egyaránt beépültek a magyar nemzeti politikai küzdelmekbe, és segítették a fejlődést. *A kollégium neveltjei, végzett diákjai ott voltak a század nagy küzdelmeinek csaknem minden színterén*, különböző mozgalmainak élvonalában, részt kértek a nemzeti felállásból, jelentős szolgálatot vállaltak a társadalmi haladás, továbblépés feladatainak megoldásában, az új Magyarország felépítésében. Bátorságukkal, következetes harcukkal segítették a magyar nemzet fejlődését, megújulását.

Az e korban élő pataki diákok közül néhányra, az ismertebbekre név szerint is hivatkozunk: *Kossuth Lajos* (1802-1894) a reformkor neves politikusa, az 1848/49-es szabadságharc vezéralakja, Magyarország kormányzója, *Szemere Bertalan* (1812-1867), az 1849-es magyar kormány elnöke, *Teleki László* (1811-1861) államférfi, a reformkori főúri ellenzék egyik vezéralakja, *Fáy András* (1786-1864) az első magyar társadalmi regény írója, az első magyar takarékpénztár megalapítója, akinek a magyar gazdasági és kulturális elmaradottság felszámolásáért folytatott következetes küzdelme szolgáltatta Széchenyi Istvánnak az első ösztönzést a nemzeti reformokra, a nyelvújító *Kazinczy Ferenc* (1759-1831), aki a magyar nyelvű irodalomtól és iskolától remélte, várta a magyarság megújulását, s következetes munkával szolgálta is azt, *Tompa Mihály* (1817-1868) költő, aki a nemzetet a nép, a haza, a munka szeretetére, nemzeti jogainkhoz való ragaszkodásra ösztönözte, aki az önkényuralom idején a magyarságban a lelket tartotta. *Izsó Miklós* (1831-1875), a magyar nemzeti szobrászat legnagyobb alakja, az első szobrász, aki alakjait a népből merítette.

A sárospataki alma mater

Pataki diák s tanár volt *Erdélyi János* (1814-1869) költő, író, kritikus, filozófus, esztéta, magyar népköltés-gyűjtő, akinek a nevéhez kapcsolódnak részben vagy egészben az 1850-es, 60-as évek kollégiumi újításai, fejlesztései. Innen indult *Fogarasi János* (1801-1878) író, történetíró, jogtudós, nyelvész, a Magyar Tudományos Akadémia első értelmező szótárának társszerkesztője. Itt dolgozott *Hegedűs László* (1814-1884) egyházjogász, lelkész, történész, pedagógiai és tankönyvíró, politikus, aki az 1850-es, 60-as és 70-es években nagy szerepet játszott a kollégium fejlesztésében. Pataki gyökerű *Kiss Áron* (1845-1908) pedagógiai író, „a magyar neveléstörténet Liviusa”, tankönyvíró, újságíró, a Magyar gyermekjáték-gyűjtemény című mű (1891) szerzője, aki elsőként kutatta és dolgozta fel a magyar pedagógiai irodalom múltját; *Almási Balogh Pál* (1797-1867) történeti, filozófiai, orvosi író, természettudós, az aggteleki cseppkőbarlang első részletes magyar nyelvű leírásának készítője, az állatvédő egyesület és az iparegyesület megteremtője; *Tóth Ede* (1844-1876) költő, színműíró, A falu rossza című népszínmű szerzője.

A sárospataki tanítóképző intézet első épülete

A pataki diák volt *Egressy Béni* (1814-1851) színműíró, zeneszerző, a Szózat ismert zenéjének szerzője, dalköltő; *Kováts Mihály* (1762-1851) természettudományi író, az első magyar nyelven megjelent önálló kémiai és törvényszéki orvostan szerzője; *Pálczy László* (1783-1861) politikus, a reformkori országgyűlések vezérszónoka, aki magyar nyelven kezdte meg a törvények szerkesztését, s aki 1849. április 14-én a debreceni nagytemplomban felolvasta a Függetlenségi nyilatkozatot; *Balásházi János* (1797-1857) történetíró, gazdasági szakíró, a magyar agrártudomány úttörője, a zempléni reformkori liberális nemesség vezérégyénisége; *Péchy Tamás* (1829-1897) író, újságíró, politikus, miniszter, akinek nagy érdeme van a magyar vasutak ügykezelésének magyarrá tételében; *Chalupka János* (1791-1871) egyházi író, „a szlovák vígjátékírási atyja” és így tovább.

Elihez a nagy nemzedékhez tartozott, ennek volt egyik jeles képviselője, a magyar nép kulturális – s ezzel együtt gazdasági – felemelésének nagy harcosa, *Árva József*. Életének nagy részét Sárospatakon töltötte. Patak levegőjét, az ősi kollégium eszméit szívta magába az is-

kola diákjaként 16 évig, s élte, megvalósította a kollégium tanáraként, majd Zemplén vármegye tanfelügyelőjeként 27 éven át.

Ki volt ez az Árvay József, akiben kora az „eszményi pedagógust” látta, akit tanítványai és kortársai nagy haladó reformpedagógusként tiszteltek, aki „egy nagy időszak szükségletét dicsőségesen elégítette ki”? Alakja, munkája, kultúrpolitikai törekvése, a magyar nép művelődéséért folytatott harca hogyan illeszkedik be a század nagy nemzedékének törekvéseibe, küzdelmeibe? Mivel, mennyiben járult hozzá századának nagy fejlődéséhez, s segítette a modern Magyarország formálását? Mit köszönhet Árvaynak Sárospatak, a pataki kollégium és tanítóképző, valamint az egész magyar nevelés- és iskolaügy, a hazai művelődés? Ki volt ő, akinek nevét, munkásságát a hálátlan utókor hamar, már három évtized elmúltával nagyrészt elfelejtette? Kérdések, amelyek arra ösztönöznek, hogy mélyrehatóan foglalkozzunk életével, munkásságával, elemezzük törekvéseit, feltárjuk életművét.

Árvay József munkásságának elemzése arról győz meg, hogy érdemes, szükséges, hasznos felidézni alakját, bemutatni törekvéseit, számot adni munkájának eredményeiről. *A vele való foglalkozás, tevékenységének és felfogásának feltárása segíti a 19. század harmadik negyedének, a tanítóképzés korabeli elméletének és gyakorlati megvalósulásának, a népiskolai oktatás tartalmi és módszerbeli megújulásának, a magyar állami népoktatás kialakításáért folytatott küzdelemnek a megismerését.* Segíti azoknak az eszmei áramlatoknak a megértését, amelyek a magyar pedagógiai gondolkodásban, többek között az európai haladó eszmék hatására – de mégis sajátos módon, a hazai viszonyokra alkalmazottan – az abszolutizmus korában és később is jelentkeztek.

Küzdelmes, áldozatos életének megismertetésével, korunkban is korszerű tanításainak, elméleti és gyakorlati pedagógiánkban ma is érvényes, ma is ható eszméinek tudatosításával erősíthetjük, fokozhatjuk pedagógiai tevékenységünk eredményességét, segíthetjük pedagógiai feladataink hatékonyabb megoldását. *Építő eszméinek feltárása és hasznosítása – a kettő együtt – lehet méltó tisztelgés a magyar nép szolgálatában elévő Árvay József életműve előtt.*

2. Árvay József élete

Árvay József élete rendkívül küzdelmes volt. *1823. december 13-án szegény falusi református pap gyermekeként Kistráska községben (Zemplén megye) született.* Édesapja Árvay András, édesanyja Kassai Eszter. Még nem töltötte be a harmadik életévét sem, amikor elvesztette édesapját. Anyja ezután a Golopon lakó testvére családjának támogatásával gondoskodott a neveléséről.

Elemi iskolai tanulmányait Golopon kezdte, majd gyámja, Bihari János ondi lelkész hét és fél éves korában elvitte Sárospatakra a kollégiumba, ahol *1831. április 29-én írták be* a gimnázium mellett működő előkészítő osztályba, a *progimnáziumba*. Ettől kezdve élete összesen öt Sárospatakkal, a pataki kollégiummal és tanítóképzővel. Gimnáziumi tanulmányait befejezve 1839. július 19-én nyert felvételt 80 társával együtt „beneficiatus”-ként mint teológus az akadémiára.¹ Érdekességként az is megemlíthető, hogy vele együtt ekkor, 1839-ben írta be nevét az anyakönyvbe, és lett „tógátus diák” a nála hat évvel idősebb Tompa Mihály is. Az akkori tanulmányi rendszernek megfelelően ezután hét évig bölcsészeti, jogi és teológiai tanulmányokat folytatott, s végzett diákként 1846. július 6-án hagyta el a kollégiumot.

Élete rendkívül küzdelmes volt. Mint szegény, szorgalmas diák, tanítást vállalva haladt előre: az Alma Mater ösztöndíja biztosította számára a tanulás lehetőségét, s „tanulótársainak oktatgatásával kereste kenyeréhez a sót”. Dezső Lajos szerint „korán árvaságra jutva és egy jómaga is tehetetlen özvegy anya gondozására szorulva csak az iskola, az alma mater berendezésének köszönhető, hogy el nem merült a létért való küzdelemben, sőt erőiben megizmosodva hagyta el annak gondozó ölet. Önmunkásság és öntevékenység kifejti az erőket”, s a létért való küzdelem megtanította az erők okos használatára. Ezért is jelle-

¹ Vö.: *Classificatio Togatorum et non-Togatorum Scholae S. Patakiniae Civium prioris semestris Anni scholastici 1838/40.* - Árvay József az alábbi adatokat írta be: *Josephus Árvay, 15 (éves), h. h. (vallású), Bihari János (gyámja), Ond (lakóhely), beneficiatus (jótéteményes).* A Sárospataki Református Kollégium Levéltára (a továbbiakban: SRKLt). - Utalunk kell röviden családi nevének írására is. Hivatalos levelein, feltejesztésein, könyveinek címlapjain, kisebb tanulmányain nevét kétféleképpen írja: az *-i*, illetve az *-y* használatával *Árvai*-nak, illetve *Árvay*-nak. Magyarázható ez azzal, hogy abban az időben a családi név írásában sem az *-i*, sem az *-y* használatának nem tulajdonítottak jelentőséget. Még az 1860-as években sem fordítottak gondot a nevek következetes írására. Dezső Lajos, a tanítóképző nagynevű igazgatója Szentesen megkezdett tanulmányait az 1860-as évek második felében Sárospatakon folytatta. Itt nevét a kiejtés szerint *Dezsőnek* írták be az anyakönyvbe, pedig *Deseő* volt, s aztán egész életében ő is a Patakon beírt nevet használta. - Könyvünkben egyöntű eljárással az *Árvay* névírást alkalmazzuk.

mezte tanulói pályáját édesanyja úgy, hogy fia „nem neveltetett, hanem nevelkedett”.² A följegyzések szerint *tanárai kedvelték, nagyra becsülték* a sokat nélkülöző, kiemelkedő képességű, szorgalmas gyermeket és tehetséges ifjút, a *diákok pedig szerették, lelkesedtek a szegény, segítőképző tanulótlársért, barátért*. Tanuló korában bekapcsolódott a sáros-pataki diákok ifjúsági, közösségi munkájába. „Jeles tagja” volt az ifjúsági egyesületnek, amely 1842-től Főiskolai Szépműegylet névvel működött. Mint basszista tagja volt a híres kollégiumi énekkarnak, melynek édesapja 1819-ben karelnőke is volt.

Tanulmányai végén házi nevelőként működött. Először a Szepesség-ről visszatérve Bekény Benedeknél töltött néhány hónapot, majd mintegy két évig egy gazdagabb családnál, Boronkay Albertnél volt tanító. 1848 augusztusában letette a lelkészi vizsgát is, s utána félévig *Megyaszon* szolgált segédlelkészként. Ezután újabb házi nevelőség következett Dégenfeld Imrénél Tégláson, ahonnan azonban megbetegedése miatt nemsokára visszatért övéihez, s a *golopi és ondi* református egyházakban volt segédlelkész.³ Jó munkáját elismerve 1851. február 19-én *az ondi református gyülekezet megválasztotta lelkészének*. Még abban az évben egy félév múlva az a megtiszteltetés érte, hogy a *tiszáninneri református egyházkerület közgyűlése* a 28 éves, jól képzett fiatalembert, volt iskolája javaslatára „több ajánlottak közül mind nevelői ügyessége, mind tudományos classificája, különösen matematikai műveltsége tekintetéből” szeptember 23-án *meghívta a sáros-pataki kollégiumba „az algimnázium legalsóbb osztályába osztályvezérül” megnyiségtan tanárnak*.⁴ A tanítást 1851. november 19-én kezdte meg.

Árvay lelke mélyén vonzódott a nevelői pálya felé, élete hivatásának a nevelést-tanítást tekintette. Ennek megfelelően a meghívást örömmel fogadta, és *boldogan, lelkesen ment vissza szeretett iskolájába nevelni-tanítani*. Diákoskodása idején a mennyiségtan és a természettu-

² DEZSŐ LAJOS: *Árvay József* Pedagógiai Plutarch. Szerkesztette: Orbók Mór. II. kötet. (A továbbiakban: *Árvay József*.) Budapest (a továbbiakban: Bp.), 1888. 42. o. - Dezső Lajos arról is ír, hogy Árvay édesapja, „a puritán érzelmű, szigorú erkölcsiségű férfiú, egykor nevelője volt Szemere Miklósnak”, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának, költőnek, műfordítónak, „az 1848-49-es szabadságharc utáni zempléni ellenzék vezérének, s a Szemere család az árván maradt fiút évi 50 forint segélyben részesítette. Vö.: DEZSŐ LAJOS: *Emlékbeszéd néhai Árvay József zempléni megyei tanfelügyelő fölött*. A Sáros-pataki Állami Tanítóképezde Értesítője az 1877/78. és 1878/79. tan évekről, (A továbbiakban: *Emlékbeszéd*). Sáros-patak (a továbbiakban: Sp.), 1879. 13. o.

³ Dezső Lajos szerint „már mint házi nevelő igyekezett a képzettségét továbbfejleszteni, elsősorban a matematika szakban lévő hiányokat pótolni, éjet-napot egyggyé tett, de lelkiismeretessége miatt egészségét ásta alá, épp e miatt kellett nevelői hivatalát a káplánnival felcserélnie. Oly világosan gondolkodó fő, minő Árvay volt, nem tűrhet a félmohályt, neki világosságra kellett törekednie mindenben, amihez fogott; ez jellemzi őt minden munkájában s ennek következménye az előadás ama világossága, mely őt mint tanárt s mint írórt népszerűvé tette.” DEZSŐ LAJOS: *Emlékbeszéd*, 3-4. o.

⁴ Vö.: A Tiszáninneri Református Egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyve, 1851. szept. 23. SRKLI.

dományok tanítására még nem fektettek olyan súlyt, mint a humán tudományok oktatására. Árvey érezte, hogy tanári munkája érdekében a fejlődésnek, a kor követelményeinek megfelelően mennyiségtanból tovább kell képeznie magát. Ezért nagy szorgalommal igyekezett bővíteni s elmélyíteni szaktudását és általános műveltségét. Következtes, lelkiismeretes munkával, folyamatos önképzéssel, továbbá 1854-ben négy hónapos bécsi műegyetemi szaktanulmánnyal a legjobb gimnáziumi tanárok közé küzdötte föl magát.

1855-ben családot alapított. Feleségül vette Meczner Annát, Meczner András és Lácza Szabó Katalin leányát. Mind a Meczner, mind a Lácza Szabó család fontos szerepet játszott a város, a kollégium és a megye életében. *Árveyéknál* 1856 és 1876 között, tehát 20 év alatt *tizzenegy gyermek született*, akik közül azonban hatot életében eltemette. Vele együtt élt, nála lakott édesanyja is.⁵

Megnyerő emberi tulajdonságai, magas fokú képzettsége, nagy szaktudása, eredményes gyakorlati és elméleti pedagógiai munkássága elismeréseként *az egyházkerületi közgyűlés 1856. november 11-én megválasztotta a kollégium keretében, annak egyik intézeti ágaként létesítendő „tanítóképezde” igazgatójának, s megbízta a képzés, az intézmény megszervezésével.* Árvey korszerű s hatékony tanítóképzést akart, ezért – bár már gyakorlott, kész tanár volt – a képző munkájának megindítása előtt *e munkájára is igyekezett lelkiismeretesen, alaposan felkészülni.* *1856-ban féléves külföldi tanulmányúton volt,* közelebbről megismerkedett Németország, Belgium és Svájc híresebb tanítóképző intézeteinek s ezzel együtt népiskoláinak életével, munkájával, szervezetével, továbbá a német pedagógia fejlettebb eszméivel, korszerű tanításával. S amikor külföldi útjáról hazatért, már igen gazdag elméleti pedagógiai ismeret és képzési tapasztalat birtokában foghatott hozzá a tanítóképző munkájának megszervezéséhez. Lázás előkészítő tevékenység után *az intézet 1857. november 16-án nyílt meg,* s Árvey a képző lelke, a tanártársak idősebb testvére és a diákok nevelő apja lett.

Árvey nagy munkabírási, rendkívül tevékeny, alkotó ember volt. *Erős küldetéstudattal, felelősséggel és nagy odaadással végezte minden vállalt munkáját.* Vallásos ember volt, aki a tehetségét Istentől kapott talentumként fogta fel, s nagy szorgalommal, következetességgel igye-

⁵ Árvey József gyermekeinek neve és születési éve: *József*, 1856. (Meghalt: 1878-ban.) - *Kálmán Ödön*, 1857. (Meghalt: 1858-ban.) - *Zoltán*, 1859. - *Vilma*, 1860. (Meghalt: 1865-ben.) - *Anna Mária*, 1862. (Meghalt: 1863-ban.) - *Ida*, 1865. (Meghalt: 1865-ben.) - *Béla*, 1866. - *Ilona*, 1867. - *Ida*, 1871. - *Aladár Jenő*, 1873. (Meghalt: 1873-ban.) - *Dezso*, 1876. - Gyermekei életének alakulására vonatkozóan nem találtam adatokat, csak Ilona sorsáról közöl GULYÁS PÁL: *Magyar írók élete és munkái* című munkájában (Bp. 1939. 851. o.) néhány fontos adatot. Eszerint *Árvey Ilona* 1888-ban szerzett tanítói oklevelet, majd a sárospataki református iskolában tanított 1889-1901-ben. 1902-3-ban nyugdíjban élt. 1903-6-ban a kapnikbányai állami, majd 1906 és 1920 között a marosvásárhelyi állami iskolában, 1920-21-ben Debrecenben a református, s 1921-22-ben Nyíregyházán ugyancsak református iskolában tanított. 1904 és 1906 között cikkei jelentek meg a Szatmári Tanügyi Értesítőben.

kezett azt fejleszteni, gyümölcsöztetni, az élet különböző területein hasznosítani. Arra törekedett, hogy feladatai megoldására lelkiismeretesen s szorgalmas önképzéssel jól felkészüljön, hogy munkáját kellő eredményességgel, nagy hatékonysággal tudja végezni. Ennek megfelelően például, amikor megbízták a kollégiumon belüli önálló tanítóképző megszervezésével, melynek véglegesen kiépített s általánosan elfogadott tanulmányi rendszere, szervezete hazánkban még nem volt, először is gondosan áttanulmányozta a tanítóképzés meglévő gyér hazai szakirodalmát, kellően tájékozódott a képzés már kialakult gyakorlati formáiról, s külföldi tanulmányútján megismerkedett a fejlődés magasabb szintjén álló gyakorlati eljárásokkal és elméleti pedagógiai munkákkal. Árvay a tanítóképző munkájának irányítása, szervezése közben is folyamatosan olvasta, tanulmányozta a külföldi, főleg a német pedagógiai irodalmat, módszertani munkákat, a népoktatással és tanítóképzéssel foglalkozó publikációkat és az azokban foglaltakat igyekezett a magyar körülményekhez alkalmazva a képző tevékenységében, munkájának szervezésében és fejlesztésében fel is használni. Ékesen bizonyítja mindezt könyvtára leltárának fennmaradt jegyzéke és a tanítóképző munkájának alakulása is.

A fentieknek megfelelően *kellő tudás és gyakorlati tapasztalat birtokában, nagy hivatásszeretettel, elhivatottsággal tanított és irányította a tanítóképző munkáját*. Közben nagy gondja volt a tanulók nevelésére és ezzel együtt a tanárok munkájának segítésére, továbbfejlesztésére, a tanárok nevelésére is. Munkájának eredményességét, hatását bizonyítja az is, hogy ettől kezdve a pataki tanítóképző a tanítással együtt mindig tudatosan törekedett a nevelésre, a tanárok pataki tanítóképzős tanárokká formálására is. Munkájával Árvay nemes küldetést vállalt, teljesített, s ennek megfelelően igyekezett minél jobban, sokrétűbben szolgálni népét, nemzetét és egyházát.

Főhivatású munkakörei egész embert kívántak, de *ő ezeken felül is sokat vállalt magára, sokféle (társadalmi) munkát végzett*. Pedagógiai írásaival a magyar nevelés-oktatás korszerűsítését, hatékonyságának fokozását igyekezett segíteni. Népiskolai tantervével elsősorban a tisztáninneri református egyházkerület iskolaügyének fejlesztésére törekedett. Tankönyvei, vezérkönyvei s az ezekkel kapcsolatos pedagógiai fejtegetései által a nép művelődését, általános felemelkedését, a tanítói munka eredményességét igyekezett támogatni.

A tanári-igazgatói és a sokrétű pedagógiai írói tevékenysége mellett *nagy szerepet vállalt az iskolában, a szélesebb egyházi és világi társadalom életében, a különféle feladatok megoldásában is*. Nagy részt vállalt magára a kollégium tanárai által elindított Népiskolai Könyvtár munkájából, a Sárospataki Füzetek szerkesztéséből. Mint képzős igazgatót az egyházkerületi közgyűlés 1862-ben akadémiai tanárrá is választotta, s 1867/68-ban mint közigazgató irányította a kollégium tevékenységét. Tagja, lelke volt az alsózempléni református egyházmegye és a tisztán-

innen református egyházkerület tanügyi bizottságának. Tagja s hosszú éveken át jegyzője volt az egyházkerületi közgyűlésnek és az egyetemes református tanügyi bizottságnak. 1866-ban gondozta a Protestáns Népiskolai Közlönyt is. Mindezeket túl volt ereje, jutott ideje a gazdálkodásra is. Több mint két kataszteri hold szőlőben s ennél több szántóföldön gazdálkodott.

Árveynak nemcsak diákkorában, hanem később is, *egész életében nehéz harcot kellett vívnia a fennmaradásért*. Tudós, szívvel-lélekkel hivatásának élő pedagógus volt, akinek nem volt kellő érzéke a gazdasági ügyekhez, aki többször még jogos anyagi érdekeinek érvényesítéséről, megvédéséről is lemondott. Népes családjának megfelelő eltartása szerény körülmények között is sokba került, sok nehézséggel járt. Feleségének Sárospatakon a korabeli városi összeírás szerint 1 egész 2/8 telken épült háza volt. Bármilyen sokat vállalt és dolgozott is Árvey, tanári, igazgatói, majd tanfelügyelői fizetése, továbbá az egyéb munkával, nagy elfoglaltsággal, szorgalmas pedagógiai, tankönyvírói tevékenységével szerzett kiegészítő keresete nem biztosított annyi jövedelmet, mint amennyi népes családjának eltartásához szükséges lett volna. Árvey anyagilag nehéz helyzetben élt, adóssággal küszködött. Egy 1866-ban összeállított városi kimutatás szerint 500 forint adóssága s 240 forint kamattartozása volt. Ugyanakkor 1635 forint összeggel a kollégiumnak is tartozott. Ez az adósság a főiskola által megjelentetett tan- és vezérkönyveivel kapcsolatos túlfizetésből, továbbá bizonyos összeg kölcsönvételéből keletkezett.⁶ Adósságainak egy részéről 1877-ben sikerült megszabadulnia, amikor is a Református Egyetemes Tanügyi Bizottság kifizette számára a tankönyvírói tiszteletdíjával kapcsolatos 1000 forint összegű régi tartozását.

A pedagógiától, a tanügytől a kedvezőbb anyagi érvényesülés lehetőségére sem tudta elvonni. 1866-ban a megyeszóói gyülekezet jóval magasabb jövedelmet biztosító lelkészi állásra hívta meg, de Árvey a meghívást nem fogadta el: megmaradt Istent szélesebb körben szolgáló, a magyar nép művelődését jó tanítók képzésével segítő pataki tanárnak. Dezső Lajos szerint Árveyt a tanítóképzőhöz többszörös kapocs fűzte: „Ő volt annak megalapítója, továbbfejlesztője, hűséges őre... S azon 18 év alatt, mit a főiskola kebelében töltött, munkálkodott annyit, mint mások egy hosszú élet alatt, s használt a tanügynek mint író, mint tanár oly mértékben, miként kevesen a kortársai közül.”⁷

Tizenkét évi nehéz s eredményes munkásság után újabb szakasz következett Árvey életében. Alapos képzettségét, haladó pedagógiai tö-

⁶ Zsindely István gazdasági választmányi elnök 1876. október 21-én a következőket írja Kun Bertalan püspöknek: „Árvey József tartozásából 1 135 forintról még kötvény sincs, 500 forintról pedig csak ideiglenes kötvény van, tehát sem amaz, sem emez nem lehet betáblázás által biztosítva, de megvallva az igazat, nem is lenne mire azokat betáblázni, mert az ő birtoka mások követelése által már túlterhelve van”. SRKLI.

⁷ DEZSŐ LAJOS: *Emlékbeszéd*, 1. o., továbbá Pedagógiai Plutarch, 42. o.

rekvéseit, eredményes munkáját, a népiskolai tanügy terén kifejtett kiemelkedő, úttörő tevékenységét elismerve, az országos tanügyi reform megindulásakor Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter az 1868. évi XXXVIII. t. c., a népiskolai alaptörvény végrehajtása során 1869. május 10-én „*Árvay József tanítóképezdei igazgató tanárt és a magyar akadémia levelező tagját*” királyi tanácsosi címmel Zemplén vármegye tanfelügyelőjévé nevezte ki.⁸

Hogy felettes szerve, a tiszáninenni református egyházkerület mennyire szerette Árvayt, milyen nagyra értékelte pedagógiai munkásságát, tanári-igazgatói tevékenységét, mutatja annak közgyűlési állásfoglalása is. Amikor ugyanis Árvay igazgatói állásáról lemondott, és megköszönte az egyházkerület addigi támogatását, a közgyűlés az alábbi határozattal búcsúzott el tőle: „Amily sajnós és közfájdalmat okozó egyrésztől egyházkerületünkre nézve a jelentékeny veszteség, mely Árvay József úrnak intézetünk köréből eltávoztása által képezdénket éri, éppen olyan örvendeztető másrésztől azon kitüntetés, mellyel a tisztelt tanár úr ő cs. kir. apostoli felsége által érdemei jutalmául megtiszteltetett. Az érzékeny veszteséget sok tekintetben kárpótolva érzi egyházkerületünk az által, hogy őt éppen azon a téren, melyen annyi hivatottsággal, annyi buzgalommal – mondhatni az akadályokkal folytonos küzdésben –, oly meglepő eredményt vívott ki, most újra egy nagyobb körű államhivatalban értékesítheti az országos közoktatás ügyében ismert tehetségeit. A tisztelt tanár úrnak képezdénk s általában köztanügyeink körül szerzett dús érdemei iránt hálás elismerését ezennel jegyzőkönyvileg nyilvánítván, egyházkerületünk, lemondását sajnós érzettel elfogadja, s elbocsátja őt nagyobb és tehetségeinek megfelelőbb díszes pályájára, óhajtván, hogy a gondviselés kísérje őt a több teherrel, mint fénnel járó nagy hivatalában s kedvező siker koronázza országos tanügyünk érdekében teendő minden buzgó törekvéseit.”⁹

Árvay József érzékeny búcsút vett szeretett munkahelyétől, a kolégiumi tanítóképzőtől is. Hangsúlyozta, hogy új munkakörében is, melynek az előbbinél sokkal nagyobb a hatásköre, folyamatosan kapcsolatban lesz a tanítóképezővel, s igyekszik tovább is szolgálni, segíteni annak munkáját. A képzős tantestület igazgató-tanári újszerűségének, eredményes működésének elismerésére, méltatására azt is jegyzőkönyvbe foglalta, hogy Árvay „lelkességére, kitartására s belátó értelmiségére alapítva lépett életbe s virágzott a sárospataki képezde.”¹⁰ Árvay tanfelügyelői kinevezését Zemplén vármegye bizottmánya „a közoktatás és tudományos műveltség terén valóban elősmert jeles férfiú” meg-

⁸ A VKM 739/69. sz. rendelete. Néptanítók Lapja, 1869. 273. o.

⁹ Egyházkerületi jegyzőkönyv, 1869. május 20-21. 60. o. SRKLt.

¹⁰ Vö.: Tanári értekezletek jegyzőkönyve, 1869. május 24. SRKLt.

bízásaként örömmel, lelkesedéssel üdvözölte, s ígérte, hogy törvényes törekvéseiben, munkájában a megye segíteni fogja.¹¹

Tanfelügyelői hivatalát jó szándékkal és nagy tervekkel 1869. május 24-én foglalta el. Új munkakörében is kiváló szakértelemmel s kitartó buzgalommal tevékenykedett. Itt is a pedagógiai munka, a *népnevelés ügyének szolgálata vonzotta*, lelkesítette. Nagy felelősséggel végzett kitartó, szorgalmas, lelkiismeretes, küldetéstudatos munkája teljes mértékben lekötötte idejét, erejét. Emiatt tankönyvírói, pedagógiai írói tevékenységre már nem volt lehetősége. Dezső Lajos szerint a tanfelügyelet „elvonta őt, amiben leginkább a helyén volt, eddigi munkakörétől, a tanítói pályától s egyúttal az irodalomtól is. A tanfelügyelői hivatal ugyanis egy, a tanügyért lelkesedő férfiúnak egész életmunkásságát, minden idejét igénybe veszi, s Árvey nem volt olyan ember, ki e nehéz munkakörben vendégszereplésre ráért volna a hír- és vagyonszerzés színpadjain,”¹² bármennyire nagy szüksége lett volna is a többletkeresetre.

Árvey hivatásszeretettel, áldozatokat vállalva végezte a tanfelügyelői munkáját is, s vágyott lelkiismeretes, odaadó munkájának sikerére. „Eszményien fogta fel a tanfelügyelői kötelességét. Azt szerette volna, ha az iskolákban is eszményien folytatódna a munka.”¹³ „Tanfelügyelői működése azonban nem volt olyan dúsan gyümölcsöző, mint ahogy addigi fényes tanári és írói működése után várható lett volna”, de ez nem az ő jóakarátán és buzgóságán múlt.¹⁴

Árveynak nagy küzdelmet kellett vívnia a körülményekkel. A polgári társadalom állami népiskolájának magyarországi megteremtése ugyanis mindenütt, így Zemplén megyében is nagy ellenállásba ütközött, s csak lassan és nagy nehézségek közepette valósulhatott meg. S mindez a népiskolai törvényt magasra értékelő, a nép műveltségének emelését szolgáló törvény előírásainak lelkiismeretes érvényt szerezni akaró Árvey József számára rendkívül nagy idegi és testi-fizikai megterhelést jelentett. Az évek múltával a bürokratikus közigazgatási hivatalnoki munka is egyre bénítóbban hatott rá. Lassan kénytelen volt belátni, hogy a törvény végrehajtását, a népnevelés széleskörűvé tételét sok-sok tényező akadályozza, amelyek legyőzéséhez hivatala nem rendelkezik elegendő erővel, tekintéllyel, s azok, akiknek kötelességük lenne, ehhez megfelelő támogatást nem adnak. Rá kellett döbbsennie, hogy a nemzet jövőjét munkáló törvényes rendelkezéseknek ezért kellően érvényt szerezni nem lehet. Mindez belső örlődéssel, önemésztődéssel járt, egészségének megromlásához vezetett. Kedélye, munkábi-

¹¹ Zemplén Vármegye Törvényhatósági Bizottsága jegyzőkönyve, 1869. június 2. 392. o. Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely (a továbbiakban: ZLÜ).

¹² DEZSŐ LAJOS: *Árvey József*. 47. o.

¹³ KÖRÖSI-SZABÓ: *Az elemi népoktatás enciklopédiája*. Bp., 1911. I. kötet, 122. o.

¹⁴ VÖ.: GYERTYÁNFFY ISTVÁN: *Árvey József*. Néptanítók Lapja, 1879. 101. o.

rása és munkaakarása lassan megtört, és a tanfelügyelői hivatal – mint azt bizalmas baráti körben el is mondta – lassan nyűg lett a számára, melytől szabadulni akart. S közben „egyre zárkózottabbá, szótlanabbá lett. Ki tudná, hogy mi minden bánthatta, emészthette még a hivatali csalódásain kívül?... Az bizonyos, hogy egyszercsak láttuk a szép deli alakot megroskadni, a lelkesedést sugárzó szemeket megbágyadni s éreztük, hogy egy fényes csillag lehullóban van” – írta Árvay életének utolsó idejéről egyik volt tanítványa, a pataki főiskola neves tanára, Radácsi György.¹⁵

Sok csalódása, az a tudat, hogy a népoktatásügy fejlesztésére irányuló erőfeszítésének, áldozatos munkájának nincs meg a kellő eredménye, indíthatta arra, hogy végül is nyugdíjazását kérje. Bizonyára szerepet játszott ebben az is, hogy folytatni akarta pedagógiai tan-könyvírói tevékenységét. Nyugdíjazását azonban már nem érthette meg, mert 1879. március 21-én, pár héttel a nyugdíjba menete előtt, *életének 56. évében örökre eltávozott okozta*. Elhunytát idős édesanyja, halálos beteg özvegye, aki négy hét múlva követte is a halálba, és öt kiskorú gyermeke, kik közül a legkisebb hároméves volt, siratta.¹⁶

A korabeli újságok, pedagógiai lapok közleményei szerint *Árvay halálának híre* Sárospatakon, Zemplén megyében, a tiszáninneni református egyházkerületben, az egész országban, tanítványai, ismerősei, a népnevelés, tanítóképzés, a pedagógiai elmélet és gyakorlat szakemberei között egyaránt *általános s mély részvétet keltett*. Temetésén barátai, tisztelői, tanítványai, a sárospatakiak igen nagy számban vettek részt. A krónikás szerint „hült tetemeit, dacára az iszonyú hófergetegnek, oly számosan kísérték ki, hogy minden nagyítás nélkül állíthatjuk, miszerint a sárospataki lakosságnak a fele jelen volt a gyászmenetben. Csodálhatjuk-e, hogy a jelenvolt tanítók szemeiből fájdalomkönyűk gyöngyöztek a sírra, mely őt keblébe fogadá.” S ez a tisztelet, őszinte szeretet, elismerés, magasra értékelés jut kifejezésre Dezső Lajosnak, a képző igazgatójának emlékbeszédében is: „A hazai nevelésügy egyik első rangú csillaga hanyatlott alá Árvaynk halálában; a hajnali csillag, mely népnevelésünk reggeli szürkületében világolt, mely sugarait messze túl az egyházkerület, messze túl megyéje határain kiterjeszté, leáldozott; de emléke élni fog közöttünk, élni fog a magyar nevelésügy történetében, példája előttünk lebegve lelkesíteni fog, míg egy magyar tanító lesz.”¹⁷

Árvay nagyságát, pedagógiai tevékenységének hatását, munkatársainak szeretetét, megbecsülését jelzi az is, hogy halála után Csaszin Jő-

¹⁵ RADÁCSI GYÖRGY: *Emlékezés Árvay Józsefre*. Sárospataki Lapok, 1904. 54. o.

¹⁶ Vö.: SZINYEI GERZSON: *Árvay József (1823-1879)*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1879. 414-416. o. - A sárospataki református egyház temetési anyakönyvi bejegyzése szerint Árvay József felesége tüdőbajban halt meg.

¹⁷ K.N.: *Árvay*. Zemplén c. lap, 1879. április 1.; továbbá: DEZSŐ LAJOS: *Emlékbeszéd*, 1879. 14-15. o.

zsef segédtanfelügyelő javaslatára az igazgatótanács elrendelte: Árva József emlékét jegyzőkönyvben örökítsék meg, a „pedagógiai tollából kikerült minden egyes munkának egy-egy példányát a tanítóképződe könyvtára számára” szerezzék meg, s a képző részére „életnagyságú mell-arcképet” készíttessék el.¹⁸ S a határozat valóság lett: könyveinek egy része s a megfestett képe a tanítóképzőben ma is őrzi emlékét. Besztottai, tanítványai azzal mutatták ki hálájukat, szeretetüket, hogy születésének 80. évfordulóján, 1903-ban megyei tanítói emlékülést szerveztek, melyen egyik tanítványa, Radácsi György kollégiumi tanár tartotta az emlékbeszédet, s sírját a pataki református temetőben maradóan megjelölték.

Életének, munkásságának eredményeit, hatását nemcsak a közvetlen környezete tapasztalta, hanem *az egész magyarországi református egyház, a hazai pedagógiai és tudományos közvélemény is elismerte.* Mutatja ezt szép előrehaladása a gyakorló pedagógiai pályán, a pedagógiai irodalomban pedig az a tény, hogy tankönyveivel és vezérkönyveivel hat országos pályázaton, hat elsőrendű jutalmat is nyert, s tankönyveit, vezérkönyveit a tiszáninneni református egyházkerület népiskoláin kívül az ország távoli területein is használták. Tankönyvei sok kiadást mértek, s volt olyan, amelyet halála után még 42 évvel később is kiadtak és használtak az iskolában. Szakértelmének elismerését jelzi az is, hogy a tiszáninneni református egyházkerület elnöksége Árvayt bízta meg a népiskolái számára az 1850-es években egy korszerű tanterv készítésével. Értékes szolgálata, felelősségteljes helytállása kellő alapot, indokot biztosít ahhoz az elismeréshez, mellyel munkásságáról, működéséről kortársai, a korabeli pedagógiai irodalom kiváló képviselői (Kiss Áron, Gyertyánffy István, Dezső Lajos stb.) írtak.

¹⁸ Vö.: Igazgatótanács jegyzőkönyve, 1879. ZLr.

Árvay József síremléke a sárospataki református temetőben

3. Az Árvay József fejlődését meghatározó főbb tényezők

Az ember életének alakulására számos tényező hat. Árvay József személyiségének, emberi, pedagógiai, írói vonásainak kialakulásában, azaz azzá válásában, akivé és amivé lett, sok tényezőnek volt fontos szerepe. Fejlődésére elsősorban a református egyház puritán szelleme, a családi és gyermekkori környezet, a sárospataki kollégium szellemisége, nevelési rendszere, továbbá a külföldi tanulmányútja és néhány élenjáró – főleg német – pedagógus tanítása volt nagy hatással.

Meghatározó volt Árvay személyiségének, emberségének alakulására a *református egyház tanítása és gyakorlata*, az a vallásos szellem, amely érvényesült közvetlen családi és falusi környezetében s a pataki kollégiumi nevelésben egyaránt. Ebben az életfelfogásban, életgyakorlatban az ember Isten teremtménye, bűnös, de megváltott gyermeke. E szellemnek megfelelően Árvay a képességet, tehetséget Istentől kapott talentumként, ajándékként fogta fel, s kamatozását, fejlesztését fontos kötelességének tekintette. S mivel vallotta, hogy minden ember Isten gyermeke, nemcsak saját képességeinek fejlesztését tartotta feladatának, hanem minden gyermekét. Ezzel együtt az is meggyőződése volt, hogy az embernek a földön küldetése van, s küldetését, a rábízott feladatot, Istennek, a hazának, a közösségnek, az embernek a szolgálatát vállalnia kell, hivatásszeretettel teljesítenie. Ezért is törekedett arra, hogy minél jobban hasznára legyen egyházának, hazájának, nemzetének. Minden igyekezete, tevékenysége arra irányult, hogy az emberek boldogulását, a gyermekek kívánt és lehetséges fejlődését, a nép, a nemzet gazdasági felemelkedését a közművelődés munkálásával segítse.

S ez a nagy felelősség, melyet a társadalomért, az emberért érzett, igényessé tette. Ennek megfelelően magas követelményt támasztott önmagával, a rábízottakkal s beosztottjaival szemben egyaránt. Ezért képezte kitarító, nagy szorgalommal és sokoldalúan önmagát, s végezte nagy odaadással minden munkáját. A másokkal szembeni követelmény-támasztásban mindig emberséggel, mások iránti tiszteletadással járt el. Sohasem kívánt annyit vagy többet mástól, mint amennyit maga teljesített. Ezzel együtt mások számára minden segítséget megadott, hogy a követelményeknek, küldetésüknek meg is tudjanak felelni. Életében következetesen érvényesítette a református vallás puritán eszméit, s tanárként, igazgatóként, tanfelügyelőként, tankönyv- és vezérkönyvíróként egyaránt az egyházi és világi társadalom számára, a világban való

kellő helytállásra igyekezett tiszta erkölcsű, lelkiismeretes munkát végző, a néprek használni akaró, a nép boldogulását, felemelkedését segítő embereket nevelni, formálni. Ez a vallásos szellem képezte emberi értékeinek alapját, műveltségének magvát, amelyen – a többi tényező hatásával kiegészülve – teljes mértékben kibontakoztak Árvay szimpatikus, vonzó emberi vonásai, értékei.

Szegény református papcsaládban született. Édesapjának korai halála után édesanyjával együtt a golopi gyermektelen lelkészcsaládnál talált menedéket. A lelkész felesége Árvay édesanyjának testvére volt, s érthető, hogy a család sajátjaként szerette a kis félárva gyermeket. Hétéves koráig itt töltötte gyermekéveit. S bár édesanyja közben férjhez ment az ondi lelkészhez, Bihari Jánoshoz, mint diák a pataki kollégiumból is sokszor ide járt haza vakációra. *A lelkipásztori család és a falusi református gyülekezeti közösség* a maga vallásosságával, puritán erkölcsével, az egymás iránti szeretet, felelősség érvényesítésével, az egymást számon tartó, segítőkész, tiszta emberség élésével nagy *s maradandó hatást gyakorolt a félárvaság miatt is nagyobb szeretettel, gyöngédséggel körülvelt gyermekekre*. Bizonyára erősítette a falusi életnek ezt a hatását családjának származása, életkörülménye is. Apai nagyapja, Árvay András Alsóvadászon élt, az ottani református gyülekezetnek volt megbecsült „ignobilis” (nem nemes) tagja. S ezek az emlékek végigkísérték egész életében, s meg is mutatkoztak emberségében, a gyengébbek, szegényebbek, a nép felkarolásában, vallásos felfogásában, hitében, a református egyház, a magyar nép, a haza szolgálatában.

A másik fontos tényező, melynek hatása Árvay fejlődésében erőteljesen érvényesült, a pataki kollégium nevelési rendszere, nevelő munkája volt, az a pataki szellem, amely a kollégium több évszázados működése során kialakult, és a mindennapi gyakorlatban érvényesült, hatott. A falu szigorú vallás erkölcsi hatását tovább erősítette, fokozta a kollégium egyházi, nemzeti elkötelezettsége. Ez a szellem megbecsülte, magasra értékelte a tudást, s megfelelő tudásvágyat ébresztett és fejlesztett ki tanítványjaiban. Ezzel együtt nagymértékben erősítette a közösségért, a társadalomért érzett felelősségüket, s az egyház, a haza, az ember szolgálatára nevelte, kötelezte, készítette fel, így a magyar művelődés, felemelkedés tevékeny és hasznos munkásaivá formálta őket. A kollégium arra nevelte diákjait, hogy tiszteljék a múltat, becsüljék meg s használják fel annak értékeit, ugyanakkor legyenek érzékenyek a jövő, a haladás iránt, és lelkiismeretes munkájukkal segítsék is a fejlődést.

A kollégiumban diákként töltött tizenhat év mély nyomot hagyott a felnövő ifjú lelkében, s nagy hatást gyakorolt rá. Az itt folyó nevelés nemcsak szorgalmas egyéni tanulást, hanem az iskolai közösségi feladatok megoldásában, az iskola tanító munkájában és nevelésében is aktív tevékenységet kívánt a diáktól, így Árvay Józseftől is. A „teher alatt nő a pálma” közmondás igazsága az ő életében is igazolódott. Vallásos felfogása, hite és az iskola erkölcsi és anyagi támogatásáért,

továbbtanulása lehetőségének biztosításáért érzett hála arra ösztönözte, kötelezte, hogy Istentől kapott talentumát kellően gyümölcsöztesse, képességeit szorgalmas, következetes foglalkoztatással minél jobban, az elérhető legmagasabb fokra kifejlessze, s majd kellően hasznosítsa. Ezért kitartóan, szorgalmasan tanult. Ugyanakkor lelkiismeretesen szolgált az iskolaközösséget is: tanított, nevelt másokat, s végezte az iskolától rábízott egyéb feladatokat, a jótéteményes diák közösségi tevékenységét. A kollégiumban élő gyakorlat szerint kiváló tanulóként önzetlenül s felelősséggel kellett segítenie tanuló társait, a rábízottakat is. Ezen túlmenően szegény tanulóként szerény anyagiakért korrepetált, segítette gyengébb tanulók tanulmányait. Így vált Árvay szerelmévé, vérévé a „nevelő munka”. Később gazdagabb családok házi nevelőjeként is tevékenykedett, s ez nemcsak a nevelői elhivatottságát, felelősségét erősítette, hanem nagy hatással volt felnőtt emberre formálódására, a tanítványokkal való közvetlen viszony, a velük való foglalkozás eredményes alakítására, a társadalmi érintkezés, az emberekkel való kapcsolattartás helyes, emberséges, vonzó módjának elsajátítására. A magas mérce, amelyet az iskola a diák, majd a tanár, az igazgató elé állított, a megbízás, melynek teljesítését az egyházi és világi társadalom tőle várta, nagymértékben ösztönözte a felelősségteljes, hatékony munkálkodásra, s ezzel együtt vállalt szolgálata lelkiismeretes teljesítésére.

Az Árvay fejlődését meghatározó kollégiumi szellem közvetlenül elsősorban az iskola tanárai és diákjai, *a tanárok és a diákok-diákközösségek munkájában érvényesült.* Tanárai közül nagyobb hatással voltak rá azok, akiknek erőteljes szerepük volt abban, hogy a kollégium szelleme tudomány- és neveléstörténetileg eljusson a feudalizmus béklyóitól megszabadító polgári, reformkori eszmék érvényesítéséhez, s akik maguk is kiemelkedő művelői voltak a szak- és tankönyvirodalomnak.

Tanította Árvayt az egyházi és tudományos körökben nagy tekintélynek örvendő *Somossi János*, aki a nagykönyvtár vezetője volt, aki sokat tett az iskoláért, s az 1830-as években Kálniczky Benedek tanártársával együtt megjelentette Sárospatakon a bibliát. Másik tanárának, *Zsarnay Lajos*nak fontos elve volt, hogy a keresztyén vallásban érvényesülnie kell a közösségi, a „társaságos” elvnek. *Majoros András* vallotta, hogy „az értelmi műveltség emberiségünk legszebb, legjelesebb bélyege”, s a nyelvtannak nagy szerepe van az értelmi művelődésben, s hogy az értelemnek mások boldogítását kell munkálnia. *Molnár István*, a magyar nyelvű tanítás ügyének nagy harcosa a természettudományok ismeretének társadalmi hasznát hirdette. *Szeremley Gábor* bölcsészetet, pedagógiát, lélektan tanított, s azt vallotta, hogy a nevelésnek a lélektan segítségével kell a haza szükségletére a kor igényeinek megfelelően „polgárt idomítania”, s ehhez szükséges az államban a felekezetek egyenjogúságát biztosító politikai szabadság. *Csengery József* nagy szerepet játszott a pataki hazafias nevelésben, *Pálkövi Antal* pedig az önfeláldozó emberszeretet alakításában, erősítésében.

Erkölcsei, emberi, pedagógiai írói fejlődésére nagy hatással volt a kollégiumi diákság közösségi élete, ifjúsági egyesületi munkája. Nemcsak az előző évtizedekben és előző években végzett diákok (Fáy András, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan stb.) mutattak számára vonzó példát a közéletiségre, a nép, a haza szolgálatára, hanem a diákok egyesületi munkái, irodalmi szárnypróbálgatásai, kiadványai is arra ösztönözték, hogy szellemi, erkölcsi fejlődését tudatosan, kitartóan munkálja, a közéleti tevékenységet vállalja, a közművelődés magyarrá alakítását, fejlesztését segítse.

Egész élete munkássága alapján megállapítható, hogy Árvayt megragadta a pataki kollégiumra jellemző, a reformkorban különösen erősen érvényesülő hagyományos szellem, amelyben nagy szerepet kapott a népért, nemzetért, hazáért, egyházért érzett felelősség és szolgálatvállalás. Ez nagymértékben felerősítette, továbbfejlesztette a kisgyermekként otthoni, falusi környezetben kapott lelki indíttatásokat, s hozzájárult ahhoz, hogy Árvay az abszolutizmus korában és utána két évtizeden át olyan kiemelkedő szerepet vállalt, nagy munkát végzett a magyar református nevelés, a magyar népoktatásügy feladatainak megoldásában.

A gyermekkorban és ifjúkorban megszerzett képzettség, elméleti tudás és gyakorlati tapasztalat továbbfejlesztését nagymértékben segítették a tanár korában külföldre tett tanulmányutak. Diákkorában a német nyelvtudását szepességi tanulással egészítette ki, mélyítette. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a külföldi tanulmányútjai sikeresek, eredményesek lehettek. E tanulmányok során mélyült, bővült matematikai szaktudása, erősödött, korszerűsödött pedagógiai képzettsége; a tanítóképző intézetek és népiskolák életének, munkájának tanulmányozásával sok értékes tapasztalat birtokába jutott. Ez, továbbá a nyugati korszerű pedagógiai irodalom megismerése nagymértékben segítette, hogy feladatait tudatosan, hatékonyan oldja meg. Pedagógiai eljárására, tantervi, tankönyvírói, módszertani munkásságának alakulására nagyobb hatással volt néhány – főleg svájci és német – elméleti és gyakorlati pedagógus. Ezek felfogásának általános ismertetése helyett itt most csak azokra a törekvéseikre utalok, amelyeknek érvényesülése Árvay munkásságában nagymértékben érzékelhető.

A Pestalozzi és Johann Heinrich-féle szellem fontos vonása volt, hogy a pedagógia céljaul a nép boldogításának munkálását, biztosítását, a nép általános műveltségének emelését jelöli meg. Szükséges, hogy az iskolában a tanítás nevelő hatású legyen, a szemléletesség és hézagtalanság elve megvalósuljon, a beszéd- és értelemgyakorlat az általános emberképzésben szerepet kapjon. Fontos, hogy az ember, a nép tudása, akarata és cselekvése az önerő gyakorlása által „belülről fejtsék ki”, azaz „a nézletet és fokozatos megértés” segítségével „önmunkássággal” alakuljon ki.

Thomas Scherr pedagógiai felfogása nagymértékben érvényesült az 1850-es években Sárospatakon meginduló népiskolai szervezeti-tartalmi rendszer kialakításában (a Népiskolai Könyvtár tankönyvei az ő rendszere szerint készültek!) és Árvay tevékenységében egyaránt. Scherr az olvasás tanítását az értelemre alapozza. Szerinte az olvasás fő szabálya, követelménye a helyes kimondás, aminek fontos feltétele a szavak jelentésének ismerete, ezért az olvasás gyakorlását csak jól megértett szöveg segítségével szabad végezni, s az írás - olvasás - beszéd - gondolkodás együtt fejlesztendő.

Christian David Friedrich Palmer darmstadti pedagógus a pedagógiát az evangéliumra építi, az iskolát a nép felemelése fontos eszközének tekinti, a nevelést az egész közösség kötelességének tartja. A nevelés szerinte keresztyén vallásos képzés, melyhez anyagot a tudományok és művészetek nyújtanak, eljárásait, módszereit pedig a lélektan állapítja meg. A tanításban egy-egy tantárgy fontosságát önmagában és az élet szempontjából kell nézni. A képzésben az ismeretszerzés mellett fontos a személyiségképzés, fejlesztés is. Az iskolának minden gyermeket el kell juttatni a keresztyén műveltséghez.

Friedrich Otto fontosnak tartotta a beszéd- és értelemgyakorlatokat a népiskolában, s vallotta, hogy az olvasástani az egész anyanyelvi oktatás alapja, középpontja. *Kellner* síkra száll az anyanyelven való tanítás, az értelmi képzés, s ezzel együtt a kedélyképzés mellett. Az iskolai neveléshez hasonlóan fontosnak tartja a családi nevelést is.

A jelzett hatások tudatosítása mellett utalnunk kell arra is, hogy Árvay a fejlett nyugati elméleti és gyakorlati pedagógiával kapcsolatos ismereteit és tapasztalatait nem szolgai módon átültetve igyekezett a magyarság szolgálatában megvalósítani. Gondolkodó, alkotó ember volt, aki *a helyesnek tartott, a nagyobb eredményt biztosító korszerű elveket, eljárásokat a hazai nevelés-tanítás fejlesztésében, korszerűsítésében a magyar körülményekhez alkalmazva, a magyar sajátosságok figyelembevételével használta fel.* Az volt a felfogása – s ennek többször is hangot adott –, hogy a haladást nem a szövegben közölt szolgai másolása, hanem a benne kifejezésre jutó szellem érvényesítése szolgálja. A magyar népiskola és tanítóképző munkájának hatékonyságát ennek megfelelően a fejlődés magasabb szintjén álló német, svájci pedagógiai elmélet és gyakorlat eszméinek figyelembevételével, alkotó felhasználásával igyekezett fokozni.

A fentiekén túl természetesen *sok más tényező is segítette közvetlenül vagy közvetve Árvay József fejlődését*, emberségének alakulásában azonban elsősorban a fentebb ismertetett hatások voltak a döntőek. Sok tényező együttes hatására fejlődhetett, válhatott Árvay József korának kiváló tanárává, igazgatójává, iskolaszervezőjévé, tantervkészítőjévé, tankönyv és vezérkönyvírójává, tanfelügyelőjévé, egy tiszteletre méltó, csodálatos életmű alkotójává, vonzó emberi, pedagógiai példaképpé.

E HAZBAN LAKOTT
 1854-1879 KÖZÖTT
ÁRVAY JÓZSEF
 FŐISKOLAI TANÁR,
 A TANÍTÓKÉPZŐ MEGSZERVEZŐJE
 ÉS ELSŐ IGAZGATÓJA,
 PEDAGÓGIAI ÍRÓ,
 ZEMPLEN VÁRMEGYE
 ELSŐ TANFELÜGYELŐJE.
 COMENIUS TANÍTÓKÉPZŐ FŐISKOLA
 1987.

Árvay József sárospataki háza és emléktáblája
 (Rákóczi utca 12.)

4. Árway József, az ember

Jellemvonásai, eszméi, törekvései, munkássága, egész életműve Árway igaz emberségéről tanúskodnak. Vallásossága következtében minden emberben testvért látott. Vallotta, hogy erkölcsi, szellemi, anyagi tekintetben egyaránt a nép, a milliók sorsa érdekli.¹⁹ S mivel „az egyszerű” népnek, a műveltség alacsony fokán álló korabeli nagy tömegnek, a falusi embereknek volt a legnagyobb szükségük a segítségre ahhoz, hogy igazán „emberekké” legyenek, a társadalom fejlődése által kívánt s lehetővé vált magasabb művelődési és gazdasági szintre emelkedjenek, ezért fordult elsősorban s nagy buzgalommal a népoktatás ügyéhez. „A tapasztalat tüzeiben megacélosodott nagy erejével oda állott a nemzeti népnevelés szolgálatába.”²⁰ Erős ragaszkodás, hivatás kötötte a tanügyhöz. „Ehhez fordult ifjú hévvel, ennek szentelte férfi kora legjobb erőit, e téren nyerte babérait s ezen találta őt a kora halál” – írta róla Dezső Lajos.²¹ Meggyőződése szerint ugyanis ahhoz, hogy a nép gazdasági élete emelkedjék, fejlődjék, hogy emberhez méltóan és emberi körülmények között éljen, megfelelő általános műveltségre, magasabb képzettségre van szüksége. Vallotta, hogy az egyháznak fontos feladata a népoktatás korszerűbb, hatékonyabb végzésével ennek segítése, biztosítása. Ugyanakkor azt is vallotta, hogy ez nemcsak egyházi feladat, mert így nem lehet kellő hatású a nemzettest minden tagjára, hanem az államé is, hiszen csak ily módon lehet a művelődés áldásos a nemzet egészére. Ezért is üdvözölte örömmel, lelkesedéssel Eötvös József kiegyezés utáni népoktatási politikáját, s vett részt teljes erőfeszítéssel annak megvalósításában, végrehajtásában.

Szellemissége, emberi magatartása, magas képzettsége, állhatatos törekvése a korszerűbbre, a jobbra, következetes munkája kortársai fölül emelték Árwayt. Vallásos, humánus, optimista ember volt, aki maga is sok nehézség leküzdése árán emelkedett a magasba, akit „a létért való harc tanított meg az erők okos használatára”, aki saját életében is hosszú ideig érzékelte, tapasztalta a küzdelem fontosságát, a munkálkodás értelmét. Ezért igyekezett kitartóan szolgálni a szegény nép kulturális felemelkedését, a rászorulóknak megadni minden segítséget. *Világosan gondolkodó fő volt,* aki nem tűrte a sötétséget, a félhomályt, aki mindig s mindenben világosságra, értelmes, hatékony megoldásra, em-

¹⁹ Vö.: ÁRWAY JÓZSEF–NAGY LÁSZLÓ: *Előfizetési felhívás a Protestáns Népiskolai Közlöny 1867. évfolyamára.* Sárospataki Füzetek (rövidítve: SF), 1866. 921. o.

²⁰ RADÁCSI GYÖRGY: *Emlékezés.* 53. o.

²¹ DEZSŐ LAJOS: *Emlékbeszéd.* 3. o.

berséges bánásmódra törekedett. Mindez magyarázza szorgalmas tanulását, folyamatos önképzését, nagy olvasottságát, külföldi tanulmányútjait egyaránt. A kötelességteljesítésben lelkiismeretes, következetes, a munkavégzésben pontos, tudatos, szorgalmas, fáradhatatlan volt. Munkáját, annak eredményeit, hatékonyságát tervszerűen figyelte, a tapasztalatokat elemezte, s a levont következtetéseket tevékenységének további fejlesztésére, javítására munkájában fel is használta.

Érdeklődése erős s sokoldalú volt. Nagy tudásvágy, tenni akarás, emberi, pedagógiai bölcsesség jellemezte. Tehetsége s tudatos munkája révén kiváló képzettségű emberré fejlődött. Nagy gondot fordított az önképzésre. Folyamatosan igyekezett lépést tartani a fejlődéssel. Különös következetességgel törekedett a pedagógia és lélektan korszerű tanításainak megismerésére, s a tudomány fejlődésének eredményeit, a szerzett elméleti tudásanyagot és gyakorlati tapasztalatokat a továbbiakban kellően gyümölcsoztette is. S azért, hogy a tudományok fejlődéséről, eredményeiről, újabb megállapításairól minél előbb s lehetőleg első kézből tájékozódhassék, nagy gonddal sajátította el ezeket a tudományokat közvetítő idegen nyelveket. Beszél latinul, németül, franciául, de ismerte az angol, az olasz, a görög és a héber nyelveket is.²²

A fentiekből következik, hogy Árvay olvasó, *sokat olvasott ember volt.* Rendelkezésre állt a kollégium könyvtára, melynek állománya gazdag volt, hiszen az intézmény vezetősége arra törekedett, hogy a könyvtár ki tudja elégíteni a kollégium tudós tanárainak igényeit is. Munkája során Árvay nemcsak ezt a könyvtárat használta szorgalmasan! Ezen túlmenően a pedagógiai s írói tevékenységéhez, a gyakorlati nevelői-tanítói munkájának korszerű, hatékony végzéséhez, továbbfejlesztéséhez segítséget adó, alkalmas, fontosabb munkákat a maga számára meg is vásárolta. Könyvtáráról közvetlenül halála után Béla nevű 13 éves, III. osztályos gimnazista fia egy V. osztályos gimnazista tanulóval együtt készített leltárt. A leltár azt bizonyítja, hogy noha sohasem dúskált az anyagi javakban, sokat áldozott a könyvekre.²³

A leltár szerint a megmaradt könyvei között magyar nyelvű 143 mű 189 kötetben, 169 idegen nyelvű 258 kötetben, továbbá 11 db különböző szótár, így könyvtárában összesen 323 mű volt 458 kötetben. Szerepel a leltárban további megjegyzés nélkül ezenkívül sok pályamunka és két füzet fegyelmi tanulmány is. A pályamunkák egy részét ő maga írhatta, más részét pedig – főleg az Egyetemes Református Tanügyi Bizottságtól – bírálatra kaphatta. A fegyelmi tanulmányokat tanfelügyelői működése során készíthette. Az idegen nyelvű munkák közül 145 (az idegen nyelvű állomány 85,7 %-a) német, 8 angol, 5 francia, 9 latin és 2 görög volt. Ezek a számok azt is jelzik, hogy munkássága során s ön-

²² Időszaki jelentés az anyaiskola tanárainról az 1852. évből. Kézirat. SRKlt.

²³ Árvay József könyveinek leltára. Sp. 1879. Kézirat. SRKlt.

képzésében *elsősorban a német szakirodalomra támaszkodott*, de más nyelvű munkákat is használt.

A szakkönyvek tartalmi, tárgyi megoszlását vizsgálva a következőket állapíthatjuk meg. Az állományban a legmagasabb számmal van képviselve a *vallásos irodalom*, 45 mű (az állomány 14,4 %-a). Érthető ez, s indokolja ezt részben korának felfogása, részben iskolájának hitfelekezeti jellege, részben pedig az a tény, hogy lelkészi végzettségű volt, aki lelkészként is működött, továbbá (gimnáziumi tanárként) a vallásos, s (akadémiai tanárként) a teológiai képzésben is részt vett. Irodalmi-nyelvtudományi tárgyú (27+13) 40 mű (12,8 %). A könyvek között volt még: történelmi (14 kötet), földrajzi (27), számtani (20), mártani (12), fizikai és kémiai (1-1), természetrajzi (11), az írás- és rajztanítással foglalkozó (4), énekekkel kapcsolatos (3), művészeti tárgyú (4), politikai (6), filozófiai (18), pedagógiai (31), lélektani és logikai (4), iskolai vezérkönyv (11), tankönyv (32), lexikon (4), szótár (11). Az állományban megtalálható a Tudományok Gyűjtemények 34 kötete. Az ókori idegen nyelvű klasszikus irodalmat eredeti nyelven Platon, Vergilius, Cicero, Ovidius, Quintilianus művei képviselték. A fentiekén túl szerepelnek a leltárban folyóiratok is: kettő magyar s három idegen nyelvű.

A fenti adatok azt is jelzik, hogy a *humán tudományokat* (magyar, történelem) 55 mű (17 %), a *reáltudományokat* (matematika, természettudományok) 45 mű (13,9 %) képviseli. Ez az arány a tudomány fejlődésével lépést tartó, korszerű képzettségre, műveltségre mutat. A *pedagógiával*, módszertannal, gyakorlati tanítással kapcsolatos tájékozódást, önképzést segítő művek (pedagógia, lélektan, logika, írás- és rajztanítás, vezérkönyvek, tankönyvek, tantervek) száma 82 (az állomány 26,2 %-a). Akadémiai tanári munkájában, tanítóképzős igazgatói és tanfelügyelői tevékenységében, továbbá tankönyvírói munkásságában elsősorban ezekre a könyvekre volt szüksége.

Érdekes következtetésre juthatunk akkor is, ha azt vizsgáljuk, hogy milyen a *magyar és az idegen nyelvű könyvek aránya*. Különösen magas az idegen nyelvű munkák száma filozófiából (5 magyar, 13 német), pedagógiából (6, illetve 22) és a tankönyvekből (11, illetve 17), de magas számban volt képviselve a német nyelvű irodalom nyelvtudományból (8), földrajzból (10), számtan-mértanból (17) is. Mindez elsősorban azzal magyarázható, hogy egyrészt aránylag kisebb számú volt az ilyen vonatkozású magyar nyelvű szakirodalom, illetve ezek általában megtalálhatók voltak a kollégium könyvtárában is, másrészt pedig Árvey mindig, folyamatosan igyekezett feladatait korszerűen megoldani, s ezért akart kellően tájékozódni a fejlettebb német szakirodalomban is, amelynek használhatóságát külföldi tanulmányútjai során közelebbről is megtapasztalta. A könyvek között a két magyar nyelvű lexikonon kívül megtalálhatók voltak a korszerű német (2) és angol (1) lexikonok is. A 11 szótár közt volt latin-magyar, latin-német, latin-görög, francia-angol, francia-német szótár egyaránt.

A könyvállomány gyarapítására Árvayt elsősorban *igényessége ösztönözte*. Munkáját mindig a legnagyobb hatékonysággal igyekezett végezni. Előbb a matematika és részben a vallás tanítása volt a feladata, majd a pedagógia oktatása, valamint a teológusok, tanítóképzősök gyakorlati képzésének irányítása. A gyakorlati nevelői tevékenység mellett tantervkészítői, tankönyv- és vezérkönyvírói tevékenysége s elméleti pedagógiai munkássága is jelentős. Ezeken túlmenően széles körű külső társadalmi tevékenységet folytatott. Részt vett több folyóirat szerkesztésében, tevékeny részese volt az Egyetemes Református Tanügyi Bizottság munkájának. Tudásvágya, sokoldalú érdeklődése, a rábízott feladatok sikeres megoldása igényelte tőle a folyamatos önképzést, szükségessé tette számára a sokrétű irodalmi tájékozódást.

A közösségért dolgozó, a kötelességét mindennél fontosabbnak tartó és teljesítő, higgadt, megfontolt, nagy szervező képességgel bíró ember volt. Vallásosságának fontos jellemzője a keresztyén alázat. Ennek megfelelően szerény ember volt, akiből hiányzott a nagyravágyás. Egyéni dolgaival nem untatott másokat. Nem kereste mások kegyét, de a kapott bizalmat hálásan fogadta és megbecsülte. Nem harcolt a magasabb posztért, de fényes tehetsége, kiváló képzettsége, elhivatottsága és sikeres tevékenysége, hivatásteljesítése magára vonta a felettesei, mások figyelmét s a kortársak megbecsülését. Nem a dicsőségvágy ragadta a magasba, hanem a lelkében élő eszmény, a nép felemelése érdekében a népiskolaügy fejlesztése s ennek szolgálata tette naggyá. *Demokratikusan gondolkodó ember volt*, ki vezetői beosztásában szép példát adott a demokrácia elveinek valóra váltására. A személyes szeretet viszonya, az, hogy a másik emberben mindig az embert látta, tisztelte, értékelte, minden munkájában háttérbe szorította a rideg hivatalos színezetet.

Egyik tanítványa írja róla, hogy jellemének alapvonása az *erkölcsi komolyság* volt. Idegenkedett minden aljastól, s függetlenítette magát mind a hízelgők ingatag véleményétől, mind a szigorú erkölcsbírák elfogult ítéletétől. A keresztyén erkölcsi meggyőződés alapján állt, s vitáiban is nyugodt komolysággal vett részt. Nagy *akaraterő s lelkeség* jellemezte, amely egész életében, kollégiumi tanulmányaiban, tanári és igazgatói munkásságában, tanfelügyelői működésében egyaránt megnyilvánult. Ez tette lehetővé számára, hogy minden munkáját önként vállalt hivatásként végezze, s minden tevékenységében kiemelkedő teljesítményt tudjon nyújtani.

Dezso Lajos szerint az erkölcsi komolyság mellett fontos jellemvonása Árvaynak a *hazafias érzelem*. A napi politikai csatározásokban közvetlenül nem vett részt, de a politikai események, közösségi ügyek közelebbről érdekelték. Figyelemmel kísérte a társadalom, a politikai élet problémáit, megnyilvánulásait s fennkölt gondolkodásával, az élet, a történések mélyreható elemzésével, jós lélekkel „előre látta az események bekövetkeztét, s fáj neki, midőn tamáskodó barátai ellenében az

idő tanúsága neki adott igazat. Talán feltűnő, hogy a 25 éves ifjút nem találjuk a szabadságharcban fegyverrel kezében. Bizonyára nem maradt volna el az, kinek testvére a honvédek soraiban esett el, ha nevelősködése közben szerzett egészségi bajai nem gátolták volna.²⁴ Szerette hazáját, nemzetét, népét, s minden munkájában ez a szeretet vezette, erősítette.

Az Árveyről szóló feljegyzésekben egyéb megjegyzés is található. Középtermetűnél kissé magasabb, bajuszos-szakállas szép férfi, *külső megjelenésében is megnyerő egyéniség volt*, akit „komoly, méltóságteles magatartás, eszmegazdagság és folyékony nyelvezet” megragadó szónokká tettek. Ünnepeles alkalmakkor mondott felköszöntői, beszédei a gondolat szépsége és mélysége, az érzelmek gazdagsága, a kifejezés szabatosága tekintetében mintaszerűek voltak. Mindig józanul ítélte meg a helyzetet, mentes volt az elfogultságtól. Komolysága, szerény magatartása, vonzó egyénisége, világos gondolat kifejtése, megnyerő előadásmódja szívesen látott és hallgatott emberré tették mások szemében. Árvey értékeit, közmegebecsülését az is jelzi, hogy a kollégium három évszázados jubileumi nagy ünnepélyén – felkérésre – ő tartott az ünnepi beszédet.

Árvey *igazi közösségi ember volt*, aki a közösségek szolgálatát hivatali munkakörén túl is vállalta és végezte. Élete fontos céljának tekintette a mások segítségét; használni akart a nemzetnek és az egyháznak. Ez a határozott életcél, törekvés ösztönözte arra, hogy környezetében, munkahelyén, az iskolában és tanfelügyelői hivatalában, továbbá ezeken túlmenően az egyházi és világi társadalomban egyaránt vállaljon és következetesen meg is oldjon minden rábízott feladatot. Becsületessége, lelkiismeretessége, szorgalmas, tudatos munkája következtében rendkívül sok és sokféle feladattal bízták meg, számtalan társadalmi munkára kérték fel.

1851-től tagja a gimnáziumi és a köziskolai széknek, majd 1857-től az akadémiai tanácsnak, s vezetője a tanítóképezdei tanári testületnek, értekezleteknek. Több éven át volt jegyzője egyrészt a gimnáziumi tانتestületi értekezleteknek, másrészt a kollégiumi köziskolai széknek, továbbá az akadémiai tanácskozásoknak. 1856-tól mint a főiskola gazdasági választmányának tagja szerepet kap és vállal a kollégium gazdasági ügyeinek, életének irányításában, szervezésében és ellenőrzésében. 1867/68-ban főiskolai közigazgató, rektor volt.

A tanári testületek megbízásából sokszor vett részt a különböző feladatok megoldására létrehozott bizottságok munkájában, magasabb fórumoknak küldött jelentések, anyagok készítésében, tervek, javaslatok kidolgozásában. Már 1854-ben tagjává választották az elemi iskolák tanítóinak vizsgáztatására alakított bizottságnak, a kollégiumi tanítói vizsgabizottságnak. 1853-ban Erdélyi Jánossal és Pálkövi Antallal együtt

²⁴ DEZSŐ LAJOS: *Emlékbeszéd*, 3. o.

gondos elemzést, a lehetőségek számbavételével tervet készített a főiskola és „a magas kormány” viszonyára vonatkozóan. Nagy szerepet játszott a kollégiumi korszerűsítési tervek, anyagok kidolgozásában: három tanártársával együtt elkészítette 1863-ban „az elemi osztály célos szervezésének, tanára állandósításának” köziskolai széki javaslatát. Tevékeny részvételével alakították ki az énektanítás korszerűsítésére vonatkozó köziskolai testületi elgondolást, továbbfejlesztették az esküdt diákok testületének szervezeti és működési szabályzatát; a fejlődés követelményeinek figyelembevételével 1864-ben újrafogalmazták az esküdt diákok teendőit, jogait és kötelességeit. Erdélyi Jánossal együtt kimunkálta a közvizsgák tartásának korszerű, hatékony eljárásait, módjait, melyet – köziskola-széki előterjesztésben – az egyházkerületi közgyűlés 1862-ben el is fogadott. S amikor 1866-ban a főiskola minden intézeti ága számára külön kormányzati szabályzatot alakítottak ki, a tanítóképző szervezeti és működési szabályzatát Árvay összeállításában fogadta el előbb a képzős tantestület, majd pedig az egyházkerületi közgyűlés. Árvay tagja volt a tankönyvbíráló és a tankönyvkészítés elveit összeállító, meghatározó bizottságnak, a konviktus („köznevelde”) tervét kidolgozó bizottságnak, s később, 1868-ban részt vett a konviktus szervezeti és működési szabályzatának elkészítésében is. 1869 januárjában az iskolára sérelmes honvédelmi törvénnyel kapcsolatos állásfoglalás kidolgozására szervezett köziskolai széki bizottságba is bevásztották, s ennek előterjesztését is ő készítette el.

1864-ben a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 4. számában „X. Y.: Zemplénből” címmel cikk jelent meg, melynek a pataki főiskolával kapcsolatos megállapításait a köziskolai szék helytelennek, az iskolára nézve sértőnek találta, s a cikkekre a felelet elkészítésével, a téves megállapítások megfelelő cáfolatával, a helyreigazítás elkészítésével a vezetés Árvay Józsefet és Heiszler Józsefet, az elkészített helyreigazítás megjelentetésével az akkori közigazgatót, Kolos Dánielt bízta meg.

1869-ben Árvay vezetésével szűkebb bizottság előterjesztést készített az egyházkerületi közgyűléshez a főiskolai tanári testület és az egyházkerületi küldöttség egymáshoz való viszonyának tisztázására, konkretizálására. Árvay készítette el 1864-ben a kollégiumból rektóriára, tanítani távozó, de továbbra is a kollégium hatása, védelme alatt álló ifjak kötelező „reverzálisa” (kötelezvénye) szövegének korszerűsített formáját, melyet pataki iskolai tanulmányaik megszakításakor nemcsak a távozó diákok írtak alá, hanem megfelelő jótállás vállalásával a szülők is. 1867-ben az akadémiai tanács engedélyezte, hogy az önképzőtársulat *Ifjúsági Közlöny* címmel „vegyes tartalommal” kéthetenként megjelenő ifjúsági lapot indítson s az irányítással Árvayt bízták meg. Nagy és fontos szerepet vállalt a főiskola keretében megindított *Népiskolai Könyvtár* szervezésében, munkájában, továbbá a *Sárospataki Füzetek* protestáns tudományos és irodalmi folyóirat megindításában.

Emberségével, végzett munkájával *nagy tekintélyt vívott ki magának a szélesebb környezetében*, a településen is. Jó kapcsolata volt a város polgárságával, lakóival, vállalta szeretett városának a szolgálatát is. Árveyt a pataki gazdatársadalom is tisztelte, szerette. Tekintélyét, megbecsülését mutatja az is, hogy egy időben, az 1860-as években, éveken át elnöke volt a sárospataki (Sáros-Nagypatak és Sáros-Kispatak) közbirtokosságnak. S mivel éppen ezekben az években állt perben a közbirtokosság a tőle malomkőbányát bérlő emberekkel, ez a munkakör is nagy gondot és sok elfoglaltságot jelentett számára.

Mivel igen szoros volt a kollégium kapcsolata az alsózempléni egyházmegyével, Árvey fontos kötelességének tartotta, hogy folyamatosan segítse az egyházmegye tanügyi bizottságának tevékenységét. Sok társadalmi munkát vállalt a tiszáninneri református egyházkerület megbízásából is, melynek ülésein mint képzős igazgató 1857-től rendszeresen részt vett. 1857-ben az egyházkerületi népiskolai választmány tagjává választották. E bizottság főbb feladatait az egyházkerület az alábbiakban jelölte meg. Dolgozza ki a tervszerű népiskolai tanrendszer tervét, az eredményesebb képzés biztosítására szerkesszen megfelelő népiskolai törvényeket, vizsgálja, korszerűsítse a tankönyveket, továbbá alakítson ki és javasoljon a népiskola felvirágoztatására megfelelő célszerű intézkedéseket. Árvey e bizottság munkájában is igen aktívan, általában a tárgyalta téma kidolgozójaként és előadójaként vett részt. 1858-ban elkészítette a népiskola tervzetét, tantervét, s szerepet vállalt a népiskolai kormányzati (szervezeti és működési) szabályzat kidolgozásában is. Tagja volt a népiskolai rendtartást kidolgozó bizottságnak. 1862-ben Hegedűs Lászlóval együtt kidolgozta az ismétlő, illetve vasárnapi iskola tervét. 1861-ben a kollégium intézményei tanügyi rendezésének, új iskolai tanrendszerének kialakítására szervezett bizottság tagjává is megválasztották. Az egyházkerület elismerte Árvey József képességeit, kiváló szakértelmét, szorgalmas, eredményes munkáját. Nagy tekintélyét az is jelzi, hogy 1867-ben az egyházkerületi közgyűlés aljegyzőjének is megválasztotta, majd főjegyzőnek, püspökhelyettesnek is jelölte.

A fentiekben túl *országos feladatok* megoldásával is megbízták. 1858-tól néhányad magával képviselte az egyházkerületet az országos egyetemes református tanügyi bizottságban, melynek tagjaként, jegyzőjeként szintén értékes és sok munkát végzett, különösen sokat tett a népiskolai tankönyvellátásért, a jó tankönyvek készítéséért. Részt vett a tankönyvek rendszerének kialakításában, a tankönyvpályázatok megfogalmazásában, kiírásában, a tankönyvkészítés elvei és követelményei kidolgozásában, a tankönyvek bírálatában és készítésében egyaránt. Nagy Lászlóval és Veres Lászlóval együtt dolgozta ki a *Protestáns Népiskolai Közlöny* programját, melynek megjelenése idején főmunkatársaként szerkesztője is volt. Tanfelügyelő korában tagja volt a felsőmagyarországi ipari oktatást és háziipart terjesztő egylet Zemplén megyei központi választmányának.

Munkaköri tevékenységén, tanári, igazgatói, tanfelügyelői munkáján, továbbá pedagógiai, tankönyv- és vezérkönyvírói hivatásának teljesítésén túl végzett sok-sok társadalmi munkája bizonyítja Árvay emberségét, nemes törekvéseit, használni, segíteni akarását, a nép felemeléséért, az egyházért és hazáért vállalt szolgálatát. Árvay József a pataki szellem megtestesítője volt, igazi *pataki tudós tanár*. Példaképpül szolgálhat a késői pedagógus utódoknak is!

ÁRVAY JÓZSEF, AZ ELMÉLETI PEDAGÓGUS

1. Árvay József művelődéstörténeti gondolatai

Elméleti és gyakorlati pedagógiai tevékenységével, tanügy-igazgatási munkásságával Árvay József a magyar művelődést szolgálta. A gyakorló pedagógus a nevelés-tanítás hatékonyságának fokozása érdekében foglalkozott elméleti pedagógiai, lélektani kérdésekkel, mélyrehatóbban főleg didaktikai, tantárgypedagógiai-módszertani problémákkal. Nem elégedett meg a tanítás korabeli eljárásainak, gyakorlati megoldásainak közelebbi megismerésével, tapasztalatainak saját munkájában való felhasználásával. Kora művelődési törekvéseit, pedagógiai eljárásait nem elszigetelten, csak önmagukban nézte, hanem történetiségükben, a fejlődésbe beágyazottan vizsgálta. Vallotta, hogy a jelent csak „az előkészítő múlt” alapján lehet kellően megérteni és értékelni. *Arra törekedett, hogy a jelent és múltat, a fejlődést, a művelődés-nevelés már meglévő alapjait, feladatmegoldásait és eredményeit jól megismerje, elgondolásait, nevelési-tanítási tevékenységét erre alapozza, illetve erre építse fel.* S ez a történeti szemlélet tette számára lehetővé, hogy a nevelési eljárásokat, tanítási módszereket a múlt és jelen megoldási módjainak, tapasztalatainak elemzésével, a fejlődés és az eredmények figyelembevételével alakítsa ki és a magyar viszonyoknak, körülményeknek megfelelő, a magyar gyermekek művelődését sikeresen fejlesztő hatékony eljárásokat alkalmazzon.

Pedagógiai, módszertani fejtegetéseiben szélesebb körű történeti megállapítások is vannak, amelyek általában a művelődés, a közműveltség történetének, a magyar kulturális fejlődésnek, abban különösen Sárospatak szerepének, elért eredményeinek elemzésére, értékelésére vonatkoznak.

Művelődési felfogásának, törekvéseinek alapjául az a meggyőződése szolgál, hogy az emberen a legnagyobb átok a tudatlanság. Ez a nép boldogulásának a gátja! A tudatlansággal ugyanis együtt jár a félelem, a rettegés s következménye a nyomor, a lemaradás. Szerinte *a műveltség a közjólét megteremtője, biztosítója.* A nép fejlődésének, gazdasági felemelkedésének, a közjólét elérésének, megvalósításának fontos feltétele a nép szellemi felbresztése, a közműveltség terjedése. A lelki sötétségnek és a vele kapcsolatos „közszerencsétlenségnek”, szegénységnek csak „az ébredő népszellem” vethet véget. Nagy kár – vallja –, hogy en-

nek felismerésére, a néptömegek „műveltségének munkába vételére” a történelem folyamán csak későn került sor. Európának ezer év óta van egyeteme, de a reformáció előtt nem volt igazi népiskolája, a tanítóképzés pedig még ennél is jóval később indult meg. „A tudományos világ munkásai 800 éven át észre nem vették, hogy az épületnek, melyet oly magasra emeltek, nincs elég széles alapja”. Felfogása szerint „a tudomány közös kincs; az emberiség ellen vét, aki azzal egyedáruskodik. Amit e részben a századok küzdelme eredményezett, a múltak összes hagyománya, mindnyájunk öröksége, melyből jogosan kizárni senkit sem lehet. A műveltség rendszerébe mindenkit be kell léptetni”.²⁵

Az emberi művelődés történetét vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a *műveltség szikrája keleten keletkezett*. Az élénk képzelődésű, misztikus hajlamú keleti ember fő jellemzője a vallásosság, de ennek igazságaival csak a papi rend foglalkozik. Így a vallás a többiek kizárásával ennek hatalmába kerül, s a papság szabályozza az ember gondolkodását. Mivel pedig ez az emberi szellem lebilincselését jelenti, ami ellentétes a művelődéssel, gátja annak, tehát itt valójában *nem beszélhetünk művelődésről*. A papság gyámság alatt tartotta a népet, a vallásos műveltséget kivetkőztette annak szellemiségéből, a nép lelkéből kioltotta tudomány és művészet iránti fogékonyságot, s bálványoknak vakon hódoló embereket nevelt. Salamon ószövetségi irataiban már felbuzog a műveltség forrása, a bölcsesség, de a megszerzéséhez szükséges eszközökről, feltételekről nem gondoskodott.

Egyiptomban a születéssel szerzett jog volt a meghatározó, s még a papság egy része sem tudott olvasni. A görögöknél magas fokra emelkedett a tudományos műveltség, de a nép számára megközelíthetetlen volt. Köziskolák nem voltak, csak magán elemi iskolák. A rómaiaknál is a család feladata volt a nevelés. A fiatalok nagy emberek mellett nevelődtek. Csak a császárok állítottak iskolákat, de nem azért, hogy a népet műveltte tegyék, hanem azért, hogy az államgépezet számára hivatalnokokat képezzenek.

A közművelődés történetében *Nagy Károly uralkodása nyitott új korszakot*, aki a századok keresztyén hitre térítéséhez fontos feltételnek tartotta „a közértelemiség fejlesztését”. Ezért a kolostorokból kijuttatta a tudományosságot az életbe. Az ifjúság tanítására, nevelésére keresztyén népiskolákat létesített. Arra is rájött, hogy a népművelés sikerét csak tanítói hivatalra alkalmas és a tanítást élethivatásként vállaló-végző emberek képzésével lehet biztosítani, s ezért egységes tanítói testület kialakítására törekedett. A terv megvalósításának azonban számos akadálya volt, többek között az, hogy a könyvnyomtatás még nem volt feltalálva. Nagy Károly tette mégis „oly intézkedés volt, melyből a közoktatás óriási rendszere nőtte ki magát s emelte vállain magasra az európai

²⁵ ÁRVAY JÓZSEF: *Székközlő beszéde Sárospatakon*. 1863. szept. 14. Sp. 1864. 9. o.

civilizációt.”²⁶ *S az önálló tanítói testületnek a létrejötte nagy hatással volt a pedagógiai műveltség alakulására:* Lehetővé tette a pedagógia nagymérvű újkori fejlődését, a pedagógiának előbb mint művészetnek, később mint tudománynak a kialakulását. „Kik folytonosan ugyanazon munkával foglalkodnak, a gyakorlás által könnyűséget szereznek a kivitelben, lassanként könnyítő fogásokhoz jutnak, mi reflexióval jár, elvekre vezet, melyekből további gondolkodás útján kifejlik a tudomány”.²⁷

A reformáció idején az elemi oktatást írni-olvasni tudó vándortanítók végeztek, akik faluról falura járva az írásra, olvasásra, könyörgésekre tanításért fizetést kaptak. Árvey szerint ez a megoldás már azt mutatja, hogy volt közönség, mely érezte a tanulás, művelődés szükségességét, voltak néptanítók, akiket eltartott a közönség. Ebben az időben a nevelés „hatalmasan küzd a hozzá nem méltó eszközökkel”. A néptanító munkáját azonban még sokáig, évszázadokon át nem méltányolták kellően. Ennek több oka is volt. A tanítók nem voltak alkalmasak, felkészültek a tanításra. „Kisszerűek voltak a nézetek a népiskolai oktatásról, nem fejthetvén az ki magát kezdetben sem mint művészet, sem mint tudomány: a népiskola-tanítóság egy kézművesnek csak mellékfoglalkozása volt”. Az oktatáshoz nem voltak megfelelő eszközök, továbbá „a feudális elnyomásban élő tömegekben a művelődés eszménye nem dicsőülhetett meg”.²⁸

A nép művelődésében a népiskolák létesítésével a reformáció hozott nagy fejlődést. Árvey szerint „midőn a protestantizmus az áldozó papságot eltörölte s felállította az egyetemes papság elvét, nagy felelősséget vett magára. Ha oda utasítja a hívőket, hogy önmaguk munkálják lelkük üdvét, mert azt kiszolgáltatni nem lehet, gondoskodni kell, hogy az illetők azon emelkedett álláspontra eljussanak, melyen ezt magokra nézve sikerrel eszközölhessék. Ezért a protestantizmusnak életfeltétele a tanítás, a dicsőség fedelmének ama parancsolata szerint: Elmenvén, tanítsatok minden népeket”.²⁹ Ennek megfelelően a reformáció kivette „a hierarchia kezéből a mennyország kulcsait s a hívők kezei közé tette le. A hit országából kizárni senkit sem lehet. És mert a hit hallásból van, a hallás pedig az ige által: a tanítás, mely által terjed az ige és a hit, a vallásos lelkiismeret szüksége lett... S amely nép előtt megnyíltak a szent könyvek, meg kellett nyílniok az iskoláknak is”.³⁰ *Mindenkit fel kellett készíteni arra, hogy egyénileg tudja olvasni a bibliát, közvetlen kapcsolatot tudjon létesíteni Istennel.* A fejlődést illetően nagy jelentőségű volt az a tény is, hogy Luther Márton intézkedéseinek megfelelően

²⁶ ÁRVEY JÓZSEF: *Képezde*. Protestáns Népiskolai Közlöny (rövidítve: PNK), 1866. 36. o.

²⁷ ÁRVEY: *Székfoglaló...* 13. o.

²⁸ ÁRVEY: *Képezde*. 40. o.

²⁹ ÁRVEY-NAGY: *Előfizetési felhívás...*PNK, 712. o.

³⁰ ÁRVEY: *Székfoglaló...* 15. o.

megszűntek a vándortanítóságok, s a protestáns iskolákba hosszabb ideig tevékenykedő, állandó, általában képzetesebb tanítók kerültek.

A népiskola fejlesztésében, a közműveltség terjesztésében *nagy lépést tett előre Pestalozzi*. Előtte is voltak, akik a pedagógiának mint tudománynak nagy emelkedést adtak (Bacon, Rattich, Comenius, Rousseau), de ezek inkább a felsőbb tudományos képzéssel foglalkoztak. Szerinte „az elemi és népiskolai oktatásnak s a tulajdonképpeni népnevelésnek nemcsak reformátora, hanem megalapítója Pestalozzi volt”.³¹ Munkássága nyomán „alapos és gyökeres pedagógiai tudományosság”-gal állítottak fel állami képzőket.

A művelődés fejlődését vizsgálva *elemzi annak magyarországi alakulását* is. Vallja, hogy nem kell szégyenkezni az európai nemzetek között a műveltség, közműveltség fejlődését illetően. Nemzetünk, „fajunk” fogékony volt a civilizáció eszméi és intézményei iránt. Országunkban nagyobb erőszak nélkül erősödött meg a keresztyén hit, míg a poroszok között, 300 évvel később is, fegyver nyitott annak utat. Könyves Kálmán műveltségben messze megelőzte korát. Mátyás könyvtárához nem volt hasonló Európában. Hazánknak fél évszázaddal előbb voltak tudományos intézményei, mint Németországnak. S a pataki főiskola is évszázadok óta nevel lelkészeket s újabban szakképzett tanítókat is.

A korabeli helyzet és a fejlődés ismeretében Árvay 1866-ban arra a megállapításra jut, hogy *a magyarországi protestáns egyházak a legutóbbi időkben a nép nevelése, művelődése érdekében nagy lépést tettek előre*, de a közműveltség tekintetében népünk még nem áll a legelső sorában. S ez szerinte az ezeréves magyar állami életnek egyenes következménye. Egyrészt ugyanis a haza csak a kiváltságos osztályból állt, a többi (a jobbagység) nem tartozott a nemzethez, másrészt pedig a protestáns egyházak csak sok küzdelem után, 1781-ben kapták meg a „tolerantiale edictum”-ot, s a lelkiismereti és polgári szabadságot védelmezve – az 1790/91. évi 26. t. c. biztosítékai ellenére – továbbra is sok háborúságot kellett szenvedniök. Árvay vallja, hogy a protestantizmus jellemző vonása: „nem tűrheti a setétséget és zárkózottságot, világosságra tör, éltető eleme a nyilvánosság, mely a sajtó segítségével valósul meg”. A sajtó a haladás és tökéletesedés fontos eszköze. Ebben és ezáltal él, fejlődik és terjed a tudomány.³² Ezért tartja fontosnak, szükségesnek a sajtó tevékenységét, s vállal és tesz sokat maga is a sajtó erősítése, a sajtónak mint eszköznek a gyümölcsöző felhasználása érdekében.

Árvay szerint a fejlődés következtében *a közműveltség korszerű terjesztéséhez „sajátlagos irányú és feladatú tanítóképzésre” van szük-*

³¹ ÁRVAY: *Képezde*. I. h. 85. o.

³² ÁRVAY JÓZSEF-NAGY LÁSZLÓ-VERES LÁSZLÓ: *A Népiskolai Közlöny programja*. SF, 1865. 250-251. o.

ség. A tanítói szakképzés megindításának és eredményes végzésének szükségességét, fontosságát több tényező is indokolja. A társadalomnak a tanítóval, a tanító munkájával szembeni igényei már nem elégíthetők ki pusztán általános képzettséggel, műveltséggel, vagy valamilyen más irányú felkészültséggel. A tananyag mennyiségileg megnőtt, tartalmában nehezebb lett, így elsajátítása az eddiginél nagyobb terhet jelent a gyermek számára. Ennek megfelelően okosabban kell segíteni a tanulót az élet által kívánt ismeretanyag feldolgozásában, „A pedagógiai tudományok óriási előhaladást tettek”, s az eredmények gyakorlati felhasználásával, a „megtisztult elvekre fektetett okszerű eljárással”, helyes módszerrel, ügyes tanítói vezetés mellett a gyermek számára a nehéz és fárasztó munka eredményessé és élvezetessé tehető. Vallja, hogy ilyen módon az eredmény minden várakozást, sőt minden képzeletet meghalad. Ezzel együtt hirdeti, hogy a tanítók szakmai képzése a nemzetnek is fontos érdeke. A jobbgység felszabadításával ugyanis megváltoztak a hazai és társadalmi viszonyaink. A nemzet zömét most már az a néptömeg képezi, amely azelőtt nem volt része annak. S hogy ez a nép igazán a nemzet tagjává lehessen, képzettségének, műveltségének, szellemiségének nagymértékben emelkednie, fejlődnie kell. Ennek megfelelően a népnevelést szakmailag is gondosan „munkába kell venni”, meg kell valósítani, s erre a tanítókat fel kell készíteni. Ezért tartja nagyon fontosnak, szükségesnek a tanítóképzőknek mint tudományos intézményeknek a munkáját.

Történelmi vizsgálódásai során Árvey mélyrehatóan elemzi azt a szerepet is, amelyet a pataki kollégium, Sárospatak a magyar művelődésben, a közművelődés történetében betöltött. Szerinte a *pataki főiskola a magyar nemzet tudományos intézete, mely a magyar közműveltség munkálásával, terjesztésével elévülhetetlen érdemeket szerzett*. Nagy értékének tartja, hogy „nem valamely izolált tudományosság, hanem a protestáns közműveltség érdekében fennálló tanintézet”. Sárospatak hamar felismerte a népnevelés szerepét, fontosságát, a „forró, öntudatos nemzeti érzelem, a tiszta, romlatlan hazafias gondolkodás” nép közötti terjesztésének jelentőségét. Következtesen törekedett annak az elvnek a megvalósítására, hogy „a magasabb műveltségnek a gyökereit a nép lelkéig le kell bocsátani”.³³ Ezzel együtt rájött arra is, hogy a népnevelés feladatainak eredményes, korszerű megoldásához az általános képzettséggel együtt pedagógiai szakműveltségre is szükség van. Korán megindította tehát a tanítóképzést, s 1857-től kezdve már nem járulékos, kiegészítő feladatként, hanem külön szakintézetben, tanítóképzőben folyik a népnevelési-népművelői munkára való felkészítés.

Árvey szerint őseink a főiskolával *a közműveltség szellemét, a vallás- és lelkiismereti szabadság drága örökségét hagyták ránk*. Vallja,

³³ ÁRVEY: *Széklfoglaló...* 22. o.

hogy „a múltak hagyománya nagybecsű örökség, abból felelt ki a jelen gondolkodása, s ha nagy volt a múlt, nagy célokat tűz a jövő elé. Minden nemzet és minden előretörő nép érezte ennek szükségét, s ha múltakban szegény volt, a jövő számára költeményekből alkotott múltat, mely lelkesítsen. Mi egészen más helyzetben vagyunk. Ez iskolának történeti múltja van, melynél nagyobb a hazában egy tanintézet sem dicsekedhetik, s bár nem a mi érdemünk, hogy e drága örökség ránk szállott, de mindenesetre a mi szerencsénk, érdemünk lesz, ha ügyét elébb visszük, s a régiek mellett új alapját tehetjük le a továbbfejlődésnek”.³⁴

Árvay keresi a választ a kérdésre: mi tette lehetővé, hogy Patak ezt a szerepét, nemzet- és egyházzolgálatát vállalhassa és be is tölthesse? Szerinte a *pataki kollégium művelődési szolgálatát, pedagógiai munkáját az ősök alapozták meg: életükkel, hitükkel, magatartásukkal, munkásságukkal meghatározták az intézet szellemét, adományaikkal pedig lehetővé tették tevékenységét, biztosították fennmaradását*. Vallja, hogy az utódoktól nagy és tartós hálát érdemelnek azok az ősök, akik az ember boldogítására, műveltségének és jólétének biztosítására, fenntartására törekvésükkel, küzdelmükkel, anyagi áldozatukkal ilyen nagy szolgálatot tettek nemzetünknek és egyházunknak.

Sárospatak művelődéstörténeti jelentőségének alakításában nagy szerepe volt a *Perényi* családnak, mely az iskolát kollégiummá fejlesztette, hogy uradalmuk számára tisztviselőket, a vonzáskörzetükhöz tartozó egyházközségek számára pedig lelkészeket képezzenek. Szerinte a Perényiek a protestáns pataki iskola felvirágoztatásáért nemcsak az egyház és iskola, hanem a nemzet háláját is kiérdemelték. A főiskola a magyarság „áttörhetetlen erőssége”, e vidék, Patak vonzásterülete magyarságának megtartója lett.

Nagy fejlődésnek indult az iskola *I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna* életében. Támogatásuk következtében olyan sokat fejlődött, hogy „az ország fény”-ének tartották. Az 1650-ben megindított nyomda munkája már azt is bizonyította, hogy „az iskola kebelében a szenvedőleges fogékonyságon felül a cselekvő munkásság ösztöne is érezhető”.³⁵ Lorántffy Zsuzsanna a kollégiumot „az európai tudományos műveltség színvonalára” akarta emelni, s ezért sokat áldozott rá. Fia, Rákóczi Zsigmond a család könyvtárát is a kollégiumnak adta s ennek következtében „azon időben Magyarországon és Erdélyben a pataki főiskola könyvtára volt a leggazdagabb”.³⁶

1660-ban Lorántffy Zsuzsanna halálával *megszűnt a fejedelmi jetezők kora, s ettől kezdve az iskolát a közrendiek, a nép, a református*

³⁴ ÁRVAY JÓZSEF: *Ünnepi beszéde*. A sárospataki református főiskola háromszázados ünnepi július 8-án 1860. Emlékkönyvbe foglalta ERDÉLYI JÁNOS. Sp. 1860. 87. o.

³⁵ ÁRVAY: *Ünnepi beszéde*. 97. o.

³⁶ Uo. 101. o.

gyülekezetek tartották fenn. Így „lett az iskola a nagy közönség tulajdonává. Ki ne látná annak erkölcsi becsét, hogy az iskola a nép szívével jött összeköttetésbe, mely azt, minél gyorsabb és szerencsésebb lesz fejlődése, annál magasabb fokára fogja emelni a civilizációnak”.³⁷ Árvey vallja, hogy „magasult lelkek sokat áldoztak a múltban e főiskola javára: legyen örökre áldott az ő emlékezetük; de az áldozatok mellett a protestáns közönség nemes érdekeltsége az örök és kiapadhatatlan forrás, mely e főiskola életét s fennmaradását az idők végezetéig biztosítja”.³⁸

A pataki iskola „nem szobatudósok nevelésére” törekedett, hanem *a lelkészek képzése volt a cél, s az általános műveltséggel és a lelkész-képzéssel együtt megvalósult benne a tanítóképzés is.* Az iskola eredményeit, fejlődését nagymértékben az is segítette, hogy tanárai hosszú éveket töltöttek külföldi tudományos intézetekben, s „a pataki iskola munkássága által az európai műveltség és tudományos élet minden szívdobbanása korán visszhangzott a magyar protestáns keblekből. Pataknak már főiskolája volt, midőn Brandenburgban még vándortanítók jártak faluról falura. Korán képeztettek itt iskolatanítók és lelkészek: Miskolc, Rimaszombat, Kassa, Sziget, Zombor, Komárom, Kőrös, Kecskemét, Pápa innen vittek iskolatanítókat... Pataktól erősödést vettek a szellemekben... Patak ez úton szoros összeköttetésbe jött, szolidáris viszonyba lépett a haza minden vidékével.”³⁹

A XVIII. század végén a lelkész- és tanítóképzés mellett *megindult a jogi képzés is.* Azelőtt a kollégium az egyháznak nevelt lelkészeket, tanítókat, az államnak hivatalnokokat, most már jogtudósokat, kiváló államférfiakat, bölcsészeket, költőket is adott a nemzetnek. A főiskolát az ország minden részéből, valláskülönbőség nélkül, látogatták a tanulni vágyó fiatalok, s az intézet a haza virágzó iskolája volt.

A pataki kollégium már *a XVIII. század végén bevezette a magyar nyelven való tanítást,* s ezzel évtizedekkel megelőzte a magyar nyelvű iskolai oktatást kimondó, elrendelő állami törvényt. A kollégium *élen járt a tanítási anyag fejlesztésében, az oktatási-nevelési módszerek korszerűsítésében* egyaránt. Munkájával felelősségteljesen szolgált a egyház és a magyar nemzet ügyét. Ennek megfelelően a magyar nemzeti gondolkodásra „eldöntő befolyást” gyakorló emberek kerültek ki Patakról. *Nagy szolgálatot tett a protestáns egyháznak és az egész magyar nemzetnek az 1850-es évek elnyomatása idején is.* Árvey szerint „a protestáns egyház fennmaradása iskoláinak fennállásához van kötve”.⁴⁰ A kollégiumi vezetés ezért ragaszkodott a protestáns egyházi és iskolai autonómia tekintetében kivívott jogokhoz, és a bécsi kormánynak az

³⁷ Uo. 109. o.

³⁸ ÁRVEY JÓZSEF: *Közigazgatói jelentés a sárospataki református főiskola szellemi és anyagi állapotáról az 1867/68. iskolai évben.* SF, 1868. 433. o.

³⁹ ÁRVEY: *Ünnepi beszéde...* 113. o.

⁴⁰ ÁRVEY: *Közigazgatói jelentés...* 433. o.

egységes gimnáziumi rendszerrel kapcsolatos birodalmi rendelkezéseit nem hajtotta végre, a korszerűsítést maga végezte el. Emiatt az iskola még a nyilvánossági jogát is elvesztette. Az előjáróság „kockára tette az iskola lételét, hogy ne veszélyeztesse a nemzet érdekeit... Volt idő a lefolyt évtized alatt, midőn e részben a haza figyelme Patakra volt irányozva, volt idő, midőn a nemzet sorsa egy részben a pataki főiskola sorsához köttetett. Minden a hazafiúi keblek óhajta szerint ütött ki: a protestáns egyház megvédelmezte törvényes jogait... megtartotta az iskolákat a maga és a nemzet javára”.⁴¹

A protestáns egyházak és iskolák jogainak lábbal tiprása az abszolútizmus korában a nemzet elnyomását is jelentette, tükrözte. Ezért az önrendelkezési joghoz való ragaszkodás az egész magyarság érdekét, a nemzeti szabadság ügyét is szolgálta. A kollégium ellenállása így a hazában széles körben vonzó jelképpé vált, befolyásolta a közvéleményt, „velünk érzett, velünk tartott a nemzet”. Kézzelfogható bizonyítéka ennek az is, hogy 1860-ban a főiskola kései háromszázados jubileumi ünnepén „az örömet magáévá tette a haza s szívben és lélekben együtt ünnepelt az iskolával. Ezen az ünnepen Magyarország minden részéből, felekezeti különbség nélkül 26 000 hazafi vett részt, s így az emlékünnap országos véleménynyilvánítás, állásfoglalás volt, a protestáns egyházakkal és iskolákkal való szolidaritás kifejezése, s tüntető tiltakozás az abszolutisztikus uralom ellen. Az ünnepélynek nagy volt a nevelő hatása is: nagymértékben erősítette az elnyomott magyarság hitét a nemzet jövőjében”.⁴² S ez a nemzeti összefogás Sárospatak szellemének szólt, annak a főiskola által képviselt szellemiségnek, mely „az ősököről reánk szállott, de szívünk életével egyggyé lett, őszinte és megingathatatlan hazai irány”.⁴³

A kollégium életében érvényesülő hit, meggyőződés, helytállás, az az *intézmény szelleme fejtette ki a sárospataki főiskola kebelében a tudományt, egyházi és polgári életet meghatározó tevékenységet*. Ebben az intézményben a történelem tanúsága szerint *évszázadok óta eredményes művelődés, nevelés folyik*. Árvay vallja, hogy a pataki főiskola e hazában egyik legszebb emléke a protestantizmus három százados múltjának, temploma a tudományoknak, egyik leghívebb őre s munkása a magyar nemzetnek. Szerinte a tanítóképző munkájának megindításával a népnevelés, közművelődés reformja eredményesen folyik, s ennek sikerét nagymértékben segítené egy – a közvélemény tájékoztatására szolgáló – népiskolai folyóirat.

S az 1850-es évek küzdelmeiben mint tanár, tanítóképzős igazgató maga Árvay József is részt vett. Székfoglaló beszédében külön is hivat-

⁴¹ ÁRVAY: *Ünnepi beszéde...* 120. o.

⁴² Vö.: KÖDÖBÖCZ JÓZSEF: *Sárospatak a magyar művelődés történetében*. Sp. 1991. 25-26. o.

⁴³ ÁRVAY: *Ünnepi beszéde...* 85. o.

kozott erre, s hangsúlyozta, hogy akkor lett pataki tanár, amikor „a tiszta protestáns gondolkodás és hazafiúi hűség kemény próbára voltak kitéve”, de az iskolának, a tantestületnek „erős, osztatlan protestáns hazafiúi közszelleme a jó ügynek nagy szolgálatot tett, a nagy közönség elismerését és bizalmát kiérdemelte, s lett a főiskola a bölcs egyházi kormány vezetése és védelme alatt a hazai törvényes állapot öntudata”.⁴⁴ Árva szerint a pataki főiskola a református egyház „élő gondolkodása”, a református felekezet öntudatából fejlődött ki, s életszálai a fenntartója, a református felekezet szívében gyökereznek.” „A tudomány, a közműveltség, a hit- és lelkiismeret szabadsága, melyet hirdet, a vallásos polgári és házi erények, melyeket ápol, az egyház, a haza és az emberiség ügye, melynek életét szenteli, mindnyájunk közös ügye”.⁴⁵ Ezért hiszi, meg van győződve róla, hogy a *pataki iskola mindnyájunké, a református egyházé, az egész nemzeté!*

⁴⁴ ÁRVAY: *Székefoglaló beszéde*. 21-22. o.

⁴⁵ ÁRVAY: *Ünnepi beszéde*... 102. o.

NÉPISKOLAI KÖNYVTÁR II-IK KÖTET.

Ó- ÉS ÚJTESTAMENTOMI SZENT TÖRTÉNETEK.

NÉPISKOLÁK SZÁMÁRA

IRTA

ÁRVAI JÓZSEF.

— *Elsőrendű jutalmat nyert pályamű.* —

ÁTDOLGOZTA

RADÁCSI GYÖRGY.

Kiadja a „Sárospataki Irodalmi Kör“ a főiskola költségén.

XIII-ik átdolgozott kiadás.

SÁROSPATAK.

Nyomtatta Radil Károly, az ev. ref. főiskola betüivel.

1904.

2. Árvey József közművelődést szolgáló iskolaszervezeti felfogása

A falusi lelkipásztori családból származó és abban nevelkedő Árvey József közel került a magyar néphez. A falusi emberekhez tartozás tudatát erősítették benne a pataki kollégiumban töltött évek. Érzékelve az egyszerű emberek életét, nagy felelősséget érzett a nép kulturális és gazdasági felemelkedéséért, s Istentől kapott hivatásként fogta fel, vállalta annak segítségét, munkálását. Ennek megfelelően életében, munkájában meghatározó szerepet kapott a nép boldogítására, helyzetének javítására, művelődésének emelésére való törekvés. A gimnáziumi tanárnak ezt a hivatástudatát nagymértékben erősítette az a megbízatása, hogy szervezze meg s vezesse a nép művelődését munkáló tanítók pataki képzését. Árvey a nép jóléte biztosításának egyik legfontosabb feltételét a mindennapi életben szükséges tudás elsajátításában, a *közműveltségi színvonal emelésében* látta. Ezért igyekezett segíteni, munkálni a nép kulturális felemelkedésének ügyét.

Árvey ezek következtében mélyrehatóan foglalkozott azokkal a *nevelési-oktatási intézményekkel*, azok tartalmi és szerkezeti kérdéseivel, amelyek a közművelődés eszközei, fontos tényezői, s amelyek segítségével a gazdasági felemelkedéshez nélkülözhetetlen tudásanyag kialakítható, a szükséges műveltség megszerezhető. Kiváló általános és pedagógiai képzettsége s az ezzel párosuló jó gyakorlati érzéke lehetővé tette, hogy előremutató, kora gyakorlatánál magasabb színvonalú tudást nyújtó alsó fokú intézményrendszert alakítson ki. Így fogalmazta meg a *kisdédővő*, a *népiskola*, az *ismétlő iskola*, a *felső leánynövelde* feladatait, nevelő-tanító munkájának fontosabb jellemzőit, követelményeit. Majd amikor később, tanfelügyelő korában tapasztalta, hogy a 6-12 éves gyermekek kötelező iskolába járatását elrendelő törvény életbe lépése után is sok fiatal marad analfabéta, az eredményesebb művelődés segítésére alakította ki a *katonai szolgálatukat töltő fiatalok felnőtt-*oktatásának tervét**. S mivel az alsó fokú intézmények számára a tanítóképző nevel szakképzett munkásokat, és ez meghatározza a tanítóképzés célját, feladatait, nagy gondossággal *foglalkozott a tanítóképzéssel kapcsolatos követelményekkel*, a képzés fontosabb tartalmi és szerkezeti vonásaival. Tette ezt nemcsak azért, mert ő szervezte meg és évekig vezette a tanítók pataki szakképző intézményét, hanem azért is, mert vallotta, hogy a közműveltség fokozása, a nép műveltségi szintjének emelése csak jól képzett tanítók odaadó közreműködésével biztosítható, az iskolai képzés eredménye elsősorban a tanító jó munkájától függ.

a) A kisededővő

Korszerű, előremutató szemléletet tükröz Árvaynak az a felfogása, amely a nevelést, *a szervezett nevelést a népiskolás kort megelőző időre is kiterjeszti*. Nagyon fontosnak tartja a családi és az óvodai nevelést. Szerinte ugyanis „*a nevelés a bölcsőnél kezdődik és nem az iskolában, ahová már a gyermek vágyakat, hajlamokat és kívülről felvett szokásokat visz magával. Az első benyomásokat a lélek a legnagyobb bensőséggel fogja fel, s azokat egy könnyen kiirtani, megváltoztatni nem lehet, azok sokszor a későbbi életirányt kijelelik, elhatározzák*”.⁴⁶ A comeniusi hagyományoknak megfelelően vallotta, hogy a nevelés az iskolás kort megelőző időszakban is fontos feladat. Sajnálatosnak tartja, hogy éppen ebben a fejlődési szakaszban nagyon kevés vagy éppen semmi sem történik a nevelés érdekében. A családi nevelés nem kielégítő. A családok nagy része igen elfoglalt, sok gonddal küzd és megfelelő műveltséggel sem rendelkezik, s ezért nagyon keveset tesz gyermeke neveléséért. Vallja, hogy az egyházak és a községek sem fordítanak gondot az iskola előtti korú gyermekekre.

Az iskoláskor előtti időszakban Árvay a szülő nevelő munkája mellett *igen fontos szerepet tulajdonít, szán az óvodának*. Szerinte a kisededővő a szervezett nevelési hatás érvényesítésével közelebb viszi a népiskolát céljának eléréséhez, de hasznos a munkája több más szempontból is. Az óvodák segítségével biztosítani lehet azoknak a gyermekeknek a nevelését is, akik az utcán nőnek fel, és sok veszélynek vannak kitéve, s akik felelőtlen tevékenységükkel károkat okoznak a községnek. Segítik az iskolai mulasztások csökkenését is, mert sok szülőnek nem kellene otthon tartania iskolás korú gyermekét azért, hogy felügyeljen óvodáskorú kisebb testvérére. Mindezek mellett szükségesnek tartja a kisededővők létesítését, mert ezek nevelő munkája egyrészt segítené a családi nevelést, másrészt lehetővé tenné azt is, hogy a népiskola sok gyermek addigi helytelen nevelésének kijavítása helyett tevékenységét teljes mértékben a nevelésre, a népnevelés felvirágoztatására fordítsa.

A kisededővő *feladata a gyermek iskoláskor előtti szervezett nevelése*. Létesítése az egyház vagy a község feladata. Nevelő munkájának fontosabb tárgyi és személyi feltételeit is meghatározza. Működéséhez szükséges egy szerény hajlék egy nagyobb és egy kisebb teremmel, előbbi a gyermekek foglalkoztatására, az utóbbi pedig – gyékényvankosokkal ellátva – alvásokra szolgál. Ezen túlmenően játéktér céljára megfelelő udvarra is szükség van. Ha szegénysége miatt a gyülekezet, a község nem tud alkalmazni szakképzett nevelőt, bízva a kisededővő vezetését „szelíd lelkületű, gyermekeket kedvelő, feddhetetlen életű

⁴⁶ *Népiskolai tervezet a tiszáninneni református egyházkerületben*. SF, 1858. 262. o.

ügyes nőszemélyre”, akit munkájában, a tisztaság és rend fenntartásában s a felügyeletben két felserdült, jó erkölcsű lány segítsen.

A kisdedővő felszerelése könnyen biztosítható. Játékok, képek, lócák, szekrény, fogasok, gyékényvankosok beszerzéséről kell gondoskodni. *Tanítani a kisdedővóban nem kell.* Legfeljebb képek alapján ismergessék az állatokat, s tanuljanak azokról hallás után 2-4 sorból álló verseket. A nevelésnek, felügyeletnek arra kell irányulnia, hogy a gyermekek tisztán és rendben tartassanak, egymást a játékokban és az étkezésben ne bántalmazzák, s megfelelő viselkedési szokásaik alakuljanak ki. A gyermekek élelmét vagy a szülőknek kell biztosítaniuk, vagy megfelelő ellenszolgáltatás fejében a felügyelő látja el őket.

b) A népiskola

A népiskolával kapcsolatos elképzeléseire, törekvéseire több munkájában, tanulmányában is találunk megállapításokat, utalásokat. Ilyen irányú felfogását a legrendszeresebben, legteljesebben fejtette ki „A népiskolai tervezet”-ében, illetve „tanterv”-ben, amelyet a tiszáninneni református egyházkerület népiskolai választmányának megbízásából 1858-ban készített.

Szerinte „a keresztyén népiskola a keresztyén népélet sarjadéka és gyümölcse, az egyház kebelén viruló oly intézet, amelynek feladata, hogy öntudatos, ép, erőteljes keresztyén népéletet terjesszen és ápoljon, üdvös szolgálatot tegyen az egyháznak, az államnak és a családnak”.⁴⁷

A népiskola *népnevelő intézet*, amely nem terjeszthet felületes, külső világi műveltséget. Fontos feladata a *gyermek lelki tehetségeinek ébresztése, fejlesztése*, hogy minden ember magasabb fokára juthasson az értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődésnek. Feladata, hogy a közelet leendő polgáraiban *az erkölcsöket keresztyén szellemben nemesítse, a tanulókat leendő életpályájukra felkészítse.* Úgy kell vezetnie, nevelnie a gyermekeket, hogy keresztyén családi életet éljenek, s mint dolgozó, kegyes családanyák és apák, lelkiismeretes, ügyes munkások, rendszerezők, békés, sorsukkal megelégedett emberek legyenek.

A népiskola azzal szolgálja az egyházat, hogy a gyermeket Isten ismeretére, imáadására neveli, s a fegyelmezés segítségével józan keresztyén szemléletben, korának megfelelő szellemi ápolásban részesíti. Az államot azzal szolgálja, hogy a gyermekek számára megfelelő tudást, műveltséget biztosít, s őket a törvényesség iránti tiszteletre neveli. A családot azzal szolgálja, hogy a szülők iránti szeretetre s házi erényekre nevel. Mindez azt is jelenti, hogy „a népiskola nem vezethet egyoldalúlag egy vagy más irányba, hanem *az egész embert képezi*, míg az értelemre hat, egyszersmind a szívet is formálja; míg ismeretet közöl, azalatt

⁴⁷ ÁRVEY: *Népiskolai tanterv a tiszáninneni református egyházkerületben.* Sp. 1858. 3. o.

a kedélyre és a jellemre, a növendék egész lelkületére törekszik hatni".⁴⁸

Előremutató felfogást képvisel Árvay az *elemi népoktatás idejére* nézve is. Tervezetében pontosan meghatározza, hogy hány éves legyen a népiskola, s azt is, hogy a gyermekek életkorának mely éveire terjedjen. Az iskola időtartamának megállapítását azért tartja fontosnak, szükségesnek, mert a kiválasztandó és feldolgozandó tananyag tartalmát és terjedelmét helyesen, jól csak ennek ismeretében lehet kijelölni, meghatározni. A gyermek életkori sajátossága és az iskolában eltöltött ideje ugyanis döntő abban a tekintetben, hogy a mindennapi életben szükséges alapismeretek és készségek közül mit, mennyit és milyen mértékben dolgozhat fel, sajátíthat el az iskolába járó gyermek.

Árvay idejében az 1850-es években a magyarországi népiskolai oktatás csak néhány évre terjedt ki, jobb esetben is általában négyéves volt. A magyarországi református egyház tanügyi bizottsága még 1858-ban is négyéves népiskolai oktatást javasolt az egyházkerületeknek. Az állam is csak tíz év múlva, az 1868. évi XXXVIII. népiskolai alaptörvényben rendeli el a hatosztályos kötelező népiskolai tanítás bevezetését. A tiszáninneni református egyházkerület *Árvay javaslatát fogadja el*, s 1858-ban az általa készített tanterv bevezetésével az egyházkerület iskoláiban a *6-12 éves gyermekek iskoláztatásával megindul a hatosztályos népiskola munkája*. Árvay a hatéves iskolába járás szükségességét több tényezővel is indokolja. A népiskolába zsenge korú fiatalok járnak. Ezeknek nagy része műveletlen szülők gyermeke, kik igen csekély szellemi fejlődéssel kerülnek az iskolába. Indokolja szerinte a hatéves képzést az is, hogy célkitűzésénél fogva a népiskolának sok anyagot kell megtanítania és begyakoroltatnia, azaz sok ismeretet és készséget kell elsajátíttatnia, amihez elegendő időre van szükség.

Az iskolai oktatásban *Árvay fontos szerepet tulajdonít a tanított tartalomnak*. Ahhoz tehát, hogy célját a népiskola elérje, feladatait eredményesen megoldja, a tanítandó anyagot *gondosan, célszerűen kell megválasztani*. Szerinte a gyermeket az *életre* kell felkészíteni: „a népiskolában fő dolog az élet s nem csupán a tudás”.⁴⁹ Ezért nem vehető fel a tantárgyak közé olyan tárgy, olyan tananyag, amely csak elvont ismereteket tartalmaz. Ilyen tárgy például az elméleti nyelvtan, amennyiben nem szükséges feltétele a szó- és írásbeli hibátlan kifejezés elsajátításának. Nem szükséges a hit- és erkölcsstan rendszerének a tárgyalása sem, mert ez nem feltétele annak, hogy a keresztyén hit élő és munkás legyen, hogy szabadabb fejlődésnek induljon. Hasonlóan nincs szükség a számtan és természettan tudományos ismertetésére, tanítására, továbbá a zeneelmélet anyagának feldolgozására sem. S mivel „a népiskolában az egész gyermeket kell nevelni, nemcsak az értelmet

⁴⁸ U. o. 3. o.

⁴⁹ ÁRVAY: *Népiskolai tervezet*. 3. o.

alakilag fejleszteni”,³⁰ fontos a kedélyélet, az érzelem kifejlesztése is. A tudomány önmagában nem boldogít, az életet a szeretet szüli újjá. Ezért nincs szükség a népiskolában gondolkodástani értelmezésekre, elvont fogalmi elemzésekre.

A református népiskolának a református egyház szellemében kell a tanulókat a hit és erkölcs tan igazságaira tanítani, tehát sajátos református színezetű keresztyén iskolának kell lennie. Ki kell zárni belőle mindazt, ami ellenkezik a pozitív keresztyén vallással. Mivel a népnek nincs szüksége a felsőbb társadalmi körökben uralkodó „külső illedéki” műveltségre, a népiskolai oktatásban nincs helye az érzélgést fejlesztő, a túllángoló képzelődés kialakulását segítő irodalmi műveknek.

Árvey nemcsak arról szól, hogy milyen anyagokat nem kell a népiskolában tanítani, hanem gondosan megfogalmazza azt is, hogy milyen anyagok feldolgozásával éri el a célját, lesz igazi népnevelő intézet. A keresztyén felekezeti iskola az egyház elvárásának megfelelően *megismerteti a gyermekekkel Isten kijelentését*, azt, hogy mit tett Isten az ember boldogítására. Arra kell képessé tennie a gyermeket, hogy megértse, tisztán felfogja az egyház fontosabb tanításait, s az éneklés által a nyilvános istentiszteleteken cselekvően tudjon részt venni.

Mivel a népiskola nemzeti intézet, fontos a hazaszeretetre nevelés, a nemzeti nyelv és irodalom tanítása. Szükséges, hogy a nemzeti nyelvet a tanuló a maga életszükségleteinek megfelelő mértékben, kellő öntudattal ismerje, használja, szépségeit szeresse. Szükséges tanítani a hazaszeretetre buzdító irodalmat is. Ismernie kell a gyermeknek a haza földjét, államrajzi viszonyait, történetét, illetve bizonyos korlátolt mértékben a világot is. A gyermeknek tudnia kell, hogy ő tagja egy nagy egésznek, melynek sorsához az övé elválaszthatatlanul oda van kötve. Az is fontos, hogy a természeti tárgyakat, növényeket, állatokat figyelmesen, érdeklődéssel és értelmesen vizsgálja. Ezeket túl ki kell alakítani benne olyan ismereteket és készségeket is, amelyek értelemfejlesztők és a mindennapi életben nélkülözhetetlenek. Ennek megfelelően képezni kell a gyermekeket gondolkodásban, beszédben, írásban, rajzolásban és számvetésben egyaránt.

Tantervében *Árvey részletesebben is meghatározza azt a tananyagot, amelyet fel kell dolgozni ahhoz, hogy minden gyermek, a nép gyermeke is, birtokába juthasson az életben számára szükséges alapműveltségnek.* A tananyag kiválasztása és időbeli elrendezése egyaránt azt bizonyítja, hogy Árvey magas fokú általános műveltséggel s korszerű, alapos pedagógiai-lélektani képzettséggel rendelkezett. Ahhoz, hogy az életben boldogulhasson, szerinte minden embernek el kell sajátítania a következő tantárgyakat, ismereteket tartalmazó alapműveltséget s gyakorlati feladatmegoldásokat:

³⁰ Uo. 3. o.

Vallástan

Mivel Árvay a *református egyházi népiskola* számára készíti tervét, s annak *legfőbb feladata a vallásos erkölcsi nevelés*, érthető, hogy a legfontosabb tantárgy a vallástudomány. „Egy fénylő középpont az a többi tantárgyak között, melyek kisebb-nagyobb távolságból mindnyájan felé gravitálnak s általa világosíttatnak meg”.⁵¹ A vallástanításban arra kell törekedni, hogy *a gyermek a vallásos igazságokat önmagára vonatkoztassa, a keresztyén élet tiszta előképének ismerje*. El kell érni, hogy a tanuló a kegyelem külső eszközeit, az ígét és a sákramentumokat bensőséggel, tiszta öntudattal fogja fel és vegye magához. Kerüljön közel a szentíráshoz, s életében Isten parancsolatai szerint járjon el. Mint a gyülekezet tagja, vegyen részt az istentiszteleteken, tanuljon meg a szó teljes értelmében imádkozni s buzgón énekelni. A tanítónak mindebben jó példájával kell hatnia a gyermekekre. A tanításban nem tartja szükségesnek az egyház által elfogadott vallástételeknek, a keresztyén egyház történetének a mélyreható ismertetését.

Árvay szerint a népiskolában a gyermekek vallástani oktatását az *illellemi szabályok* megtanításával kell kezdeni, ezután kerül sor erkölcsi elbeszélések, bibliai történetek feldolgozására. Az iskola a *bibliai történetek* segítségével alapozhatja meg a tanulóknál a keresztyén életet. Ennek megfelelően ezek tanítása adja a vallásoktatás középpontját. Fontos, hogy azt, amit a bibliai történetekből megértettek, hittel fogják fel. Vegyék észre ezekben a legmagasabb isteni és emberi igazságokat. A történeteket magukban éljék át, és értelemszerűen mondják el. A bibliai történetek különösen alkalmasak a nevelésre, hiszen ebben a korban a gyermekek a legegyszerűbb igazságokat is élő képek alakjában, s nem elvont gondolati formában fogják fel a legtisztábban.

Ahhoz, hogy a protestáns szellemiség, a református tudat a gyermekekben kialakuljon és megszilárduljon, tanítani kell a *Heidelbergi Kátét*, amelyben a református egyház felfogása, hitvallása van megfogalmazva. Miután tehát a gyermekek megtanulták az úri imádságot és a tízparancsolatot, meg kell ismerkedniök népszerű feldolgozásban a Heidelbergi Kátéban kifejtett elvek, tételek értelmezésével és alkalmazásával, különösen a keresztyén hit és engedelmesség lényegével. A tananyag feldolgozását a vonatkozó szentírásbeli helyekre kell építeni.

Az úri imádságon és a tízparancsolaton kívül tanulnak a gyermekek reggeli és esteli, étkezés és tanulás előtti és utáni versbe foglalt rövid *imádságokat* is. Később sor kerül különböző könyörgések megtanulására, ezeknek azonban alkalmazkodniok kell a gyermek értelmi képességeihez. Tanuljanak könyv nélkül sok *templomi éneket*, ismerjék meg jól az énekeskönyv használatát. Egyháztörténetből foglalkozzanak az apostoli korszakkal, a reformációval, továbbá az egyház jelenlegi helyzetével, missziói munkájával.

⁵¹ ÁRVAY: *Népiskolai tanterv*. 9. o.

A magyar nyelv tanítása

Mivel a nyelv a gondolatok kifejezésének és kicserélésének eszköze, a szellemi fejlődésnek, műveltségnek egyedüli s nélkülözhetetlen feltétele, a magyar nyelv szükségképpen tantárgya és a vallástudomány után a legfontosabb tárgya a népiskolai oktatásnak. *Tanításának az a feladata, hogy bevezesse a tanulót az írott és nyomtatott darabok olvasásába, kellő gyakorlatot szereztesen vele a kifejező olvasásban mint a szellemi képzés legfontosabb eszközében, magát a tartalom és forma tekintetében hibátlanul tudja kifejezni,* mások szó- vagy írásbeli kifejtését *pontosan megértse,* gondolatait és a közéletben fontos tartalmakat, írásokat *a helyesírás szabályainak megfelelően képes legyen írásba foglalni.* Ahhoz, hogy a nyomtatott szövegeket felfogjuk, megértsük, ismerni kell a betűalakot, tudni kell olvasni és a szövegben kifejezésre jutó gondolatokat meg kell érteni, s ahhoz is, hogy gondolataink közlése érthető legyen, helyesen kell tudni gondolkodni, beszélni és írni. A gondolkodás, beszéd és írás, olvasás ezért Árvey szerint a nyelvtanítás fontos feladata, eszköze. A tanításban ezek egymástól nem választhatók el.

Árveynál az anyanyelv tanítása ennek megfelelően *egységet alkot, s az írás, olvasás, a beszéd és gondolkodás együtt valósul meg.* „S mivel-hogy a gyermek az ő szemléletkörébe eső érzéki tárgyakat fogja fel legkönnyebben, s azok által gyakorolathatik legsikeresebben a gondolkodásban, ezek fognak kezdetben az iskolai oktatásnak anyagul szolgálni, úgy a gondolkodás, mint a nyelv tekintetében; és így az elemi nyelvtanítás szemléltető lesz s tárgyára nézve a reálszak köréből vétetik”.⁵² A látás, hallás, a beszéd gyakoroltatása és a gondolkodtatás céljából a tanítás az érzéki tárgyak szemléltetésével és beszélgetéssel kezdődik. Begyakorolják a helyes iskolai viselkedést, testtartást és a taneszközök használatát. Vigyáznak a tiszta hangoztatásra, kiejtésre. Gyakorolják a rajzolás, írás elemeit, majd megtanulják az írást és olvasást. Az olvasási gyakorlattól elválaszthatatlan az írási gyakorlat. A beszéd és gondolkodás gyakorlására fel kell használni az ABC-ből olvasott szavakat és mondatokat. Közben a tanulók megismerkednek a fontosabb nyelvtani fogalmakkal. Elsajátítják a biztos, kellő kifejezéssel bíró olvasást, az olvasmány tartalmát el tudják mondani vagy írásba foglalni.

A nyelvtanítás tárgyát a *valóságos élet* adja, de *a többi tantárgy tanításában is segíteni kell a gyermek nyelvismeretét, nyelvtanulását.* A nyelvtanítás alaki részében, a nyelvtan tanítása során az olvasókönyvből elsősorban az olyan költészeti és prózai darabokat kell használni, melyek a tanulók korához és fejlődéséhez mért közhasznú ismereteket tartalmaznak. Ezekkel együtt bevezetést nyernek a tanulók a polgári életben előforduló iratok készítésébe is.

⁵² Uo. 23. o.

A szám- és mértan

Az oktatás rendszerében Árvay a számtant „a legszükségesebb és legnélkülözhetetlenebb tanulmányok egykének” tartja. A gyakorlati életben ugyanis minden embernek szüksége van bizonyos számismetre, s megfelelő módszerrel való tanítása különösen nagy hatású az értelmi képzésre. „A számtanítás célja = szoros következetesség a gondolkodásban, szabatosság az élőszóvali előadásban; továbbá fejleszteni az értelmet, élesíteni a gondolkodó és kombináló erőt; e mellett különösen szükséges, hogy a tanítvány általa bizonyos mértékét szerezze meg a közéletben nélkülözhetetlen számismeretnek és számvetésbeli

*gyakorlati készségnek*⁵³ Az embernek ugyanis ismernie kell a körülötte lévő tárgyakat számuk, mennyiségük, tömegük, részeik szerint, de ismernie kell a számviszonyoknál fogva közöttük létező összefüggés szerint is. Ezért a számtan tanítása tárgyhoz kötött s gyakorlati irányú, hogy az életben előforduló esetekben (munka és munkabér, tőke és kamat, tér és idő, anyag és ára stb.) az emberek a számításokat el tudják végezni. Alaposan ismerjék s kellő könnyedséggel tudjanak megoldani tizedes rendszerben feladatokat. A számtannal együtt kerül sor *az alak-és mértan tanítására* is. Ennek tanítása nem alaki célból történik, hanem az életre alkalmazva, gyakorlatilag. A tanulók szerezzenek tiszta ismereteket a vonalakról, szögekről, megfelelő készséget a felület és a tömeg kiszámításában, hogy a mindennapi életben előforduló ilyen feladatokat eredményesen tudják megoldani.

A reáltudományok

A népiskolai tanításban „a vallásos erkölcsi képzés alapelvénél fogva” nagy szerepet játszanak a reáltudományok. Oktatásuknak *kettős céljuk* van. A föld alakulása, a történeti események, a földön lévő élő és élettelen testek, a velük kapcsolatos erők és törvények elemzése. vizsgálata egyrészt „*a mindenható, bölcs és szeretetteljes alkotó ismeretére vezérel, imádására buzdít*”, másrészt pedig minden reáltárgy ismeretének megvan a sajátlagos *gyakorlati haszna* is.

A földrajz

„A földrajz *tanításának célja a lakhely és vidéke, a haza, földünk és a világegyetem megismeretése.*”⁵⁴ A földrajz tanítása a tanulóknak valóságos érzelmeket és gondolatokat, hazaszeretetet ébreszt, s segíti a bibliai történetek tisztább megértését, biztos földrajzi adatokat szolgáltat általában a történelemben való eligazodáshoz. A gyermek a föld sajátosság alakulásában, a rajta lévő élő és élettelen dolgok gazdagságában, változatosságában Isten hatalmát, bölcsességét, jóságát ismerje meg. Arra kell tanítani, hogy *a földet az embernek Istentől rendelt lakhelyeként tekintse*. Tanuljon a föld meghódításának fontosabb eszközeiről (hajózás, kereskedelem, földművelés, bányászat, halászat). Ismerje meg azt is, hogy milyen mértékben terjedt el a keresztyén vallás a földön, s a világgal együtt hogyan fejlődtek a társadalmi viszonyok.

A reáltudományok tanításának *alapja és központja* a földrajz. A földre vonatkozó ismeret sokféle. A tananyagban szerepeljen matematikai földrajzi ismeret is. A föld szervezett egész, növényei, állatai, ásványai ismerete kapcsolatos a természetrajz anyagával. Az ember lakóhelyeként kapcsolatos van a történelemmel. Mint Isten országának színhelye, kapcsolatos a vallástanítással. A földrajzban elsősorban azt kell megtanítani, ami az embert mint honpolgárt és a keresztyén egyház

⁵³ Uo. 50. o.

⁵⁴ ÁRVAY: *A földrajzi oktatás érdekében*. PNK, 1866. 389. o.

tagját közelebből érinti. Magyarország, az ausztriai birodalom, Európa elsősorban az anyag. Legrészletesebben tárgyalandó a haza, különösen a lakhely és vidéke, a járás, megye s „általában a távolság növekedésével arányosan fogy az előadás részletessége.”⁵⁵

A történelem

A történettanításban arra kell törekedni, hogy *a tanulók ismerjék meg az emberi művelődés történetét, s az eseményeket keresztyén szellemben és öntudattal fogják fel*, olyanokként, mint amelyek Isten akaratából történnek. Mivel a gyermek számára a világpolgárság a haza polgárságában valósul meg, *elsősorban a haza történetét kell a népiskolában tanítani, s az egyetemes történelemből csak a legnagyobb eseményeket ismertetni*. Ismerkedjék meg a serdülő nemzedék az egyház és a haza múltjával, nagyszerű eseményeivel, embereivel. A haza fennmaradásában ismerje fel és el a gondviselést, és tanuljon meghajolni a törvény előtt. Mindezzel együtt fejlődjék a gyermek kedélye, jelleme, akarat. A haza történelméből elsősorban s részletesebben azokat az eseményeket kell tanítani, melyeknek ismerete a haza jelen helyzetének felfogásához szükséges, s melyek az egész nemzet vagy legalább egyes osztályok ügyét elébb vitték, vagy hanyatlásának okai voltak. A történelem tanítson bölcsességre, szorgáltasson anyagot az élő, keresztyén nemzeti öntudat ébresztéséhez, erősítéséhez, tegyen fogékonyra a jó, nemes és szép iránt s lelkesítsen a közjó munkálására.

A természetrajz és természettan

A népiskolai *természetrajzi tanításnak* nem célja a természeti testek tudományos rendszerezése. A tárgy csak akkor lesz épületes a gyermekre nézve, ha *a nemek, fajok hazai képviselőit, a növények és állatok jellemzőit, életműködésüket, azokban a természet titkos gazdálkodását s Isten gondoskodását felismerik*. Ennek megfelelően a tárgy tanítása jótékonyan hat a gyermek egész lelkületére. A természetrajzban azt kell tanítani, ami gyakorlatilag hasznos, illetve ártalmas vagy hasznos volta miatt az emberre nézve fontos (házi és ragadozó állatok, rovarok, takarmány- és mérges növények stb.).

A *természettan* tanításában arra kell törekedni, hogy *a tanulók a közelükben előforduló természeti tüneményeket és erőket megismerjék, értelmesen felfogják és célszerűen felhasználni is tudják*. A tanítással nemcsak a babona ellen kell küzdeni, hanem arra kell rávezetni a gyermekeket, hogy a természeti törvényekben Isten hatalmát szemléljék. Fontos, hogy a tanulók a közönséges tüneményeket elfogulatlan vallásossággal lássák, figyeljék, s az okok, mozgató erők rugóinak megismerésével azokat alkalmazni is tudják.

⁵⁵ ÁRVAY: *Népiskolai tervezet*. 217. o.

F. Lecketerv a tiszamelléki hely. hitv. egyházkerület népiskoláiban.

Óra.	Vasárnap.	Hétfő.	Kedd.	Szerda.	Csütörtök.	Péntek.	Szombat.
1.	Éneklés.	Szent törté- n. Alsó oszt. ille- delmi szabá- lyok, rajz, írás.	Katechizm. Al- só oszt. erkölc- si elbeszélések, majd szent tör- tén. rajz, írás.	Realtudomány. Alsó osztály mint hétfőn.	Szent történet. Alsó osztály mint kedden.	Katechizmus. Alsó osztály mint hétfőn.	Zsolnárok, di- cséretk. egy- háztörténet. Alsó osztály mint kedden.
O l v a s á s, í r á s, f o g a l m a z á s.							
Az alsó osztályban elébb szemléltetés, azután írás és rajz eleméi.							
2.	Könyörgés.	Nyelvtan.		Természettan.		Nyelvtan.	
3.	Isteni-	Számítan.	Éneklés.	Számítan.	Éneklés.	Számítan.	Éneklés.
4.		Rajz.	Mértan.	Ismétlő	Mértan.	Rajz.	Ismétlő
5.	tisztelet.	Olvasás, írás, Nyelvtan.	Olvasás, írás, fogalmazás. Nyelvtan.	isko- i	Olvasás, írás, fogalmazás. Nyelvtan.	Rajz.	isko- i
6.		Reáltud.	Reáltud.	la.	Reáltud.	Reáltud.	la.

Az éneklés

Árvay a népiskolában fontosnak tartja az ének tanítását. Szerinte „kellően kerestülvive míg *egyrésztől a legnagyobb fontosságú nevelés-tani célok eszköze az iskolai oktatás ideje alatt, más résztől oly ügyes-séget tesz általa sajátjává a növendék, mely reá nézve az egyházi életben épületes, a polgári életben gyönyörködtető lesz*”.⁵⁶ Az ének ugyanis a benső érzelmek, az áhítatosság nyelve, mely közvetlenül, elenállhatatlan erővel hat a lélekre. Az ének és a dal a *belső élet* megnyilvánulása: *nemcsak a kedélyállapot kifejezésének formája, hanem sajátos lelkiállapot előidézésének, a belső szellemi fegyelmezésnek és képzésnek is hathatós eszköze*. Ennek megfelelően nagymértékben segíti a magasabb vallásos, erkölcsi célok elérését.

A népiskolában az éneket nem önmagáért tanulja a gyermek, hanem azért, hogy általa képes legyen közelebb emelkedni Istenhez. Énekléssel tudja a bánatot, szomorúságot, az örömet úgy kifejezni, hogy vele nemcsak ezt a lelkiállapotot mutatja meg, hanem azt szabályozni, a bánatot enyhíteni, az örömet fokozni is tudja. Az énektanítás fontos feladata, hogy képesé tegye a gyermeket az Istenhez emelkedés belső kedélyállapotának kifejezésére mind a magánéletben, mind mások épülésére a gyülekezetben. A tanulók a templomi énekeken kívül tanuljanak más dalokat, s tudjanak kifejezően, kellő érzéssel és ízléssel énekelni lelkesítő nemzeti és erkölcsi irányú népdalokat is.

Az énektanítás hasznos *az egész iskolai nevelés szempontjából*. Általa ünnepélyesebb lesz a vallástanítás. Más tantárgyak óráin segít biztosítani a figyelmet. Az éneklés közbeiktatásával élénkebb, szebb lesz az egész iskolai élet. Az első tanítási órát kívánatos mindennap énekléssel kezdeni, s az utolsót azzal zárni. A nemzeti dalok által hazaszerezetre, a természeti szépségek megéneklése révén a természet szeretetére nevelünk, az erkölcsi tartalmú éneklés a nemesebb ösztönök, erkölcs felébresztését, fejlesztését segíti. Az iskola különböző rendezvényein, ünnepélyein, kirándulásain is fontos szerepet kap az ének. Így szokják meg a gyermekek, hogy a nemesebb szórakozásban keressenek örömet.

A rajzolás

A népiskolai rajztanítás célja, hogy *a tanuló a környező élet tárgyait, téri viszonyait öntudatosan szemlélje, megértse és egyszerű vonalrajzban tudja kifejezni is*. A gyermekben az alakok szemlélése és helyes felfogása, továbbá azok előállítása által a szép iránti fogékonyságot kell fejleszteni. A rajztanításnak a tulajdonképpeni művészet tanítása, a művészi kezűgyesség elsajátíttatása nem célja, de a művészeti tárgyak szemlélésére fel kell készíteni a tanulókat. A rajzolás, az érdekes alakok szemlélése és lerajzolása a gyermekek belső szükségéi közé tartozik, s

⁵⁶ ÁRVAY: *Népiskolai tanterv*. 18. o.

jó hatású fejlődésükre. Megismerik a rajzolt tárgyat, helyesen felfogják annak részeit. A rajzolás segíti a csín és tisztaság iránti fogékonyságot, pontosságra, szorgalomra, kitartásra, a szép szeretetére nevel. Fejleszti a szemmértéket, az ügyességet. Fontos, hogy a tanuló kellő ügyességet szerezzen a használatos rajzeszközök kezelésében (vonalzó, körző, hüvelykmérték stb.) is.

Elemi testgyakorlatok

Az elemi testgyakorlatok tanításának nem célja a nyers erő lehető fokozása, hanem a *szabályos testtartás kialakítására, a tagok hajlékonyságának, ügyességének kifejlesztésére kell törekedni s el kell érni, hogy a test az akaratnak engedelmeskedjék*. Nevelő hatása nagy. Fejleszti a gyermek figyelmét, engedelmességhez, pontossághoz szoktat, fokozza a lélekéberséget, körültekintést, megfontolást alakít, s sokoldalúan formálja, fejleszti a testet.

A gazdaszat

A gyermek a mindennapi életben, a családban és az iskolában egyaránt tapasztalja, átéli, hogy a háztartásban a takarékoság mellett nagyon fontos a munka, a szorgalom, a rend, a tisztaság és a pontosság. A gazdaszat köréből *a kertészettel kell a gyermekeket megismertetni*, hiszen ezzel csaknem minden ember foglalkozik, azaz ismerete sok ember számára hasznos és fontos. Tanítása nemzetgazdasági szempontból is kívánatos. Az ilyen képzésben a gyermekek tömegesen vehetnek részt, és a foglalkozás az egészségre is jótékonyan hat. A konyhakertészet, maggyűjtés, vetés, esetleg selyemtermelés feladatmegoldásain túl a fiúkat a gyümölcsfa tenyésztésre és nemesítésére, a lányokat pedig a virágpolásra kell megtanítani.

Népiskolai óraterv

Árvey óratervet is közöl a népiskolai tantárgyak beosztásához.⁵⁷ Eszerint a felsorolt tantárgyak tanítása ilyen óraszámokban történik:

1. Vallástudomány	5 óra
2. Magyar	10 óra
(a 3-6. osztályban 4 órában nyelvtan van)	
3. Számtan 3, mértan 2 órában	5 óra
4. Reáltudományok	5 óra
(a 3-6. osztályban 2 órában Magyarország története, az 5-6. osztályban 1 órában természettan)	
5. Éneklés	3 óra
6. Rajz	2 óra
Összesen:	30 óra

A fenti óratervből több tantárgy neve is hiányzik. Ennek oka: a reáltudományok tanítására elsősorban az olvasási órákon kerül sor. A gazdaszat óráit és a testgyakorlatot külön foglalkozás keretében oldja meg

⁵⁷ Uo. 100. o.

a tanító. A gazdaszatot a szükséges munkavégzés idején a tanítási órákon túl, a testnevelést pedig úgy, hogy a 2. és 3. órák közti szünetben a tanulók naponként végeznek gimnasztikai gyakorlatokat. S az a törekvése, hogy a tanulók naponta szervezeten tornázzanak legalább tízhúsz percet, előrelépés, korát megelőző elgondolás. A sportnak egyébként Patakon, a pataki nevelésben Comenius óta fontos szerepe, hagyománya volt. Bizonyára ennek hatása is érzékelhető Árvay e követelményének megfogalmazásában.

A tárgyi feltételek

A népiskolai oktatás eredményességének fokozása érdekében a követelmények megfogalmazásában gondot fordított a *taneszközök, tanítási segédeszközök* kialakítására, biztosítására is. Számba veszi és kiegészíti a gyermek tanulását segítő, megkönnyítő taneszközöket, tudatosítja hasznosságukat, szorgalmazza alkalmazásukat. Ezek egy részének elkészítését Sárospatakon meg is szervezi, s a megrendelő iskolának elküldeti.

A népiskolai munka *tárgyi feltételeit*, kellékeit, nélkülözhetetlen *tanszereit* a következők szerint állapítja meg:

Az iskolai tanításhoz szükséges egy tágas, világos, egészséges, utcai zajtól mentes tanterem, gimnasztikai gyakorlatokra is alkalmas udvar és kertészeti gyakorlati munkák végzésére használható kert.

Az egyes tantárgyak tanításában az alábbi taneszközök beszerzését és felhasználását tartja fontosnak:

A *vallástudományban*: biblia, bibliai olvasókönyv, kis és nagy káté, egyháztörténet. A *magyar nyelvben*: képek, ábrák, táblácskákra ragasztott betűalakok, fali táblák, ABC és olvasókönyv, nyelvtani gyakorlati olvasókönyv, vezérkönyv a tanító számára, palatáblák, nagy vonalazott fekete tábla, kréta, vonasz (vonalzó), papír, toll, tenta, rajzón. A *szám- és mértan* anyagának megtanításához nélkülözhetetlenek: vezérkönyv a szám- és mértanban a tanítók számára, példatár, nagy fekete tábla, különféle szerkezetű számológép, körző, a használatos mértékek (font, lat, mérleg, öl, láb, itce, mérőlánc, pózna), mértani testek. A *reáltudományok* fontosabb eszközei: reáolvasókönyv, Magyarország földrajza és története, Magyarország, a Szentföld és Európa térképe, a természetrajz elemei, természetani olvasókönyv, műföldgömb, tellurium, ég-gömb, keleti és nyugati félgömb. A történelem nevezetesebb embereinek arcképei. Állatok rajzban, kitömve és természetben. Növény- és ásványgyűjtemény. Az *énekléshez*: kóta- és daltár, énekeskönyv, bevonalazott tábla. A *rajz és szépíráshoz*: mintalapok. A *gazdaszathoz és kertészet*hez: a gyakorlati munkára alkalmas iskolakert. A *testgyakorlatokhoz*: fákkal beültetett terület, bizonyos készlet kötelekből, póznákból, gerendákból. Vezérkönyv a tanító számára.

Az iskolai tárgyi feltételeket és közösen használt taneszközöket az *iskolafenntartó egyházközségnek kell biztosítania*, s ezek a tanterem-

ben vannak elhelyezve: asztalok, lócák, szekrény, fogasok, könyvek, különféle tanítási készletek; nyelvtanítási képek, betűk, falitáblák, nagy fekete tábla, számológép, mértani testek, mérőlánc, pózna, mérleg, a használatos mértékek, műföldgömb, tellurium, éggömb, térképek, történeti személyiségek arcképei, állat-, növény- és ásványgyűjtemény, természettani eszközök, rajzolási mintadarabok, gimnasztikai és kertészeti készletek. Ezenkívül *minden tanítványnak rendelkeznie kell kézi és olvasókönyvekkel.*

c) Az ismétlő iskola

Árvey szerint a népiskola hat év alatt nem tud annyi ismeretet és készséget elsajátíttatni a gyermekkel, mint amennyi részben a közműveltség eléréséhez, megszerzéséhez, részben pedig az élet mindennapi teendőinek eredményes végzéséhez kell. *A hat év alatt megszerzett ismeretnél, műveltségnél még az alsóbb néposztály tagjainak is többre van szükségük.* Igénylik ezt „a folyvást előre törekvő korszellem, a határok közé nem szorított protestáns műveltség s úgy egyházi, mint polgári, végre a tudománnyal mindig közelebbről szövetkező gyakorlati életviszonyok”.⁵⁸ A népiskola céljának elérését ugyanis sokféle tényező nehezíti, akadályozza. Gátolják az eredményeket, a nagyobb teljesítmény elérését a törvényes szünetidők, az igazolt és nem igazolt tanulói mulasztások, s az is, hogy vasárnap és a hétnek két délutánján a gyermekek távol vannak az iskolától. Ezek miatt és a gyermekek serdülő kora miatt is nagyon fontos, hogy *tizenkét éves koruk után is részesüljenek szervezett iskolai oktatásban.* Ezért szükségesnek tartja s javasolja, hogy *az oktatás a tanulók „értelmi és erkölcsi továbbképzése” érdekében a népiskola után az ismétlő iskolában még három éven át tovább, azaz a gyermek tizenötödik életévéig tartson.* Ebben az időben a tanítás hetenként egy napot vegyen igénybe, de jobb, ha a tanító a népiskolai tanítása miatt szerdán és szombat délután, a népiskolai tanuló szabad délutánján foglalkozik az ismétlő iskolásokkal.

Szerinte *az ismétlő iskola célja a polgári életre való felkészítés, ezért „polgáriskolá”-nak is nevezhető.* Feladata nemcsak az, hogy a népiskolában tanultakat ismétlje, hanem az, hogy *a népiskolában folyó oktatást-nevelést a lélektan törvényszerűségeire építve folytassa, az ott szerzett képzettséget továbbvigye, kiegészítse s az egyházi, polgári, hazai és gyakorlati életcélok szem előtt tartásával befejezze.* Természetesen sor kerül a népiskolában tanultak ismétlésére is, de ennek is a továbbképzést kell szolgálnia, s továbbképzéssel kell együtt járnia. S erre nagy szükség is van.

⁵⁸ A Magyar Református Egyetemes Tanügyi Bizottmány megbízásából Árvey József és Hegedűs László által készített terv. Elfogadva 1862. nov. 25-26-án, Miskolcon. SF 1862. 952.o.

Lecketerv az ismétlődő iskolában.
Szerdán délután.
1-5 óra.

<p>I. Osztály</p> <p>* Bibliolvasás és magyarázat. Ó testamentomi és evangéliumi rész.</p> <p>A közelebb tárgyaltak írásba foglalása, a könyv használata nélkül.</p> <p>A fogalmazás folytatva.</p>	<p>II. Osztály.</p> <p>Előkészület, olvasás és magánelmétkedés, az apostoli éseletekből vagy levelekből.</p> <p>*Azok magyarázása, fejtegetése, a mikre a tanítványok esendben előkészültek.</p> <p>Az előadottak írásba foglalása.</p>	<p>III. Osztály.</p> <p>Olvasás és emétkedés esendben. Leginkább egyháztörténeti rész.</p> <p>A esendben elolvasottak írásba foglalása, kivonathan.</p> <p>*Azok magyaráztatnak, a mikre a tanítványok esendben előkészültek.</p>
<p>* Olvasókönyvből olvasás és magyarázat.</p> <p>Az olvasottak írásba foglalása.</p> <p>A fogalmazás folytatva.</p>	<p>2-ik óra.</p> <p>Előkészület az olvasókönyvből.</p> <p>*Azok magyaráztatnak a mikre a tanítványok esendben előkészültek.</p> <p>Az előadottak írásba foglalása.</p>	<p>Előkészület az olvasókönyvből.</p> <p>A esendben elolvasottak írásba foglalása</p> <p>*Azok magyaráztatnak, a mikre a tanítványok esendben előkészültek.</p>
<p>* Számvetés v. mérés előszóval.</p> <p>Számvetés írásban.</p> <p>Mértani feladatok megfejtese írásban.</p>	<p>3-ik óra.</p> <p>Számvetés írásban.</p> <p>* Számvetés előszóval.</p> <p>Mértani feladatok írásban.</p>	<p>Számvetés írásban.</p> <p>Számvetés és mérés írásban.</p> <p>* Számvetés és mérés előszóval.</p>

A 12 éves gyermek értelmi erői már szabadabban fejlődnek, s emiatt háttérbe szorul a gyermeki képzelődés, és a gyermek szívesen számítja magát a felnőttekhez. Ösztönök, vágyak ébrednek benne, kedélyállapota, önérzete, öntudata fejlődik. Szívesen vesz részt a komolyabb beszélgetésekben, munkában, vállalkozásban. Ebben a korban már nem elégíti ki a feldolgozott ismeretek tartalma, egész köre, többre vágyik, s többet is tud elsajátítani.

A népiskolai oktatás eredménye csak alapot jelent az ismétlő iskolához, de itt már „nem dolgozható fel ugyanazon anyag, ugyanazon menettel és modorban, az erők nevedekésével nevedekni kell a feladatoknak is: különben a részvét helyét közönyösség, a kitarító foglalkozását unalom, a figyelemét a szórakozás foglalja el, s az egész eljárás előmenetel helyett visszaesést fog eredményezni”.⁵⁹ Itt már nem szabályok, tantételek kialakítása a fő feladat a szemléleti anyag elemezése, feldolgozása segítségével, hanem „a szabályok és tételek könnyed, pontos használata, alkalmazása a gyakorlatban. A népiskolában nagyon fontos a gyermekek vallásos-erkölcsi képzése, az ismétlő iskolában ugyanilyen fontos a polgári és gyakorlati életcélok szem előtt tartása”.⁶⁰

Árvey ismétlő iskolájában azok a tantárgyak, anyagok, amelyekkel a tanulók otthon is sikerrel foglalkozhatnak (szépírás, rajz, nagyobb anyagok megtanulása), a rendes tanítási órákon nem szerepelnek, de *a tanító az otthoni tanulás feladatait órán előkészíti, és bizonyos meghátározott idő múlva mind a szóbeli, mind az írásbeli feladatok megoldását az iskolai foglalkozáson számon kéri.*

Árvey tervezete szerint az ismétlő iskolában a következő *tantárgyat* kell tanítani:

- Vallás. Anyaga elsősorban a szentírás, továbbá sarkalatos hittételek, egyháztörténet, éneklés.

- Magyar nyelv (beszéd, írás, olvasás, fogalmazás). Anyaga az ideális, reális és műtani szak alapvető anyaga. Ennek nagy része egyetlen olvasókönyvben van összefoglalva. Az olvasás célja elsősorban a tartalom megismerése. Az olvasmányok anyagát úgy kell feldolgozni, hogy mélyüljön a gyermek ismerete, fejlődjék érzelme, kedélye. Fontos az írás, a fogalmazás, hogy gondolatai kifejtésében, írásba foglalásában megfelelő készséget szerezzen, s a gyakorlati életben szükséges iratok (levelek, nyugták, folyamodványok, elismervények stb.) írásában, szerkesztésében kellő jártassághoz jusson. Kerüljön sor a népies irodalom ismertetésére, „nemzeti érzelmet lehelő költemények” olvasására.

- Szám- és mértan. Az életből vett feladatok megoldásának gyakorlásával el kell érni, hogy a gyermek majd a közéletben előforduló feladatokat jól és gyorsan meg tudja oldani.

⁵⁹ ÁRVEY: *Népiskolai tervezet*. 257. o.

⁶⁰ Az Árvey József és Hegedűs László által készített terv. 1862. 953.o.

Szombaton délután.			
I. osztály	1-ső óra.	III. osztály.	
*Egy felvett tárgy fogalmazás végetti kifejtesé.	II. osztály.	Fogalmazás.	
Fogalmazás.	* Az olvasottak magyarázása.	Fogalmazás folytatva.	
A fogalmazás folytatva.	Az előadottak írásba foglalása.	* A fogalmazás kijavítása.	
*A fogalmazás felolvasása, megbírálása. Fogalmazás végett feladott darab olvasás, előkészület.	2-ik óra.	Előkészület az olvasókönyvből.	
A fogalmazás kijavítása.	*A fogalmazás végett feladott tárgy kifejtése.	Előkészület folytatva.	
Ismételt olvasás az olvasókönyvből.	Fogalmazás.	* Magyarázatok, fejtegetések.	
3-ik óra (30 percig tartó foglalkodás, a többi éneklésre fordítottik).	A fogalmazás folytatva.	A könyv nélkül betanultak	
Az otthón betanultak felmondása.	*A könyv nélkül betanultak felmondása.	kivonata írásban.	
A felmondottak kivonata írásban.	A fogalmazás kölesönös kijavítása. ¹⁾	*A könyv nélkül betanultak felmondása.	
<p>¹⁾ Vagy, az utolsó órán a fogalmazás röviden bevezetetik, a betanultak felmondatnak, s a tanítványok kijelelt énekhez készülnek, azt olvassák. Ezt követi az éneklés.</p> <p>Jegyzet. A *-al jelelt helyeken a felolvasás és tárgyalás fennszóval történik a tanító személyes vezetésével, egyből a tanítványok magokban működnek minden zaj nélkül. Ezen felosztás szerint a tanító egy osztály melletti 20 percet tölthet egy órából, mi azonban a körülmények szerint egyik vagy másik osztálynál néhány perccel többet vagy kevesebbet tehet.</p>			

– Földrajz és történelem. A feldolgozandó anyag fontosabb feladatai a házára vonatkozó leírások, az érdekes egyházi, polgári és társas élet, a természet, ipar és művészet olyan fontosabb anyaga, ami egy közember felfogását nem haladja meg.

– Éneklés. Az énektanítás során fontos az éneklés, a karénekek, templomi énekek „több hangoni” betanulása, az összhangzatos éneklés, az énekkari taggá nevelés.

Tantervében Árvey külön *óratervet nem közöl*. Helyette *leketervet, órarendet ad* a feladatok megjelölésével a három osztály egyidőben történő foglalkoztatására. Ebben pontosan megjelöli „a tanító személyes vezetése mellett” történő munka és „a tanítványok magukban működés”-ének idejét és feladatait. Ajánlott terve szerint a tanító minden órából 20-20 percet foglalkozik közvetlenül mindegyik osztállyal, s az óra többi részében az osztályok, tanulók önállóan dolgoznak, a kijelölt feladatokat oldják meg. Hasonló ez a több osztályból álló tanulócsoporthoz munkájának mai szervezéséhez, de Árvey iskolájában legalább 60 perces volt az óra.

A tanítóval való *együttes (közvetlen) foglalkozással* a következő feladatok megoldására kerül sor: A vallásórán bibliaolvasás és magyarázat, illetve az önálló, csendes foglalkozásban elolvasott anyag magyarázata, feldolgozása. A nyelvtanításban olvasókönyvből olvasás és magyarázat (feldolgozás), illetve a csendben elolvasott anyag feldolgozása; egy felvett tárgyról fogalmazás készítése, illetve annak felolvasása és kijavítása. Szám és mértan órán számvetés és mérés előszóval. A hét utolsó órájában kerül sor az otthon tanultak, könyvnelküliek számonkérésére és az éneklésre.

Érdeemes azt is bemutatni, hogy milyen feladatokat oldanak meg a tanulók az *önálló, csendes foglalkozás* keretében. Vallásórán: előkészület a bibliaolvasásra, bibliaolvasás, az olvasottak írásba foglalása kivonatban, a megtárgyalt anyag rögzítése írásban. A nyelvtanítási órán előkészület az olvasókönyvből, a fogalmazás végett feladott olvasmány olvasása, a csendben olvasottak, illetve tanultak írásba foglalása, fogalmazás, a fogalmazás értékelése után annak kijavítása. A szám- és mértan órán számvetés írásban, mértani feladatok írásbeli megfejtése. A hét utolsó órájában az önálló foglalkozás fontos feladata a könyvnelküliek tanulása, illetve a számon kért anyag kivonata írásban is.

Az ismétlő iskolában Árvey szerint sajátos módszert kell alkalmazni. Itt a foglalkozás nem teljesen anyaghoz kötött, így *a tanító és tanuló egymásra hatása szabadabb*, a tanítás társalgási színezetű. Ezért is szükséges, hogy a tanító magas képzettséggel, megfelelő tanítói talentummal rendelkezzen.

Árvey tervezete ismerteti a legszükségesebb *taneszközöket* is. A vallástanítás tankönyve a biblia, az énekeskönyv és katekizmus. Minden tanulónak rendelkeznie kell olvasókönyvvel, amely feldolgozza a reálszak főbb anyagát, tartalmazza a hazai és polgári történet, az oksze-

rű gazdaságot, az emberi életre vonatkozó biológiai és erkölcsi törvények fontosabb ismereteit. Ezenkívül az olvasókönyv tartalmazza az állami, egyházi és polgári életviszonyokra vonatkozó lényegesebb anyagokat is.

d) A felső leánynövelde

A felső leányiskolának az a feladata, hogy a műveltebb családok leányainak *vallásos erkölcsi oktatásán felül a női jellemnek és női hivatásnak megfelelő nevelést adjon*. Olyan magasabb műveltséghez juttassa el őket, hogy a nemzet szellemi életét megértsék, azt méltányolni, értékelni tudják és abban részt vegyenek. Ébressze fel bennük az ízlés, a művészet és tudomány iránti fogékonyságot, s a női kézimunka mellett fordítson gondot a magyar nyelv és irodalom, a történelem, továbbá a német és francia nyelv ismertetésére, tanítására is. E feladatok megoldása megkívánja, feltételezi, hogy kellő műveltséggel, s tudományos készséggel bíró vezetőjük, nevelőjük legyen.

A felső leánynövelde munkáját *a népiskolára kell építeni*, s az ott elsajátított tudásanyagot kell elmélyíteni, kiegészíteni s új műveltségi anyaggal bővíteni.

A felső leánynövelde *háromosztályos*, s benne a következő tantárgyakat s fontosabb anyagokat kell tanítani:

- A vallástanításban a népiskolában feldolgozott anyagot ki kell egészíteni a kegyes és erényes nők életrajzának megismertetésével.

- A magyar nyelv tanításában a népiskolai anyagon túl fontos bizonyos prózai és költészeti remekművek feldolgozása. A szép kifejezés és ízlés fejlesztésére fontosnak tartja a magyar irodalomtörténet tanítását megfelelő irodalmi művek gyakorlati ismertetésével.

- A német nyelv tanításával arra kell törekedni, hogy az a felsőbb osztályokban iskolai társalgási nyelvvül szolgálhasson. A német nyelven kívül tanuljanak még a növendékek francia vagy olasz nyelvet is.

- Az írás, a számtan és reáltudományok tanítása hasonló a népiskolában szokásoshoz. Ezen túlmenően a földrajzban tanítani kell a térképrajzolást, a történelemben pedig a férfiak életének ismertetésén kívül a háziasság, a családi élet, a női erények szemléltetésére a jeles nők életrajzát is.

- A rajztanításban törekedni kell a csinos kiállításra, szép munkára, az alakok hibátlan felfogására, művészi remek helyes elemzésére, megítélésére. Ezzel együtt fontosnak tartja a természet utáni rajzoltatást is.

- A női kézimunka oktatása során meg kell ismertetni a szabást, varrást, szegélyezést, kötést, a fehérneműk kijavításának módját, a díszmunkák készítését. Ezzel együtt következetesen törekedni kell a házas tevékenység, a rend és csinosság megkedveltetésére is.

– Testgyakorlat – a népiskolához hasonlóan – naponként van egy szünetben.

– Melléktárgyként a szülők kívánságának megfelelően francia és olasz nyelvet, továbbá zongorát is tanulhatnak a növendékek.

Árvey a felső leánynevelde *óratervét* az alábbiak szerint alakítja ki:

Tantárgyak megnevezése	I. (alsó) osztály	II. (középső) osztály	III. (felső) osztály	Összes heti óra
Vallás	3	3	2	8
Magyar nyelv (írás, olvasás, fogalmazás)	12	10	6	28
Számvetés	3	3	3	9
Német nyelv	3	4	6	13
Reáltudományok	--	5	6	11
Ének	2	2	2	6
Rajzolás	2	2	2	6
Női kézimunka	6	4	5	15
Összesen:	31	33	32	96

e) A felnőttoktatás

Árvey József szerint „a haza jólétének legbiztosabb alapja, legnélkülözhetetlenebb föltétele a közműveltség, ezért föl kell keresnünk s híven föl kell használnunk minden utat, módot és eszközöket, melyek által a drága ügyet előbbre vihetjük”.⁶¹ A lehetőségeket keresve, kutatva érdekes s fontos megállapításhoz jut: az elemi népiskolai nevelés határát ki kell terjeszteni, lefelé is, felfelé is ki kell tolni. Ezért tartja szükségesnek a kisedzővők létesítését, melyeknek a munkája mind a családi nevelés segítése, mind az elemi népiskolai nevelés eredményesebbé tétele szempontjából nagyon fontos. Az óvodák szervezett nevelési hatása ugyanis kiegészíti, erősíti a család nevelését, s ezzel együtt közelebb viszi a népiskolát is céljának eléréséhez.

Fontosnak tartja azt is, hogy a nép közművelődését szolgáló elemi népiskolai nevelés-oktatás határát fölfelé, a népiskolás kor utánra is kitolják. A népoktatás eredményeit illetően kollégiumi tanári és igazgatói működése során az egyházközségek jelentéseiből, főleg pedig tanfelügyelő korában a népoktatási alaptörvény végrehajtása során az iskolalátogatások alkalmával és a hatósági eljárásokban sok kedvezőtlen, elszomorító tapasztalatot szerzett. Ezért kereste a módját, lehetőségét annak, hogyan lehetne az eredményt fokozni, a nép műveltségét jobban emelni. Ennek érdekében fontosnak, szükségesnek tartotta, hogy tervszerűen törődni kell mind a népiskolába járt s írni-olvasni-számolni tudó, mind pedig az oda nem járt analfabéta fiatalok népiskolán túli képzésével, oktatásával.

⁶¹ ÁRVEY JÓZSEF: *A honvédek oktatása*. Zemplén c. lap, 1872. aug. 4.

Mint képzős igazgató Árvay már a tanítóképzőben is alkalmazott bizonyos felnőttoktatási formát. Ennél azonban a közműveltség emelése csak közvetett célként szerepelt, ennek a közvetlen célja ugyanis a tanítói szakképzés erősítése, az elemi népiskolai neveléssel-oktatással kapcsolatos szaktárgyi-pedagógiai-módszertani ismeretek és hatékonyabb nevelési-tanítási eljárások tudatosítása volt. Ezt a felnőttképzést az indokolta, hogy a működő tanítók nagy része nem végzett tanítóképzőt, csak az általános képzés vagy másfajta képzés, bizonyos szakképzés kiegészítéseként részesült pedagógiai képzésben. Árvay azonban szükségesnek tartotta ezt a továbbképzést azok számára is, akik már tanítóképzőt végeztek, vagy hosszabb tanítói gyakorlattal rendelkeztek, mégpedig azért, hogy a tudományok fejlődésének megfelelően kiegészítsék tudásanyagukat, elsajátítsák a korszerű, hatékonyabb pedagógiai-lélektani-módszertani ismereteket, hogy így eredményesebben tudják végezni tanítói munkájukat. Ez a fajta felnőttoktatás tehát a tanítók számára szervezett továbbképzés volt.

A felnőttoktatás másik formájával Árvay a népiskolás kort betöltött fiatalok képzését segítette. E szempontból különösen fontosnak tartotta a honvédek szervezett oktatását, különösen pedig azt, hogy a kötelező hároméves katonai szolgálatuk idején az analfabéták mindegyikén tanuljanak meg írni-olvasni és számolni. Árvay szerint a katonák oktatása hasznos lenne népünk közművelődésének fejlődésére és a katonaságra egyaránt. Abban az időben az írástudó fiatalok közül sokat a katonai szolgálati idő letöltése után is hosszabb időre, néhány évre visszatartottak altisztként a katonaságnál. Ezért a fiatalok egy része, felve ettől, nem akart tanulni, s sokukat a szülők sem ösztönözték az iskolába járásra. Árvay szerint a katonák tanulásáról törvénynek kellene rendelkeznie. Mondja ki a törvény, hogy a hároméves katonai szolgálat alatt minden katonának meg kell tanulni írni-olvasni-számolni, s mindaddig, míg meg nem tanul, évente később is berendelhetik megfelelő gyakorlatra. Szerinte ez a rendelkezés nemcsak a fiatalokra hatna nagy ösztönző erővel, hanem a szülőkre is. Ha ugyanis a szülők tudnák, hogy addig nem mentik fel a katonát az évenkénti szolgálat alól, amíg meg nem tanul írni-olvasni-számolni, akkor már iskoláskorban jobban ügyelnének arra, hogy gyermekük rendszeresen járjon az iskolába és tanuljon. Ezen túlmenően kedvező hatású lenne ez a rendelkezés a leánygyermekek iskoláztatására is.

Árvay vizsgálta a katonák felnőttoktatása megvalósításának lehetőségeit, s nemcsak elméletileg foglalkozott ezzel a kérdéssel, hanem elgondolását a gyakorlatban ki is próbálta. Sátoraljaújhelyen a katonák számára hathetes tanfolyamokat szervezett, s közben igen jó tapasztalatokat szerzett. Egyik beszámolója szerint – leszámítva az írni-olvasni tudókat – 73 honvéd közül hat hét alatt 30 tanult meg írni, olvasni.⁶² Ez a

⁶² Uo.

gyakorlatban elért szép siker készítette Árvayt arra, hogy elgondolását – a tapasztalatait felhasználva – kidolgozza, publikálja és a katonai felnőttoktatásra országos intézkedést javasoljon. Elgondolása szerint különösen fontos, szükséges a következő feladatok megoldása:

- az országgyűlés rendelkezék a katonák oktatására vonatkozóan;
- a felnőttoktatásra az önként vállalkozó tanítókat előre kellően fel kell készíteni, s számukra illő tiszteletdíjat kell adni;

- föl kell kutatni azokat, akik képesek a honvédeket sikerrel tanítani, s felkérni őket arra, hogy szerzett tapasztalataik elemzésével, nézeteik, javaslataik összefoglalásával segítsék a honvédek felnőttoktatásának eredményességét;

- biztosítani kell a szükséges tantermeket, tankönyveket, taneszközöket;

- az analfabéták tanítása elsősorban az olvasás, írás, számvetés anyagára szorítkozzék, a haladók pedig ezen túlmenően tanuljanak földrajzot, történelmet s hadtani tárgyakat is;

- a tanfolyamokat a megyei tanfelügyelők rendezzék és vezessék.

A katonai oktatással kapcsolatos javaslatának kidolgozására Árvayt az iskolázatlan, illetve kevésbé iskolázott tömegekért érzett felelőssége ösztönözte. Jól látta meg, hogy ez a felnőttoktatás kedvezően egészítené ki a népiskolai oktatást, emelhetné a nép műveltségét, s ezzel sok ember számára nagyobb esélyt adna az életben boldoguláshoz.

f) A tanítóképző

A tanítóképzés problémájával mélyebben akkor kezdett foglalkozni, amikor a tiszáninneni református egyházkerületi közgyűlés 1856 novemberében megválasztotta a kollégiumban megindítandó tanítóképző igazgatójának, s feladata lett a képzés új formájának, szakintézetének kialakítása, megszervezése és irányítása. Árvay tájékozott volt a tanítóképzés korabeli magyarországi megoldásait illetően. Jól ismerte a képzés protestáns, különösen pedig a pataki kollégiumi megoldási módjait, eljárásait. Tudott a kollégiumot fenntartó gyülekezetek egy részének ama kéréséről, törekvéséről is, hogy képzetebb, a népiskola-tanítóságot élethivatásként vállaló tanítók kerüljenek ki az iskoláikba, s e törekvésekkel egyet is értett. Mielőtt azonban hozzáfogott volna a tanítóképző megszervezéséhez, meg akart közelebbről ismerkedni a képzés *külföldi formáival, megoldásaival* is, hogy kellő korszerű ismeret és sokoldalú közvetlen tapasztalat felhasználásával alakítsa ki a pataki tanítóképzés tervét, szervezze meg korszerű, hatékony munkáját. Ezért féléves ösztöndíjas tanulmányutat tett Belgiumban, főleg pedig a tanítóképzésben akkor élenjáró Németországban és Svájcban, ahol nemcsak a képzés gyakorlatát ismerte meg közelről, közvetlenül, hanem áttanulmányozta, feldolgozta a tanítóképzéssel, annak korszerűsítésével kapcsolatos elméleti pedagógiai irodalmat is. Különösen nagy hatással

A sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola mai épülete

volt rá Palmer darmstadtai német teológus, iskolatanácsos pedagógiai felfogása, munkássága. Így alakult ki Árvayban a fejlődő társadalmi igényeknek megfelelő, a tanítóképzés feladatait hatékonyan megoldó korszerű tanítóképző eszméje, s fogalmazta meg ezzel kapcsolatos gondolatait.

A kortárs véleménye szerint Árvay a képzős nevelő munkában, „állomáson találta magát egész elemében”. *Hivatásának érezte, tudta a tanítóképzést.* Érthető tehát, hogy ennek problémájával többször s mélyebben foglalkozott. Felfogását bővebben elsősorban a *Képezde, a Népiskola és képezde s A tanítóképezde terve* című nagyobb tanulmányaiban fejtette ki, de sok fontos megállapítást tett a pataki tanítóképzés megindítására vonatkozó tervezetében s a képző munkájával kapcsolatos jelentéseiben, értékeléseiben is. Fejtegetései nem pusztá elméleti megállapítások, következtetések, hanem szoros kapcsolatban vannak a gyakorlati élettel, s arra irányulnak, hogy a képző megszervezése minél korszerűbb s tevékenysége minél eredményesebb, hatékonyabb legyen. Elemzései elsősorban ennek megfelelően a pataki képzés jobbítását szolgálják, de a későbbiek során következtetéseiben nagymértékben épít a képző munkájával kapcsolatos konkrét tapasztalataira is.

Felfogásának kialakításában, következtetéseiben nagy felelősséggel, tudományos igényességgel és alaposággal jár el. *A jelen feladatainak megoldásában Árvay a múltra épít, s a fejlődés elemzésével a leghatékonyabb eljárásokat igyekszik kialakítani.* Ennek megfelelően a tanítóképzést is történeti alakulásában vizsgálja. Szerinte *Nagy Károly indította el a nép művelődése céljából a keresztyén iskolázást.* Arra is rájött, hogy a nép oktatása csak akkor lehet sikeres, ha az iskolai tanítást arra alkalmas, képzett emberek végzik. A reformáció először nem foglalkozott a nemzeti népiskolával, hiszen iskoláiban a tanítás nyelve a latin volt, tehát ezek az iskolák elsősorban a felsőbb tudományos műveltséget s nem a népies közműveltséget terjesztették. A reformátorok a nép vallásérkölcsi képzését vették munkába, s csak később, az újabb kor humánus gondolkodásának, műveltségének eredményeként jelentkezett az a társadalmi igény, hogy a népet az egyházi életviszonyon túl az állami és családi életviszonyokra is fel kell készíteni.

Először a német városok sürgették a népiskolák felállítását, s ezekben kezdetben vándortanítók működtek, tanítottak, majd 1528-tól Luther felhívására a városi előjáróságok állandó tanítókat alkalmaztak. Ezek általában olyan kézművesek voltak, akik anyanyelven tudtak írni-olvasni, s betanulták a katekizmust. A szász választófejedelemségben 1550-ben, Würtenbergben 1559-ben olyan falvakban és kisebb községekben, amelyekben felsőbb iskolák nem voltak, nemzeti iskolákat hoztak létre. Ezekben a gyermekeket nemük szerint elkülönítve tanították írásra, olvasásra, éneklésre és a kis katekizmusra. Nagy fejlődést jelentett az, hogy „Poroszország 1735 táján a felsőbb tudományos pályáról némi preparandiai képzettséggel bocsátotta ki a tanítói pályára a leendő egyházi hivatalnokokat”.⁶³ Ennek az elemi oktatás emelésére irányuló intézkedésnek az áldásaiban azonban csak a népesebb városok iskolái részesülhettek, hiszen a tanítószágot a falvakban még az 1763-i porosz rendelet is a szabók kezébe tette le.

A népnevelés fejlesztését illetően *nagy elismeréssel szól Árvay Pestalozzi érdemeiről.* Szerinte Pestalozzi a népiskolai oktatás elé tisztán emberiességi célokat tűzött ki. A nevelés és oktatás célját nem a növendékeken kívül, nem csupán egy-egy tantárgyban kereste. A fejlődő tudomány segítségével azt vizsgálta, hogy a tanítandó-nevelendő gyermekben milyen nemesebb lelki erők vannak, s a tanítás megszervezésével arra törekedett, hogy azok megfelelő szellemi táplálékot nyerjenek. „A lélek összes erőinek és tehetségeinek *összhangzó és természetesen* fejlesztését követelte, mely belülről hat s idéz elő életműves fejlődést és nem kívülről tapaszt s tömni be az ismeretet; és ez nem oly gépies munka, melyet a különben minden becsülésre méltó kézműves osztály is elvégezhet; ő a neveléstől azt követeli, hogy az az ember belső nyugalmát és csendességét adja meg... Nemcsak a feladatát

⁶³ ÁRVAY JÓZSEF: *Képezde.* 85. o.

jelölte ki a népiskolai oktatásnak és nevelésnek, hanem a kivitelről is a legalaposabban gondolkodott, didaktikai, módszertani elveket (szemléltetés, hézagnélküliség, könnyebbről a nehezebbre) mondott ki, ... melyek szerencsés alkalmazása újabb irányt és roppant lökést adott a pedagógiai munkásságnak s tekintélyt szerzett az elemi oktatásnak.”⁶⁴ Nagy érdeme Pestalozzinak az elemi iskolai munka *tudományos alapozása*. Munkájának *hatására létesítettek tanítóképzőket* azért, hogy „taníttassék azokban az elemi oktatás és nevelés elmélete, mint tudomány és gyakoroltassék mint művészet”.⁶⁵

Először – a XVIII. század közepe előtt – Németországban állítottak fel külön tanítóképzőket, bár a jénai egyetemen a lelkészképzésben korábban is törekedtek a pedagógiai képzettség biztosítására. A képzés preparandiákban és szemináriumokban történt. A preparandiák előképzettséget nyújtottak a szemináriumokba való felvételhez. Boroszlóban azt is előírták, hogy a lelkészek és iskolatanítók az új tanmód megismerése céljából a felállítandó képezdékben kötelesek bizonyos időt eltölteni, s nem alkalmazhatók rendes lelkészi hivatalra azok, akik a képezdékben az új tanmódot tökéletesen meg nem ismerték. Ennek megfelelően a porosz-sziléziai képezdék nagy áldásul szolgáltak területeik számára.

A korabeli európai helyzetet elemezve megállapítja, hogy *a képezdék sokfélék, de feladataik azonosak*. Különböznek egymástól a képzés idejében (van két- s van hároméves képzés!), a felvett tanulók előképztségében, a tanítás tartalmában (van, ahol csak a népiskolai anyagot tanítják nagyobb terjedelemben, van, ahol más is, például lélek- és gondolkodástant, betűszámant), önállóak vagy más intézethez kapcsoltak stb. Kevesebb eredménnyel működnek azok a képezdék, melyek más tanintézethez, például gimnáziumhoz vannak kötve: sem nem képezdék, sem nem gimnáziumok. Helyteleníti, hogy a protestáns képezdék más rendeltetésű tanintézetekkel vannak összekapcsolva. Ezekben ugyanis a jelölteket – egyes tantárgyak kivételével – a többi tanulóval együtt, ugyanazzal a tanítási anyaggal, terjedelemmel és tanítási módszerrel képezik, pedig a képzősöknek másra, többre van szükségük. Vallja, hogy Patakon sem lenne szerencsés, célravezető, eredményes az új intézménynek más iskolához kapcsolása. A képző munkáját külön vezetéssel, külön tanárokkal, külön helyiséggel kell megindítani. Felfogásának kialakításában alapos indokok vezetnek. Attól fél, hogy a főiskola szoros gyámsága alatt az új intézet nem tud majd szabadon fejlődni, nem alakul ki sajátos jelleme, mert a főiskola évszázadok alatt megerősödött szelleme a gyámsága alatt fogja tartani, s ez nagy kárára lenne a képzésnek. Fontos a képző önállósága azért is, mert „másként kell szólni a már tudományos pályán lévő növendékek-

⁶⁴ Uo. 86. o.

⁶⁵ ÁRVAY: *Székfoglaló beszéde*. 17. o.

hez, másként a kezdőkhöz. Különböző hivatású növendékeket sikerrel együtt képezni nem lehet, nem a tudomány, nem az erkölcs tekintetében. Sok részben másként kell vezetni azt, ki mint leendő népiskolai tanító egy nagyon szerény, korlátolt, önmegtagadással járó hivatal terheit fogja viselni, s azok előtt, kik őt minden lépten nyomon figyelemmel kísérik, minden jóban példányul kell szolgálni; másként például azt, ki a reá várakozó független állás önérzetével bír".⁶⁶

Önálló tanítóképzőt akart azért is, mert előre látta, hogy a képzőbe kerülő szerényebb képességű s későbbi munkájukban szerényebb társadalmi megbecsülésben részesülő tanulók gúnytárgyai lesznek a gimnáziumi és akadémiai diákoknak, ami miatt a képzősök jó előre meg is utálhatják a tanítói hivatást. Szerinte a képezde nem lehet más intézet függeléke. Az eredményes tanítóképzés fontos feltétele, hogy a képezde önálló legyen, s a jelölt ne csak megismerje az okszerű eljárás szabályait, hanem szokja is meg annak érvényesítését, s szerezzen jártasságot annak alkalmazásában, gyakorlati megvalósításában. A képezdét „mindjárt kezdetben úgy kell kialakítani, hogy az ne hordja magán a törpesség jellemét, sőt inkább rendeltetéséhez illő kifejlődésre legyen elhíva”, alkalmassá, képessé kell tenni arra, hogy feladatát kellően teljesíthesse, s ezzel „a közbizalmat kiérdemelhesse”.⁶⁷

A hazai tanítóképzés múltjára visszatekintve arra a megállapításra jut, hogy *a felsőbb rendű református tanintézetekben, tudományos intézetekben kezdettől fogva nagy gondot fordítottak a népiskolákra: számukra iskolatanítókat képeztek*. Patakon 1549 óta folyik iskolatanítók képzése. Itt mindig nagy gondot fordítottak a „nevelészet”-re. Nemcsak az iskolai előjáróság törekvésében érvényesült ez, hanem benne élt a tanuló ifjúság tudatában is az, hogy a protestáns főiskola, így a pataki kollégium is, egyrészt a népnevelés, a közműveltség érdekében áll fenn. Amikor például a Báthori Zsófia közreműködésével 1671-ben elüzlött iskola tanulóifjúságának egy része a szenior vezetésével visszavert, az iskolának egy tanára sem volt: az ifjak kölcsönösen oktatták egymást, de figyelmük kiterjedt a kollégium vidéki iskoláira, és rendszerben tartották azokat is. Az ifjúságban is erősen élt az a tudat, hogy „a protestáns műveltség gyökereit a nép lelkéig le kell bocsátani”. Ezért is a felsőbb tudományokat hallgató ifjak rendszeresen iskolatanítók lettek, s aztán „léptek lelkészi hivatalra”. Ennek megfelelően „népiskoláink nagy része képzett emberek vezetése alatt állt, ami üdvösen hatott a felekezet kebelében a közértelmiség elébb vitelére”.⁶⁸

„Az egyház, a haza és a nemzetiség ügye, a közjólét kimunkálása legnagyobb részben a tanítók kezei közé van letéve; nem lehet a szent

⁶⁶ ÁRVAY JÓZSEF: *Népiskola és képezde*. SF, 1857/58. 95. o.

⁶⁷ Uo. 96. o.

⁶⁸ ÁRVAY: *Képezde*. 97. o.

munkát avatatlanokra bízni, kik abban meggondolás nélkül járnak el”.⁶⁹ S mivel a tanítókat – mint a közművelődés legfontosabb munkásait – szakszerűen, eredményesen a tanítóképzők készítik fel jövő feladataikra, a közműveltség terjesztésében s ezzel együtt a közjólét emelésében a tanítóképzőknek fontos szerepük van. Felfogásában „a képezde a népnevelés, közértelemiség, erkölcsiség és ízlés terjesztése végett felállított tanintézet”.⁷⁰ Ennek megfelelően a tanítóképző feladatát abban látja, hogy „a népiskolatanítói hivatalra mind elméletileg, mind gyakorlatilag alaposan képzett, a népiskolák szükségével közvetlen tapasztalat útján megismerkedett, mind az iskolában, mind az egyházi szertartás körül őket illető kötelességek teljesítésében kellő belátással, ügyességgel és készséggel bíró, jó erkölcsű, vallásos érzelmű és gondolkozású egyéneket (néptanítókat) neveljen”.⁷¹

Ez a képzési feladat határozza meg a képző munkáját, eljárásait. A munka eredményessége sok külső és belső tényezőtől, feltételtől függ. Árvay szerint a sikeres képzés főbb meghatározó tényezői: az intézet önállósága, az állandó és egységes tanári testület, az igazgató személyisége, a felszerelés, az intézetbe lépő ifjak felkészültsége, képessége, szorgalma, szelleme. Ezzel együtt azt is vallja, hogy a képzés eredményességét, hatását nagymértékben befolyásolják, erősítik vagy gyöngítik azok a körülmények, melyek közé a kezdő tanító jut s az a felügyelet, amely kezdeti munkáját irányítja.

A korabeli korszerű tanítóképző fontosabb jellemzőit, követelményeit a következőkben jelöli meg:

– A képezde néptanítókat nevel, tehát *nemzeti intézet*. Úgy kell nevelnie, hogy növendékei „az egyháziasság és nemzetiség szellemétől mélyen áthatva legyenek”.

– A képezde olyan *iskolatanítókat nevel*, akiknek a népiskolainál magasabb műveltséggel, elegendő ismerettel és készséggel kell bímiuk ahhoz, hogy az egyes tantárgyak tantervben előírt anyagait megtanítsák és a nevelés nagy munkáját eredményesen végezzék.

– A tanításnak elméleti vagy tudományos és művészeti oldala van. Szükséges, hogy a képzős oktatás *elméletileg megalapozott, alapos, művészeti szempontból gyakorlati és a növendékekre nézve mintaszerű*, példamutató, „példányszerű” legyen.

– A képezdei oktatás egy hivatásra, a *tanítói életpályára* készíti fel tanítványait, tehát ennek megkezdéséhez, végzéséhez „elegendő ismerettel és gyakorlati készséggel kell az intézetből kilépniek; ennyiben a képezdei oktatás *bevégezett*, amennyiben pedig a tanítás és nevelés folytonosan előbbre menő s tökélyesbülő ismeret és foglalkodás, anynyiban *előkészítő*” jellegű, az önképzést megalapozó tevékenység.

⁶⁹ ÁRVAY-NAGY: *Előfizetési felhívás*. 712. o.

⁷⁰ ÁRVAY: *Képezde*. 31. o.

⁷¹ ÁRVAY: *A tanítóképezde terve*. SF 1857/58. 680. o.

– A képzés fontos része a növendékek *erkölcsi nevelése*. Ez azonban nem a kihágások megtorlásában áll, hanem a megelőzésre irányul, s az ifjú egész lelkületének oly módoni képzését szolgálja, hogy az életben, a közösségekben, másokkal kapcsolatban helyesen, erkölcsösen tudjon viselkedni.

– A képzés módszerét illetően nyomatékosan hangsúlyozta azt a követelményt is, hogy a tanítójelöltek az ismereteket ne „betanulás” útján, hanem *a tanár vezetésével történő feldolgozással* sajátítsák el.

– Szükséges, hogy a tanítóképző ne csak elméleti ismereteket, igazságokra tanítsa meg a növendékeket, hanem vezesse be őket azok *alkalmazásába* is. Ezért a képző mellett „egy azzal közvetlen összeköttetésben lévő gyakorló mintaiskolának” kell működnie.

– Biztosítani kell, hogy a tanítói munka szempontjából fontos *segéd- és taneszközök* az ifjak rendelkezésére álljanak. A képzőben ifjúsági könyvtárt kell létre hozni s benne legyenek meg a jó kézi- és vezérkönyvek, továbbá a „sajátlagos nemzeti szakirodalom” anyaga is.⁷²

– Megszívlelendő az is, amit Árvey az iskola szellemiségéről mond, az a követelmény, melyet a képző szellemével kapcsolatban támaszt. *„Fontos a szellem, mely a képezdében uralkodik, az irány, melyben a tanítványok tudományos, mindenen felett pedig erkölcsi tekintetben vezetettek. Valóban inkább senmi, mint oly nevelő intézet, melyben a rossz még csírájában el nem fojtott, melynek növendékei alapos képzettség helyett felületességet, erény helyett negédes könnyelműséget, hogy ne mondjam, aljasságot visznek ki magukkal és terjesztenek magok körül az iskolában, az életben.”*⁷³

– A képző munkájának eredményessége szempontjából fontosnak tartja, hogy a tanárok nevelési-oktatási eljárása a képzés céljára irányuló legyen, s *egységes pedagógiai eljárással* segítsék, erősítsék a tanítóképző nevelő hatását.

Árvey abban az időben, amikor a képzés még általában kétéves volt, a képzési időt *három* évben állapítja meg, s *tantárgyait, fontosabb tananyagát* a következők szerint jelöli ki:

1. *Vallástudomány.* „Fő cél az ifjúság vallásos erkölcsi képzése, mégpedig pozitív alapon, konfesszionális irányban. Az élet legnagyobb tanítómestere, a hit, remény, szeretet és vigasztalás kiapadhatatlan forrása, az emberi cselekvények, érzelmek és gondolatok eltávolíthatatlan ellenőre, a lelkiismeret leghathatósabb eszköze a biblia”.⁷⁴ Ezért a jelöltekkel igen alaposan meg kell ismertetni a bibliát tartalmára és szerkezetére nézve egyaránt. Tanulmányozása a biblia alapján s nem a bibliai ismertetések segítségével történjék. A tanulók sajátítsák el a szentírásból mindazt, ami a vallásos erkölcsi életre, a hitre és lelkiismeretre ta-

⁷² ÁRVEY: *Képezde*. 98-99. o.

⁷³ ÁRVEY: *Népiskola és képezde*. 94. o.

⁷⁴ ÁRVEY: *Képezde*. 169. o.

nulságos és épületes, erényre és bölcsességre nevel, ami „a főbb hitcikelyek sarkpontját képezi”. A szent történetek tanítása során az értelmi feldolgozás (élőszóvali előadás vagy a bibliából felolvasás, tárgyalás-magyarázat, a történet főbb mozzanatainak összefoglalása) mellett hatni kell a tanulók lelkiületére. Meg kell ismertetni velük a szimbolikus könyvek (a Helvét Hitvallás és a Heidelbergi Káté) tartalmát, a vallás történetét, a reformációt. Tanítani kell zsoltárokat, egyházi énekeket, amelyeknek tartalma és éneklése a vallásos ihletettség és a művészet segítségével hat az emberre. Így készíti fel a képző a jelölteket a vallás tanítására és az egyes tantárgyak tanítására, általában a népiskolai nevelésre, a tanítással-neveléssel kapcsolatos tanítói munkára.

2. *Oktatástan.* Tanításában különös tekintettel kell lenni az iskola rendezésére, az egyes tárgyak tanítására, általában a népiskolai nevelésre, a tanítással-neveléssel kapcsolatos munkára való kellő felkészítésre.

3. *Lélek- és gondolkodástan.* Tanítását fontosnak tartja. Egyrészt bevezetésül, előkészítésül szolgál az oktatástan tanításához, másrészt pedig gyakorlat is az elvont anyagok gondolati feldolgozásához.

4. *Magyar nyelv és irodalom* (nyelvtan, irálytan, ügyiratok, a magyar irodalom története). A képzési idő rövideje miatt szerinte a képzőben idegen nyelvet nem kell tanítani, de nagy gondot kell fordítani az anyanyelv tanítására. A tanításban „az ismeret, az alkalmazás és a didaktikai kezelés” szempontjából kell a jelölteknek jártasságot szerezniök. Ezenkívül meg kell ismerniök az irálytant, a költészetet s általában a magyar irodalmat, a szónoklat szabályait. Tanuljanak irodalomtörténetet, olvassák az írók műveit. Így járulhat hozzá a nyelvtanítás a hazaszeretet erősítéséhez is. Az anyanyelv és a többi tantárgy tanítása segíti egymást. A tantárgyi anyagokat a nyelv segítségével lehet feldolgozni, viszont a tantárgyakban új ismeretek, elnevezések keletkeznek, melyek által bővül a nyelvismeret, mélyül a feldolgozott anyag. A tanítóképzőben minden tanárnak nyelvtanárnak kell lennie. Mindegyiknek kötelessége „a leendő tanítók előtt az előadásban a legnagyobb tisztaságra és szabatosságra ügyelni, magokat az ifjakat is ahhoz szoktatni, segíteni, folyvást ellenőrködő figyelemmel kísérvén azok előadását s kijavítván minden lehető nyelvhibát”.⁷⁵

A képezdei nyelvtanítás fontosabb mozzanatai: a beszéd, az olvasás, a szép- és a helyesírás, a fogalmazás, a szavalás. Az ezekkel kapcsolatos követelmények érvényesítésére fel kell készíteni a jelölteket, tehát a nyelvet gyakorlati célból kell tanítani, egyrészt hogy a jelölt az életben nyelvi szempontból maga is helyesen járjon el, másrészt hogy leendő tanítványait is ennek megfelelően tanítsa. A nyelv tanításához az olvasókönyv mellett nagy szükség van iskolai könyvtárra, melyben megtalálhatók a fontosabb irodalmi szövegek, továbbá a komolyabb irodalmi darabok. A könyvtár nagy haszna: segíti ránevelni a fiatalokat

⁷⁵ Uo. 348. o.

az olvasásra, arra, hogy abban találja örömét, aminek igazi műértéke van.

5. *Szám- és mértan.* Fontosabb anyaga: a négy alapművelet egész- és törtszámokkal, törtek, olaszgyakorlatok, mértékek, hossz- és lapmértan, viszonyok, arányok, tömörmértan.

6. *Földrajz.* Tananyag: a csillagászati és természeti földrajz, az öt világrész és a tenger. A történelem tanításakor a történelmet megelőzi az illető földrajz oktatása.

7. *Történelem.* Anyaga: ókor, középkor, újkor, Magyarország történelme.

8. *Természeti tudományok:*

a) *Természettudományok.* Növénytanból a növények ismertetése, Linné osztályozása, növényélettan, természetes rendszer. Állattanból külszervek, az állatok fiziológiája s rendszerezése. Ásványtanból egyes ásványok leírása, összehasonlítása, ásványok rendszerezése; geognosia, honunk geognosiai ismertetése, paleontológia. Természettudományi geográfia.

b) *Természettan.* Hullámzáson alapuló tünemények: hang, hő, fény, delez, villany, erőtan. A vegytan elemei.

9. *Ének és zene.* Az éneklés tanítása elméletileg és gyakorlatilag. Összhangzatos éneklés, az énektanítás módszere, felkészítés a templomi éneklés vezetésére zongorával és orgonával.

10. *Szónoklat.* Gyakorlat az egyházi szónoklatban, könyörgésben.

11. *Szépírás és rajz.* Ütemírás, szépírás, az írástanítás módszere. Bevezetés a rajzolás elemeibe.

12. *Gazdaszat és kertészet.* Mezei gazdaszat.

13. *Testgyakorlatok.* Tanítására heti óraszámot nem közöl. A testgyakorlatok végeztetésére a képzőben is, mint az elemi népiskolában, naponta az óráközi szünetben kerül sor, a testgyakorlatok tanítására pedig az oktatástan óráin készítik fel a jelölteket.

14. *Foglalkozás a képezde gyakorló iskolájában.* Hetenként három félnap. A jelöltek a népiskolai tantárgyak tanításával és a fegyelmezéssel gyakorlatilag ismerkednek.

Az elméleti képzés mellett a tanulókat be kell vezetni az ismeretek alkalmazásába is. Ezért szerinte a képezde fontos feladata a jelöltek gyakorlati felkészítése jövőre mindennapi feladataik megoldására. Ennek megfelelően *szükséges, hogy a képezdének gyakorló mintaiskolája legyen.* „A képezde mellett a végett, hogy annak növendékei nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is kellően kiképeztessenek, egy hatosztályú gyakorlóiskola (1-3. és 4-6. osztályú tanulócsoporthal) állítatik fel, melynek a népiskolára nézve a felszerelés, elrendezés és vezetés tekintetében példányiskolául kell szolgálni”.⁷⁶

⁷⁶ *Tanterv*, melyet a tiszáninneni h. h. főtisz. egyházkerület 1861. szept. 29-30-án és okt. 1-jén Szántón tartott közgyűlésében elfogadott és életbeléptetni határozott. Sp., 1862. 35. o.

Árvay a következők szerint állapítja meg a tanítóképző óratervét.⁷⁷

TANTÁRGYAK MEGNEVEZÉSE	I. osztály	II. osztály	III. osztály	Összes óra
Vallástudomány	4	4	4	12
Lélek-, gondolkodás-, nevelés- és oktatástan	2	2	2	6
Magyar nyelv és irodalom	3	3	3	9
Számтан	3	3	3	9
Mértan	2	2	2	6
Földrajz, történelem	4	4	4	12
Természeti tudományok	3	3	3	9
Éneklés	3	3	3	9
Zene	3	3	3	9
Széplrás	2	2	2	6
Rajz	2	2	2	6
Testgyakorlatok				
Gazdászat, kertészet	2	2	2	6
Gyakorlóiskola				
ÖSSZESEN:	33	33	33	99

További lépéseket tesz a gyakorlati képzés még hatékonyabb megvalósítása érdekében a tanfelügyelő Árvay József. A zempléni tanfelügyelőség ugyanis 1877. június 23-án levelet ír a tanítóképző igazgatójának, többek között a következők szerint: „Szükségesnek vélem, hogy a képezde tekintetes tanárai ismerjék a megye tanügyi viszonyait, s látva azokat, a növendékeket a szükséglethez képest készítsék fel a tanítói pályára. Tovább megyek, még a tanítóképezdei növendékektől is azt óhajtom, hogy ne csak a minta gyakorlóiskolát lássák, de nézzenek meg több jó és hiányos népiskolát. Elemezzék itt a fogatkozásokat, találják fel ott a jót a nevelés- és tanítástan alkalmazott elveinél fogva. Mindezt úgy találom keresztülvihetőnek, hogy néha a képezdei növendékek a tanári karral meglátogatják Sárospatakon a hitfelekezeti iskolákat, sőt kirándulnak a szomszéd falvak iskoláiba is. Az ily látogatás alkalmával a képezdeszek műbírálatot készítenek a megszemlélt iskolaépületről, berendezésről, az abbani tanításról s a tanító felől. Az ily bírálat élesíti a növendékek tájékozottságát s ösztönzi arra, hogy kerüljék a hiányost, a hibást s törekedjenek a jóra, a tökéletesre. De az így meglátogatott iskola is jobban fejlődne, mert ha a képezdeszek bírálata a tanári testület által felülvizsgáltatván a 'Zemplén' hasábjain megjelenne, az iskolát fenntartók fígyelme azonnal emelkedne.”⁷⁸

⁷⁷ ÁRVAY JÓZSEF: *Hivatalos jelentése*, 1858. okt. 24. SRKLt. Ezt a fentebb közölt óratervet Árvay a következő években az igények, körülmények, tapasztalatok figyelembevételével többször módosította. Nagyobb változtatás azonban nem történt: a vallástudomány, a számтан-mértan óraszámá némileg csökkent, a nevelés- és tanítástan, a természettudományok óraszámá pedig kisebb mértékben növekedett. - Vö.: KÖDOBÓCZ JÓZSEF: *Tanítóképzés Sárospatakon*. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada. Bp., 1986. 108. o.

⁷⁸ ZL, VIII-65/1. A Sárospataki Állami Tanítóképző Intézet, 1870-1879. 18. sz.

Árvaynak meggyőződése, hogy a tanítói pálya, melyre a jelöltet jól fel kell készíteni, „az örökös előkészület és tanulás, a bevégezhetetlen öntökéletesítés pályája... Az iskola nem adhat mindent; elég, ha az ifjút oda képezi, hogy tudományos képzettségét önerejével tovább vigye és bevégezze, hogy nemes célokat lásson maga előtt s ismerje és meg tudja választani az eszközöket, melyek a célhoz vezetnek. Az iskola, főleg egy protestáns tanintézet sajátlagos irányban halad; azon felül, amit ez adhat, igen sokat kell elsajátítani egyetemes és társadalmi műveltség tekintetében”.⁷⁹ A tanítóképző sem taníthat meg mindent, amire a tanítónak munkájában szüksége van. „Nincs oly tanintézet, melyben a tanítvány előtt mind azt el lehessen mondani, mire neki egész tanítói pályáján, egész életén keresztül szüksége lesz, s már csak azért sincs és nem is lehet, mert az egyes tanszakok minden tekintetben nagy változáson, illetőleg tökéletesedéssel mennek keresztül. A képezde az iskolán túl nem kíséri az embereket, s aki ma igen jeles készültséggel lépett ki abból, ha magát folyvást nem tökéletesíti, egy évtized múlva nem fog az elsők közé tartozni; ha ő megtartotta is helyét, de a tudomány elébbment s ő hátrább maradt. Hogy ez ne történjék, az ifjúnak már benn a képezdében az irodalomba kell bevezettetnie... Hiszen az irodalom útján terjed a tudomány, nélküle nincs előmenetel, elparlagosodnak az elmék”.⁸⁰

Ahhoz, hogy a tanítójelölteket hozzászoktathassuk az irodalom tanulmányozásához, *sajátos képezdei könyvtára van szükség*. Úgy kell nevelni a tanulókat, hogy ismerjék, szeressék a pedagógiai irodalmat s folytonos szorgalom és tapasztalatgyűjtés által tökéletesítsék is önmagukat, haladjanak a fejlődő koral.

A tanítóképzős oktatás hatékonyságát az elméleti alaposság, a gyakorlatiasság és a következetes példamutatás mellett *segítik a vizsgák* is. Szerinte félévenként ünnepélyes vizsgát kell tartani a tanulók előmenetelének megítélése végett. E vizsgák közül az első félévi általános, az egész osztályra kiterjedő vizsga, a második félévi pedig áthelyezési s minden tanulóra kiterjed. Az utolsó vizsga írásbeli, szóbeli s kiadott tétel alapján gyakorlati tanítás.

A képezdei oktatás tekintetében fontos követelményként hangoztatja, hogy *modorára nézve egyezzen meg az elemi oktatással*, tehát a módszer minden tárgy tanításában legyen *szemléletes és gyakorlati*. Vallja, hogy a képezdét jól fel kell szerelni nemzeti szakirodalommal, mindenféle segéd- és taneszközökkel, kézi- és vezérkönyvekkel.

A képzés hatékonyságának biztosítása, fokozása céljából *magas követelményeket támaszt a tanítóképzős tanárokkal és tanulókkal szemben* egyaránt. Szükségesnek tartja, hogy minden nevelő jó példaul szolgáljon tanítványai számára, de különösen s sokféleképpen érvényes

⁷⁹ ÁRVAY: *Közgazgatási jelentés*. 443. o.

⁸⁰ ÁRVAY: *Képezde*. 175., 177. o.

ez az igény a tanítóképzős tanárok tekintetében. Ezek ugyanis nemcsak általánosságban, emberieségi szempontból szolgálnak például tanítványaiknak, hanem szakmai (nevelési, tanítási, módszertani) szempontból is mintát adnak jövőendő munkájuk végzéséhez. A képzős tanárnak minden tantárgy tanításában különös figyelemmel kell lennie a tanulók jövőendő hivatására, a képezdei oktatás egyenes céljára, a népiskolák szükségére. Szerinte „szükséges, hogy minden képezdei tanár az alapos tanításban, a gondolatok értelemre vitt vagy onnan lehozott kifejtésében, elemzésében, szabatos, tiszta, természetes és könnyű előadásban otthonos, mondhatni mester legyen. Ehhez múlhatatlanul megkívánatik a valódi humanitás mellett... a vele született talentum, alapos és kimerítő szakismeret, pedagógiai képzettség és gyakorlat, s szigorú önfegyelmezés az eljárásban”.⁸¹ Ezzel együtt fontosnak tartja azt is, hogy minden tanár ügyeljen a beszédben a tisztaságra és szabatoságra s következetes ellenőrzéssel e tekintetben is segítse tanítványai fejlődését. Minden tanárnak tudatosan, folyamatosan törekednie kell erre, mert amit több ember nagy munkával elér, azt egy, aki nem törődik ezzel, lerontja, megkárosítja. „Így biztosítható csak a képezdei oktatás sikere a kellő felszerelés, a célszerű önálló szervezet és a tanítványok képezhetősége mellett”.⁸²

Az eredményesebb tanítóképzés érdekében az akkori gyakorlatban szokásosnál *magasabb követelményeket támaszt* a tanulókkal szemben is. Fontosnak tartja, hogy a képzőbe évente csupán egyszer s felvételi vizsgával történjék a felvétel. Csak 17 éves korú, feddhetetlen erkölcsű, a népiskolát elvégezve felsőbbrendű tanintézetbe járt vagy a népiskolában segédtanítóként sikerrel működő, képezhető, a tanítói pálya iránt hajlammal bíró fiatal kerülhessen be, akinek beszéde tiszta, folyékony, látó- és hallóérzékei épek, valamint testileg kellően kifejlődött.⁸³ Ezzel együtt azt is kívánja, hogy a felvételiző rendelkezék az egyházkerület népiskoláiban előírt és tanított ismeretanyaggal és készséggel. Szerinte csak így lesz képes a képző alaposan, kellően felkészíteni tanítványait munkájukra, az életre.

Árvay szerint a tanítóképzés eredményeit, a kikerülő tanítók munkájának *sikerét nagymértékben meghatározzák, fokozzák vagy csökkenthetik azok a körülmények*, melyek közé az ifjú tanító jut, s az a felügyelet, mely alá kerül. Erős gátja lehet a jó munkának az, ha a tanító a megélhetésért kénytelen külső munkát vállalni, ha rendezetlen a tanterem, ha hiányzik a legszükségesebb tantermi felszerelés, a tanító önképzését segítő könyvtár, továbbá, ha a tanítványok nincsenek ellátva a legszükségesebb taneszközökkel, és sok a mulasztás.

⁸¹ Uo. 93-94.

⁸² Uo. 94. o.

⁸³ Vö.: *Tanterv*, 35-38. o.

A tanító tevékenységének, fejlődésének alakulása *függ a felügyelet-től* is. „Az ifjúnak bölcs tanácsadóra van szüksége, ki őt az élet iskolájába bevezesse, éber figyelemmel megóvja a tévedésektől, helyi szokásokra, körülményekre figyelmeztesse; ha hivatalában a helyes irányt szem elől tévesztené, még kezdetben útba igazítsa, a nehézségek elhárításában segítse, öntökéletesítésére buzdítsa s segítse, minden méltatlanság ellen védelmezze, tekintélyét a tanítványok és a szülők előtt növelje, külső jólétét tőle telhetőleg munkálja”.⁸⁴

Ilyen tanítóképzős eszmény alakult ki és élt Árva József lelkében, és mint képzős szakember, áldozatos, felelősségteljes munkával ennek az eszménynek a megvalósítását igyekezett szolgálni.

⁸⁴ ÁRVAY: *Képezde*. 96. o.

Á B C

AZ

ÍRVAOLVASTATÓ MÓDSZEREN

ÖSSZEÁLLÍTVÁ.

—•—

KEZDŐ ISKOLÁSOK SZÁMÁRA

IRTA

ÁRVAI JÓZSEF.

~~~~~  
Első rendű jutalmat nyert pályamű.  
~~~~~

KIADJA

IV. 90°

A REFORMÁLT EGYETEMES TANÜGYI BIZOTTMÁNY.

~~~~~
Árvay József

PEST,

OSTERLAMB KÁROLY BIZOMÁNYA.

1865.

3. Árvey József pedagógiai tanítása

Kortársai közül *magasan kiemelkedik Árvey József, a pedagógus* is. Nemcsak gyakorló nevelőként, gimnáziumi és képzős tanárként, akadémiai professzorként, tanítóképzős igazgatóként volt nagy, hanem elméleti pedagógusként is. Munkásságát előremutató szemlélet, sok tekintetben ma is korszerű elvek, törekvések s gyakorlat jellemzi. Nem volt önálló pedagógiai gondolkodó olyan értelemben, hogy saját rendszert alkotott volna, de számos pedagógiai kérdésben nyilvánított olyan véleményt, mellyel évtizedekkel megelőzte korát.

Irodalmi műveit elemezve megállapítható, hogy Árvey igen *alapos pedagógiai képzettséggel rendelkezett*. Sokat tanult, olvasott. Nagyfokú általános tájékozottsága és sokoldalú érdeklődése, pedagógiai érzékenysége következtében folyamatosan lépést tartott a tudományos élet fejlődésével, a pedagógia és lélektan korszerű tanításaival. Mivel a pedagógia oktatása keretében szervezte, irányította a különböző tantárgyakban a tanítójelöltek gyakorlati tanításait, továbbá mivel tanítói kézikönyveket s iskolai tankönyveket készített a népiskola különböző tantárgyainak tanításához, figyelemmel kísérte a szaktudományok fejlődését is. Mindezek következtében, továbbá azért is, mert a nevelés-tanítás mindennapi gyakorlatában és a külföldi tanulmányútjain szerzett tapasztalatait munkájában következetesen felhasználta, tevékenységét határozott *pedagógiai tudatosság* jellemzi. Árvey nagy felelősséggel, lelkiismeretesen igyekezett a magyar nevelésügyet, közoktatást, pedagógiai gyakorlatot és szemléletet eredményesebbé, hatékonyabbá tenni, korszerűsíteni, továbbfejleszteni. Sokoldalú, gazdag munkásságával azt akarta segíteni, hogy a tanítói s nevelői munkásság öntudatos, minél okszerűbb – lélektanilag tudományosan megalapozott – s az addiginál sikeresebb legyen. Munkáiban gyakran esik szó a nevelésről-tanításról, annak lényegéről, értelmezéséről, fontosságáról, szükségességéről, a nevelés-tanítás eredményes eljárásairól. Nevelési nézeteiről részletesebben, rendszerezettebben elsősorban az 1863-ban tartott akadémiai tanári székfoglaló értekezésében és a főiskola 1860. évi országos rendezvényén mondott ünnepi beszédében vall.

Árvey szerint „*a pedagógia az elméleti és gyakorlati észtehetségek kifejtésének művészete*”.⁸⁵ A nevelés az *emberiség boldogításának igen fontos ügye, eszköze, feltétele*, mely szabályozza az ember gondolkodását, formálja érzelmi életét. Felfogásában a *nevelés célja az egyén*

⁸⁵ ÁRVEY JÓZSEF: *Néhány szó az ABC készítéséről* helv. hitv. népiskoláink számára. PEIL, 1864. 14-18. o.

gondolkodásának, lelkületének, egész valójának tervszerű alakítása, fejlesztése. Vallja, hogy az ember életének két fontos tényezője van: a természet, *természeti ösztönösség* és a szellem, *szellemi tudatosság*. Az embernek a természetben kell élnie. A természet vakon hódol az ismeretlen törvényeknek, benne pedagógiai kényszer mutatkozik. A természet kezében az ember folytonosan a természet, „a mester gyámsága alatt áll”, valódi álláspontra, önállóságra nem juthat. A természet nevelői munkássága megmarad alacsony szinten. Eljárása ösztönszerű, csak az egyéni lét fennmaradásának ösztönét erősíti. A természet törvényeiben csak a külső hatások érvényesülnek, melyekre bizonytalan idő múlva következhet be „egy nemesebb belső erő fellobbanása”.

„Az ember világa a *szellemvilág*, ahol csak az ember lehet mestere önmagának, s míg csak testi szemekkel néz és vizsgál, addig ha mindent látna is, semmit sem foghat fel. A külső szemlélet tárgyai a legnagyobb részben pusztán tünemények; a lényeg azok háta megett áll, hová egyedül a szellem hathat el, a valót csak gondolatban lehet feltalálni”.⁸⁶ A képzelődés ellentmondásait az anyagi világ nem tudja feloldani, megváltoztatni, erre csak a gondolat, az eszme képes. Ez határozza meg az embervilág sorsát. *Az eszmék magasabb világába* csak elmélkedéssel juthat el az ember. Ide felemelkedni, az ismeretkör határait kiterjeszteni, a magasabb szellemi, erkölcsi érdekek felett örködni: *ez a pedagógia feladata, a pedagógus nagyszerű hivatása.*

A nevelésnek, a tanítói munkának két oldala van: *nevelés és tanítás*, s feladata az igazra, jóra és szépre, az ismeretre, erkölcsi és esztétikai értékekre vezérlés. Szerinte a nevelés a természeti ösztönösség helyett *magasabb szellemi álláspontra helyezkedést jelent*, s benne a tisztább emberieségi eszmék, a szellemi, erkölcsi, esztétikai értékek szolgálata érvényesül. A nevelésnek, az ember fejlődésének szükséges *feltétele a társadalmi lét*. „A társas élet egy nagy iskola s annak változatossága ezerféleképp hat a lélekre, s temérdek ismerettel gazdagítja azt. A társas élet pedagógiai munkássága még itt nincs bevégezve: A külső hatás hullámcsapásai mozgásba hozzák a belső erőket, szellemi tevékenységet szülnek”.⁸⁷ A tárgyak vizsgálata, megismerése megtermékenyíti a gondolatot, megindul a lélekben a gondolkodás folyamata, és észrevétlenül megtermékenyülnek, megszaporodnak a gondolatok.

Felfogása szerint a pedagógia egész rendszerével *lélektani, illetve tudományos alapon áll*. Ha ugyanis a nevelés-tanítás nem alkalmazkodik a lélektani törvényekhez, ha benne nem érvényesülnek a tudomány által megállapított törvényszerűségek, nem érheti el célját, nem munkálhatja megfelelő sikerrel a gyermek szellemi erőinek fejlesztését. Pestalozzi tanítását magáévá téve azt kívánja, hogy a gyermek a neve-

⁸⁶ ÁRVAY: *Székfoglaló beszéde*, 6. o.

⁸⁷ Uo., 6-7. o.

lésben-oktatásban kellő táplálékot nyerjen belső erői harmonikus fejlesztéséhez. Vallja, hogy a nevelésben „minden lépést indokolni kell. Ha azt, amit teszünk, nem lélektani és tudományos alapokra építjük, hasztalan munkát tettünk; talán még szemünk láttára el fogja azt seperi az idő”.⁸⁸ A nevelésnek-tanításának elsősorban a *gyermek belső erői munkásságaként* kell megvalósulnia. „Az ismereteket nem lehet mint valamely exotikus növényt kellő eredménnyel erőszakosan átültetni a lélekbe, hanem azt kell eszközölni, hogy az legnagyobb részben a belső lelki erők munkásságának, produktív tevékenységének eredménye legyen”.⁸⁹ S a nevelő-oktató munkánkkal szemben ez az igény ma is érvényes s megvalósítandó követelmény!

Árvay optimista pedagógus, *hisz a nevelés erejében*, ezért fontosnak tartja. Szerinte „roppant meghasonlásban van az ember önmagával. Szereti magát a látható világ remekéül tekintetni, de lehet az erkölcsi és polgári élet szömyetege, – amint neveltetett”.⁹⁰ Felfogásában az ember igazán emberré csak *nemes irányú gondolkodással* lehet, s erre a szintre *neveléssel* juthat el. Meg van győződve arról, hogy a nevelés tervszerűen fejleszti, alakítja az embert. A nevelés során a gyermeket meg kell tanítani gondolkodni, őt gondolkodóvá kell képezni. Enélkül nincs értelmes felfogás, nincs alapos képzés. A tudományos alapon álló nevelés azonban *nem egyoldalú képzés*: sokoldalúan hat a gyermekre, „*az egész embert képezi; míg az értelemre hat, egyszersmind a szívet is formálja, míg ismereteket közöl, ezalatt a kedélyre és jellemre, a növendék egész lelkületére igyekszik hatni*”.⁹¹ Az iskolai nevelésnek ezért az egész gyermekre kell irányulnia, sokoldalúan hatni rá, s nemcsak az értelem alaki fejlesztését szolgálja. Ez utóbbi egyeduralma, „a csak értelemfejlesztésre törekvés” akadály lehet a kedélyélet kifejlődésének. Ennek megfelelően a nevelésnek-tanításnak úgy kell megvalósulnia, hogy az, amit a tanuló megértett, elsajátított, ne csak ismeretének mennyiségét növelje, hanem tervszerűen segítse a gyermek belső fejlődését, szolgálja erősödését is. A nevelés akkor eredményes, ha célját kellően elérte: a nevelt életében, a gyermek tevékenységében a nevelés célja megvalósult, és így a nevelőmunka feleslegessé vált. Árvay ennek megfelelően elméleti és gyakorlati pedagógiai munkájával olyan nevelés kialakítását, gyakorlatát akarja segíteni, hogy általa a tanítvány „minél előbb a maga mesterévé legyen”.

Az igazi nevelés – Árvay szerint – *életre nevelés*, amely sikeresen előkészíti, *felkészíti a gyermeket* jövő feladatainak megoldására. Ezért a tananyagot *gyakorlati irányúvá* kell tenni; a tantárgyat, „a tuda-

⁸⁸ ÁRVAY JÓZSEF: *Magyar nyelvtan a mondattan alapján gyakorlatilag szerkesztve, iskola-tanítók számára*. Elsőrendű jutalmat nyert pályamű. Pápa, 1864. II. o.

⁸⁹ ÁRVAY: *Néhány szó az ABC készítéséről...* I.h. 1419. o.

⁹⁰ ÁRVAY: *Székfoglaló beszéde*. 4. o.

⁹¹ ÁRVAY: *Népszokások tanterv...* 3. o.

mányt az étellel közvetlen összeköttetésbe kell hozni". Vallja, hogy az iskola nem a világon kívül van, hanem a világban, ezért tanítványait is a világ, az élet számára kell nevelnie, úgy, hogy azok ott kellően tudjanak tájékozódni, benne meg tudjanak állni, s rá hatni is tudjanak.

Árvay pedagógiai felfogásában sokszor hangsúlyozott elv az *elmélet és gyakorlat kapcsolatának elve, követelménye*, a kettő szoros kapcsolatának érvényesítése. Sajnálatosnak tartja, hogy a pedagógiai elvek és azok gyakorlati alkalmazása, a kivétel nem járnak mindenkor karöltve. Nem elegendő a szükséges ismeretet, a szabályt megtanulni. „fő dolog, hogy azokat *használni és alkalmazni* tudja a gyermek. Ahol ezen cél nincs elérve, ott a tanító kevéssel tett többet a semminél”.⁹² Az elmélet és gyakorlat egységének érvényesítése nagymértékben fokozza a nevelés eredményességét, hiszen az ismeret, „az elmélet megvilágítja a gyakorlatot, s a gyakorlat pedig megszilárdítja az elméletet”. Fontos ennek az elvnek a megvalósítása, mert az iskolának, a nevelésnek az életben jól használható ismeretek, tudás birtokába kell juttatni a gyermekeket, ki kell fejleszteni bennük azokat a képességeket, készségeket, amelyek segítségével majd sikeresen oldhatják meg feladataikat. Tanítóképzős szakemberként ezzel együtt fontos feladatának tekinti a pedagógiai elmélet és gyakorlat tudatosítását, fejlesztését is.

Pedagógiai gondolkodására jellemző az a *demokratikus felfogás*, amely Sárospatakon már 200 évvel azelőtt Comenius tevékenységében is érzékelhető volt. A nevelés demokratizmusának elfogadására és érvényesítésére ösztönzi Árvayt többek között az az elve, hogy minden embert Isten gyermekének tart; hogy mindenkinek, a népnek is szüksége van megfelelő képzettségre, műveltségre, mert csak így boldogulhat az életben; továbbá az a nézete, hogy a tudomány közös kincse az emberiségnek, a történelem folyamán sok-sok ember munkálkodása következtében alakult ki, ezért mindenkinek joga van ahhoz, mindenkihez el kell juttatni, nem elég csak egyeseket műveltté tenni.

Írásaiban gyakran ejt szót a nevelés *személyi feltételeiről*, s pedagógiai gondolkodására, szemléletére nagymértékben jellemző az, ahogyan a tanítóról-tanárrol, a pedagógusról vélekedik. S mivel életének fő törekvése a közműveltség terjesztése, a nép magasabb képzettségének biztosítása, természetes, hogy elsősorban a *tanítókkal szembeni követelményekről* szól. Ezek az igények azonban minden más pedagógusra is érvényesek. Vallja, hogy a pedagógusok munkája az *emberré nevelésben nagyon fontos*, szükséges, hiszen azok az emberek, akik „a gyermek gondolkodásának nemes irányt adnak, azok teszik őt valódi emberré, azok juttatják el önmagához”.⁹³ Szerinte a pedagógus feladata „a gyermek *értelmének, erkölcsének, szépérzékének fejlesztése, a józan vallásosság, tiszta erkölcsiség által megszentelt közértelemiség terjeszté-*

⁹² ÁRVAY: *Magyar nyelvtan*. 223. o.

⁹³ ÁRVAY: *Székfoglaló beszéde*. 4. o.

se⁹⁴, s ez nagyszerű hivatás, az emberiség érdekében végzett legnagyobb szolgálat. Érhető tehát, hogy e nagy felelősség miatt magas követelményt támaszt a nevelővel, a nevelő munkájával szemben.

Meggyőződése, hogy a népiskolai tanító „a közműveltség leghatalmasabb tényezője”, aki a népnek a legnagyobb szolgálatot teszi. Palmer német pedagógussal együtt hirdeti, hogy „sokat kívánunk a tanítótól: szigor, fegyelmet önmaga iránt... Senki sem kényszerítették, hogy tanítóvá legyen; akiben nincs elég komolyság és szigor.önmaga, nincs elég szeretet és lelkiismeretesség embertársai iránt, az válasszon más pályát, alakítson inkább gipszet vagy viaszt, faragjon fát vagy márványt, mint-hogy emberi lelkek képzőjeül adja ki magát. Durva kezeit és goromba ökleit inkább elviselheti a holt anyag, mint az emberi lélek, amelyet Isten saját képére teremtett”.⁹⁵

A néptanító személyiségjegyei között különösen kiemeli a következőket: *legyen a tanító vallásos, erkölcsös, lelkiismeretes, értelmes, képzet, a tudományokban jártas, szeresse az iskolát és a tanítványokat; rendelkeznie kellő nevelői tapintattal. A nevelés során tudjon megfelelő fegyelmet tartani, biztosítani. „Ahol a szükség azt kívánja és helyén van, éppen úgy komoly és szigorú, mint nyájas és engedékeny, szóval: olyan legyen, hogy maga iránt a tanítványban pietást ébresszen; tan- és előadási modora ne legyen untató és fárasztó, hanem vonzó és felfrissítő, nem gépies és tanultató, hanem szellem- és szívképző, önmunkáságra ébresztő, nem felüleges és alaptalan, hanem viszonyosan mély és alapos”.*⁹⁶ Hivatali pontosságával és éberségével előzze meg a rendtelenséget. A tanításban, magyarázatban és a kérdések feltevésében, megfogalmazásában egyaránt legyen határozott és szabatos. Legyen jó példa a tanítványok és a társadalom számára, hiszen „a nevelő és nevelési módja, a tanító és tanmodor közvetlen hatással vannak a növendékekre”, a tanító személyisége, magatartása, tevékenysége, élete nagy hatású bír az iskolás ifjúságra és a felnőttekre is.⁹⁷

Árvay szerint a tanító a szülő helyettese. A szülői szívben nem foglalhat helyet más érzélem, mint a szeretet. A tanítónak is *szülőként kell szeretnie a gyermekeket*, és felelősséget kell éreznie az iskoláért, a gyermekek előrehaladásáért, fejlődéséért. „Élénk kötelességérzettel”, hivatása lelkiismeretes teljesítésével minden segítséget meg kell adnia számukra ahhoz, hogy kellően kibontakoztathassák képességeiket.

Ahhoz, hogy a tanító az iskolát a gyermekek számára *kedvelt helyévé tehesse*, tudnia kell, „miképpen kell a gyermeket lekötni, felhangolni, feltüzelnéni. Ha ő benne élet és melegség van, azon élet és melegség át-

⁹⁴ ÁRVAY JÓZSEF: *A reformált egyetemes tanügyi bizotmány értekezletének jegyzőkönyve*. PNK, 1866. 230. o.

⁹⁵ ÁRVAY: *Népiskola és képezde*. 77. o.

⁹⁶ Uo. 84. o.

⁹⁷ Uo. 84. o.

hatja a gyermek lelkét és kedélyét s általános kiözönlésének maga a közönyösség sem állhat egészen ellent. Ellenben ha a tanító aluszkony és unalmas, a tulajdonképpen csak a módszer ellen támadt elégtelenség, nagyon természetesen, a tanító, az anyag és tárgy ellen fordul... Oly tanítási modor, mely csak tanultat, a gyermekekbe belé csomoszolja, bizonyos körülmények közt belé palcázza az ismeretet, nem fog egyebet szülni, mint hogy a tanítvány bekönyvnelkülözi azt, amiről a belső ember semmit sem tud és nem érez, s legfeljebb szavakat fog, helyes értelem és tartalom nélkül, legfőbb érdekül megtartani az emlékezetben, s örül, ha elérkezik az időpont, midőn az utóbb is esajátíthatlant mint hálátlan terhet, eldobhatja".⁹⁸

A tanítónak – ahhoz, hogy nevelő-oktató munkája mindig korszerű, sikeres, eredményes legyen – tevékenységét tudatosan fejlesztenie, magát következetesen, *folyamatosan képeznie* kell. Szükségesnek tartja, hogy tartson folyamatosan lépést a fejlődéssel, s tudatos önképzéssel, a pedagógiai irodalom tanulmányozásával és szervezett (a tanítóképzőben és tanítókörökben történő) továbbképzéssel érje el, biztosítsa, hogy mindig a leghatékonyabban, a lehető legeredményesebben oldhassa meg feladatait, a rábízott gyermekek sokoldalú fejlesztését. Az elméleti pedagógiai továbbképzés mellett fontosnak tartja a gyakorlati munkával kapcsolatos önképzést is. Azt kívánja, hogy a tanító munkája során *folyamatosan figyelje önmagát*, saját tevékenységét, az adódó problémákat és eredményeket, s *gondos elemzéssel igyekezzék kialakítani munkája továbbfejlesztésének, hatékonyabb megszervezésének tennivalóit*. Annak, hogy eljárásában önmagát folytonosan figyelemmel kíséri, bírálat alatt tartja, más haszna is van. Vallja, hogy a szellem nélküli gépiesség teszi unottá a tanítói foglalkozást. Okszerű eljárás mellett szemmel látható az előmenetel: ami tegnap még megfoghatatlannak látszott, holnap csaknem magától megy. Szerinte sok tanító gondot fordít a maga tökéletesítésére, de nem elég a tanítókat magukra bízni, saját ösztönükre hagyni. A tanítók továbbképzésében fontos szerepet szán az anyaintézetnek, a tanítóképzőnek, s a továbbképzésre kötelező intézkedéseket javasol. A tisztáninenni református egyházkerület ennek megfelelően a működő iskolatanítók részére évente novemberben párhates rendkívüli tanfolyamot szervez.

A tanítónak világosan kell látnia feladatait, s jól el kell tudni igazodni a követendő eljárások között. Tevékenysége azonban csak akkor lesz eredményes, ha az elméleti és gyakorlati önképzésen túl lelkiismeretesen, hivatásszeretettel, nagy buzgalommal, odaadással végzi munkáját, s az alapelveket a tanítói testület minden egyes tagja magára nézve kötelezőnek ismeri el és érvényesíti.

A tanító társadalmi lény. *A világban kell élnie és hatnia*. Ezért jól kell ismernie, értenie a világot, hogy eredményesen tudja nevelni a rá-

⁹⁸ Uo. 86. o.

bízottakat a társadalomban helyes élésre. „A tanító a növendékeit a világ számára neveli, úgy t.i., hogy azok a világban megállani, állásukat szilárdul megtartani tudják s el ne essenek, hogy tudják magokat tájékozni a világban és el ne tévelyedjenek, hogy meggyőzzék a világot s ne ők győzessenek le általa. S mikép eszközölhetné ezt a tanító, ha előtte terra incognita a világ?”⁹⁹

Megszívlelendők Árvaynak az iskolára vonatkozó gondolatai is. Mint optimista pedagógus nagy jelentőségűnek tartja az iskola munkáját, hiszen *a benne általa nevelt ifjúságban fekszik a jövő*. Szerinte az iskola nevelő és tanító intézet, a nevelés és tanítás legfontosabb helye, a szakszerű nevelőmunka legfőbb megvalósítója. Különösen fontos szerepet tulajdonít az iskolának a vallásos erkölcs, a közműveltség, a műveltség terjesztésében. Szerinte az iskola akkor tölti be hivatását, ha munkája a gyermekek képzettségében, neveltségében, műveltségében kellően tükröződik. Az iskola nevelő munkájának eredményességét az mutatója, hogy benne *a vallásosság meggyökerezett és az erkölcs nemesebb lett*. S ebben az erkölcsi nevelésben a tananyaggal együtt fontos szerepet kap a tanító, a pedagógus feddhetetlen élete, példás munkája és a vallásos erkölcsi szellemtől átítatott tanítás.

A jó nevelő iskolának érzékelhető eredményei, *külső jelei* a következők: A tanítványok szívesen járnak iskolába. Örömmel és pontosan részt vesznek a munkában. Tisztelik az iskolai, egyházi és polgári előjáróikat. A törvényeknek nem pusztán kényszerből, hanem tudatosan engedelmeskednek. Igazmondóak. Őszinték, egymás iránt jóakarúak. Illedelmesek, tisztelettudóak az órán, a szünetekben, az utcán. Tiszták. Taneszközeiket rendben tartják. Az iskolát és a taneszközöket, közvagyont óvják, kímélik. Szüleik iránt hálásak, engedelmesek. A szegények iránt részvétet éreznek, segítyezésükre készek. Az állatokat, növényeket szeretik, védik. Az iskola munkájának eredményességét, értékeit szerinte a tanítványok többségének előmenetele, neveltsége s nem egy-egy kitűnő tehetség mutatja. Fontosnak tartja, hogy a nagyobb fiú- és lánytanulók még a közös iskolaszobában is el legyenek különítve egymástól.

A tanító, az iskola munkájának eredményessége attól is függ, hogy milyen *az iskola felszereltsége*, milyen körülmények közt végzi benne a tanító a munkáját, folyik a nevelés. Ha a tanterem rendezetlen, kellő felszereltsége nincs, ha a tanulóknak nincsenek meg a szükséges taneszközeik, csak erősen megfeszített munkával lehet valamelyest eredményt elérni. Az is fontos, hogy a tanítónak a megélhetésért az iskolán kívül ne kelljen munkát vállalnia, mert ez káros hatással lehet iskolai munkájára. Ezért is sürgeti a tanítók sorsának javítását.¹⁰⁰

⁹⁹ Uo. 89. o.

¹⁰⁰ Vö.: ÁRVAY JÓZSEF: *Hivatalos előterjesztés a sárospataki helv. hitv. képezde szellemi állásáról a tiszáninneni h. h. főtisztelőtű egyházkerületi kormányhoz*. SF, 1861. 92. o.

A népiskola mellett különös hangsúllyal s felelősséggel szól a néptanítókat nevelő tanítóképző jelentőségéről. S ennek több oka is van. A gyermek jövődő élete szempontjából rendkívül fontosnak tartja az első iskolai éveket. Ezért szerinte a gyermekek iskolai munkájának elindítására nagy gondot kell fordítani, s e feladat megoldására jó tanítókat kell képezni, hiszen sok tanuló sorsa a műveltségre nézve már a kezdeteknél eldőlt. Másik fontos ok az, hogy a nép művelődésének fejlesztése, a közműveltség emelése mellett kötelezte el magát, hiszen ezen a téren volt abban az időben a legnagyobb a lemaradás. A társadalmi fejlődés, a polgárosodás által igényelt magasabb közműveltség biztosítása érdekében szükségesnek tartja a népnevelés reformját s ehhez a legfontosabb feltételek biztosítását: tanítóképzők, minta elemi- és népiskolák létesítését, iskolai könyvtár alakítását és működtetését. Ezzel együtt javasolja egy népiskolai folyóirat, „nevelészet közlöny” indítását. Ennek el kellene jutnia minden iskolába, hogy a tanítónak „a kor és tudomány emelkedett szellemének megfelelő okszerű eljárásban” tanácsadója, vezetője legyen és segítse, hogy nevelői munkássága tudatos, öntudatos, „minél okszerűbb és eredményesebb” lehessen.¹⁰¹ Ennek az utóbbi gondolatnak a felvetésével és megvalósítására törekvéssel Árvay is hozzájárult ahhoz, hogy 1866-ban megjelent a Protestáns Népiskolai Közlöny, 1868-ban pedig Eötvös József kultuszminiszter megindította a Néptanítók Lapját.

Árvay vallja, hogy a család és az iskola jó munkája mellett fontos szerepet játszik a nevelésben a *társadalom* is. Ennek megfelelően szerinte a társadalomnak az iskolát, a tanítót munkájában, fontos hivatása teljesítésében segítenie kell. Külön is szól a környezet felelősségéről a fiatal, kezdő tanítók esetében. Ezek munkájára, alakulására, személyiségi jegyeik fejlődésére nagy hatással van az a környezet, amelybe belekerül, amelynek hatását pályája elején érzékeli. A fiatal tanítónak „bölc tanácsadóra van szüksége, aki őt az élet iskolájába bevezesse, a helyi szokásokra figyelmeztesse, öntökéletesítését segítse”.¹⁰² S annak a felfogásának, hogy a társadalom segítse az iskola munkáját, tanfelügyelői működése során különös hangsúllyal igyekszik érvényt szerezni. Tudatosan harcol azért, hogy az iskolafenntartók tegyenek eleget az iskola működtetésével kapcsolatos kötelességeiknek, biztosítsák az előírt személyi és tárgyi feltételeket, s legyen gondjuk az iskolában folyó munkára. Sokszor szól elismeréssel azokról a fenntartókról, egyházközségekről, amelyek törődnek az iskolával, s a feltételeket biztosítva megfelelő követelményeket is támasztanak az iskola, a tanító munkájával, a gyermekek iskolába járásával szemben.

¹⁰¹ ÁRVAY: *Képezde*. 342. o.

¹⁰² Uo. 95. o.

4. Árvay József módszertani nézetei

Az iskola tevékenységének eredményességét nagymértékben befolyásolja, meghatározza az alkalmazott eljárás, az oktatás-nevelés feladatainak megoldását segítő módszer. Árvay világosan látja ezt, s *több munkájában sokszor foglalkozik a módszer kérdésével*, a különböző tantárgyak tanításának módszertani problémájával. Vannak megállapításai, amelyek minden tantárgy tanítására egyaránt érvényesek, s vannak olyan fejtegetések, amelyek egy-egy tantárgyra vonatkozó sajátos módszertani útmutatásokat tartalmaznak. Módszerbeli törekvéseinek közelebbi megismerése hasznos. Segíti az iskolai neveléstanítási módszer fejlődésének jobb feltárását, megismerését és a mai iskolai tevékenységünk tudatosítását, hatékonyabb szervezését, s ezzel hozzájárulhat az iskola feladatainak eredményesebb megoldásához is.

a) Árvay didaktikai elvei

Didaktikai elveit Árvay nem foglalta össze, s nem tette közzé kidolgozott tanulmányban. Tantervében, tankönyveiben és az azokhoz írt vezérkönyveiben, továbbá egyéb írásaiban (tankönyvekre és vezérkönyvekre vonatkozó pályázatok kiírásában, bírálataiban stb.) azonban az egyes tantárgyak tanításával kapcsolatban számos olyan általános érvényességű megállapítása van, amely didaktikai felfogását tükrözi, illetve amelyben általános módszertani elveit egy-egy tárgy tanításának konkrét gyakorlatában, eljárásaiban, az ajánlott módszerrel kapcsolatos indoklásában alkalmazza, érvényesíti.

1.

Árvay didaktikai rendszerében a tanítás értelmezése, fogalma ma is korszerű szemléletet tükröz. *A tanítás legfőbb jellemzője szerinte nem az ismeretek „átadása”, hanem a „feldolgozása”*. Ennek során a tanító vezet, irányít, a tanulóval együtt dolgozik, a tanuló tevékenykedik, tanul. „Fő szabály: az ismeretet nem belétozni a növendékbe, hanem ahol csak lehet, belőle csinálni ki.”¹⁰³ Felfogása szerint tehát az oktatásban a tanító is, a tanuló is aktív szerepet játszik. A tanító nem csak „átadó”, a tanuló pedig nem passzív befogadó, az oktatás kettejük közös tevékenysége, mai fogalmazás szerint: a tanító részéről vezetés, irányítás, a tanuló részéről tanulás. A tanítás a gyermek szellemi fejlődését, ismereteinek, készségeinek bővítését szolgálja, s nélkülözhetetlen segítségül szolgál a tanulók életre való felkészüléséhez.

¹⁰³ ÁRVAY JÓZSEF: *Beszéd- és értelemgyakorlatok a szemléltetés alapján*. Sp. 1862. 30. o.

Árvay felfogásában az iskolai tanítás fontos, lényeges jegye a *komplex nevelő hatás*, azaz annak a követelménynek az érvényesítése, hogy „mennél több oldalról hasson képzőleg a növendékekre”. A tanításnak a gyermek nevelését, sokoldalú *fejlődését kell segítenie*, szolgálnia. Fejlesztenie kell az értelmet, az erkölcsöt, a szépérzékét, ezzel együtt nagy gondot kell fordítani a gyermek beszédképességének formálására, mondanivalójának, gondolatainak értelmes, világos, kifejező, szép megfogalmazására, továbbá az íráskészség, az írásbeli fogalmazás, a helyesírás megfelelő szintű kifejlesztésére, azaz az egyszerű nép számára fontos, szükséges műveltség kialakítására.

2.

Mivel a népiskolai tanítás az egyén, a nép, a nemzet s az egyház szempontjából egyaránt fontos, továbbá az iskola munkáját sokféle tényező nehezíti, a tanítónak tisztán kell látnia saját feladatait, s kellően tájékozottnak kell lennie az eljárások tekintetében. A nevelés és oktatás általános szabályai mellett ezért jól kell ismernie a népiskolai tanításra vonatkozó követelményeket is. A tanítónak a népiskola feladatait kitarítva, lelkiismeretesen kell megoldania, s a népiskolai tanítás a lapelveit a tantestület minden tagjának érvényesítenie.

Árvay szerint a népiskolában az oktatás következő alapelveinek megvalósítására kell törekedni.

– Az anyagra, annak terjedelmére nézve a tanításnak *az életben legszükségesebb dolgokra kell szorítkoznia*. A tanított anyagot a gyermeknek az érteleme tisztaságával kell felfognia, mert csak így lesz az biztos és maradandó tulajdonává. „Nem az a feladat, hogy a gyermekek egy nagy mezőt magok előtt összegázoljanak, hanem, hogy egy mérsékelt területet lehetőleg megmunkáljanak.”¹⁰⁴ Sajnálattal említi, hogy az utóbbi évtizedek korszerűsítési munkálatai során ezt a fontos követelményt kellően nem érvényesítették. Ennek eredményeként, mivel sokszor túl magasak voltak a követelmények, és igen nagy anyag feldolgozására törekedtek, a tanulók egy része megfelelő általános alapismeret és készség hiányával került ki az életbe. A kiváló tanulókhoz méretezett anyag elmélyült feldolgozása – az osztályok magas létszáma, illetve a tanulók gyengébb képessége miatt – kellően nem sikerült.

– Az oktatás legyen *központosított*, azaz minden tantárgy segítse a képzés általános, fő feladatának megoldását, a fontosabb alpműveltség és készségek elsajátíttatását. A különböző tantárgyak anyagai úgy szövdjenek egymásba, hogy egymást támogassák, erősítsék, kiegészítsék. S mivel a népiskola fő feladata a gyermek, a serdülő, kiegészítő vallásos erkölcsi nevelése, központi tantárgy a vallás- és erkölcstudomány. Az iskola többi tárgyának ezzel szoros kapcsolatban kell a nevelési feladatait megoldani.

¹⁰⁴ ÁRVAY JÓZSEF: *Népiskolai tanterv*. 7. o.

– „Az oktatás ne legyen elvont tartalmú, gondolkodástani értelmezések halmaza, hanem lehetőleg *gyakorlati és érzékelhető*.”¹⁰⁵ A népnevelés szilárd alapja szerinte az egyszerű, mély, szívvel-lelket megható, életet formáló vallásosság. Arra kell tehát törekedni, hogy a hit, remény, szeretet legyen élővé a gyermekben, s az iskola és az egyház legyen a tanuló szellemi hazája. Ezek mellett hatni kell a gyermek lelkiismeretére, mert csak így alapozható meg benne kellően a polgári és házi erény.

– „Az oktatás kezdetben az első elemeknél közvetlen, *szemléltető, fokozatos és ezáltal lehető legalaposabb* legyen.”¹⁰⁶ Kezdő tanulók esetében a legegyszerűbb dolgokat is gondosan meg kell tárgyalni, hogy azt kellő tisztaságban tudják felfogni. A tananyag feldolgozásában lassan kell haladni, s a fontosabbak, nehezebbek megértését a könnyebbek által jól elő kell készíteni. A tanításban követni kell „a módszer azon sarkalatos szabályát, hogy a közel lévőről menjünk a távol lévőre, az ismertről az ismeretlenre”.¹⁰⁷

– Az alaki képzés fontos feladata szerinte a gyors és biztos felfogás kialakítása, a gondolatok alapos feldolgozása, a *tiszta gondolkodás s a természetes, hibátlan beszéd* elsajátítása. Az alaki képzés során a tanító magyaráz, ugyanakkor a tanulókat is kellően bevonja a munkába, s feleleteik felhasználásával segíti azok előmenetelét, épít rájuk, a megértés nehézségeit, az esetleges hibákat megszünteti, a helytelen felfogást közösen kijavítják, s amikor a tanító nem foglalkozik közvetlenül a gyermekekkel, hasznos elfoglaltságukat önmunkásság által biztosítja. Vallja ugyanis: a tanító „fő szabályul tartsa maga előtt, hogy az iskolában egy gyermek se legyen munka és foglalkodás nélkül”.¹⁰⁸

– A népiskola tanítási anyagát a tantervben kijelölt időviszonyoknak megfelelően *tervszerű időbeosztással* kell feldolgozni.

– Az oktatás eredményességének fokozására a tanító munkáját *célszerű kézi- és vezérkönyvekkel* kell segíteni. A tanító feladata, hogy a tankönyv tartalmát értelmesen megtanítsa, és a megértett anyagokat begyakoroltassa.

– A tananyagot *az iskolában kell megtanítani és begyakoroltatni*. Az otthoni foglalkozás is fontos, mert önmunkásságra szoktat, de a házi feladat csak rövid időt vegyen igénybe, s az iskolában tanultak rögzítését, begyakorlását szolgálja.

– Részben a tanulók előrehaladásának segítése céljából azért, hogy egyidőben több osztály is sikerrel dolgozzon, részben pedig nevelési szempontból azért, hogy a kölcsönös segítségadás által az iskola családi jellegű lehessen, a jobbak közül *vezértanítványokat* kell megbízni, hogy a gyengébbek tanulását segítsék.

¹⁰⁵ Uo. 7. o.

¹⁰⁶ Uo. 7. o.

¹⁰⁷ ÁRVA JÓZSEF: *A földrajzi oktatás érdekében*. 389. o.

¹⁰⁸ ÁRVA: *Népiskolai tanterv*. 8. o.

3.

A didaktika fontos kérdése az ismeretszerzés, a tanítás-tanulás problémája. A megismerés útját illetően Árvay a pataki hagyományokra épít, Comenius felfogását vallja. Szerinte az ismeretszerzésnek az *érzéki észlelésből kell kiindulnia*. Ezért nagyon fontosnak, a népiskolában egyenesen nélkülözhetetlennek tartja a szemléltetés alkalmazását. Ezáltal válik ugyanis lehetővé, hogy a tényekről, a dolgokról a gyermekekben tiszta képzetek alakuljanak ki, továbbá, hogy eljussanak a világos fogalmakhoz. Ehhez azonban már megfelelő *elemzés* is szükséges. A tanítónak a gyermekeket el kell vezetnie a tárgyak fontos, lényeges jegyeinek felismeréséhez. Ezzel együtt elemezni kell a részeknek egymáshoz és az egészhez való viszonyát, alkalmazni az összehasonlítás és megkülönböztetés eljárását. Úgy kell irányítania a munkát, a tanuló megismerő tevékenységét, végeznie a tanítást, hogy abban a gyermek tevékenysége, „tanulása” megvalósuljon, s megfelelő elemzés után *a tanuló maga jusson el a törvényszerűséghez*, mintegy „önmunkálkodással”, önerőből, „magától” jöjjön rá, s fogalmazza meg a szabályt.

Ahhoz, hogy az így kialakított meghatározás, megfogalmazott szabály olyan ismeretté legyen, melyet az életben, a gyakorlati feladatok megoldása során a gyermek majd fel is tud használni, képes alkalmazni is, szükséges az *ismeret rögzítése, gyakorlása, illetve gyakorlati alkalmazása*. Árvay a különböző tantárgyakban a rögzítés különböző formáit használja. Ilyenek: a név, a fogalom, a szabály szóbeli ismétlése, leírása, a szövegmásolás, szóbeli és írásbeli gyakorlás stb. Segíti a rögzítést, s egyben az életre nevelést, felkészítést is szolgálja a tanult ismeret gyakorlati alkalmazása. Ennek legfontosabb formája szerinte az életben előforduló, a mindennapi gyakorlatban adódó különböző feladatok megoldása.

Elméleti fejtegetéseiben nem szól külön a célkitűzésről, annak jelentőségéről, szerepéről, vezérkönyveiben azonban a tanulók aktivitásának, tudatos önmunkásságának elindítása, biztosítása céljából sokszor megtalálható ez is az óra anyagának feldolgozásában.

Az elmondottak szerint Árvay a tanításban nagy jelentőséget tulajdonít a szemléltetésnek, az elemzésnek, a szabály kialakításának és megfogalmazásának, a megértett ismeret rögzítésének, gyakorlásának, továbbá gyakorlati alkalmazásának. Több dologból is következik ez. Adódik abból, hogy tudományos igényességgel foglalkozik a tanítás problémáival, épít a pedagógia, a lélektan és logika tanítására, a megismerés törvényeire, a gyermek testi-lelki fejlődésére, életkori sajátosságaira vonatkozó tudományos megállapításokra, illetve a maga gyakorlatában szerzett tapasztalataira. Ezért vallja, hogy eredményesen nevelni, tanítani csak tudományos megalapozottsággal, különösen megfelelő pedagógiai, lélektani ismeret birtokában és a gyakorlati oktatás során

szerzett tapasztalatok felhasználásával lehet. A népiskola nagy feladatának tartja, hogy az egyszerű, magasabb műveltséggel nem bíró embereket is felvértesse a későbbi boldogulásukhoz, gazdasági felemelkedésükhöz szükséges tudással, műveltséggel, hogy minden fontos írás, fogalmazási, számítási stb. feladatot önerőből, mások segítségének igénybevétele nélkül meg tudjanak oldani. Ezen túlmenően azt is vallja, hogy az életből vett feladatok alkalmazása közelebb viszi az iskolát az élethez, közvetlenebbül felkészíti a gyereket az életre.

4.

Kiforrott elvei vannak a tanítási módszereket illetően is. S mivel az ismeretek megtanításában a korabeli általános gyakorlat még főleg a szóbeli megoldásra, a szöveg tanulásra, az emlékezetbe vésésre épít, Árvey a legnagyobb gonddal fogalmazza meg a *szemléltetés* szükségességét és hatékony megvalósításának szabályait. Érthető ez azért is, mert szerinte a népiskolában olyan tanulókat, gyermekeket kell tanítani, akiknél a külső érzékelésnek nagy szerepe van, akik még kevés ismerettel s tapasztalattal rendelkeznek, kiket az önálló ismeretszerzésre az iskolában kell megtanítani, jól felkészíteni. Vallja, hogy elsősorban magát a tárgyat, a dolgot kell szemléltetni, de ha ez nem lehetséges, annak képét. A „*mit szemléltessünk?*” mellett megfogalmazza a választ a „*hogyan szemléltessünk?*” kérdésére is. Fontos követelménye: a bemutatás lehetőleg nagyban történjék, azért, hogy minden gyermek jól lássa. Amennyiben azonban ez nem lehetséges, a kisebb tárgyakból annyit kell a tanteremben tartani, hogy 2-3 gyermek számára jusson egy-egy. A még kisebb tárgyakból – amennyiben biztosítható – minden gyermek kezébe kell adni egyet-egyet. Kisebb tárgyakat szükségből lehet szemléltetni úgy is, hogy a tanító a padok között végigmenve megmutatja, vagy a tanító asztalánál történik a szemléltetés, s a tanulók kisebb csoportja, 5-6 gyermek nézi meg egyszerre közelebbről.

Mivel a szemléltetés a tiszta képzetek kialakításának fontos feltétele, a tárgyat nem elég csak bemutatni, hanem azok fontos, *lényeges jegyére a tanulók figyelmét rá is kell irányítani*. S közben az összehasonlítás, megkülönböztetés segítségével, „az ok-okozat keresése által élesedik az észrevedő és az ítélő tehetség”. Csak így lesz eredményes, hasznos a szemléltetés, éri el a célját, áll majd a tárgy értelmi tisztaságban a gyermek előtt. Közben a tanuló figyelmét le kell kötni és „az értelemre vitt felfogással gondolkodóvá tenni”, továbbá beszédét fejleszteni. S azért, hogy a szemléltetés is jobban segítse a gyermek sokoldalú fejlődését, kívánja, hogy a bemutatás is sokirányú legyen, ne csak a látást, hanem a többi érzékelést, érzékszerv fejlődését is segítse. Ezért is kívánja, hogy amennyiben lehetséges, adjuk a tárgyat a gyermek kezébe.

Mint általában történik, a szemléltetést, bemutatást Árvey is *más módszerekkel együtt alkalmazza*, elsősorban az ismeretek szóbeli fel-

dolgozása, főleg a kérdés-felelet, az előadás, magyarázat során. Írásai-ban többször használja az „előadás” kifejezést, a legtöbbször a „tanítás” értelmében, a tanítás szó helyett. Az előadást, mint tanítási módszert, a gyermekek életkori sajátosságai miatt ritkán, főként magyarázatként alkalmazza, s modern értelmezés szerint használja. A tanulót előadás közben is igyekszik aktívvá, érdekeltté tenni a munkában. Mutatja ezt az is, hogy az előadás során igyekszik külsőleg is bevonni a tanulókat az iskolai tevékenységbe s – különösen egy-egy részanyag kifejtése után – kérdéseket intéz hozzájuk. Ezzel együtt arra is törekszik, hogy az előadás, magyarázat, leírás, elbeszélés minél szemléletesebb legyen. Az ismeretek szóbeli feldolgozásában a legfontosabb eljárásnak az erotematikus tanalakat, a kérdés-felelet módszerét, a beszélgetést tartja, s általában ezt alkalmazza. Világosan mutatják ezt a vezérkönyvei, melyekben rendszerint, általában a szemléltetés segítségével, kérdés-felelettel történik az egyes anyagok feldolgozása. Ennek során a tanító a tanulóknak meglévő ismereteire, tapasztalataira támaszkodva, lényegre irányuló, célszerű kérdésekkel vezeti el a tanulókat, a tanulóközösséget az új ismerethez. A tanító a kérdésekkel kényszeríti a tanulót a folyamatos figyelemre, a képzetek társítására, a gondolkodásra, arra, hogy aktívan saját szellemi munkájával, erőfeszítésével vegyen részt az anyag feldolgozásában. Ennek pedig fontos hatása, hogy a tanuló saját eredményének is érzi a megoldást, s ez a sikerérzet nagymértékben fokozza az eredményt.

Árvay tanítási módszerei között fontos szerepe van az *ismétlésnek és a gyakorlásnak* is. Szükségessé teszi ezt egyrészt az, hogy segítségével, alkalmazásukkal kellően rögzíthető, tartóssá tehető a szerzett ismeret, másrészt pedig az, hogy a korabeli iskolákban ezekkel a módszerekkel biztosítható az önállóan munkálkodó osztályok tanulóinak hasznos iskolai tevékenysége, s lehetővé válik az otthoni önálló tanulás, és ezzel az iskola határának kiterjesztése is. A gyakorlás módszere arra biztosít lehetőséget, hogy a tanulók az elsajátított ismereteket gyakorlati feladatmegoldásokban alkalmazzák. Az ismétlés az ismeretekre vonatkozik, a gyakorlás pedig a jártasságok, készségek kialakítását, megszilárdítását segíti. Különösen fontos ezért a gyakorlás az írási, olvasási, számolási stb. készségek fejlesztése céljából.

Árvay vallja, hogy az az idő, amit a gyermek a népiskolában tölt, nem elegendő ahhoz, hogy a számára szükséges műveltséget megszeresse. Ezért fontos, hogy a tanítási órán kívül is, *otthon is foglalkozzék tanulóval*, kapjon *házi feladatot*. Ezzel segíthető, eredményesebbé tehető az ismeretszerzés, az ismeretek rögzítése, a készségek fejlesztése. Ugyanakkor *nagy az erkölcsi nevelő hatása* is: szorgalmas munkára, munkavégzésre neveli a tanulókat. Az otthoni önálló rendszeres munka, eredményes feladatmegoldás jó hatású még a kevésbé művelt szülőkre is: a tudás megbecsülésére, az iskola eredményes munkájának elismerésére ösztönzi őket. A házi feladat képző, nevelő hatását fokozni

akarja annak a követelménynek az érvényesítésével is, hogy a feladatokat lehetőleg az életből kell venni, a mindennapi gyakorlati problémák alapján kijelölni. A házi feladatot a tanítónak gondosan kell megválasztania. Csak olyat szabad adni, amelynek megoldásához a tanuló már elegendő képzettséggel rendelkezik. A házi feladatot kellően elő kell készíteni, s a gyermekek képességeinek, ismereteinek figyelembevételével kell kijelölni. Fontosnak tartja, hogy a gyengébb képességű tanuló könnyebb, kevesebb otthoni feladatot kapjon. Ugyanakkor a tanító következetesen kívánja meg minden gyermektől a kielégítő munkát, a tőle elvárható teljesítményt. A kevés jó többet ér, mint a sok rossz, amely felületességre, felelőtlen ségre, a munka elnagyolására vezet. Az előkészítés során ellenőrzéssel meg kell győződni arról is, hogy a tanulók megértették-e a feladatot, s látják-e a megoldás helyes módját. Ezzel együtt azt is fontosnak tartja, hogy a tanító a következő órán minden feladatot ellenőrizzen.

Mindezeken túl a tanításban Árvay szerint elengedhetetlen a *folyamatos ellenőrzés* is. Elve, hogy a tanulóknak adott feladatok elvégzését, megoldását a tanítónak minden esetben ellenőriznie kell. Szükséges ez a tanuló szempontjából azért, mert ösztönző hatással van rá, nagyobb figyelműre, sikeresebb tevékenységre, a közös munkában való aktívabb részvételre, kitartásra, akarátának érvényesítésére ösztönzi, rászoktatja a folyamatos tevékenykedésre, azaz munkára nevel, megfelelő munkakörkölcsöt alakít ki. A tanító szempontjából azért fontos az ellenőrzés, mert ennek segítségével győződhet meg arról, hogy a tanulók részt vesznek-e a tanítási óra munkájában, megértették-e a feladatot, értik-e a lényegét, kialakultak-e kellő mértékben készségeik, s tudják-e a szerzett ismereteket, készségeket a gyakorlatban, az új feladatok megoldásában is alkalmazni, azaz: rendelkeznek-e alkalmazásra kész ismerettel, készséggel. Az ellenőrzés ezzel együtt lehetővé teszi a téves ismeretek helyreigazítását, kijavítását, a hiányzó ismeretláncszemek pótlását, az ismeret kiegészítését. Ellenőrzéssel győződhet meg a tanító arról is, hogy a gyermekek elsajátították-e kellően azt az ismeretanyagot, amely az előrehaladáshoz, a feldolgozandó új ismeret megértéséhez, felfogásához szükséges. Az ellenőrzés megoldásának fontos formája a szóbeli (kérdés-felelet, rövid felelet, előadás, összefüggő elmondás) és az írásbeli (feladatmegoldás leírása palatáblára, illetve füzetbe) ellenőrzés.

Határozott követelményt támaszt Árvay az *ellenőrzés megoldási módját* illetően is. Szerinte az ellenőrzésben a tanulónak magának, a tanuló társnak, tanulóközösségnek és a tanítónak egyaránt részt kell vennie, szerepet kell kapnia. Mindenekelőtt magának a tanulónak kell a maga írásbeli feladatmegoldását ellenőriznie, és a hibákat kijavítania. Ezután parttársa nézi át a megoldást, s jelöli meg a hibákat, majd a tanító ellenőrzésére kerül sor, a hibák javíttatására, illetve közös javítására, s végül ha a tanulók tanítói rávezetéssel sem tudnak javítani, a tanító mondja meg a helyes megoldást. A tanuló társ ellenőrzését s javítását

lélektani szempontból is fontosnak tartja. Szerinte a gyermek szemében természetes, hogy a tanító hibát lel a munkájában, hiszen neki többet kell tudnia őnála. Az a tény azonban, hogy a vele egyidős tanulótárs vesz észre hibát a munkájában, a gyermek önértetére hat. A saját gyengébb eredménye miatt szégyelli magát, de gondol arra, hogy a társához hasonlóan ő is érhet el jobb eredményt, s ez jobb munkára, nagyobb szorgalomra, fokozottabb figyelemre ösztönzi. Az írásbeli és szóbeli ellenőrzési módszerek közül a tanulók életkori sajátosságai miatt elsősorban a szóbeli ellenőrzést tartja fontosnak, de ez a kívánatos a gyermek beszédkézségének fejlesztése szempontjából is. A szóbeli ellenőrzésre főleg az anyanyelvi nevelés feladatmegoldásai során és az önálló (csendes) foglalkozásban van szükség. Fontos szabályként hangoztatja, hogy a gyermekekkel minden előforduló hibát ki kell javíttatni.

5.

Árvay idejében az iskolák nagy részében csak egy tanító működött, aki egyedül látta el mind a hat osztály vezetését, tanítását. Ezért Árvay a tantervében foglalkozik a *több osztály egyidejű foglalkoztatásának*, az *egy tanerős népiskola munkája megszervezésének sajátos problémáival* is. Vizsgálja azokat a tényezőket, jelzi azokat a feladatmegoldásokat, melyek segítségével elérhető, biztosítható, hogy a gyermek az iskolában töltött minden idejét a lehető legteljesebb mértékben hasznos foglalkozással, folyamatos tanulással töltsse, amelyek lehetővé teszik, hogy a tanító mind a hat osztállyal hatékonyan tudjon foglalkozni. Ezek a tényezők, feladatmegoldások a következők:

- A tanévben az iskolába csak *egyszer szabad felvenni* gyermekeket, ősszel vagy tavasszal, különben az osztályok, csoportok száma tovább nő. S mivel így kevesebb idő jut egy-egy csoporttal való foglalkozásra, csökken a tanítás hatékonysága.

- Az osztályok közös munkáját s az egész iskolai tevékenységet a *legnagyobb tervszerűséggel*, pontossággal, „mondhatni: ütemszerűleg” kell megszervezni. Ezzel biztosítható a gyermekek figyelme, s egyben eljött lehet venni a rendetlenségeknek is.

- Nagyon fontos a tanítóval együtt feldolgozott anyag „önálló, gép-szerűségig vitt elsajátítása, *begyakorlása*. Míg ezáltal a gyermek egész lelki ereje el van foglalva, az ismeret szenvedőleges elfogadása a feldolgozás által cselekvő önmunkássággá válik, egyszersmind időt nyer a tanító más osztály néhány percig tartó közvetlen vezetésére. Ezáltal lesz az nagyrészt eszközölhető, hogy bár a tanító a hat osztály közül *személyesen csak egyet* vezethet *egy időben*, mind a mellett a többiek is hasznos és épületes foglalkozásban vannak, minők a fogalmazás, utánírás, feladatok megfejtése, a tárgyaltak betanulása vagy a tárgyalandókhózi előkészület”.¹⁰⁹ Mindez, s más fejtegetése is azt bizonyítja,

hogy Árvey a tanulók önálló munkáját gondosan megszervezte, s építette az oktatás folyamatába, az önálló foglalkozás eredményeit, feladatmegoldásait számba vette, s a továbbiakban épített is rá. A „csendes foglalkozás” elnevezés azt jelentette, hogy a tanulóknak csendben, a többi munkáját nem zavarva, önállóságra nevelődve, „magukban”, *önállóan kellett munkálkodniok*, felkészültniök egy-egy kijelölt feladat megoldására, a tanult anyagot ismételniök, rögzíteniök, gyakorolniök, gyakorlatban alkalmazniök. Ez a tény is jelzi, hogy mennyire tudománytalan volt az az 1950-es évek elején hangoztatott pedagógiai megállapítás, amely a tanításnak ilyen tervszerű szervezését a szovjet pedagógia vívmányának hirdette. Az a tény azonban, hogy a kisiskolák munkájában is nagy gondot fordítottak a hatékonyabb tanításra, jó hatású volt az akkori általános iskolai munkára, mert ráirányította a nevelők figyelmét a tudatosabb óraszervezésre, a háttérbe szoruló eredményes hazai tanítási gyakorlati eljárások gondosabb alkalmazására.

– Olyan tárgyakban, amelyekben az ismeretek elsajátítása a fontos, *s gyakorlati alkalmaztatásra nincs szükség, két szomszédos osztály tanítása összevontan, együtt történhet*, például a szent történetek tanítása során. Ezáltal csökken az osztálycsoportok száma.

– Jó lehetőséget biztosít a tanulók iskolában töltött idejének teljesebb kihasználásához a *vezértanítványok alkalmazása* is. A könnyű, jó felfogású, feddhetetlen erkölcsű tanulók eredményesen segíthetik nemcsak az alsóbb, hanem a saját osztálybeli gyengébb tanulókat is. Ezek azonban Árvey szerint sohasem közölnek új ismeretet, hanem a tanítóval együtt feldolgozott anyagokban gyakorolják a tanulókat, azaz ismételnék, gyakorlati alkalmazást végeznek. S Sárospatakon ennek az elvnek nagy hagyománya volt. A „tanítva tanulás” vagy Comenius másik megfogalmazása, az „alkotva válunk alkotókká” pedagógiai elv alkalmazása nemcsak a kevesebb tudással rendelkező tanuló számára volt hasznos, hanem a tanítást végző tanulóra is: segítette az anyag rögzítését, mélyítését, begyakorlását, gyakorlati alkalmazását.

b) Árvey tantárgy-pedagógiai rendszere

Árvey arra törekszik, hogy céljának megfelelően a népiskola minél eredményesebben segítse a nép, az állampolgárok általános alapműveltségének kialakítását, biztosítását, hogy annak birtokában minél sikeresebben tudják megoldani a gyakorlati életben reájuk háruló legfontosabb feladatokat. S mivel a mindennapok teendői sokrétűek, megoldásukhoz a népiskola teljes tantervi anyagának, minden tantárgyának hatékony feldolgozására, megtanítására szükség van. Ezért is foglalkozik gondosan a különböző tantárgyak tanításának módszerbeli kérdéseivel, s igyekszik megfelelő segítséget adni a tanítóknak az eredményesebb népiskolai oktatáshoz.

1. A vallástan tanítása

Árvay szerint a vallásos erkölcsi tanítás sikerét *nem a tanított anyag mennyisége, terjedelme biztosítja, hanem a tartalom célszerű megválasztása mellett főleg az, hogy „okszerű előadás és kifejtés útján” mennyire lesz élővé a szerzett ismeret.* Ennek a feladatnak a megoldását nagymértékben segíti az iskolai rendtartás, az iskolában megvalósuló gyakorlati rend is. Az erkölcsiség elemi megnyilvánulásai, a külső tisztaság, rend, pontosság, illedelem, engedelmesség azáltal válik a gyermek sajátjává, hogy azokat megvalósulva látja, illetve az iskolai életben maga is megvalósítja. A nevelés hatását fokozza *az illedelemi verses szabályok megtanítása.* Az „erkölcsi elbeszélések” segítségével a tanulók a szülők iránti engedelmességre, hálára, a testvérek iránti szeretetre, a szükségben lévők iránti részvétre nevelődnek. Ezzel már valami érzékfelettinek a felfogására is képessé tesszük a gyermeket, s így eljut a tanuló Isten ismeretéhez is. Ezután fontos szerepet kapnak a bibliai történetek, különösen pedig az Úri imádság és a tíz parancsolat.

Mivel a keresztyén vallásos élet egyedüli szabályozója, zsinórmérteke a szentírás, és benne „a boldogító igazságok egyszerű történeti alakba öltöztetve”, a gyermeki felfogáshoz alkalmazottan vannak legnagyobbreszt megfogalmazva, a bibliai történetek tanítása az iskolában hamar megkezdődhet. Az anyagot az első időkben élőszóban, majd később, amikor már értelmesen tudnak olvasni, olvasással, olvasmánytárgyalás formájában dolgozzák fel.

A bibliai történetek feldolgozása során a tanítónak a következőket kell szem előtt tartania:

a) A történet elmondása előtt a teremben rendet, *fegyelmet kell teremteni.* A bevezető imádság után *a tanító az anyagot maga mondja el* értelmesen, kifejezően. Mivel az elbeszélés részben a megértést segíti, részben pedig például is szolgál, a tanítónak erre előre jól fel kell készülnie. A vezérkönyvek s más segédkönyvek, továbbá a gondolkodás segítségével jól kell kijelölni s kellő hangsúlyozással kiemelni a történet főbb mondanivalóit, megjelenítve a megfelelő kor szellemét is.

b) A történet bemutatása után a történetet a fontosabb gondolatok szerint taglálni kell, *s az egyes részeket magyarázni, feldolgozni.* Szemlélteti a tanító az idő- és a helyi viszonyokat, térképhasználattal földrajzi és történelmi megjegyzéseket, megállapításokat tesz, az ismeretlen vagy a nem egészen ismert szavakat értelmezi, a szereplő személyeket jellemzi, a fő mondanivalókat más bibliai történetekkel, igékkel világosítja meg, odavonatkozó éneket tanít, vagy a már tanultat énekelteti. A feldolgozásnál az a főcél, hogy a tanulók értelmesen fogják fel a történetet, s abból *épülést nyerjenek.* Törekedni kell arra, hogy a történetekben rejlő vallásos erkölcsi igazságokat a gyermek megértse, mert „ezek adják a történetek lelkét”, s ezeket kell a tanítványok szívébe belelehelni. Magyarázat közben s után kérdésekkel kell meggyőződnie arról,

hogy a tanulók megértették-e s helyesen fogták-e fel az egészet és az egyes részeket. Olyan kérdéseket kell feltenni, hogy azokra a gyermekek az elbeszélés alapján teljes mondatokban adhassanak feleletet. Ha a tanító meggyőződött arról, hogy a tanulók értelmesen fogták fel az anyagot, mondja el újra az egész történetet, majd pedig beszéltesse el egyenként a gyermekekkel. A legfontosabb tételeket tanulják is meg.

c) Ezután kerül sor a *begyakorlásra*, hogy a megértett s hittel elfogadott ismeret a gyermek *maradandó sajátja* legyen. Az olvasni tudó gyermekek otthon olvasgassák el, a fontosabb helyeket tanulják meg, majd az iskolában a tanító kérje számon, s a felsőbb osztályokban utánírással vagy emlékezetből írják is le. Mindezekben felül szükségesekek a gyakori ismétlések is, továbbá, hogy a magasabb osztályokban a tanultakról írjanak fogalmazást.

A katekizmus tanítása során arra kell törekedni, hogy a tanulók a benne kifejtett gondolatokat jól megértsék, saját gondolataikkal megmagyarázzák, kiegészítsék, *értelmezzék, a kifejtett magállapításokat magukra viszonyítsák, a szívre és az életre alkalmazzák*. Lássák tisztán a gyermekek az egyes szavak és tételek értelmét, s a tanultakat helyesen, értelmesen, kifejezően el is tudják mondani. Mindezekben túl a tanítónak szem előtt kell tartania a következőket is:

a) A tanítás során az anyagot *a bibliai kifejezések használatával*, felhasználásával kell feldolgozni. Szerinte ugyanis „a társalgási nyelv az ige tartalmának sajátos erejét és hatékonyságát elveszi; a bibliai előadásnál a gyermekekre nézve könnyebben felfogható s épületesebb nincs”.¹¹⁰ Ha a tanulók a bibliában is, meg a tanítás során is ugyanazokkal a szavakkal, kifejezésekkel találkoznak, felébred bennük a biblia iránti tisztelet, s a tartalmat is könnyebben sajátítják el.

b) A vallástan anyagát különösen a szent történeteket *a gyermek életszükségleteire kell alkalmazni*, vonatkoztatni. Nem szükséges, hogy minden kis részből erkölcsi következtetéseket vonjunk le. Az alkalmazásnak arra kell irányulnia, hogy a gyermek a történetet magában élje át, „öntudatosan szemlélje a történetekben a legmagasabb isteni és emberi dolgokat: Isten mindenütt jelenvalóságát, kegyelmét, igazságát, büntetését, a világigazgatást, valamint a bűnt, bűnbánatot, megtérést, hitet, háládatosságot”.¹¹¹ Kívánatos, hogy a tanító a lényegyet röviden foglalja össze, és a tanultak megtartására intse a gyermekeket. Az eredményt azzal is fokozhatjuk, hogy a kiemelendő gondolatokat egy-egy szentírásbeli hellyel, énekverssel kifejezve tanulják meg a gyermekek.

c) Az olvasókönyv használata után *adja a tanító a gyermekek kezébe a bibliát, s ismertesse, vezesse be őket annak használatába*. Adjon nekik bibliai feladatokat, például keressenek ki, írjanak ki ígét stb. Árvay szerint a biblia, a bibliai olvasókönyv és az énekeskönyv mellett

¹¹⁰ ÁRVAY: *Népiskolai tervezet*. 12. o.

¹¹¹ Uo. 14. o.

szükség van a kis és nagy kátéra, egyháztörténetre. Az általa kiadott bibliai olvasókönyv – mint vezérkönyv – magyarázatokat, módszertani utasításokat is tartalmaz a tanítók számára.

2. Az anyanyelv tanítása

Árvay rendkívül nagy szerepet tulajdonít a népiskolában az anyanyelv tanításának. „Minden, ami a lélekben felmerül és véghez megy, minden gondolat, érzés és elhatározás a beszéd, a nyelv útján ölt testet magára, lesz másokra nézve felfoghatóvá. A nyelv a belső szellemi élet és munkásság egyetemes közlönye, letéteményese és hordozója mindennemű ismeretnek.” „Az ember csak oly mértékben teheti magáévá az ismereteket, amily mértékben sajátja a nyelv”.¹¹² Az anyanyelv tanítása szerinte *egyrészt cél*, hiszen az anyanyelvet mindenkinek jól kell bírnia, *másrészt pedig fontos eszköz*, feltétele a gyakorlati életben szükséges ismeretek, tudásanyag megszerzésének. Az anyanyelvi ismeretek, formák gyakorlati, alkalmazott tanítása a reálanyagok felhasználásával történik, s így segíti felkészíteni a gyermekeket a szaktárgyi ismeretek elsajátítására, illetve segíti annak megértését és felhasználását is. Ennek megfelelően Árvay tudományos megalapozottsággal, a pedagógia, a lélektan tanításainak, törvényeinek érvényesítésével, saját tapasztalatainak felhasználásával *sokoldalúan vizsgálja az anyanyelv tanításának módszerét*, s dolgozza ki hatékony eljárásait, melyek segítségével képessé lehet tenni a gyermeket arra, hogy a maga gondolatait tisztán, pontosan kifejezze, s mások gondolatait felfogja, helyesen megértse. Az anyanyelv tanítását *komplex feladatnak* tekinti, s a tanítási módszereket ennek megfelelően elemzi, ismerteti, ajánlja.

a) Beszéd- és értelemgyakorlat.

Annak, hogy a tanév elején az első osztályos gyermek iskolai oktatása sikeres lehessen, elengedhetetlen feltétele, hogy *a tanuló tudjon kitartóan figyelni és értelmesen beszélni*. S mivel a gyermekek nincsenek előképezve az iskolai tanulmányokra, a tanítónak nagy gondot kell fordítania – az első időkben, az olvasás-írás tanítását előkészítő időszakban – arra, hogy a gyermekek figyelmét kellően felkeltesse, ébren tartsa, továbbá észrevevő tehetségét erősítse, meglévő ismeretkörét bővítse, és beszédét, fogalmazását fejlessze, azaz tanítsa meg őket gondolkodni és beszélni. Ezért szükséges Árvay szerint *az iskolázás kezdetén a beszéd- és értelemgyakorlat tanítása*, melynek meghonosításáért sokat tett. Adamikné Jászó Anna szerint¹¹³ Pestalozzi hatására „a szemléltetés alapelve Európa minden országában áthatotta az iskolai oktatást, külön tantárggyá tétele beszéd- és értelemgyakorlatok címen magyar specialitás (a terminus Árvay Józseftől származik, a német Denk- und Sprachübungen tükörfordítása).”

¹¹² ÁRVAY JÓZSEF: *Magyar nyelvtan...* III., V. o.

¹¹³ ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA (szerk.): *A magyar olvasástanítás története*. Bp. 1990. 108. o.

A gyermek számára érdekesek és vonzóak a külső érzéki tárgyak a természet, az ipar és a művészet köréből. *Tartalomdús képzetek kialakítására kell törekedni*, ehhez pedig különösen az első időben a gyermekek által közvetlenül szemlélt, vagy már ismert tárgyak és események megbeszélése a fontos. Mindazt, amit beszélgetéssel meg akarunk ismertetni, a gyermekek elé kell állítani, a tárgyat szemléltetni, s ha ez nem lehetséges, azok ábráit kell bemutatni. Így jut el a gyermek az egyes szavak jelentésének helyes felfogásához és alkalmazásához. S ebben a munkában egymással *szoros kapcsolatban*

valósul meg a szemléltetés, a beszéd és a gondolkodás. A tárgy, illetve a kép szemléltetésével összekötött beszédbeni oktatás előkészület az olvasásitanításra, s bő alkalmat biztosít a gyermekek számára beszédbeli kifejtés gyakorlására, a mondat fontosabb részeinek hangsúlyozás által kiemelésére, a helyes szóképzésre.

A beszéd- és értelemgyakorlat óráin előbb figyelmesen *megfigyeljük* a tárgyat, majd következik annak hibátlan, pontos *megnevezése*, s a szám, alak, szín stb. figyelembevételével, a részek, sajátosságok tisztázásával a tárgy *leírása*. Ez az elemzés általában lesz különösen képző, hogy a részeknek az egészhez s egymáshoz való viszonyát is gondosan értelmezik. A hasonlatosság és különbség, az ok és okozat vizsgálása által erősödik az észrevedő és az ítélő tehetség, továbbá megfelelő ok-szerű eljárással, a képzetek és szavak társításával nagy előrehaladást te-

het a gyermek a nyelvismeretben. Így a tanítás munkája valóban beszéd- és értelemgyakorlat lesz. Ugyanakkor e munka jó hatású lesz a gyermek fejlődésére, s kellő előkészítéssel szolgál a többi tantárgyban később tanulandó anyagok megismeréséhez is. A gyermek megtanul koncentráltan figyelni, a szemlélt vagy már ismert tárggyal kapcsolatban vizsgálgódní, gondolkodni, a tanítót megérteni, saját gondolatait értelmesen kifejezni, helyesen beszélni, s így képessé válik az iskolai tanulásra, ismereteinek olvasás általi bővítésére.

Ennek az időszaknak másik fontos feladata az, hogy bizonyos előgyakorlatok, a hangoztatás, illetve a szem és kéz gyakorlása segítségével felkészítse a gyermekeket az írásra és az olvasásra. S mivel közben a gyermek folyamatosan olyan aktív munkát végez, amely nem haladja meg képességeit, így nem kedvetlenedik el a munkától, a siker kítartásra, önmunkásságra ösztönzi.

b) *Olvasás és írás.*

Az anyanyelvi képzés egyik fontos feladata az olvasás és írás megtanítása. Árvay szerint ez az iskola anyagi (tartalmi) és alaki képzésének a *legfontosabb eszköze*, amely a gyermekeket kezdettől fogva önmunkássághoz szoktatja, s bennük kítartó vágyat ébreszt a tanulásra. Az eredményt fokozza az, hogy az olvasás és írás elsősorban nem ismeret, hanem készség, amelyet a gyermekek nem szóbeli foglalkozással, hanem saját erejük gondos, kítartó gyakorlása (írás, olvasás) által, tehát aktív tevékenységgel sajátítanak el. Mint minden készség, az írás, olvasás készsége is megkíván bizonyos ismeretet, de ehhez csak csekély ismeret szükséges. Ismerjék s mondják ki tisztán a hangokat, ismerjék a hangok írásbeli jegyeit, azok részeit, tanulják meg leírásukat. Arra is törekedni kell, hogy a gyermekek közben tanuljanak érteni, gondolkodni, beszélni, hogy kellően fejlődjenek érzékszerveik, már meglévő képzettségeik, erkölcsi életük, küzdőképességük, akaraterjük. A készségeket úgy s annyira kell elsajátíttatni, hogy a gyermekek lassan a teljes figyelmüket az olvasottakra, a tartalomra, a gondolatra tudják irányítani.

A tanulók alapos s eredményes képzése céljából szükségesnek ítéli a hangoztató, elemző és írvaolvastató módszerek *együttes használatát*, alkalmazását. Elveti az olvasástanításnak azt a szokásos formáját, amelyben a tanító a gyermek kezébe adja az ABC-t, a kész nyomtatott betűalakokat, hogy a betű alakjáról eltalálja annak nevét, azaz megtanulja olvasni a betűt, illetve a hangjáról eltalálja a betűt, azaz megtanulja leírni azt.

Szerinte *az olvasástanításnak az írástanítással együtt kell járnia*, megvalósulnia, hiszen az olvasás, írás, helyesírás és szépírás egy tárgy, egy fogalmat jelöl, a hangok megjelölésére vonatkozik. „Ezek bár egymástól különböznek, mindazonáltal szorosan egymáshoz tartoznak, egymást kölcsönösen támogatják. Midőn a gyermek a hangokat láthatólag megjelöli (írás), azon jegyekről ráismer a megfelelő hangokra

(olvasás), a hangok kellő megkülönböztetése és megjelölése egyenesen a helyesíráshoz vezet. És mert az első lépéstől kezdve az írásban minden vonást tőle kitelhető pontossággal, szabályszerűen állít elő a tanítvány, ezáltal a szépírásban gyakoroltatik. De az egyesítés elvét követeli a gyermeki természet és hajlam figyelembevétele is... Ezáltal a pusztán szenvedőleges olvasástanulás oly cselekvő működéssé válik, amely vonatkozás helyett folytonosan ébren tart és tüzel".¹¹⁴

Vallja, hogy az írvaolvastató módszer *rendkívül eredményes*. A gyermek ugyanis nem szenvedheti a tétlenséget, jellemző rá a tevékenység, a cselekvő munkásság. A lélektani vizsgálódás is bizonyítja, hogy az írás a kezdő tanulóra nézve nem nehezebb, mint az olvasás, sőt bizonyos mértékben könnyebb is, mert számára élvezetesebb. Amennyire unja a gyermek a kész betűalakok ismergetését írás nélkül, annyira fáradhatatlan, ha le is írhatja azokat. Az iskolának az életre kell felkészítenie a gyermekeket, ezért az önmunkásság ösztönét nem szabad elfojtani, hanem megfelelő eljárással fel kell kelteni és megerősíteni. „Elvenni tőle azt, amiben ő életet talál (az írást) s arra szorítani, ami előtte ízetlen, fárasztó (az olvasás), bizonynál igen fonák eljárás. Öntudatlanul ilyesmit követni el a pedagógiai téren nagy meggondolatlan-ság, öntudatosan tenni ezt, megbocsáthatatlan”.¹¹⁵ Nagy előnye e módszernek a változatosság, kiküszöböli az egyoldalú foglalkozás unalmas-ságát. Alaposabb nyelvismerethez segíti a gyermeket. Írásnál ugyanis a szót elemeznie kell, a szóalakot szerkesztéssel összeállítania a megfelelő betűkből, s mindez nagyobb figyelmet, öntudatos eljárást igényel. Az ilyen nyelvtani munka segíti a helyesírás alapozását is.

Az írva-olvastató módszerrel a kezdő gyermek egyszerre tanul meg írni és olvasni, s ez *előnyös a tanuló önálló munkálkodására* is. Az iskolában is, otthon is hamar végezhet önállóan írást. S a gyermeknek ezt a fejlődését, otthoni írásbeli munka végzését a szülők is örömmel figyelik és a tanuló önmunkássága, kötelességteljesítése közelebb viszi a szülőt az iskolához, jobban értékeli annak munkáját.

Az írva-olvastatási módszerrel elérhető, hogy a tanítványok az iskolai önálló foglalkozások során és az otthoni tanulásban is célszerű, fejlődésüket segítő hasznos munkát végezzenek, önmunkássághoz szokjanak s az iskolában a fegyelem is biztosítható legyen. Így válik az írás-és olvasástanítás összevonása által a tanítási óra igazi munkaórává. E módszer kidolgozása Gönczy Pál nevéhez fűződik, gyakorlati alkalmazása, elterjesztése azonban Árvey vezérkönyvének, munkásságának köszönhető, az ő érdeme. „Az írva-olvastató módszer, az egész Árvey-féle oktatási koncepció forradalmi változást jelentett az előzőekhez képest. A tanulók egy év alatt messzebbre jutottak az olvasás, írás, általában az

¹¹⁴ ÁRVEY: *Népiskolai tervezet...* 31. o.

¹¹⁵ ÁRVEY JÓZSEF: *ABC és vezérkönyv az írvaolvasás tanításában és az ütemírásban*. Pest, 1865. V. o.

ismeretek megszerzésének területén, mint a betűztető, illetve hangoztató módszerek alkalmazása idején három év alatt”.¹¹⁶

Az olvasás és írás tanítását *gondosan elő kell készíteni*. Az olvasáshoz beszédbeni, az íráshoz rajzolási elemi előgyakorlatok szükségesek, a hallás és beszéd, illetve a szem és kéz foglalkoztatásával, gyakorlásával. Ennek a gyakorlásnak fontos eszközei az első időkben a vonal- és rajzolási gyakorlatok, amelyekhez előszóvali leírásuk is kapcsolódik. Ezen túlmenően a hallás és beszéd szervének képzése, főleg a szavak elemzésével, hangokra bontásával történik. Az olvasási, írási és helyesírási gyakorlatokhoz fontos a következő taneszközök biztosítása. Nagy fekete vonalozott tábla, kis apró táblák, amelyekre nyomtatott betűk vannak ragasztva, olyan ráma, keret, amelybe a betűtáblák beilleszthetők, ABC és annak megfelelő falitáblák. Az ABC-t a gyermek igen fontos kézikönyvének tartja. Belőle nemcsak olvasni tanul meg, hanem sok tiszta képzethez, tárgy- és szóismerethez is jut. Nagy a nevelő hatása, fejleszti az értelmet, az erkölcsöt. Azért, hogy rendeltetésének megfelelőhessen, tartalmát jól kell megválogatni s hatékonyan feldolgozni.

Az olvasástanítás bevezető, előkészítő szakasza után indulhat meg az olvasás, az írás, a szép- és helyesírás tulajdonképpeni tanítása. Árvay felfogásában azonban ezeket a feladatokat eredményesen megoldani is csak együttesen, komplex módon lehet.

Az olvasás-írás tanításában *négy fokozatot* különböztet meg:

– A *hangzók felírása* az írási nehézségek növekedésének megfelelően, kisbetűkkel, kellően megvonalozott táblán, palatáblán. A gyermekek a betűk alakulását, részeit szóban is kifejezik, a felírt betűt a hanggal azonosítják, olvassák. A hangok, szótagok hangoztatása fontos, hiszen ez az alapja a helyesírásnak is. A tanulók minden feladatmegoldását először maguk, majd szomszédjaik ellenőrzik, az esetleges hibákat javítják, s a leírt betűt, szöveget el is olvassák. E fokon fontosabb gyakorlatok: a nyomtatott betűalakok olvastatása, az olvasottak leírása, a leírtak olvastatása, a tanító által diktált önhangzók leírása, majd utána olvastatása, önhangzók tetszés szerinti leírása, olvasása.

– A mássalhangzók, egyszerű, majd *összetett hangviszonyokból alakult egytagú szó olvastatása, írása*, ezeket szóban is ismertetve, értelmezve. A szót a tanítványok elemzik, majd felírják a táblára. A kéz szabad mozgása végett a tanulók a betűket először a levegőbe, majd az asztalra írják, s végül a palatáblára. A leírt kétbetűs alakot összefoglalják, olvassák, s a nyomtatott szóalakot is megismerik. A gondolkodás és beszéd fejlesztése céljából fontos, hogy a felírt szavak ismert tárgyak nevei legyenek, azokat értelmezzék, tartalmát pontosítsák, s azokból mondatokat alkossanak. Törekedni kell arra, hogy a megismert új mássalhangzót kapcsolják össze minden magánhangzóval. A gyakorlás falitáblák, ABC s diktálás segítségével történik.

¹¹⁶ CSUHAJ VARJÚ IMRE: *Árvay. Kézirat. 1. o. SRKNk.*

ACM 4/77

MAGYAR
NYELVTAN,

A

MONDATTAN ALAPJÁN

GYAKORLATILAG SZERKESZTVE.

ISKOLATANÍTÓK SZÁMÁRA

IRTA

ÁRVAY JÓZSEF,

AKADÉMIAI TANÁR, KÉPEZDEI IGAZGATÓ.

ELSŐ RENDŰ JUTALMAT NYERT PÁLYAMUNKA.

KIADJA

A

REFORM. EGYETEMES TANÜGYI BIZOTTMÁNY.

PÁPÁN, 1864.

A REFORMÁLT FŐTANODA BETŰVEL.

- A *többitagú szavak felírása, olvasása*, az egybefüggő olvasás kezdete a következő fokozat. Miután a gyermekek az önhangzókat és más-salhangzókat, továbbá írásjeleiket is ismerik, az egytagú szavak olvasását és írását begyakorolták, kerül sor a nagybetűk megismertetésére és a többitagú szavak olvastatására s írására, azaz a már megtanultak begyakoroltatására. A szavakat hangzókra bontják, majd a betűket felírják. Árvay a szóelemzésben elítéli a sokáig szokásos betűzített eljárást (pad = pé-a-pa-dé-pad), s a hangoztató módszert tartja jónak, eredményesnek. Ez ugyanis nem mesterkél, nem elferdítse a nyelvnek, hanem mindent megvizsgál, tisztán felfog, megkülönböztet s a legtermészetesebb, legkönnyebb módja a kezdők nyelvtanulásának. A szótagolás alapja először a szájnylás, később a szóban lévő magánhangzók száma. Minthogy az olvasás és írás készségének fontos feltétele, hogy a szavakat a gyermekek könnyen fel tudják bontani hangokra, betűkre, nagy gondot fordít ezek következtetés begyakoroltatására, amiben a tanítónak nagy segítségére lehet egy vezértanítvány is. Ezután diktálás szerint írnak fel szavakat, s közben elemzik azokat szótagszám, az önhangzók, az önhangzóhoz tartozó elő- és utóhang megjelölésével. Miután megismerik a szavak külső érzéki alakját, fontos szerepet kap a szó tartalmának helyes felfogása, saját gondolataik szerinti értelmezése, a fogalomkialakítás.

- Az olvasás, írás, szép- és helyesírás tanításának negyedik foka az *egybefüggő olvasás*. Erre az olvasmányok tárgyalásakor kerül sor. Fő feladat az, hogy a tanulók a *tartalmat felfogják*, és azt a szünetnek kellő kitarásával, a hang megfelelő változtatásával ki is fejezzék. Ugyanakkor fontos az olvasás gyakorlása, illetve az *olvasási készség fejlesztése* is. Szükségesnek tartja, hogy a nehezebben érthető olvasmányokat először maga a tanító olvassa fel. Az olvasmány *bemutatása* után következik annak megtárgyalása, melynek során a tanító kérdésekkel segíti a megértést, illetve a tanulók figyelmét a tartalom főbb mondanivalóira irányítja, s ezzel együtt meggyőződik arról is, hogy a tanulók megértették-e az olvasmány lényegét. Nagy gondot kell fordítani a *részek szerinti feldolgozásra*, a nehezebb részek alaposabb elemzésére, a fogalmak megmagyarázására, megértetésére. A kifejtésben kerülni kell a mesterkéltséget. A tanítvány érezze át az olvasmány mondanivalóját, hogy az az értelem mellett hasson a gyermek lelkiületére, érzelmére, ízlésére, kedélyére is. A tárgyalás után fontos feladat az *olvasás gyakorlása*. A gyermekek egyenként, illetve együttesen olvasnak, miközben a hibákat következtetésen javítják. A készség kifejlődése szempontjából szükséges ugyanannak a szövegnek többszöri elolvasása. „Épületesebb, ha egy darab tízszer olvastatik, mint tíz darab egyszer.”¹¹⁷ Ezután összefüggően elolvassák az olvasmányt, majd a tartalom összefoglaló elmondatása következik, előbb a jobb tanulókkal, majd a gyengébbek bevonásával.

¹¹⁷ ÁRVAY: *Népközlai tervezet...* 127. o.

Végül a tanultakat *írásban is rögzítik*. Mindez szükséges, fontos ahhoz, hogy a gyermekekben alkalmazásra kész ismeretek alakuljanak ki.

Árvey az anyanyelv-tanításban különös figyelmet fordít a realismereteket tartalmazó olvasókönyv anyagával együtt *a templomi énekeknek és a nemzeti daloknak a tanítására, a biblia, a bibliai olvasókönyv olvasására*, egyes részek, versek könyv nélküli tanulására. A bibliaolvasás során azonban nem tart szükségesnek olyan részletes tartalmi feldolgozást, magyarázatot, mint a reálolvasmányok esetében. Fontos szerinte az is, hogy a versmondás ne egyhangú, minden kifejezés nélküli versmondás legyen, hanem a költemény természetes, tartalomnak megfelelő elmondása.

Az írás tanításában nagy jelentőséget tulajdonít az *ütemírásnak*, amikor az osztály tanulói az egyes szavakat, azokban az egyes betűket, a betűk egyes részeit a tanító aprólékos vezényszavára írják. Ennek sok előnye van. Az egész osztályt egyszerre foglalkoztatja, a gyermekek figyelmét biztosítja, a fül, a szem és a kéz együtt működik. Az osztály többsége a gyengébbet is magával ragadja, és az írás is szabályosabb, szebb, olvashatóbb lesz. A diktálandó mondatokat tartalmi és alaki szempontból egyaránt gondosan kell kiválasztani.

A tanulókkal az írást *magasabb osztályokban* is folyamatosan gyakoroltatni kell. Különösen fontos a szépírási és helyesírási gyakorlat. Ennek során a könyvből, bibliából másolhatnak, diktált szöveget írhatnak, a megtanult anyagot emlékezetből papírra vethetik. Minden esetben követelmény azonban, hogy a leírást előbb a tanuló, majd a társa s a tanító is ellenőrizze, és az előforduló hibákat javítsák is ki. Segíti ez a gyermekeket abban is, hogy megtanuljanak helyesen tanulni.

c) *Nyelvtan.*

A népiskolai tanítás eredményességét, a gyermek szellemi fejlődését nagymértékben segíti az alapos nyelvtanítás, a nyelvtan megfelelő módszerrel való tanítása. A nyelvtani ismeretek elsajátítása ugyanis biztosítja, hogy a tanuló mindent világosan, tisztán megértsen, belsőleg, szellemileg erősödjék, s a szerzett ismeretek birtokában, azok gyakorlati használatával az életre is felkészüljön.

Az *elemi nyelvtanítás* kérdéseivel Árvey a tanítók számára írt magyar nyelvtan könyve előszavában foglalkozik részletesebben. Fel fogása szerint az elemi nyelvtanításnak *kettős célja* van: 1. *elméleti*, azaz az értelem fejlesztése, ami a nyelvtani formák, *szabályok kifejtésével*, kialakításával, megkülönböztetésével érhető el, s 2. *gyakorlati*, mely azt kívánja, hogy a szabályokat, megállapításokat egyes példákból vonják le, s a kialakított, megfogalmazott *szabályt azonnal alkalmazzák* is, hogy a tanuló ne csak ismerje azt, hanem tartsa is meg, a gyakorlatban alkalmazza. Az elmélet és a gyakorlat együtt a cél. A tanítás akkor eredményes, ha a tanuló az egyes eseteknél a szabályra tud hivatkozni,

s eljárását indokolni tudja, és a nyelvi formákat hibátlanul használja. A nyelvtanítás akkor éri el a célját, ha a gyermeket nemcsak mások gondolatainak pontos megértésére tanítja meg, hanem arra is, hogy saját gondolatait – a nyelvtani szabályokkal megegyezően – szóban és írásban egyaránt hibátlanul, világosan, könnyen érthetően fejtse ki. Ennek megfelelően a népiskolában nyelvtant is tanítani kell, s azt gyakorlatiasan kellő alapossággal kell végezni.

A tanításban fontos szerepet kap a nyelvérzék (az ösztönszerű nyelvhasználat) és a nyelvtudat (az öntudatos alkalmazás) fejlesztése. Szerinte a nyelvtan „az értelem és ízlés közsörűköve”. A nyelvtani ismeretek nagymértékben fejlesztik a gyermekek helyes gondolkodását, beszédét, fogalmazását.

Azt kívánja, hogy a nyelvtan tanítását ki kell szabadítani annak rideg alakiságából, s *gyakorlativá, vonzóvá kell tenni*. Árvay szerint a nyelvtan alkalmazott logika. Ezért az alaktan, a ragozás stb. helyett magát a logikai részt, a mondatant kell előre venni. A mondatból mint szerves egészből kell kiindulni, ebből kell kifejtetni az egyes alkatrészeket, a szóalakokat, s ezután következik a szerkesztés, a mondatba foglalás. Fontos ez egyrészt azért, mert „erre van fektetve a szünetjelek felhelyezése”, s ez nagyon sok gyakorlatot kíván, másrészt pedig azért, mert ez a nyelvtan legkomolyabb része: gondolkodni tanít, ami nélkül nincs értelmes felfogás, nincs alapos képzés. A nyelvtan tanításának fontos feladata a gyermeki belső erő – mely ítél, hasonlít, következtet – fejlesztése”. A mondatok elemzését az egyszerű és bővített mondatok vizsgálatával, a pont, a kérdés, és felkiáltásjel használatával kell kezdeni, s majd folytatni kell az összetett mondatok elemzésével, a vonás, a pontosvonás, a két pont használatának a tanításával. Ezzel együtt szükséges a beszédrészek s a szavak elemzése is.

d) Helyesírás

Árvay azt vallja, hogy a helyesírást *elméleti megalapozással*, helyesen kell tanítani, továbbá *a mondatokat tartalmilag, logikailag és nyelvtanilag együtt elemezni*, mert „az egyes szók által kifejezett képzetek nagyobb határozottságot és világosságot nyernek az értelemlre nézve, ha azok más összeillő fogalmakkal jönnek összekötetésbe, azaz, ha az egyes szók mondatokká alakíthatnak, innen az egyes beszédrészek is a mondatokból ismertnek fel legkönnyebben”.¹¹⁸ Fontos követelményként hangoztatja: „A nyelvtant nem könyvből, hanem a tábláról kell tanítani”.¹¹⁹

A helyesírás tanítására a tanítónak kezdettől fogva gondot kell fordítani. Ennek eredményeként a gyakorlás során a külső gyakorlati eljárás lassan elméleti megalapozottságra emelkedik. A beszédrészek megkülönböztetésében már sok logikai elem keveredik, majd a monda-

¹¹⁸ Uo. 125. o.

¹¹⁹ ÁRVAY: *Magyar nyelvtan...* 160. o.

tok nyelvtani és logikai elemzése egységben valósul meg. A helyesírási szabályokat az olvasókönyv alapján kell kialakítani. Példákból kiindulva, azokat elemezve fogalmaztatja meg a tanító a tanulóval a szabályt, és kerül sor annak további alkalmaztatására, a folytonos ismétlés segítségével a begyakorlásra.

e) Fogalmazás

Árway szükségesnek tartja azt is, hogy a tanulók *gyakorolják magukat a fogalmazásban*. Készítsenek fogalmazást az általuk látottakról vagy hallottakról, a földrajz, a történelem, a természetrajz, a vallás óráin tanultakról, általában a szemlélet és az iskolai oktatás köréből. Kezdetben azonban az írásbeli feldolgozást *előzze meg megfelelő szóbeli tárgyalás*. A tananyaggal kapcsolatos fogalmazások mellett meg kell ismertetni a tanulókat az üzleti fogalmazásokkal, a levelek, nyugták, kötelezvények stb. írásával, készítésével is. Ennek módja: a tanító vezetésével alaposan taglalják, elemezzék a mintadarabokat. Ismerjék meg, hogy mit kell tartalmazniuk a különböző iratoknak, ismerkedjenek meg a szokottabb kifejezésekkel, formákkal, majd gyakorolják magukat az utánszerkesztésben.

A népiskolai anyanyelvtanítás akkor eredményes, ha a gyermekek a nyelvi feladatokat *sikeresen meg tudják oldani*, ha az egyes eseteknél tudnak a megfelelő szabályra hivatkozni, és az egész eljárást kellően indokolni, azaz ha képesek a szabályokat alkalmazni. Nagyon fontos, hogy a nyelvtanítás hasson a gyermek nyelvérzékére. Ezért kívánja, hogy a nyelv szépségeit, a fogalmazás rövidségét és a szép hangzatot meg kell mutatni a gyermeknek, s meg kell vele szerettetni.

3. A szám- és mértan tanítása

Árway szerint a számtan tanításának sokrétű feladatát csak *megfelelő módszer* segítségével lehet eredményesen megoldani. Hatékony módszerre van szükség. Elveti az iskolai gyakorlatban alkalmazott „összetes” eljárást, deduktív módszert, amely először a tételt, a szabályt, a törvényeket tanítja meg azok összefüggéseinek megvilágítása nélkül. Szerinte ez az eljárás megnehezíti a megértést, homályos ismereteket alakít ki, s nem hozza közel a tárgyat a tanulóhoz. A számtan tanításában szerinte a „*fejlesztő rendszer*”, az *induktív eljárás eredményes*, amely példák, tények elemzésével jut el a törvényszerűség megállapításához. Ez a módszer „a számtan törvényeit mondhatni kézzelfogható megmutatásokra építi, minden tételét kellően okadatulja, kerül minden homályt, minden érthetlenséget, s ez által a tudományt a valódi alaposságon felül, a legelmefejlesztőbb tudományá teszi”.¹²⁰ A gépszerű foglalkozás helyett öntudatos „számvetési működést” kíván. Nagy előnye e módszernek a gyermek figyelmének, önmunkásságának biztosítása is. Ezáltal a tanuló közelebb kerül a tantárgyához, megkedveli azt.

¹²⁰ ÁRWAY JÓZSEF: *Számtan, fejlesztő rendszerben, népszerű modorban*. Sp., 1852. I. o.

A számtan és mértan tanításában arra kell törekedni, hogy „a tanítványok egész könnyűséggel tudják a számokat nem azok számjegyekeli felírása, hanem az azokban lévő egységek szerint belsőleg szemlélni, felfogni és megnevezni, az alsóbb rendű egységeket felsőbb rendűekre átváltoztatni és viszont”.¹²¹ El kell érni, hogy a gyermekek tanuljanak meg tisztán gondolkodni. Úgy kell tanítani, hogy ne üres számokat tanuljanak, hanem magukkal a számokkal, mennyiségekkel ismerkedjenek meg, és tiszta számképzetekhez, fogalmakhoz jussanak, minden fokozatban kellő belátással fogják fel a számműveleteket, tudják megfelelően indokolni a számításban követendő eljárást. Ennek megfelelően a számtan tanításában nagyon fontos a gondos szemléltetés, különösen a kezdő tanulóknál. A számokat előbb megérezkítve, sokoldalúan szemléltetve (tárgy, vonal, cselekedtetés stb.) kell eljuttatni a gyermeket azok elvont felfogásához. Kívánja, hogy a *számismertetés sokrétű tárgyismertetés legyen*, s legyen összekötve a mértékek szemléltető ismertetésével, mert így alakul ki a számérzék és számtudat, s jutnak el a tanulók a gyakorlati életben nélkülözhetetlen ismeretekhez.

A számviszonyok értelmes felfogása mellett arra is kell törekedni, hogy *kifejlődjék a tanulók számolási készsége*. „gépszerű könnyűséggel” tudjanak számolni. Fontosnak tartja a tanításban a sokoldalúságot, a feladatnak különböző kombinációk szerinti, többféle megoldását, de kívánja, hogy a kiszámításnak legyen mindig meghatározott menete, például az összetett feladat megoldása során „a számítás egységre vitesék”, és a tanítványokat abban kell elsősorban begyakoroltatni. Fontosnak tartja az egyszerűsítési lehetőségek számbavételét, a rövidítések és számítási próbák alkalmazását. A gyakorlás elsősorban alkalmazott számokkal történjék, az életből vett feladatok segítségével.

Árvay szerint a népiskolában a számokat nem műveletek szerint kell tanítani, hanem *számkörökre bontva*, s egy-egy számkörben minden műveletet alaposan meg kell ismertetni és begyakoroltatni. Ez az eljárás eredményesebb, áttekinthetőbb, sokoldalúan képző hatású, s változatosága miatt élvezetesebb is a gyermek számára. A kezdő tanulók ezért sokoldalú szemléltetéssel előbb 1-től 5-ig, majd 10-ig ismerik meg a számokat, s tanulják meg azokat kombinálni, szétbontani, összeadni, kivonni, szorozni, osztani, s közben megismerkednek a törtek elemeivel is. Kezdetről fogva nagy gondot kell fordítani a „fejbeli számvetésre”, a számok logikájának érzékeltetésére. A számok írásának tanítása az írva-olvasatató módszerrel történik. A számtan tanítását össze kell kötni a gyakorlati élettel, a kis mértékek ismertetésével (krajcár, garas, itce, meszely, öl, láb stb.). Ezután megfelelő szemléltetés (tízes nyálábok) segítségével kibővítik a számokat 1-től 20-ig, 1-től 100-ig, 1-től 1000-ig, illetve az életben előforduló magasabb számokig, minden esetben a négy alapművelet kellő begyakorlásával. Megismerik a tízes

¹²¹ ÁRVAY: *Népiskolai tervezet...* 132. o.

rendszer, a valódi és áltörteket. Sokrétűen begyakorolják a szóbeli és írásbeli műveleteket, s közben megismerik a pénz-, mérték- és súlyneveket (forint, krajcár, mázsa, font, lat, véka, köböl, akó, cseber stb.) is.

A *tanítás menetét* illetően Árvey szerint arra kell törekedni – különösen a kezdő tanulóknál –, hogy a gyermek sokrétű *szemléltetés*, *elemzés* segítségével jusson el a tisztán felfogható ismerethez, *szabályhoz*, a helyes eljáráshoz. Ezt kövesse a *begyakorlás*, főleg elvont számokkal. Ezután következhet a *megszerzett ismeret és készség gyakorlati alkalmazása*, az életben leggyakrabban előforduló feladatok megoldásával. A tanításban a számolási készség kialakításával, a gondolkodás fejlesztésével együtt fontosnak tartja a gyermekek tiszta, hibátlan, *értelmes beszédre nevelését*, beszédkészségének fejlesztését is.

A számtan tanításához a következő *szemléltetési eszközök*, készültek biztosítását tartja szükségesnek: számológép, kocka és ötös kockahasábok a tízes számítás szemléltetéséhez, illetve 100 lyukra fúrt deszka a lyukakba illeszthető nyeles gömbökkel a szorzás és osztás szemléltetéséhez, lemezek, amelyekre számok, illetve műveleti jelek vannak írva, s azoknak egymás mellé illesztésével a tanulók számára különböző feladatok jelölhető ki. Ez utóbbi helyébe a felsőbb osztályokban fontos a *számtani példatár*. A számfeladatok gyűjteményének használatát nevelési s egyéb szempontból is fontosnak tartja: „Milyen nagy könnyebbség az mind a tanítóra, mind a tanítványra nézve, ha elővevén ezek a példatárt, abból néhány feladatot megfejtenek az iskolában, vagy, hogy az önmunkásságban is gyakoroltassanak, ami egyik legszebb feladata az iskolának, megfejtenek otthon, s a legközelebbi leckeórán a kész munkát felmutatják palatábláikon a tanítónak! Ki ne látná be ennek fontosságát, midőn ez által a gyermek saját tanulmányára nézve mestérévé lesz önmagának?”¹²²

A népiskolában *elemi mértant* is kell tanítani, de nem elvont tudományos módon, hanem *gyakorlatilag s szemléltetően*. Az élet szükségleteinek kielégítésére kell törekedni. Így kell felkészíteni a gyermeket, hogy majd az életben adódó feladatait képes legyen megoldani. Tanulja meg a gyermek közvetlen szemlélet útján a mértani testeket leírni, összehasonlítani, meghatározni (kocka, hasáb, gúla, kúp, henger stb.). Ismerje meg a párhuzamos, széthajló és összehajló vonalakat, a szögeket, mindig kiemelve a lényeges jegyeket, elemeket. Az így kialakított igazságokat, szabályokat alkalmazzák már az iskolában a gyakorlati élet feladatainak megoldására is, tehát az életből vegyenek feladatokat.

4. A reáltudományok tanítása

Árvey a reáltudományok tanításának módszertani problémáival külön nem foglalkozik, és ezeknek a tanításához a mértani földrajzon kívül vezérkönyvet sem dolgoz ki, annak ellenére, hogy bizonyos

¹²² ÁRVEY JÓZSEF: *Példatár, azaz számfeladatok gyűjteménye. 1-100.* A népiskola II. osztálya számára. Sp., 1872. 4. o.

elemi reálismeretek megtanítását szükségesnek tartja, tanításának nagy jelentőséget tulajdonít. Felfogásában a tanulókat az iskolának az életre kell felkészítenie, az élet mindennapi gyakorlatában adódó feladatok megoldásához viszont ezeknek az alapvető ismereteknek a biztos tudása, alkalmazása szükséges. Ezek az ismeretek fontos részei a művelődésnek, nélkülük az ember nem boldogulhat, Istent, családját, egyházát, nemzetét emberi módon, megfelelő eredménnyel nem szolgálhatja.

Annak, hogy a reálismeretek iskolai tanításának *módszerbeli kérdéseivel* külön nem foglalkozott, több oka is van. Árvay az anyanyelv tanításában a szemléltetést fontosnak tartja, s a nyelvi formák megismertetését, elsajátíttatását a reálismeretekre, a látott, szemlélt tárgyakra, dolgokra, jelenségekre építi, hiszen csak ezek segítségével alakíthatók ki világos, tiszta képzetek. S mivel Árvay az anyanyelv tanításával kapcsolatban részletesen foglalkozott az olvasmánytárgyalással, annak feladataival, módszerével, az olvasottak tartalmi feldolgozásával, továbbá a reálismereti anyagot a kézikönyv tartalmazza és feldolgozása az olvasmánytárgyalás módszerével történik, nem tartotta szükségesnek – különösen a történelem tanítása tekintetében – a külön tárgyalást. Ha a tanító jól ismeri és tudatosan alkalmazza az olvasmánytárgyalás formáját, a rendelkezésre álló tankönyv alapján *ezzel a módszerrel sikeresen tudja megtanítani a reálismereteket is*. A népiskolában csak a mindennapi életben használatos alapvető ismereteket kell feldolgozni, a magasabb szakismeretek megtanítására nincs szükség, de a gyermek életkori sajátosságai nem is teszik azt lehetővé. Így elegendő annak a tudásanyagnak a feldolgozása, amelyet az olvasókönyv tartalmaz.

A fentiek ellenére azonban Árvay több fejtegetésében röviden utal azokra a sajátos szaktárgyi feladatokra is, amelyeket *az egyes reálanyagok feldolgozása során* az olvasmánytárgyaláskor vagy esetleg azon kívül a tanulóknak *meg kell ismerniök, meg kell oldaniök*. Szóljunk röviden ezekről a sajátos módszertani követelményekről.

Árvay szerint a népiskolai tanítás tárgyát, anyagát *kezdetől fogva a reálszaktól kell venni, s a reáltárgyak anyagait egymással szoros összefüggésben, párhuzamosan kell feldolgozni*. A gyermek először a közelében található tárgyakat (az emberi test, testrészek, az iskola, a ház, udvar, kert, állatok, növények stb.) tanulja meg vizsgálni, felfogni s azoknak élőszóvali leírása által tanuljon gondolkodni és beszélni. A reáltárgyak oktatásában elengedhetetlen a szemléltetés. A tárgyat lehetőleg a gyermek kezébe kell adni vagy bemutatni, majd rajzban rögzíteni is. A szemléltetésnél arra kell törekedni, hogy segítségével a tanuló a környező világról élő és biztos ismereteket szerezzen. Ezért nevezze meg, írja le az egészet és annak részeit, s alaposan ismerje meg a jellemző vonásokat.

Árvay a földrajz tanítását a *világ megismerése, a benne való tájékozódás szempontjából fontosnak tartja*. A korabeli népiskolai földrajztanítás eredménytelenségének legfőbb okát abban látja, hogy „a lé-

leknek pusztán egy szenvedőleges tehetsége van ez idő szerint foglalkodtatva, az emlékező tehetség. A gyermek tanul, de élő földrajzi képek helyett nem lát egyebet, mint a térképen lévő feliratokat vagy talán ezt sem.¹²³ Szerinte a földrajz tanításának előkészítésére, a legalapvetőbb földrajzi ismeretek megtanítására már a beszéd- és értelemgyakorlatok óráin sort kell keríteni. A tanításban fontos szerepe van a *szemléltetés*nek. A szemléltető tanításhoz megfelelő segédeszközökre, panorámákra (láncbíd, tengerparti város, utazó karaváncsoport stb.) van szükség. A gyermek közvetlen érzékeléséből, *a környezetében lévő földrajzi jelenségekből kell kiindulni*, s úgy haladni a távolabbiak felé. Az iskolaszobában való tájékozódással kell kezdeni, s miután feldolgozták a haza és az öt világrész földrajzi anyagát, megtanultak a térképről olvasni, és rendelkeznek kellő mértani tudással is, kerülhet sor a *mértani földrajzi ismeretek* tanítására. Ennek anyaga, megértése sok nehézséget jelent a tanulók számára, ezért adja ki 1871-ben a mértani földrajz tanításának vezérkönyvét, hogy a tanítókat a sikeresebb feldolgozásban segítse. Tervezte más földrajzi anyagok feldolgozásának a közreadását is, de a számára nagy energia-befektetést kívánó tanfelügyelői munka miatt erre már nem került sor. Szerinte a mértani földrajz tanításában sokszor nem azt kell valóságosnak elismerni, amit az ember lát, hanem annak ellenkezőjét. A tanítónak tehát arra kell törekednie, hogy a gyermekekben a látszat ellenére is kialakuljanak az igaz ismeretek, s azokat meggyőződéssel fogadják el. A kerek lapnak látszó földünk ugyanis egy csillag a többiek között, egy gömb alakú égitest, amely mozdulatlanak, egy helyben állónak tűnik, de roppant sebességgel forog és kering velünk.

A mértani földrajz tanításában is elengedhetetlenül szükséges a szemléltetés, a természetbeni megfigyeltetés, továbbá a térkép, földgömb alkalmazása. S azt, hogy milyen alapos és színvonalas ismeretanyag tanítására törekszik, mutatja a használt szemléltető eszköz, különösen a földteke is. Ezen alul megtalálható a delejtű, felül az állatkör jelzése, amelyben a gömb forog, látható rajta a tizenkét csillagzat, maga a gömb, a fokokra osztott rézlemez, amelynek segítségével bármelyik két város egymástól való távolsága mérhető, illetve kiszámítható.

Mint minden tantárgy oktatásában, szerinte a természetrajz tanításában is fontos követelmény, hogy a tanítás *szemléletes* legyen. Ehhez a természet szolgáltató nagymértékben anyagot, de sokszor szükség van preparált növényekre, kitömött állatokra, ábrákra, a táj földneveire, ásványaira stb. is. Különösen képző hatású szerinte a növények ismertetése. A gyermekeknek a kezükben lévő vagy az eléjük tett teljes növényről kell leolvasniok, megtanulniok az egyes növényeknek, az egész fajnak sajátos ismertető jegyeit. A tanítás során fel kell használni a tanulók meglévő ismereteit, építeni kell azokra, amit

¹²³ ÁRVAY JÓZSEF: *A földrajzi oktatás érdekében*. 387-388. o.

tudnak a növényről stb., azt ők mondják el. Rá kell vezetni őket arra, hogy nem elég a növényt látni, nézni, hanem figyelemmel kell vizsgálni s a jellemző jegyeit rögzíteni, lehetőleg le is rajzolni. Nagyon fontos, hogy a megismert növényeket összehasonlítsák, a közös ismertető jegyeik szerint csoportosítsák. A tanítás során a tanulóknak megfelelő kézikönyvre, a tanítónak vezérkönyvre van szükségük.

A természettan tanításának fontos feladata a *természettani látás kialakítása*. Ennek megfelelően a tárgy anyagát jól ki kell választani, s olyan hasznos ismereteket kell tanítani, amelyeket a tanulók a mindennapi életben fel is használhatnak, s amelyek meggyőzik őket Isten végtelen hatalmáról, bölcsességéről, jóságáról. A természettan oktatása csak megfelelő *szemléltetéssel* lehet sikeres. A tananyagot az ismert tünemények, jelenségek szemléltetéséből kiindulva egyszerű, érdekes kísérleteket, bemutatásokat alkalmazva kell feldolgozni. A kísérletezést igen fontosnak, hasznosnak tartja, hiszen ez a megmagyarázandó tüneményt a gyermek szeme előtt keletkezteti, a tanuló figyelmét biztosítja, és a tanító szóbeli felhívásával a döntő mozzanatokra, jellegzetességekre irányítja. A megfigyelések, tapasztalatok elemzésében a tanulók aktívan részt vesznek, s a törvényt is ők fogalmazzák meg. A kísérletet sokszor a tanulók is megisméltik. Ezután kerül sor a tanult anyag összefoglalására, előbb a jobb tanulók, majd a gyengébbek szerepeltetésével. Gondot kell fordítani a törvény alkalmazására is. Ennek során bizonyos tünemények lefolyását a törvénnyel kell indokolniok, a jelenséget, a tárgyat a kapott szempontok szerint a külső természetben megfigyelniök, illetve hatását az iparra, földművelésre és kereskedelemre, érvényesítését a gyakorlati életben számba venniök.

Sajnálattal szól arról, hogy az iskolák nagy részében *kevés a fizikai szemléltető eszköz*, pedig a tárgy tanítása épületes, érdekes, vonzó, eredményes csak megfelelő eszközök felhasználásával lehet. Ezért nagyon fontos, hogy legyenek meg a legalapvetőbb eszközök (hőmérő, légsúlymérő, kis villanygép stb.). A tanítás eredményességének az is feltétele, hogy a tanulóknak legyen kézi (olvasó) könyvük.

A reáltárgyaknak – különösen pedig a természettudományoknak és természettannak – az anyaga jól felhasználható az anyanyelvtanításban, különösen a nyelvi ismeretek kifejtése során és a fogalmazáskészítésben.

5. Az ének tanítása

Árvay az ének tanításának az erkölcsi nevelés szempontjából *különös jelentőséget tulajdonít*, s eredményes tanítása érdekében *hatékony eljárás, módszer alkalmazását kívánja*. Szerinte „szükséges mind magában véve a szövegnek, mind annak értelmes felfogása: mi viszonyban áll ahhoz a zene melodikai, ritmikai és dinamikai tekintetben. Szükséges a darab költői és zenei tartalmának teljes és tiszta átértése, a hallérezék gyakorlása, a hang pallérozása, hajlékonyá tétele, hogy az teljes mértékben az éneklő hatalmában legyen; végre szükséges, hogy az

éneklő tudjon hangjegyekről énekelni, azokról az egész darabokat könnyűséggel elsajátítani, több hangon előadni”.¹²⁴ Vallja, hogy az iskolában a *hangjegy és a hallás utáni daltanítás* egyaránt szükséges. Felhívja a figyelmet arra a tapasztalatra, hogy ahol a hangjegy utáni daltanítás nagyobb, kizárólagos szerephez jutott az iskolában, ott a nép ajkán ugyanolyan mértékben elnémult a dal: „a dal a nép képzetéből a daltárakba ment áttal”. Ezért fontos, hogy a tanulókat a hangjegyismeretés mellett a hallás utáni daltanítással is folytonosan gyakoroltassák. Az énektanításban nagy szerepet tulajdonít a hangtaláló gyakorlatoknak, továbbá a hallás élesítése és a hang pallérozása érdekében a technikai előgyakorlatok alkalmazásának. Vallja, hogy a dal hallás utáni tanulását a szöveg értelmezésének, megértésének meg kell előznie.

Megfogalmazza az énektanítás alapelveit is. Szerinte arra kell törekedni, hogy *az ének(művészet) az iskola segítségével a nép közös tulajdonává váljék, s az éneklés technikailag szabályozott és önálló legyen.* Az énektanítás elméleti részét el kell különíteni a gyakorlattól. A hangjegyek rendszerét a legegyszerűbben (egy kulcs, egy skála használatával) kell kialakítani, alkalmazni. Fontos szerinte, hogy a hangjegyírás a szemre nézve a hangok téri kifejezése, s az értelemre nézve pedig azok matematikai mértéke legyen, s a hangok különböző változásait eleinte betűk helyett számokban fejezzük ki. Az állandó skála alaphangja, a c mindig legelső vonalon jelölendő. A nyomtatott hangjegyeknél célszerűbb hangszemléltetési eszköznek tartja kezdetben a kéz ujjait.

Az énektanítás módja Árvey szerint lényegében *megegyezik az írásvetés tanításának módszerével.* A tanító először a hangot ismerteti, majd a tisztán felfogott hangot utánénekel. A hangközöket a balkéz ujjain s az ujjak közein szemlélteti. Később megismerik a kótafejeket, s az ujjak helyett a tanítványok a hangjegyeket a vonalakra illesztik. A következő fokozatban a tanulók a dalt elénekelve az ujjukról maguk írják fel a kótákat a vonalakra. Fontos, hogy a megadott hangok éneklése, leolvasása és leírása egyaránt pontosan, ütemszerűleg történjék. Magas tanítási követelményt tükröz az a módszeres fokozata is, hogy a tanító által számokban, majd *la* szótaggal elénekelte dallamrészt a tanulók utánéneklék, és az énekelte hangokat lekottázzák, továbbá a táblára írt hangjegyeket eléneklék. Majd sor kerül a nyomtatott gyakorlatok, dalok, korálok éneklésére. Figyelembe veszik az időmértéki viszonyokat, s különböző időmértékű hangjegyeket írnak, kótáznak a tanító által adott ütem szerint. Ezután a gyakorlatokat, dalokat ütemezve, majd ütemezés nélkül éneklék.

A fenti módszer előnyének tartja Árvey, hogy a tanító a hangközöket tényleg is szemlélteti, s ezzel a tanulást a gyermek számára megkönnyíti. A hang azonosul a jelével, s így a tartalomhoz járul az alak és nem fordítva. Ezzel együtt a tanító kezdettől fogva ügyel a gyermek helyes

¹²⁴ ÁRVEY: *Népisiskolai tanterv.* 19. o.

testtartására, s így „a tanítványban test és lélek, az akarat ereje, a gondolkodó erő és a külső organumok egyaránt el vannak foglalva. Ennél fogva az énektanítás általános nevelés és oktatástani szempontból fogva fel. egyike a legfontosabb tantárgyaknak s a maga egyenes célján túl messzire jótékonyan kihat”.¹²⁵

Az eredményes énektanítás fontos feltétele szerinte egy olyan *daltár* kiadása, amely a módszertani elvek szerint elrendezve tartalmazza azokat a nevelő hatású, gyermeki kedélyhez szóló dalokat, amelyeket az iskolában tanítani kell. Az énektanítás nélkülözhetetlen eszközének tartja még az *énekeskönyvet* és a tanteremben a *bevonalozott táblát*.

6. A rajzolás tanítása

Az írás előkészítő gyakorlata a *rajzolás*hoz is fontos előkészítésül szolgál. Az alsóbb osztályokban a rajztanítás anyaga nagymértékben kapcsolódik a többi tantárgyhoz, a *felsőbb osztályokban azonban már sajátos rajztanítás folyik*. Sikerét segítik a más tárgy anyagából összeállított példánylapok, melyeket a megfelelő tantárgy tanításában segédeszközként használnak, amiket a tanulók magyarázat után le is rajzolnak. Az önszorgalom biztosítása céljából készíttessen a tanító a tanulókkal házi feladatként alap- és oldalrajzokat stb. A hibákat a megbeszélés után következetesen javíttassa is ki a tanulóval.

7. Az elemi testgyakorlatok tanítása

A testgyakorlatok tanításának *képző, nevelő hatása elsősorban a gyakorlatok formájától és módjától függ*. „Midőn a gyermek, anélkül, hogy reagondolna, kezét tetszés szerint felemeli, kinyújtja vagy maga mellett leereszti, abban nincs semmi képző, de midőn a gyermek karját bizonyos meghatározott irányban, meghatározott sebességgel, ehhez még az egyes tagokat, fel- és alkar, kéz és ujjakat is meghatározott módon hozza mozgásba, az már képző gyakorlat, mely azon felül, hogy a tagokat erősíti, még a tér és idő érzékét is gyakorolja és képezi az egyénben. Hogy a gyermek fölfelé vagy hosszában nagyot tudjon szökni, ahhoz nem kell különös gimnasztikai begyakorlás, hanem hogy a legkevesebb erővel, a legnagyobb biztonsággal, amellet lehetőleg szabályos testtartással, bizonyos adott mérték megtartásával, tehát számítás szerint tudjon ugrani, ezt a gimnasztika tanítja, s ezáltal lesznek ezen gyakorlatok képzők mind a testre, mind a lélekre”.¹²⁶ Fontosnak tartja, hogy a szabad testgyakorlatokon túl olyanokat is végezzenek a tanulók, amelyekhez szükségesek bizonyos készletek (súlyegyen-tartás, kúszás kötelen, póznán stb.). A testgyakorlatok végeztetéséhez szakértő emberre van szükség, továbbá a tanterem mellett tágas udvarra vagy térre, ahol ezek a gyakorlatok tanítási órák közti szünetben kellő eredménnyel végezhetőek.

¹²⁵ Uo. 22. o.

¹²⁶ Uo. 74-75. o.

ÁRVAY JÓZSEF AZ ISKOLAÜGY GYAKORLATÁBAN

1. Árvay József tanári munkája

Árvay József „a nagy tudós pataki tanárok” közé tartozik, aki éppen olyan kiváló hatékonysággal oldotta meg a tanári munka gyakorlati feladatait, mint amilyen kiemelkedő eredménnyel és hatással végezte elméleti pedagógiai tevékenységét. Szerinte a jó iskolának, az iskola eredményeinek alapvető feltétele a pedagógus munkája. Csak vallásos erkölcsű, hazafias szellemű, puritán felfogású, a társadalomért és tanítványaikért felelősséget érző, nevelői küldetésüket vállaló és teljesítő, hivatásukat szerető, jól képzett tanítók-tanárok végezhetik megfelelő eredménnyel az iskolai nevelést-tanítást, s segíthetik sikeresen a szülők, az egyház és a társadalom nevelő munkáját.

Árvay gyakorló pedagógusként, igazgatóként és tanfelügyelőként egyaránt ezt a pedagógus eszményt igyekezett megvalósítani, élni. És ez kiválóan sikerült neki! Szerette, *élet-hivatásának tekintette a nevelő-tanítói munkát, a pedagógusi tevékenységet*. Eredetileg a papi pályára készült. A szegény árva papgyermek számára a kollégium elsősorban erre az életpályára való teljes felkészüléshez nyújtott lehetőséget. Mivel azonban az iskola az egyház „veteményes kertje”, és a teológusok egy része vagy tanulmányait megszakítva preceptorként, segédtanítóként, vagy pedig a teológiát elvégezve rektorként, tanítóként legalább néhány évet iskolai tanítással töltött, továbbá a lekipásztornak fontos feladata volt az iskola irányítása és ellenőrzése is, *a kollégiumban pedagógiai képzés is folyt*. Éppen abban az időben, amikor Árvay a kollégium diákja volt, 1843-ban dolgozta ki egy tanári bizottság Zsarnay Lajos vezetésével az önálló tanítóképzés, „egy okos, értelmes tanítókat képző intézet” tervét. Ez a terv azonban akkor a kollégium működésének anyagi alapjait biztosító gyülekezetek szegénysége miatt nem valósulhatott meg. Így átmenetileg a tanárok tervszerűen „preparandiai leckéket állítottak össze”, s a teológusokat az addiginál gondosabban készítették fel a nevelő-tanítói munkára. E felkészítés eredményességét fokozta az is, hogy 1845-ben megjelent Árvay másik tanárának, Szeremlei Gábornak a pedagógiai könyve *Neveléstan* címmel. A teológusok ezzel együtt alapos filozófiai képzésben részesültek, s ez a képzettség mint felsőbb rendező hatalom, elv életet és egységet vitt a teológus tanárok ismereteibe, s egységes világnézetet teremtett a tanítványokban.

A kollégium rendje, gyakorlata nagymértékben hozzájárult diákjainak – így Árvaynak is – pedagógiai képzéséhez. A kollégiumi tanulóközösség tagjai ugyanis segítették egymás fejlődését, tanították, nevelték egymást, általában a fiatalabbakat, s ennek megfelelően sok tapasztalattal szereztek a tanításban. Fokozta a pedagógiai képzés eredményességét az is, hogy a tanári pályára elsősorban a legképzettebb teológusok mentek. S mivel ezek a teológus tanárok önmunkásságukkal, „önerejükön szereztek meg szakismereteiket, szerénységre s további önképzésre indítottak”.¹²⁷

Árvay bölcsészetet, jogot, teológiát tanult, így készült fel hivatására. 1851-ben a gimnázium nyilvánossági joga megtartásának fontos feltétele lett a reál- és matematika szak alaposabb, mélyebb oktatásának a megszervezése. Ehhez új tanár beállítására volt szükség. Amikor az egyházkerületi közgyűlés „több ajánlottak közül” matematikatanárnak megválasztotta, Árvay kiváló nevelői képességéről részben a kollégiumban végzett tanulmányai és gyakorló nevelői tevékenysége, részben három családban is folytatott házitanítóskodása alapján már kellő tapasztalat birtokában döntött. Bizonyítja ezt a megválasztásával kapcsolatos jegyzőkönyvi indokolás is, amelyben a nevelői ügyessége mellett a tudományos képzettsége, a matematikai műveltsége is fontos választási szempontként fogalmazódik meg. S Árvay a megválasztását „a legmélyebb köszönettel” fogadta el.

Dezső Lajos szerint Árvayt „a lelke sugallata vonzotta a tanítói pálya felé”. A nevelést élete hivatásának tekintette. S amikor tanára lett szeretett iskolájának, akkor „találta meg igazán életpályáját”.¹²⁸ Mint gyakorló pedagógus a gimnáziumban, a tanítóképzőben és az akadémián egyaránt tevékenykedett. Lelkiismeretes, igényes, következetes tanár volt, akinek *különös képessége volt arra, hogy tanítványaival a nehéz anyagokat is megértesse, a tantárgyát megszerettesse, a diákokra ösztönzően hasson*. A sikeres tanári pálya fontos jellemzője Dezső Lajos szerint „a melegség, világos előadás, mely megértetvén tantárgyát, érdeklődést is tud kelteni hallgatóiban. Ez istenáldásával Árvay bőven el volt látva... A tudás alapossága, a meggyőződés és áthatottság bensősége üdeséget kölcsönöztek előadásainak”, tanításának.¹²⁹ Tanári pályáját nagy odaadással, hivatásszeretettel kezdte és végezte, s nagyszerű tanár volt. A tanítást komplex feladatmegoldásnak tekintette. Tanítása nem volt terjedős, mint általában abban az időben, hanem „tömör, elmefejlesztő, gyakorlati és felbuzdító”.¹³⁰ Rendkívül ösztönzően tanított. Nem arra törekedett, hogy növendékei fejét meg nem értett ismerethalmazzal megtölje, hanem arra, hogy „szellemi erősbödésüket eszközölje”, gon-

¹²⁷ VÖ.: DEZSŐ LAJOS: *Emlékbeszéd*, 3. o.

¹²⁸ DEZSŐ LAJOS: *Árvay József*, 42. o.

¹²⁹ DEZSŐ LAJOS: *Emlékbeszéd*, 6. o.

¹³⁰ DEZSŐ LAJOS: *Árvay József*, 44. o.

dolgozásukat fejlessze, jól feldolgozott, tisztán kifejtett és átértett ismeretek, gyakorlatban használható tudásanyag birtokába juttassa, azaz őket az életre felkészítse.¹³¹ Ezért is válhatott több tanítványának a neve később az irodalomban is ismert, jó hangzású névvé!

A *gimnáziumban* latint, magyar nyelvet, természetrajzot is tanított, de a *fő tárgy a számtan volt*. Ez a tantárgy a humán műveltség iskolai egyeduralma miatt eddig Patakon is háttérbe szorult. Árvey a nehézkessé vált, a közvéleményben akkor általában még „nem fontos tantárgyként” ismert matematikát is kiemelkedő eredménnyel tanította. Dezső Lajos szerint azt „a régi előítéletet, hogy a matematikára születni kell, a pataki iskolában ő ingatta meg először”.¹³² S lelkiismeretes fáradozásának kitartó munkájának nem maradt el a jutalma. Az ő idejében *nem volt kedveltebb tantárgy Patakon a mennyiségtannál*. Könnyed modorával, szemléletes és világos előadásával, kiváló tanítási képességével, tanítói tehetségével a szerethetetlennek látszó tárgyat is meg tudta kedveltetni. Bár a gimnáziumban tanított, tanításának könnyen érthető volta, eredményessége magára vonta az akadémiai ifjak figyelmét is: „Sokan összeálltak és mennyiségtani külön órák tartására kérték fel”.¹³³

A tanítás során, a tantárgyak anyagainak feldolgozásában *nagy gondot fordított a megértés és rögzítés, az alkalmazás, a gyakorlás, gyakorlati alkalmazás feladatainak megoldására és az ellenőrzésre* egyaránt. Arra törekedett, hogy az új ismeret a tanulók meglévő ismereteire épüljön, annak részévé váljon, szilárd, alkalmazásra kész ismeretté legyen. Világosan, könnyen érthetően magyarázott, a szükséges esetekben a megértést szemléltetéssel segítette, s az anyag feldolgozása minden lehetséges alkalommal a tanulók aktív részvételével történt. Rendszeresen adott, íratott házi feladatokat, illetőleg magyar nyelvtudományból heti dolgozatokat, s ezeket az órákon következetesen számon kérte, ellenőrizte, megbeszélte.

Abban az időben a pataki gimnáziumban a tanárok az osztályokban végzett munkát tantestületi értekezleteken havonta rendszeresen értékelték. A jegyzőkönyvek tanulsága szerint *Árvey rendkívül igényes, alapos beszámolókat, elemzéseket tartott*. Nemcsak az elvégzett anyagról szólt, hanem elemezte a tanítással-neveléssel kapcsolatos problémákat, nehézségeket, a megoldásra tett erőfeszítéseket, a tanulók egyéni munkáját, előrehaladását is. Beszámolóí szerint az I. osztályban a magyar nyelvtudomány és a matematika tanításában különösen nagy nehézséget okozott, számára is, a tanulók számára is sok elfoglaltságot jelentett, külön munkát igényelt az, hogy a népiskolák tanrendszere nem volt egységes, s mind a nyelvtudomány, mind a matematika tanításában a gimnáziumi követelmények teljesítéséhez sok pótlásra volt

¹³¹ Vö.: DEZSŐ LAJOS: *Emlékbeszéd*, 5. o., továbbá: ÁRVEY JÓZSEF: *Magyar nyelvtan* I. o.

¹³² DEZSŐ LAJOS: *Emlékbeszéd*, 4. o.

¹³³ SZNYEI GERZSON: *Árvey József, 1823-1879*. PEIL, 1879. 414. o.

szükség. A hiányok pótlása céljából Árvay külön, a tanórákon kívül is foglalkozott a tanulókkal, s alkalmazta a tanulók irányított „öndolgozat” készítését, az önálló feladatmegoldást. Nagy gonddal ügyelt arra, hogy tanítványai a törvényszerűségek, a szabályok megállapításához induktív úton, megfelelő szemléletes anyag elemzésével jussanak el, s a matematikai meghatározások is így, továbbá „a tanítványok által vonassanak el”. Következtesen arra törekedett, hogy a számtan tanítása „elmefejlesztő és alkalmazott” legyen. „E végett az ügyes kivitel és gyakorlati képesség a tisztán kifejtett és átértett elmélet által gyámolítottatik mindenütt. Szóval az oktatás elmélettel párosult gyakorlati”.¹³⁴

A képezdében más tárgyakon túl a jelölteknek *elsősorban*, az akadémián pedig a teológusoknak (a leendő tanároknak és papoknak) *csak nevelés- és oktatást tanított*. Képzős tanítványai kezébe kéziratot adott, melyet magyarázataival kiegészített, élővé tett. „Mint akadémiai tanár – írja egyik tanítványa, Dezső Lajos – az előadó tanalakat a legjobban kezelte mindazok között, kiket valaha ismerni, hallgatni szerencsém volt. Mintha most is előttem állna próféta alakja, ajkán mézédés beszédével, mely épp oly távol volt a gondolatüres deklamálástól, mint az unalmas egyhangúságtól, a minden komolyságot nélkülöző csevegéstől, mint a fülsértő kiabálástól. Komoly méltóság és lelkesedés az arcon, a szavakban, bensőség, átgondoltság az eszmékben, Árvayt szívesen hallgatott, kedves tanárrá tették az akadémiai ifjúság előtt”.¹³⁵

Árvay át volt hatva tantárgya fontosságától. Már a gimnáziumban is az volt a vezérelve, hogy az ő tárgyából, illetve amit ő tanít, abból senkinek sem szabad megbuknia, azt mindenkinek tudnia kell. A tanítóképzőben és az akadémián is erre törekedett. S a tanítványok vallomásai szerint ezt az anyag megfelelő feldolgozásával, magas követelményszint támasztásával, szuggesztív nevelő hatásával minden engedmény nélkül sikerült is elérnie. Radácsi György, aki mint teológus a tanítványa volt az akadémián, írta később többek között a következőket: „Világos, eszmegazdag, pontos előadása, nagyképűsködés nélküli magyarázatai alapján a tanítványai hamar megértették, óráról-óra mind jobban belátták, hogy a nevelés- és oktatástan a legszükségesebb tudnivalók közé tartozik. A nevelő, aki támogatni akarja a nálánál tudatlanabbat benn az iskolában, a lelkes, aki felelős az iskola jó sikeréért mint felügyelő, a tanító, a tanár, aki világot akar a világtalanok előtt s méltó kíván lenni nevére: egyáltalán nem nélkülözheti, s alig tudhat belőle eleget”.¹³⁶

Hasonlóan szépen vall Radácsi György *Árvay nevelő munkájának, tanításának hatásáról, sikeréről* is. „Fejünket nem zavarta, nem szédített-

¹³⁴ A sárospataki gimnáziumi tanárok tanácskozmányainak jegyzőkönyve, 1851/52. 1853. - 1853. márc. 9. SRKLi.

¹³⁵ DEZSŐ LAJOS: *Emlékbeszéd...* 6. o.

¹³⁶ RADÁCSI GYÖRGY: *Emlékezés...* 33-34. o.

te a mélységes elméletek szürke igazságaival, az elvont száraz okoskodás nem volt szokása. A szög fejét kereste rendszeren és meg is találta. Mikor egy-egy nagyobb kérdést apróra szedett előttünk, és a végeredményt megállapította: esküdni mertünk volna, hogy igaza van, s csak neki van igaza. Az elmélet próbája az élet, a gyakorlat. Aki nem bírja elméleti tudását a gyakorlat apró pénzére felváltani, az csak látszik tudósnak, de nem az. Milyen egy jó népiskolai tanterv, milyen egy jó iskola, egy jó tanító, mely tantárgynak mik a csuklói, mélységei, magasságai s mindezekhez milyen kulccsal juthatunk el a legbizonyosabban: azt mind megtanulhattuk Árveytől s ezen felül valamit a pedagógia történetéből is, hogy aki tovább akar keresni a több igazság után, lámpást vehessen a kezébe.” Olykor-olykor írt, rajzolt, amint a tárgy természete megkívánta. Tanítása során „csupa keresetlen méltóság egész lénye, minden mozdulata... Mintha gyöngyök peregnének az ajkairól. Sehol egy félreérthető szó, sehol egy parányi felhőfolt, sehol semmi hézag, semmi szegelet, semmi széltolás, semmi nagyképzősködés. Nem volt szüksége rá, hogy adjá, mutassa a tudóst, mert éreztük, tudtuk, hogy az, a lelkünk volt mellette bizonyosság, boldog bizonyosság”.¹³⁷

Előadásainak világozottsága és melegsége, *tanórai és órán kívüli tudatos nevelő munkája biztosította nevelésének, tanításának sikerét*, a tanítványok érdeklődését, aktivitását, fejlődését. Nagy tudása és belső meggyőződése vonzóvá tették előadásait, óráit. S bár nem gyakorolta a számonkérést, a névsorolvasást és egy rettegető szóval sem követelődzött soha, diákjai szorgalmasan részt vettek minden óráján. Úgy érezték, hogy akadémiai ifjakul, munkatársakul tekintik őket.

A tanítással együtt *Árvey nagy gondot fordított a nevelésre*, a tanítványok magatartásának irányítására, erkölcsi fejlesztésére is. „Nem volt előtte semmi kicsinyes – írja Radácsi György –, amivel ferdeségeinken javíthatott, fogatkozásainkon segíthetett. Hogyan ülünk a padokban, miként fektessük magunk elé a papirost, hogyan helyezzük el a kezünket a papirosra, a tollszárra, a ceruzára: ezeket is taníttatta, mondogatta, a fejünket, a vállainkat is megigazgatta s beláttuk, hogy ezek is a szükséges dolgok közé tartoznak, s hogy az effélékben is bölcsesség vagy. És ültünk lábainál boldogan. Éreztük, hogy minden előadása után több-több emberek vagyunk s kevesebb lelkünkön a köd, a homály”. Árvey tanári munkájára emlékezve ezért vallotta: „Árvey Józsefet az Isten maga hívta el a tanári hivatalra!”¹³⁸

Az elmondottak bizonyítják, hogy Árvey közel került a diákjaihoz. *Tanítványai tisztelték, magasra értékelték, nagyon szerették*. Úgy érezték, „mintha apjuk volna mindnyájuknak, aki szeretettel öleli magához a gyöngét is s nem fárad el a tudatlanok felvilágosításában sem, aki

¹³⁷ Vö.: RADÁCSI GYÖRGY: *Árvey József 1823-1879*. In: RADÁCSI GYÖRGY: *Emlékjelek, bizonyosságok*. Sp. 1906. 265-267. o.

¹³⁸ RADÁCSI GYÖRGY: *Árvey*. I. m. 267. o.

nem haragszik, nem retteg, akit szeretni kell, akit nem szeretni, nem tisztelni úgyszólván lehetetlenség”.¹³⁹

Tanártársait nagyra becsülte, tisztelte, szerette. Nemcsak abból adódott ez, hogy közülük többen tanárai voltak, akikhez erősen kötötte a kiváló, hűséges tanítvány hálája, hanem abból is, hogy a tantestületben erős közösségi szellem élt, összetartó, rendkívül egységes volt. Bizonyítéka ennek az is, hogy az önkényuralom idején egységesen kiállt a protestánsok vallásszabadsága és iskolai autonómiája mellett. Maga Árvay 1863-ban így vall erről: „Örülök, hogy oly testület tagjává lettem, melynek erős, osztatlan protestáns hazafiúi közszelleme a jó ügynek nagy szolgálatot tett, a nagy közönség elismerését kiérdemelte s lett a főiskola a bölcs egyházi kormány vezetése és védelme alatt a hazai törvényes állapot öntudata”.¹⁴⁰ S a főiskolának ez a szelleme nemcsak az iskolai feladatok megoldására ösztönözte a testületet, hanem a magyar népoktatás fejlesztésének munkálására is. A tanárok *Népiskolai Könyvtár* névvel munkaközösséget hoztak létre, hogy korszerű népiskolai tanrendszert dolgozzanak ki, s „az osztrák zsarnokság ellensúlyozására, a magyar nyelvű oktatás megteremtésére s az ifjúság magyar szellemének megvédésére” megfelelő tankönyveket jelentessenek meg. S ez a munkaközösség 1853-tól 1862-ig hét szerző munkájaként 14 népiskolai tan- és vezérkönyvet adott ki, melyből négy Árvay munkája volt. Természetesen ez a nemzetvédő tevékenység is közelebb hozta egymáshoz a kollégium tanárait. Ez is, továbbá az is, hogy sok egyéb iskolai és iskolán kívüli társadalmi munkával is megbízták, jelzi, hogy *tanártársai is nagyra becsülték és szerették Árvayt.*

Árvay tapasztalja, érzi a tanártársak szeretetét. Székfoglaló beszédében szép bizonyítást tesz a tanárok közti egyetértésről, a kollégiumban érvényesülő közösségi nevelő tevékenységéről: „A tanári pálya csendben s viharban egyaránt nehéz, hol a közjó érdekében időnként egymás terhein könnyíteni kell. Nehéz pályám terhei közt én a tanári testület részéről mindig előzékeny, szíves támogatásban részesültem, mit hasonló készséggel minden oldalon lehetőleg viszonzni kívántam és fogok. Reményem, hogy e viszony közöttünk az évekkel mindig bensőbbé lesz!”¹⁴¹

¹³⁹ Uo. 264. o.

¹⁴⁰ ÁRVAY JÓZSEF: *Székfoglaló beszéde*, 22. o.

¹⁴¹ Uo. 22. o.

2. Árvey József igazgatói tevékenysége

Tizenkét évig volt Árvey József a tanítóképző igazgatója, s mint akadémiai tanár az 1867/68. tanévben emellett ellátta a kollégium közigazgatói, rektori feladatait is. Mint képzős igazgató *azt a megbízást kapta, hogy a kollégium új intézeti ágaként szervezze meg a tanítóképzőt és irányítsa annak munkáját.* A kollégiumokban és Nagy-kőrösön addig is folyt református tanítóképzés, de nem külön intézetben, hanem szoros kapcsolatban vagy a gimnáziummal, vagy a filozófiai és teológiai képzéssel, azok kiegészítő részeként. Árvey szerint a képző kialakítása a főiskolai oktatás történeti fejlődésének következménye, s egyben társadalmi igény is. A fejlődés ugyanis megkívánja, hogy egyrészt a pedagógiának a népiskolai oktatásra vonatkozó elméleti és gyakorlati részét a teológusoknak alaposabban, részletesebben, gyakorlatiasabban tanítsák, másrészt pedig a tanítást élethivatásul választó tanítók képzését is korszerűen oldják meg. A tanítóképző a főiskola része ugyan, de „a maga körében önálló egész... A főiskolában az előtt is folyvást fennállott, bensőleg nem eléggé összefüggő intézkedések rendszerbe szedése, egységes összeállítása a népnevelés, az egyházhoz tartozó minden rendű hívek értelmi, vallásos erkölcsi nevelése érdekében. Tehát nem újonnan fölállított, hanem a régi alapon újból szervezett és az idővel folyvást szervezendő intézet, kiegészítő része a főiskolának, s abban különösen a teológiai osztállyal – alapjánál s rendeltetésénél fogva – benső elválhatatlan összeköttetésben áll”. A képző munkáját szerinte azért kell megindítani, hogy a főiskola a tanítóképzés feladatait jobban, hatékonyabban, korszerűbben meg tudja oldani. A református tanítóképzőnek olyan népiskolai tanítók nevelésére kell törekednie, akik a tanítás mellett „az egyházi hivatal folytatásában segédei a lelkészeknek”.¹⁴²

Árvey olyan tanítóképző kialakítására vállalkozott, amelynek *nem járulékos feladata a tanítóképzés, hanem fő feladata: a néptanítói élet-hivatásra, az ember egész életét kitöltő tanítói munka végzésére kell felkészíteni a jelölteket, s ezzel együtt megoldani a teológusok pedagógiai (tanítói) képzését is.* A hazai tanítóképzési módok ismerete és a fejlettebb nyugati (német, svájci, holland) tanítóképzés és népoktatás munkájának közvetlen tanulmányozása során szerzett tapasztalatok birtokában, továbbá kiváló emberi, vezetői képességei következtében Árvey munkáját siker koronázta, s az intézet azóta is folyamatosan működik, és 1997-ben már a képzés 140. évét zárta.

¹⁴² ÁRVEY JÓZSEF levele a püspöknek, 1858. máj. 27. SRKLI.

Iskolaszervező tevékenységének a tanítóképzési feladatok megoldására való elméleti felkészülés és közvetlen gyakorlati tapasztalatszerzés mellett fontos része volt a tervezés. A képzés tervét elveiben nagy vonásokban már hathónapos külföldi tanulmányútja során kialakította, kidolgozta.¹⁴³ S amikor hazajött, azt a pataki körülmények, adottságok, lehetőségek figyelembevételével konkretizálta. Elgondolását az egyházkerületi népiskolai választmány 1857. november 4-én tárgyalta meg és fogadta el.

Árvay olyan önálló tanítóképző kialakítására törekedett, amelyből *kellő ismerettel, jártassággal és készséggel, valláserkölcsös embereként kerülnek ki a néptanítók az életbe*, s ennek megfelelően korszerű képzettséggel, megfelelő képességgel rendelkeznek iskolai és egyéb egyházi feladataik megoldásához, a népiskola vezetéséhez, nevelő munkájának végzéséhez, a különböző tantárgyak tanításához. Olyan tanítók képzését kívánja, akik nevelő munkájuk során önmagukat folytonosan figyelemmel kísérik, és bírálat alatt tartják. A képző önállóságot mutatja az, hogy az iskola nem a gimnázium vagy az akadémia intézete volt, hanem az egyházkerületé, annak irányítása és felügyelete alatt állt. A jelöltek gyakorlati képzése céljából *az intézet képzését hat osztályú gyakorlóiskola egészíti ki*. A képző nevelési-tanítási feladatait a tanári testület oldja meg, melynek élén az igazgató áll, aki felelős az intézetben folyó munkáért. A tanároktól *példás magatartást és munkát kíván*. „A tanárok kötelezettek magokat az intézetnek szentelni, annak javait tőlük kitelhetőleg minden irányban egész készséggel eszközölni, kerülni egymás között minden ellenségeskedést, meghasonlást, feszültséget”.¹⁴⁴ A képzés eredményességének fokozására szükségesnek tartja, hogy a testület rendszeresen tartson nevelési-tanítási értekezletet.

Magas követelményeket támaszt Árvay a tanulókkal szemben is. A tantervében megfogalmazottakon túl – hogy ugyanis a felvétel egyszer évenként s felvételi vizsgával történik, hogy csak a 17. életévét betöltött, feddhetetlen erkölcsű, tiszta, folyékony beszédű, ép látó- és hallóérzéssel bíró, testileg fejlett fiatalok felvételére kerülhet sor – konkretizálja a követelményeket a szellemi képzettség, a tudományos készültség tekintetében is: „Folyékony, értelmes olvasás, kellő hangnyomattal és kifejezéssel, vallás-, szám- és magyar nyelvtan, földrajz, történelem és természetrajzbani jártasság oly terjedelemben, mint ezen tantárgyak az egyházkerület által kiadott tanterv szerint a népiskolák felsőbb osztályaiban előadatni határozottak; az éneklés, zene és rajz iránti hajlam és fogékonyság s ezen művészeti szakokban szerzett némi ügyesség és jártasság”.¹⁴⁵

¹⁴³ ÁRVAY JÓZSEF: *Népiskola és képezde*, 80-96. o.

¹⁴⁴ ÁRVAY JÓZSEF: *A tanítóképzés terve*. In: SF 1857/58. 681. o.

¹⁴⁵ ÁRVAY JÓZSEF *előterjesztése az egyházkerületi népiskolai választmánynak 1857. szept. 27-én Jánosiban tartott ülésén*. In: SF 1857/58. 681. o.

Szükségesnek tartja a felvételnél annak megvizsgálását is, hogy „a folyamodó bír-é elegendő szellemi képességgel, kifejlődéssel és éber-séggel” a képzős tanulmányok sikeres elvégzéséhez.

A társadalmi igényeknek és a körülményeknek megfelelően a *tanító-képzését többféle formában indítja*. A teológusokat hat hónapi képzéssel készítik fel a népiskolai tanítói feladatok végzésére. A tanítói pályára készülők képzési ideje három év. Az egyes félévek végén vizsgákat tartanak, s az utolsó félévet írásbeli, szóbeli és gyakorlati vizsga zárja a három év során tanultakból. Árvey az elfogadott tervnek megfelelően szervezte meg a képzőt s annak munkáját. *1857. november 16-án nyitotta meg az intézetet*, indította meg a teológusok tanítóképzését. Jelentése szerint „a teológus ifjak legfelső osztálya vett utasítást az iskolai félév végéig a népiskolai tantárgyak miként leendő előadásában (tanításában), kezelésében, az oktatástan általános és különös részében, az ütenyírásban és a templomi éneklésben”.¹⁴⁶

Közben *kidolgozta a hároméves rendes képzés tervét*, tantervét. A vallástudomány, anyanyelv, szám- és mértan, természetrajz, természet-tan, földrajz, történelem, éneklés, zongorázás, rajz és szépírás, gazdaszat tantárgyak mellett tanultak a jelöltek oktatástant, különös tekintettel az iskola vezetésére, az egyes tantárgyak tanítására, általában a népiskolai nevelésre, továbbá lélek- és gondolkodástant előkészületül az oktatásra és gyakorlatul az elvont tárgyak feletti gondolkodásra. A tanítói gyakorlati feladatok megoldására (az iskola vezetésére, a tanításra, a fegyelmezésre) való konkrét felkészítésben nagy szerepet kapott a létesített gyakorlóiskola, melyet „a képezde legszükségesebb kiegészítő részének” tartott, s azt kívánta, hogy az „a képezde elméleti irányának gyakorlatilag mindenben hű kinyomata legyen”. Ilyen gyakorlati képzés más képzőkben még az állami képzők kialakulása után is csak később valósult meg. Az 1-3. és a 4-6. osztályok összevonásával kialakított tanulócsoportokban kellett a jelölteknek elsajátítaniok a tanítás-nevelés korszerű módját, az „okszerű eljárást”, részben munka közbeni megfigyeléssel, részben a vezértanító felügyelete melletti tanítással. A tanítás helyes módszeres eljárását az eredmény szempontjából fontosnak tartotta. Vallotta ugyanis, hogy „a szellem nélküli gépiesség az, mi a tanítói foglalkodást unottá teszi. Okszerű eljárás mellett az ügyes tanító minden nap újabb örömekre számíthat, újabb gyönyört élvez a tanítványok, mondhatni, szemmel látható előmenetelén, midőn ami tegnap még megfoghatatlannak látszott, holnap csaknem önmagától megy”.¹⁴⁷ Kialakította az intézet tantestületét. Megszervezte a tanulók jelentkezte-tését és felvételét.

¹⁴⁶ ÁRVEY JÓZSEF: *Hivatalos előterjesztés a sárospataki h. h. képezde szellemi állásáról*. 86. o.

¹⁴⁷ ÁRVEY JÓZSEF: *A népiskolaügy állása a tiszáninneni református egyházkerületben*. In: PEIL, 1863. 842. o.

1858 februárjában megnyílt a képző a rendes növendékek számára is, kezdetben az első évfolyammal. Továbbfejlesztette a hatosztályú református népiskola munkáját, felszerelését, s alkalmassá tette a gyakorlóiskola funkciójának ellátására. Ezzel együtt ez az iskola a maga korszerű felszerelésével és nevelő munkájával mintaiskolául, példaként szolgált, s ösztönző hatással volt a külső református népiskolák munkájának fejlődésére is.

A képző számára eleinte külön *kormányzati, tanulmányi és fegyelmi rendszabályzatot* (szervezeti és működési szabályzatot) nem kellett kidolgozni, megállapítani, mert a kollégium szervezeti egységei, intézetei ebben az időben még azonos rendszabályok szerint működtek. Csak 1866-ban került sor arra, hogy minden intézeti ág külön szabályzatot alakított ki a maga számára. A tanítóképző szabályzatát Árvay József dolgozta ki, s a tantestület felterjesztésére az egyházkerületi közgyűlés hagyta jóvá. A szabályzatot Árvay a kollégiumban addig érvényes gyakorlat és a tanítóképzési feladatok megoldása közben szerzett tapasztalatok alapján állította össze. A szabályzat szól a tanítóképzőnek mint önálló hatáskörrel bíró, önálló intézetnek a feladatáról, a tanári testület és az igazgató munkájáról, hatásköréről, a tanulók felvételéről, a velük kapcsolatos követelményekről, jótéteményekről, az iskolai év beosztásáról stb.

Árvay szerint a tanítóképzés *eredményességének egyik fő feltétele a tanárok munkája*, a huzamosabb időn át ható tanárok működése. Ezért *fontos feladatának tekintette a tanári testület kialakítását* és a segédtanárságnak rendes tanársággá való átalakítását. Akadályozta a terv megvalósulását a kellő anyagi alap hiánya, a kollégiumot fenntartó gyülekezetek szegénysége. Ennek megfelelően az igazgató mellett csak egy rendes szaktanár alkalmazására került sor, a kollégiumi ének- és rajz szakos tanárnak a segítségével és a teológiát kiválóan végzett „esküdtdiákok”, segédtanárok beállításával oldották meg a tanítást. Árvay kezdetől fogva következetesen harcolt azért, hogy az egy-két évig működő segédtanárok fluktuációja megszűnjék, s kérésével sokszor ostromolta az egyházkerületi vezetőséget: az anyagiak biztosításával „a képezdei segédtanárságot rendes tanári állomássá” változtassa. Érvként hangoztatta, hogy a tanárok gyakori változása igen káros egy nevelő intézetre, még károsabb egy új intézményre, s többszörösen káros éppen a tanítóképzőre, mely szakismeretet nyújt, s melyben a tanár élő mintakép a tanítványra nézve.

Igazgatói működése során *következetesen törekedett a képzés hatékonyságának fokozására*. Az első évben nagy harcot kellett folytatnia a képző fennmaradásáért, tekintélyének biztosításáért. Az új intézet kialakítását, önállóságát, munkáját nem mindenki nézte jó szemmel, egyetértéssel. Voltak, akik a képzőt a teológusok pedagógia képzésére szolgáló iskolának szánták, akarták. Akadtak olyanok is, akik rosszindulattal nézték a képző fejlődését, erőfeszítéseit. S a képzővel szembeni

ellenséges megnyilvánulás tapasztalható volt a kollégiumon belül is, főleg a gimnáziumi tanárok körében, s ennek hatására a gimnazisták egy része is lenézte a képzősöket. A tanítóképző hitelének csökkentésére más tényezők is hatottak. A jövedelmezőbb tanítói állások nagy része a teológusok két-három éves rektória-állomása volt, melyet kiválónb teológusok töltöttek be, akik a kapott fizetésüket továbbtanulásuk költségeire használták fel. Sok gyülekezet meg a gimnázium utolsó osztályaiból vagy a teológusok közül csalt ki segédtanítókat. Ezek miatt csökkent az képzőt végzett tanítók elhelyezkedési lehetősége. S mindezen az lett a természetes következménye, hogy átmenetileg nagymértékben visszaesett a képzőbe jelentkezők száma.

Árva „bölcs és tapintatos vezetésével azonban legyőzte az akadályokat és rövid idő alatt hírt és tekintélyt szerzett az intézetnek”.¹⁴⁸ Megfeszített munkája, emberséges magatartása, az új intézet jó képzési eredménye, a kikerült tanítók helyállása, jó munkája, hivatásszeretete megvédte az intézetet a koholt vádaktól, a rágalmaktól, s Vay Miklós egyházkerületi főgondnok 1865-ben már örömmel állapította meg az egyházkerületi közgyűlésen, hogy a képző „kitűnő szerencsével vergődött át a kezdet nehézségein s ennek akadályain”.¹⁴⁹

Igazgatói munkájában *különös gondja volt az intézet oktató-nevelő munkájának eredményes szervezésére és továbbfejlesztésére, a tanári közösség, tantestületi egység, az egységes nevelői eljárás és hatás kialakítására, érvényesítésére* s ezzel együtt a tanárok továbbképzésére. A tantestület havonként, olykor hetenként, tartott megbeszéléseket. Ezen mélyrehatóan elemezték az iskola nevelő-oktató munkáját, eredményeit, a tantárgyak anyagát, a feldolgozandó anyagok osztályokra bontását, a tanmenetet, a tanítás eljárásait. Megbeszélték a tanulókkal kapcsolatos megfigyeléseiket, a tanítójelöltek szellemi és erkölcsi fejlődését, problémáit, a fegyelmi helyzetét, az iskola felszerelését stb. A kormányzati szabályzat szerint az igazgató és tantestület „vizsgálja a képezde szellemi és erkölcsi állását, felügyel, hogy az egyes szakok lehető legjobb rendben, a mellett az egészszel összhangban álljanak. Tanácskozik a felszerelés, a berendezés, eljárás és módszer felett”.¹⁵⁰

A fentiek hatására Árva működése idején *erős volt a képzőben a tantestületi egység*. Segítette az egységes nevelői eljárás s hatás megvalósulását, érvényesülését az is, hogy az iskolához került segédtanárok (16) teológus korukban Árvától tanulták a pedagógiát, tehát tanítványai voltak, továbbá az is, hogy Árva igazgatóként nagy gonddal igyekezett azokat szaktanárokká nevelni. Tanította őket „az előadandó tárgyak terjedelmére, tartalmára, eszközeire és módszereire nézve”. A terv-

¹⁴⁸ SZINYEI GERZSON: *Árva*, i. m. 415. o.

¹⁴⁹ *A úszáninneri református egyházkerület közgyűléseinek jegyzőkönyve*, 1865. máj. 2.

¹⁵⁰ *Kormányzati rendszabályok és fegyelmi törvények a sárospataki képezdőben*. Sp., 1866. 14-15. o.

szerű irányítás, határozott követelménytámasztás mellett fontos része volt Árvay nevelő munkájának a személyes példaadás is. Konkrétan segítette a segédtanárokat a tanítás tervének elkészítésében és a feldolgozásban egyaránt. Tantestületi értekezleteken irányításával tisztázták az egyes tantárgyakkal kapcsolatos tervezés tennivalóit, szempontjait, a tananyag tanmeneti beosztását és feldolgozásának eredményes eljárásait. Ahol fontosnak, szükségesnek ítélte, a kezdő tanároknak, illetve a nehézségekkel küzdőknek, a megfelelő tantárgy több óráját megtartva, gyakorlatban mutatta meg, hogyan lehet s kell a tananyagot eredményesen feldolgozni.

Árvay igényelte s a munkában felhasználta a szaktanárok véleményeit. Hivatásszeretettel végzett munkája, emberi magatartása következtében a tanárok közel kerültek egymáshoz, tisztelték, becsülték egymást. Ebben a demokratikus testületi munkaközösségben az igazgató „az első tanár” volt, aki irányította, vezette, szervezte, ellenőrizte az intézetben folyó munkát, intézte az ügyeket, az egyházkerületi közgyűlésben képviselte az iskolát. Az igazgató gondoskodott arról, hogy az ifjak szorgalmasan tanuljanak, s a gyakorlóiskolában magukat a tanítói hivatalra gyakorlatilag jól kiképezzék. A fontosabb ügyeket a tanári szék elé vitte: a testület döntött, s az igazgató a továbbiakban a hozott határozatot végrehajtotta.

Árvay József áldozatos munkájának köszönhetően a pataki tanítóképző tantestülete elméletileg és gyakorlatilag jól képzett, eredményes munkát végző tantestületté lett, melynek tagjai a hallgatóknak, tanítójelölteknek mind emberségben, mind nevelésben-tanításban jó példát szolgáltattak, akik a szaktárgyak tanítását a tanítóképzés céljával összhangban, a képzést szolgálva végezték.

Jó hatású volt az intézeti szellem, a tanárok közti, a tanárok és diákok közötti, a képző és a szülők közötti jó viszony alakulására Árvay személyisége, emberi jellemvonása. Dezső Lajos szerint Árvay működésében „a személyes szeretet viszonya háttérbe szorítja a rideg hivatalos színezetet”.¹⁵¹ Az önmagával szembeni igényesség, a közösségért érzett felelősség ösztönözte arra, hogy magas követelményt támasszon a jelöltek viselkedését, magatartását illetően is. Irányításával az iskola, a tanárok és tanulók következetes harcot folytattak a fegyelmezetlenség, az óramulasztások, a felelőtlen tanulói magatartás ellen. Az iskola diákjaitól tanítójelölthöz illő magatartást kívánt: „Viselje úgy magát, mint illik és kell azoknak, kik népnevelői pályára törekcszenek”.¹⁵² Ezzel együtt a tanulók fegyelmezése, büntetése során nem a megtorlást tartja fontosnak, hanem a meggyőzést, neveléssel az öntudat erősítését. Egyébként a nevelés és tudományos képzés érdekében szerinte az is szükséges, hogy a képezdei növendékek bent lakjanak az intézetben.

¹⁵¹ DEZSŐ LAJOS: *Emlékbeszéd...* 2. o.

¹⁵² *Tanárkari értekezletek jegyzőkönyve*, 1868. szept. 25. SRKLT.

Jó hatású volt az eredményekre, a tantestület tanító-nevelő munkájának fejlesztésére és a tanulók szorgalmának fokozására az a törekvése, kialakított gyakorlata is, hogy *az iskolai szünetek előtt, a szorgalmi időszak utolsó munkanapján az osztályokban az addig feldolgozott tananyagokból „szorgalomszaki vizsgát” tartottak, s az ezzel kapcsolatos tapasztalatokat tantestületi értekezleten is megbeszélték.* A vizsgák alkalmával a tanárok közelebbről megismerkedtek egymás munkájával, eljárásaival, eredményeivel, nehézségeivel, s a megbeszéléseken megtárgyalták, tudatosították a felmerülő problémákat, az eredményes megoldásokat, a helyes tanítási-nevelési eljárásokat.

Árvey József nemcsak az intézetben folyó jól szervezett s eredményes képzéssel, a végzett tanítványok megbecsült népnevelő munkájával hatott a külső elemi népiskolák munkájára és segítette azok fejlődését. Az elméleti képzéssel együtt nagy gondot fordított a tanulók gyakorlati képzésére, melyben a tanult pedagógia és szakmai ismeretek gyakorlati alkalmazása konkrétan megvalósul. A tanulók gyakorlati képzése a gyakorlóiskola funkcióját magára vállaló református egyházi népiskolában folyt. S mivel a gyakorlati képzés irányítása, szervezése és az azzal kapcsolatos nevelési feladatok megoldása a pedagógiát tanító igazgatótanár feladata volt, s a református elemi népiskola a képző része volt, az iskola Árvey József felügyelete alatt működött, és a képzés érdekében „mintaiskolának” szerelték fel. Minthogy pedig Sárospatak a nevelés terén nagy terület központja is volt, sok tanító, érdeklődő számára nyílt lehetőség, alkalom arra, hogy ott a korszerű népiskolai oktatással és felszereléssel közvetlenül megismerkedjék, és ilyen „példányiskolát” alakítsanak ki.

Más módon, közvetlenül is hatott Árvey József a külső elemi népiskolákban folyó munka fejlődésére. A népoktatás ügyéért érzett felelőssége, elkötelezettsége arra ösztönözte, hogy a leendő tanítók nevelése mellett *törődjön a már működő, de megfelelő tanítói képzettséggel nem bíró iskolatanítók továbbképzésével* is. 1862 szeptemberében a példányiskolai tanítók számára háromhetes bentlakásos továbbképző tanfolyamot szervezett, illetve tartott. Ennek eredményét az is fokozta, hogy a tanítók egy része igényelte „a képezdei tanmodor elsajátítását”. Árvey az egyházkerületi közgyűlésen megelégedéssel számolt be a tanfolyam munkájáról, eredményeiről. A tanítók „elméleti és gyakorlati utasításban részesítettek mindazokban, amik egy népiskola vezetésében legszükségesebbek. Mind az ifjú, mind a hajlott korú iskolatanítók legnagyobb érdekeltséget mutattak a látottak és hallottak iránt s igyekeztek elsajátítani mindazt, ami egy népiskola vezetésében okszerű eljárás kellékei közé tartozik, s belátták, hogy jövőre munkásságukban más irányt és eljárást kell követniök”.¹⁵³ S az egyházkerületi közgyűlés

¹⁵³ A tiszáninneni református egyházkerület közgyűléseinek jegyzőkönyve, 1862. szept. 24. SRKlt.

„a fáradhatatlan buzgalmú képezdei igazgatótanár” javaslatára elrendeli, hogy a képzőben évente szervezendő ilyen tanfolyamokon a példányiskolák tanítói kötelezően vegyenek részt, s az új tanmodorral ismerkedjenek meg. Ezzel együtt javasolják azonban a részvételt a többi iskola tanítóinak is. A tanfolyamok ugyanakkor ennél szélesebb körben is hatottak: a résztvevők a korszerű tanítási módszereket, hasznos ismereteket és tapasztalatokat saját környezetükben, társaik körében is terjesztették.

Fentiekben túl Árvay nagy gondot fordított a *képzés tárgyi feltételeinek*, a megfelelő elhelyezésnek, a sajátos tanfelszerelésnek, szemléltető eszközöknek, a legfontosabb zeneeszközöknek a biztosítására, beszerzésére, a könyvanyag stb. megvásárlására is. S mindezek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Árvay József irányításával az intézet rövid időn belül sokat fejlődött és egyre eredményesebben tudta megoldani kitűzött célját.

Az elmondottak is bizonyítják, hogy *Árvay mint igazgató nem uralkodója volt intézetének, hanem szolgálja: a képző legtöbbet és legeredményesebben dolgozó, legnagyobb felelősséget vállaló munkása, tanára.* Radácsi György szerint „Árvay volt az új intézet igazgatója, s úgyszólván maga az egész új intézet lelke. Tantervet készített, amellyel sok aggodalmat eloszlatozott. Az iskolát továbbra is az egyház veteményes kertjének kívánta megtartani, s ez csillapítólag hatott a gyűlölködők tüzeire. Felterjesztéseket írt s vitt az egyházkerületre, s újra meg újra beszámolt az intézet fejlődéséről, küzdelmeiről; kért, rimánkodott; most a hiányzó tanszerekért, majd a hiányos tanerő kiegészítésért zörgetett s maga három emberként is tanított akkor, amikor az ellenség ostroma ellen is folyvást fedeznie kellett az új plántát, az új csemetét. Próbálták aláásni az új intézet fundamentumát gúnnyal, nevetségessé tétellel: el-lene lázították a [kollégiumi] ifjúság nagy tömegének hangulatát; gyászmagyarkákká törpítették a tanítóképezde növendékeit a többiek előtt... Az Árvay szíve sajgott, vérzett; de önbizalmát s munkakedvét nem veszítette el és – végre is győzött a legjobbak tapsai között s ellenfelei és ellenségei is kénytelenek voltak meghódolni félelmet és akadályt nem ismerő kitartása előtt”.¹⁵⁴ Elsősorban személyének, *következetes, kitartó, odaadó munkájának, igazgatói tapintatos eljárásának, jó társadalmi kapcsolatainak volt köszönhető, hogy a képző hamar megerősödött, s jó munkájával, megfelelő eredményeivel meggyőzően be is bizonyította életrevalóságát. Lelkiismeretes munkájával jól elindította, jól megalapozta a pataki tanítóképző működését, s amikor 1869-ben Zemplén megye tanfelügyelője lett, egy jól működő, kiváló tanárokkal dolgozó, nagyszámú tanítvánnyal rendelkező, a külső társadalom által is megbecsült intézetet hagyott maga után.*

¹⁵⁴ RADÁCSI GYÖRGY: *Árvay József*, I. m. 272-273. o.

A kialakult gyakorlat, az érvényes főiskolai kormányzati szabályzat szerint az egyházkerületi közgyűlés küldöttsége 1867-ben főiskolai tanári minőségében megbízta Árvey Józsefet a kollégium, az egész intézmény közigazgatói, rektori teendőinek ellátásával is. Feladata a főiskola egészére tartozó ügyek intézése s felügyelete volt. Elnöke volt a havonta rendszeresen ülésező köziskolai széknek (főiskolai tanács), amely határozott az akadémiai, gimnáziumi és tanítóképzős tanári karokat, ifjúságokat egyaránt érintő ügyekben, s amely hivatva volt az ilyen vonatkozású felsőbb rendeletek végrehajtására is. A testület fontos feladata volt az ifjúság „közerkölcsiségi és közegészségi szempontból való felügyelete”, döntés a jótétemények, ösztöndíjak tekintetében, de felügyelt az ifjúsági egyesületekre, a főiskolai gyűjteményekre, a könyvtárra, tápintézetre is. Mint közigazgatónak „az ifjúság közötti rendtartás, fegyelem” biztosításában, gyakorlásában a *senior és az esküdt diákok voltak a segítségére.*

Emberi jellemvonásai, hivatásszeretete, az iskoláért érzett nagy felelőssége következtében Árvey József a *közigazgatói munkáját is teljes odaadással és eredményesen végezte.* A tanév végén közigazgatói jelentést készített, melynek bevezetőjében szól a protestáns egyháznak és az iskolának szoros kapcsolatáról. E szerint a protestáns egyház fennmaradása az iskolai fennmaradásához van kötve. Az egyház ezért vállalja az iskola fenntartásának nehéz terhét, az iskola pedig igyekszik a legnemesebb érdekeket, a tudomány, az egyház és a haza érdekeit szolgálni. Örömmel állapítja meg, hogy „a pataki főiskola ezekre nézve a leghívebben teljesítette mindenkor nemes feladatát: híven sáfárkodott a tudomány terjesztésében s érzületben és gondolkodásban soha sem volt más, mint hazai és protestáns”.¹⁵⁵ A jelentés hű képet fest a főiskola helyzetéről s tanévi munkájáról. Ismerteti az intézmények tanulóinak létszámát (ebben az évben a főiskolának összesen 1025 diákja volt), a főiskola működését, intézményeinek (könyvtár, ifjúsági egyletek, nyomda, tápintézet, kórház, uszoda stb.) munkáját. E jelentés elkészítésével és közzétételével fejezte be közigazgatói munkásságát.

¹⁵⁵ ÁRVEY JÓZSEF *közigazgatói jelentése.* I. m. 433-434. o.

3. Árvey József tanfelügyelői törekvései

Árvey József nemcsak mint tanár, mint igazgató volt megbecsült, példamutató, szélesebb körben ismert ember, hanem kiváló volt mint tanfelügyelő is. Ezt a munkát azért vállalta készségesen, mert meg volt győződve arról, hogy az állami népoktatás építésével, terjesztésével, a népiskolai nevelés és oktatás korszerűsítésével az addiginál jobban, eredményesebben, szélesebb körben, komplexebben szolgálhatja a közművelődést, a magyar nemzetet. Árvey ezzel a munkájával is a lelkében élő népiskolai eszmény megvalósítására törekedett, és „javított volna két kézzel is, ha lehetett volna”.¹⁵⁶

Kinevezése után *optimista pedagógusként, kellő szakértelemmel és pedagógiai gyakorlati tapasztalattal fogott hozzá a megtisztelő feladatok megoldásához, s nagy szorgalommal, ügyszeretettel végezte munkáját.* A tanfelügyelő Árvey elsősorban az új iskolák szervezésében és meglévő tanintézetek munkájának javíthatóságában, fejlesztésében lelte örömét. Munkaerejét nagymértékben fokozta a nép, a magyar haza iránti szeretete, a nemzet polgárosodásának, a népnevelésnek a szolgálata, az alábbi néprétegek művelődéséért, felemeléséért érzett felelőssége.

Rendelkezett azokkal az adottságokkal, képességekkel, tulajdonságokkal, amelyek alkalmassá tették a sokoldalú tanfelügyelői munkákör betöltésére. Széleskörű, alapos általános műveltség s nagy tudás jellemezte, de magas szintű volt a pedagógiai-lélektani-módszertani elméleti képzettsége, gyakorlati tapasztalata, kulturáltsága is. A tizennyolc éves iskolai, főleg pedig tanítóképzős gyakorlati pedagógiai munkássága során igen gazdag nevelési-tanítási tapasztalat birtokába jutott. Ezenkívül sok hasznos tapasztalatot szerzett a külföldi tanulmányútjain, továbbá az iskolán kívüli pedagógiai irodalmi, lapszerkesztői és egyéb munkavégzései során. Kiváló képessége volt az emberek megismeréséhez és a velük való bánásmódhoz. Munkájának eredményességét segítették egyes jellemvonásai: humanizmusa, szerénysége, igazságossága, határozottsága, következetessége, megnyerő egyénisége, egész magatartása. „A magasra emelés, a nagyságos cím nem szédítette meg: Maradt, aki volt, a szerény tudós, a lelkes, nagyravágyás nélküli tanár és ember s a kötelességtudó hivatalnok”.¹⁵⁷

Mindezek a jellemző jegyek, vonások biztosították, hogy Árvey József a tanfelügyelői tevékenységét is nagy elkötelezettséggel, magas fokú hivatástudattal végezze. Megfelelő alapot nyújtottak ahhoz is, hogy

¹⁵⁶ RADÁCSI GYÖRGY: *Emlékezés...*, 53. o.

¹⁵⁷ Uo. 53. o.

szakszerűen szervezze a népiskolák felállítását és működését, továbbfejlessze, korszerűsítse a meglévő népiskolák munkáját és tárgyi feltételeit. Lehetővé tették, hogy a nagy ügynek megnyerje a különböző illetékes szerveket, és eredményesebb munkára ösztönözze a népiskolák fejlődéséért valamilyen mértékben is felelős embereket, különösen a tanítókat. Nagymértékben segítették a törvény végrehajtásával kapcsolatos problémák felismerésében és megoldásában, a meglátogatott népiskolák oktató-nevelő munkájának megítélésében.

Az állami tanfelügyelőségek munkáját a megindulástól kezdve nagyon megnehezítették, gátolták az egyházak. A felekezetek féltékenysége még az 1870-es években is több helyen megbénította a tanfelügyelő hasznos működését. E tekintetben Zemplénben is adódtak problémák, de Árvay kedvező jellemvonásai következtében más megyékhez viszonyítva itt szerencsésebben alakult a helyzet. Protestáns létére *elfogulatlanságával, nagy tekintélyével, biztos fellépésével, megnyerő modorával megszerezte a más felekezetek vezetőinek támogatását is*, „anélkül, hogy saját hitsorsosai bizalmát – kiknek büszkeségük, dicsekvésük volt – elvesztette volna”.¹⁵⁸

A különböző felekezetek vezetőihez hasonlóan aránylag kedvezően alakult Árvay viszonya a megyei hivatalnoktársaihoz, beosztottaihoz, tankerülete népiskoláinak vezetőihez és tanítóihoz is. Így volt ez, még ha a népoktatási törvény végrehajtását szorgalmazva többször is adódtak nézeteltérései, összeütközései a kötelességeiket hanyagul végző, az előírt rendelkezéseket végre nem hajtó községi bírakkal, járási szolgabírákkal, illetve községi iskolaszékekkel. Beosztottait megbecsülte, bennük megbízott, a segéd-tanfelügyelőnek például a hivatalos levelezésben is aláírási-kiadmányozási jogot biztosított.

A népfőiskolák felügyeletéről, a tanfelügyelő működéséről átfogóan az 1868. évi XXXVIII. t. c. intézkedett. A törvényt azonban a korabeli körülmények között nagy küzdelmek, nehézségek árán lehetett végrehajtani, ezért az csak lassan válhatott a népiskolai munka egységes irányú vezetőjévé. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a törvény a tanfelügyelőségnek nem biztosított hatósági jelleget, s nem határozta meg a tanfelügyelő helyzetét a különböző hatóságokhoz viszonyítva. Részletesebben szabályozta a tanfelügyeleti munkát a népiskolaügy közigazgatásával foglalkozó, *a népiskolai hatóságokról szóló 1876. évi XXVIII. t. c.*, mely kultúr- és tanügypolitikai, továbbá tanügyigazgatási szempontok figyelembevételével újjáalkotta a királyi tanfelügyeletet.

Az előírásoknak megfelelően a tanfelügyelői tevékenység *rendkívül sokrétű* volt. A felügyelet fontos részét alkotta a tankerülethez tartozó állami és községi népoktatási intézetek ügyeinek szervezése, ezekben a tanügyi rendeletek végrehajtása, továbbá az egyházi, társulati és magán tanintézetek felett a főfelügyelet gyakorlása, a törvény végrehajtása.

¹⁵⁸ Vö.: DEZSÓ LAJOS: *Emlékbeszéd*, 9. o.

Az oktatásra és nevelésre vonatkozó szakszerű felügyelet, illetve főfelügyelet ellátásának céljából, továbbá az iskolák közegészségi ellenőrzésére évente legalább egyszer kötelees volt meglátogatni vagy meglátogatni a kerületében lévő összes alsó-felső népoktatási és kiseddóvó intézetet. A tanfelügyelő elnöke volt a kerületében működő tanítóképző igazgatótanácsának, a megyei tankerületi népiskolai tanácsnak, tagja s egyben tanügyi előadója a megye törvényhozó testületének, a közgazgatási bizottságnak. Az iskolák működéséről ez utóbbinak évente többször, a kormánynak pedig évenként egyszer, a statisztikai adatok összegyűjtésével és feldolgozásával részletes jelentést kellett készítenie.

A tanfelügyelő Árva sokféle, következetes intézkedésével szolgálta a nép művelődését, a közműveltség emelését. Az Eötvös-féle népoktatási alaptörvény gondos megvalósítására törekedett. Népiskolákat szervezett, s megfelelő követelménytámasztással, tervszerű ellenőrzéssel, személyes példamutatással igyekezett emelni a működő népiskolák munkájának színvonalát. Fejlesztő tevékenységének támogatásához megnyerte a vármegye törvényhatóságát, amely a törvény eredményes végrehajtása érdekében elrendelte, hogy az illetékesek, a járási szolgabírák és a települések bírái egyaránt megfelelő intézkedéseket hozzanak, ellenőrzést végezzenek, felelősségre vonást alkalmazzanak. Ennek ellenére a törvény megvalósításáért Árvának sokat kellett harcolnia nemcsak az egyházi hatóságokkal, hanem az állami szervekkel is.

Az elemi iskolázás állami rendszerének kiépítése során Árva mindenekelőtt tisztázta a működési területének minden egyes településén, hogy az érdekelt egyházközségek vállalják-e továbbra is az iskolák fenntartását s az előírt követelményeknek megfelelően a továbbfejlesztést. Ott, ahol a felekezeti iskolafenntartók anyagi nehézségeik, szegénységük miatt lemondtak az iskola működtetéséről, illetve nem vállalták a fejlesztést, ott állami költségen létesítettek közös népiskolákat. Az állami és községi iskolák szervezése azonban sok nehézséggel járt. Több felekezet féltékenységébe ütközött, s ezért intézkedéseit több helyen nem hajtották végre. Ennek megfelelően a szervezés sokáig elhúzódott, évekig tartott. Még 1875-ben is arra kérte az egyik egyházi főhatóságot, hogy közreműködésével hathatósan segítse a feladatok megoldását; intézkedjék, utasítsa az érdekelt vezetőket, hogy egyházközségeik rendezzék a népiskolákkal kapcsolatos ügyeiket.¹⁵⁹

Következetesen törekedett az iskolák tárgyi és személyi feltételeinek s ezzel együtt munkájának továbbfejlesztésére. „Közegészségügyi és orvosrendőri tapasztalatok”, szempontok figyelembevételével javaslatot dolgoztatott ki a népiskolák korszerű megépítéséhez.¹⁶⁰ Azért, hogy segítse s gyorsítsa az új iskolai épületek kialakítását, illetve a

¹⁵⁹ ÁRVAY JÓZSEF levele 1873. június 24-én a tiszánineni református egyházkerület püspökehez, melyben 16 népiskola ügyének rendezését kéri. SRKLt.

¹⁶⁰ Zemplén Vármegye Bizottmányának jegyzőkönyve. 1872. 182. o. ZLt.

használhatatlan, leromlott iskolaépületek felújítását vagy a tantermek bővítését, az építkezésekhez olcsóbb anyagokat (fa, kő stb.) szerzett és biztosított még az egyházak számára is.

A tárgyi feltételek biztosításával együtt *nagy gondot fordított az iskolák munkájának továbbfejlesztésére*. Amikor az iskolaszékek nem tudták megoldani a gyermekek folyamatos iskolába járását, akkor nemcsak az érdekelt egyházközségek vezetőit kereste meg, hanem eljárt a felettes hatóságoknál is. 1871-ben egyik levelében a következőket írta: „Ha azt vesszük, ami pár évvel ezelőtt volt, azt kell mondani, hogy Zemplén megyében a népoktatás terén igen sok történt az újabb időben; ha azt nézzük, aminek a népoktatási törvénynél fogva történni kell, kevés a felmutatható eredmény. Egész sorozatát hozhatnám fel a megyéből azon ref. egyházközségeknek, melyek néhány hónap alatt új tantermet építettek vagy a régit egy szomszédhelyiség hozzáfoglalása által megnagyobbították, sorszékekkel s a megkívántató taneszközökkel ellátták; de felette sajnós, hogy midőn meghozzák azt, ami legnehezebbnek látszik – az anyagi áldozatot –, hiányzik náluk a további nemcsak érdekelttség, mely azon áldozatot gyümölcsözővé, áldásossá tenné: arra, hogy a rendbehozott iskolát az iskolaköteles gyermekek szorgalmasan látogassák, legtöbb egyházközségben senki sem ügyel. Tisztelet a derék kivételeknek, de legnagyobb részben az egyházközségek és azok előjárói hallatlan közönyösséget tanúsítanak az iskola iránt”.¹⁶¹

Iskolalátogatási tapasztalatai elszomorítóak voltak. Látnia kellett, hogy az iskolaügy nehezen halad előre, „a tétlenség általános”, s a hitfelekezeti főhatóságok egy része több rendbeli megintésre sem tesz eleget a törvényes követelményeknek. Az első évben „26-nál több község nyilatkozott arról, hogy nem képes iskolát fenntartani – írta –, s a közös iskolát mégsem vihetik keresztül” a felekezetek akadékoskodása miatt.¹⁶² Ezzel együtt arról is meggyőződött, hogy némely iskolák részben „alkalmas helyiségek és berendezett tantermek”, részben a megfelelő iskolai felügyelet hiánya, különösen pedig a nagy „részvéltlenség miatt siralmas állapotban sínlének”. A törvény kívánalmaihoz képest ezért kevesli az addig elért eredményt!¹⁶³

Ellenőrzései során sok problémát tapasztalt az iskolai munka szervezését illetően is. Az iskolát irányító iskolaszékek egy része – különösen az első években – nem volt ura a helyzetnek, nem tett eleget kötelességének, még üléseit sem tartotta meg, s ezzel rossz példát mutatott a községi bírónak is. Pedig az iskolaszékek szerepe nagyon fontos lett volna! Nekik kellett felügyelni arra is, hogy a gyermekek rendszeresen járjanak iskolába. Árvay ezért arra kérte az egyházi főhatóságokat: adja-

¹⁶¹ ÁRVAY JÓZSEF *levele* 1871. ápr. 20-án a ref. egyházkerület püspökéhez. SRKLT.

¹⁶² ÁRVAY JÓZSEF: *Iskolalátogatási tapasztalatai*. Hegyalja, 1870. szept. 5.

¹⁶³ Vö.: *A tiszáninneni református egyházkerület közgyűléseinek jegyzőkönyve*. 1871. május 4-6. SRKLT.

nak utasítást, hogy az iskolaszékek minden hónapban, lehetőleg első vasárnap, tartsanak ülést, az iskolából mulasztókat a tanítók kimutatása szerint vegyék számba, a mulasztók szüleit az első alkalommal íntsék meg, majd a további esetekben a kimutatásokat büntetés céljából adják át a bírónak. Ha pedig a bíró nem jama el a rendelkezések szerint és a hanyag szülőket nem büntetné, értesítsék arról a tanfelügyelősről, hogy a bajt orvosolhassa. Az előrelépés érdekében szükségesnek tartotta ezeknek a feladatoknak a megoldását, mert ha a hitközség „nem tesz eleget a törvényben megszabott kötelességének: lemond a törvény által feltételesen biztosított jogairól” is.¹⁶⁴

Látogatásai során azt is tapasztalta, hogy egyes felekezeti iskolákban az előírt tantervi követelményeknek nem tesznek eleget, bizonyos tantervi anyagok feldolgozását mellőzik. Ezért például 1870-ben arra kérte az egyházi főhatóságot, hogy a polgári jogok és kötelességek, továbbá a mezői gazdaság és kertészet tantárgyak hathatós tanításáról intézkedjék.¹⁶⁵

Árvaynak nemcsak az iskolaszékeket kellett ösztönöznie, nevelnie munkájuk jobb szervezésére, eredményesebb végzésére, hanem *harcolnia kellett azért is, hogy az illetékes állami felelősök eleget tegyenek a törvény előírásainak*. A községi előjárásról szóló megyei szabályrendelet már 1872-ben előírta: a bíró „gondoskodik s intézkedik, hogy az iskolaügyek semmi hátrányt ne szenvedjenek, a gyermekeiket iskoláztatni nem akaró szülőktől a bírságot s az önként nem fizetőktől a tanítók fizetését szigorúan behajtja. Az iskolahatóság megkeresvényeit pontosan teljesíti, az iskola ügyét általában előmozdítja”.¹⁶⁶ Ennek ellenére sok bíró elhanyagolta a gyermekek iskolai mulasztásának ellenőrzését, nem tett eleget a tankötelesek nyilvántartási kötelezettségének, figyelmen kívül hagyta az iskolaszék bejelentéseit, s nem élt a törvényben előírt büntetési eljárásokkal.

Hegyaljai hivatalos látogatásáról beszámolva Árva még 1874-ben is sajnálattal írta az alispánnak, hogy „a községek bírái közt egy sincs, aki a népiskolára kellő gondot fordítana, egy sincs, aki a tekintetes megyei bizottmány határozatának távolról is eleget tenne”. S ez a nemtörődöm-ség nagy hatással volt az érdekelt iskolaszékekre is; sok esetben elvette a kedvüket attól, hogy az iskolába járásért a szülőkkal harcot folytassanak. „A kevéssel ezelőtt – írja – éber és buzgó ref. iskolai előjáróság minden gondját levette róla, mert eljárásában kompromittálva van, nevetségessé lévén sikertelen jelentései által a hanyag szülék előtt”.¹⁶⁷

¹⁶⁴ ÁRVAY JÓZSEF levele 1871. ápr. 20-án a ref. egyházkerület püspökéhez. SRKlt.

¹⁶⁵ Vö.: *A tiszáninneni ref. egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyve*, 1870. júl. 11-13. SRKlt.

¹⁶⁶ *Zemplén megye Szabályrendelete a községi előjárásról*. Sátoraljaújhely, 1872. III. § cc. 4. o.

¹⁶⁷ ÁRVAY JÓZSEF levele 1874. okt. 8-án az alispánhoz. ZLl.

Árvay szerint ezek szomorú következménye az, hogy az iskolák üresek. a tanulók 60-70 %-a nem jár iskolába. A vármegyei törvényhatóság a szolgabírák kötelességévé tette ugyan, hogy járjanak el. kellő szankciókat alkalmazzanak a kötelességeiket elmulasztó bírakkal szemben, de ezek sem lelkesedtek e feladatért. Árvay kénytelen volt nemegyszer velük szemben is az alispán intézkedését kérni, és az többször is utasította írásban a szolgabírákat a törvény végrehajtására.¹⁰⁸

A közigazgatási bizottság Árvay előterjesztésében gyakran tárgyalt tanügyi kérdéseket, népoktatási ügyeket s javaslatait, megállapításait általában változtatás nélkül emelték határozati erőre. Többször utasították „felelet terhe alatt” a megye 22 szolgabíróját s rajtuk keresztül az egyes települések előjáróit, iskolaszékeket, hogy a népnevelési törvénynek szerezzenek érvényt, az előírt új iskolákat építsék meg, a meglévő iskolákat bővítsék, korszerűsítsék, célszerű berendezéseit, tárgyi felszereléseit biztosítsák, a tankötelezettség végrehajtásával kapcsolatos munkát javítsák, a mulasztó gyermekek szüleit büntessék meg, a tanítói állást töltsék be, s fizetését szedjék össze. Többször hoztak határozatot a zugiskolák megszüntetésére is. 1873-ban például elrendelték a nagy számban található izraelita zugiskola felszámolását, „nem azért, mert azok izraelita iskolák, hanem azért, hogy azokat a törvényben kijelölt kellékeknek megfelelően szervezzék”.¹⁰⁹ Általában megszüntetendőnek mondták ki az olyan iskolákat, „amelyek a magánintézetek kellékeinek nem felelnek meg, de sőt az egészség, közérkölcsiség és a népnevelés magasztos feladatával homlokegyenest ellenkeznek”. Fontosnak tartják – a gyermekek és a társadalom érdekeit szem előtt tartva – a zugiskolák megszüntetését azért is, hogy a szülők a zugiskolába járatással ne foszthassák meg gyermekeiket annak „lehetőségétől, hogy célszerű kiépítés által a haza édes gyermekeivé váljanak”.¹¹⁰

A jelzett feladatok megoldásában az *előrelépés lassú volt*. A végrehajtást nagymértékben gátolta a hivatali nemtörődömség, a közöny, a közigazgatási léhaság, a már említett felekezeti féltékenység, ezért a bizottságnak a korábban hozott határozatok végrehajtását is gyakran kellett újra szorgalmaznia. A tapasztalatok figyelembevételével Árvay ösztönzésére a bizottság már 1873-ban javaslatot tett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak a tanfelügyelő hatáskörének továbbfejleszté-

¹⁰⁸ Az alispán levele 1872. febr. 10-én a szolgabírákhoz. ZL. - Ebben többek között az alábbiak is olvashatók: „Az iskola és népnevelés ügyének lehető előmozdítása érdekében - miután sok község s különösen iskolai előjárók részéről az ezen fontos érdek iránt reménylhetett buzgóság és részvétel helyett a legmegrovandóbb közönyösséget és részvéden-séget kelle mindinkább tapasztalni - a tanfelügyelőnek különösen az iskolák szervezésére s általában az iskolaugyre vonatkozóan... mindenkor segítségket nyújtson... s az illető közsé-gi, különösen pedig iskolai előjárókat törvényszabta kötelességeik pontos teljesítésére, a mulasztásból eredő kár és felelősségre való figyelmeztetés mellett, kötelezze”.

¹⁰⁹ A közigazgatási bizottság gyűléseinek jegyzőkönyve, 1873. 363. o. ZL.

¹¹⁰ Vö.: Zemplén Vármegye Bizottmányának jegyzőkönyve, 1871. 190. határozat. ZL.

sére: „Minthogy a tanfelügyelői intézmény jelen szervezetében csak meddő eredményeket mutathat fel s a tankerületi felügyelők legfőbb tevékenysége oda kénytelen szorítkozni, hogy a népiskolai ügyeket kezelni hivatott alsóbb közegek ellen folytonosan panaszokkal járuljanak a közigazgatási hatóságokhoz, a tanfelügyelők törvényhatóságilag oly tágabb végrehajtási hatáskörrel ruháztassanak fel, miszerint tevékenységek üdvösebb eredményeket tüntethessen elő”.¹⁷¹ E javaslat bizonyos érvényesítésére, megvalósítására három év múlva, az 1876. évi XXVIII. t. c.-ben került sor.

Árva tanfelügyelői munkájáról az alispán is jelentést küldött a választás- és közoktatásügyi miniszternek. Egyik jelentésében arról számolt be, hogy a megye a tanfelügyelő munkáját segítette, előterjesztéseire intézkedett. Fontos eredményként említette, hogy az izraelita zugiskolákat beszüntette, s így az újhelyi izraelita iskola tanulóinak száma 400-ra emelkedett az addigi maximum 200 helyett. Az intézkedések eredményeit csökkentették a kolerajárványból adódó nehézségek, az iskolázatásra vonatkozó törvény hiányosságai, legnagyobbbrészt pedig „ama naponként inkább terjeszkedő felekezetestességi ellenzői akarás, mely a községi elöljárók és állami tisztviselők ügybuzgalmát megtöri”.¹⁷²

Árva. különösen az első időkben, *rendkívül sok iskolát látogatott meg*. Volt idő, hogy hetekig távol volt a családjától. Ellenőrzései során a fentiekén túl is *sok elszomorító tapasztalatot szerzett*. Voltak községek, ahol az iskolában sem tanítót, sem tanulót nem talált. Mivel az 1872-73-as kolerajárvány idején sok tanító meghalt, az 1873-74. évi látogatásaiakor több népiskolában (Bánóc, Bodzásújlak, Csernahó, Jesztreb, Kisráska, Málca, Szalók, Szőlöske, Szürnyeg, Vámosújfalú) nem volt tanító. Az illetékes egyházi főhatóságot ezért arra kérte, hogy utasítsa a fenntartó egyházakat: „haladék nélkül mindenik oly tanítóról gondoskodjék, mint a népoktatási törvény megintés végett, ellenkező esetben kénytelen lennék a törvényes megintés végett a magas minisztériumnak hivatalos jelentést tenni”.¹⁷³ Volt olyan iskola, amelyben egy tanító 140 gyermeket tanított, olyan, ahol „a tanterem, a tanítói lak, a gyermekek előmenetele, szóval minden a legszomorúbb állapotban volt”.¹⁷⁴ Gercsely község népiskolájáról 1872-ben az alábbi panaszt vetette papírra: „Róla inkább azt lehet mondani, hogy nincs, mint azt, hogy létezik. A múlt nyáron egy gyermeket sem találtam benne. A tanító azzal mentegette magát, hogy nincs tanterem, amelyben tanítana. Felkértem az elöljárókat, vegyék szívökre a szerencsétlen ügyet; ígérték, nem lett kívánt eredménye”.¹⁷⁵

¹⁷¹ A közigazgatási bizottság gyűléseinek jegyzőkönyve, 1873. dec. 5. 428. hat. ZLl.

¹⁷² Az alispán jelentése a VKM-nek, 1873. okt. 12-én. ZLl.

¹⁷³ ÁRVAY JÓZSEF levele 1873. okt. 5-én a ref. egyházkerület püspökéhez. SRKLl.

¹⁷⁴ ÁRVAY JÓZSEF levele 1873. jún. 24-én a ref. egyházkerület püspökéhez. SRKLl.

¹⁷⁵ ÁRVAY JÓZSEF levele 1872. nov. 28-án a ref. egyházkerület püspökéhez. SPKLl.

Éles szemmel figyelt mindent. Észrevette a problémákat, s eljárt a nehézségek megoldása érdekében. 1874-ben a tiszakarádi iskolalátogatása alkalmával például azt tapasztalta, hogy a két tanterem közül az egyik teljesen rendezetlen; 120 iskolaköteles tanuló közül csak 47 volt az iskolában, hogy „a kezdők jól írnak, de nincsenek gyakorolva a gondolkodásban és beszédben... A számtanban és nyelvtanban egy osztály sem tett kellő előmenetelt; továbbá az előjáróság semmit sem tesz az iskolába járásért”. Megfigyeléseiről beszámolt a felettes, alsözempléni egyházmegye esperesének is, és kérte az iskola másik termének berendezését s a mulasztók szüleinek megbüntetését is.¹⁷⁶

A feladatok megoldásában, a közműveltség terjesztésében *Árvay legfőbb munkatársai a tanítók* voltak. Látogatásai alkalmával azt tapasztalta, hogy törekvéseit a törvény minél következetesebb végrehajtására elsősorban a működő tanítók támogatják, segítik. S ennek több oka is volt. A tanítók nagy része szívén viselte a rá bízott gyermekek fejlődését, s a nevelői munkához az 1868-as népiskolai törvény kedvezőbb feltételeket biztosított, nagyobb támogatást, esetleg védelmet is adott. Az állami rendelkezések a szülők, a nép szemében nagymértékben emelték a tanítói munka tekintélyét, a tanító társadalmi megbecsülését, még ha voltak is olyanok, akik a gyermek kötelező iskolába járásáért s az otthoni munkából való kivonásáért éppen a törvény végrehajtóit, a tanítókat tették felelőssé. Ennek megfelelően a tanítóknak érdekük volt a törvény megvalósítása. Fentiekén túl a zempléni tankerületben, elsősorban a református felekezeti népiskolákban sok olyan tanító működött, akit a nevelői munkára a tanítóképzőben, illetve az akadémián Árvay készített fel. Ezek a tanítók tisztelték, szerették Árvayt s kedvező hangulatot teremtettek a többi tanító körében is iránta. Amikor pedig az iskolalátogatások alkalmával ezek is találkoztak vele, és közelebbről megismerték nagy tudását, emberséges magatartását, segíteni akarását, tovább mélyült bennük „a nagy tanító” iránt érzett tisztelet, megbecsülés, bizalom. Ennek megfelelően a meglátogatott tanítók nem féltek, de nem is félhettek tőle. Árvay ugyanis a tanítóknak nem rémük volt, hanem barátjuk, tanácsadójuk, segítőjük. Ahol és amikor a tanórán szükségesnek látta, átvette a tanítást, hogy a gyakorlatban is megmutassa, hogyan kell eredményesen tanítani, a tananyagot korszerűen feldolgozni s közben a gyermekeket fejleszteni, nevelni.¹⁷⁷

Felügyeleti ellenőrző látogatásai során szerzett tapasztalatait az illetékesekkel megbeszélte. Az ilyen elemzéseik nemcsak számonkérés, felelősségre vonást tartalmaztak, ha szükséges volt, hanem építő kritikák is voltak, amelyek a problémák feltárásával együtt a továbbfejlődés útját is megmutatták, az eredményesebb megoldási módokat tisztázták, az érdekelteket a helyes eljárásról meggyőzték. A tanítókat nem „ledo-

¹⁷⁶ ÁRVAY JÓZSEF *Jevele* 1874. febr. 23-án az alsözempléni református espereshez. SRKLT.

¹⁷⁷ Vö.: DEZSÓ LAJOS: *Árvay József*, 47-48. o.

rongolta”, hanem javító szándékú véleményét a szakképzettebb pedagógus-munkatársként, a tanító munkájának értékeit kiemelve, elismerve mondta el, s ezért értékelését szeretetteljes tanácsként fogadták. Az általa „megbírált” tanítók nem megszegyenítve, hanem felbátorítva érezték magukat s megjegyzéseit az eredményesebb munkára való felkészítésként, segítségként fogadták.¹⁷⁸ Mindezek következtében Árvey iskolalátogatásai nem csupán „inspekciók”, vizsgálatok, ellenőrzések voltak, hanem hasznos nevelési-tanítási alkalmak, pedagógiai tanácsadások, továbbképzések.

Árvey szívén viselte a tanítók fejlődését, az összes népiskola munkájának javítását. E tekintetben is rendkívül tudatos, tervszerű munkát végzett. Látogatásairól feljegyzéseket készített s a későbbi látogatásai során a korábbi tapasztalatoknak a figyelembevételével vizsgálta az érdekelt iskolát s mondott véleményt. Azt jelenti ez, hogy folyamatában nézte a tanító munkáját, az iskola életét, tevékenységét s eredményeit. A feljegyzéseit tartalmazó füzetek egy része szerepel a halála után felvett „könyvek leltárában”, de a könyvek nagy részével együtt ez is elpusztult. S ez nagy kár! Megjegyzései, elemzései tanfelügyelő munkájának, pedagógiai képzettségének értékelése mellett nagy segítséget adtak volna a korabeli elemi népiskolai tanítás tartalmi-módszerbeli problémáinak, a népoktatási tanintézetek helyzetének, fejlődésének jobb, realisabb megismeréséhez, igazabb megértéséhez is.

Röviden szólunk Árvey törekvéseinek, tanfelügyelői működésének egy másik sajátos vonásáról is. A zempléni tankerület *sok nemzetiségű* terület volt. A rendelkezésre álló 1881-es népszámlálás adatai szerint a 275175 fős lakosságnak csak 43,4 %-a beszélt magyarul, s magas volt a tót (37, 3 %), a rutén (10,9 %) és a német (4,7 %) nyelven beszélők száma. Egy tanfelügyelői jelentés szerint az iskolai tanítás nyelve 1878-ban 203 iskolában magyar, 110-ben tót s 144-ben orosz volt. Iskolalátogatásainak tapasztalatai alapján egyre jobban megerősödött benne az a felfogás, hogy „a községi és állami iskolák felállítása, különösen a vegeyes ajkú lakossággal bíró megyékben, nemcsak általános kulturális, hanem egyenesen nemzeti érdek”. Úgy volt meggyőződve, hogy „a nemzetiségek centrifugális törekvésének ellensúlyozására (az idegen ajkúak magyar nemzet iránti lojalitásának biztosítására) legajánlatosabb eszköz a hitfelekezetek repulzív törekvésének a felekezet nélküli iskolák által való mérséklése”. Véleménye szerint ugyanis „az állami tanítóképezdében testvéries egyetértésben s egymás iránti türelemben, egymás vallásos meggyőződésének tiszteletben tartásában nevelendő tanítók ... nemes munkásai ... a nemzeti kultúra terjesztésének”. Ugyanez a gondolat vezette Árveyt akkor is, amikor 1868-1869-ben „az általa teremtet (református) képezdének a nemzeti kormány felügyelete alatt álló állami képezdévé alakítása iránt lépéseket tett. S egyedüli eset az,

¹⁷⁸ Vö.: DEZSÓ LAJOS: *Emlékbeszéd*, 9. o.

hogy egy felekezet a maga berendezett képezdijét a nemzeti kormányra bízta, s ezt jó részben hitfeleinek Árvay József személye iránti bizodalma tette lehetővé egy oly egyházkerületben, melynek kebelében az ötvenes években (az abszolutizmus korában) a leghatékonyabban nyilatkozott a nemzetietlen kormány iránt való ellenhatás”.¹⁷⁹

Árvay azt is tapasztalta, hogy a nem magyar többségű vegyes ajkú vidéken az iskolázatlan emberek könnyen feladják magyarságukat, s beolvadnak az idegen ajka lakosságba. Ezért is tartotta fontosnak a közös népiskolák terjesztését s ezzel együtt a református egyházi iskolák fenntartását, fejlesztését. Sajnálkozik például a gercselyi református népiskola pusztulása miatt, mert „noha Gercselyben alig van 4-5 iskolaköteles református gyermek, de vannak többen a kisztei leányegyházban, akik nem nyervén itt oktatást, előbb a magyar nemzetiségre s aztán nemsokára a református protestáns egyházra nézve mindnyájan elvesznek” – írja levelében.¹⁸⁰ A fentiekben túl azt is vallotta, hogy a nemzeti kultúra terjesztése, a magyar állami nyelv megtanulása és a népoktatás hatékonyságának fokozása céljából fontos a magyar óvónővel ellátott óvodák felállítása s a fiúk nevelésében a tényleges közkatonai szolgálat idejének közművelődési hasznosítása.

A népiskolai oktatásügy fejlesztésére irányuló következetes, kitartó, áldozatos *tanfelügyelői munkásságának eredményeit kézzelfoghatóan mutatja Zemplén megye tanügyi fejlődése*. Bár teljes körű statisztikai adatok nem állanak rendelkezésre, a feljegyzések azt bizonyítják, hogy tanfelügyelői működése alatt nagymértékben *nőtt az iskolák, az iskolába járó gyermekek és a tanítók száma*. 1869-ben a megyében 425 elemi népiskola működött, melyből három volt községi s 422 egyházi fenntartású. Az 1878. évről készített tanfelügyelői zárójelentés már 457 népiskolát tart nyilván, melyből 11 állami, 15 községi s 431 egyházi iskolaként nevelt-oktatott.¹⁸¹ Ennek megfelelően Árvay idejében 11 állami, 12 községi s 9 felekezeti, azaz összesen 32 új népiskola létesült. Ez azonban csak a statisztika adata. A fejlődés ennél nagyobb volt. Mivel ugyanis közben több felekezeti iskola is megszüntette munkáját, mert csökkent a gyermeklétszám, vagy a fenntartó egyházközség a törvényben előírt feltételeket nem tudta teljesíteni, a valóságban ennél több új iskola létesült, kezdte meg működését. Ezen túlmenően nagy fejlődést jelentett az is, hogy Árvay intézkedései nyomán sok régi iskolát renováltak, újjáépítettek, tanteremmel bővítettek, korszerűsítettek, továbbá kellően fel is szereltek.

¹⁷⁹ DEZSŐ LAJOS: *Árvay József*, 48. o.

¹⁸⁰ ÁRVAY JÓZSEF *levele* 1872. nov. 28-án a ref. egyházkerület püspökéhez. SRKIt.

¹⁸¹ Vö.: *Tanfelügyelői zárójelentés*. In: Zemplén, 1879. jún. 25., továbbá: *A vallás- és közoktatásügyi miniszter 8. jelentése az ország közoktatási állapotáról az országgyűlés elé terjesztve*. In: Néptanítók Lapja, 1880. márc. 15. 89-92. o.

A zempléni megyeháza Sátoraljaújhelyen, a tanfelügyelőség székhelye

Nagy fejlődés mutatható ki a tanulók iskolába járását illetően is. Míg 1869-ben 52062 tanköteles gyermek közül 23894, azaz 45,8 % járt iskolába, 1878-ban a 45892 tanköteles közül 37334 gyermek, azaz 81,3 % látogatta rendszeresen az iskolát. Mindez azt mutatja, hogy Árvey határozott munkája, az iskolai mulasztások ellen folytatott erőteljes küzdelme eredményes volt, hiszen a mulasztások 35,5 %-kal csökkentek. A zempléni eredmény értékét fokozza az országos helyzettel való összehasonlítás is. A VKM országos jelentései szerint a tanköteles gyermekek közül iskolába járt 1869-ben 47,8 % s 1878-ban 77,9 %. Ennek megfelelően az iskolába járás országos helyzete magasabb szintről indult, s csak kisebb mérvű fejlődést, 30,1 %-ot ért el: 1869-ben a rendszeres iskolába járás Zemplénben 2 %-kal volt alacsonyabb az országos átlagnál, míg 1878-ban az országos átlag volt alacsonyabb 3,4 %-kal a megyeinél, azaz a zempléni fejlődés 5,4 %-kal volt magasabb az országos átlagnál.

Fejlődés figyelhető meg a tanítók száma és nevelőmunkájának színvonala tekintetében is. 1869-ben a megye iskoláiban 467 tanító, 1878-ban pedig 511 működött, tehát ekkor 44 tanítóval volt több. Ezzel együtt emelkedett a tanítók képzettségének színvonala is. Árvey a pataki tanítóképzőben 1870-1872-ben három póttanfolyamot is szervezett a már hivatalban lévő, a tanításhoz kellő előképzettséggel nem rendelkező néptanítók számára. E tanfolyamokon a zempléni iskolákban mű-

köd tanítók közül sokan vettek részt. A tanfolyamot 1870-ben 188, 1871-ben 234, 1872-ben pedig 226 tanító végezte el.¹⁸² Ezek a tanfolyamok, továbbá Árvay tanfelügyelői iskolai látogatásai nagymértékben segítettek a tanítói munka színvonalának emelkedését, a nevelés-tanítás eredményességét.

Tanfelügyelői tevékenységének fontos területe volt a *tanítóképző igazgatótanácsával kapcsolatos munkája*. A népiskolai alaptörvény előírása szerint ugyanis az állami tanítóképző¹⁸³ kormányzására, felügyeletére a vallás- és közoktatásügyi miniszter igazgatótanácsot nevezett ki, melynek elnöke a mindenkori megyei tanfelügyelő volt. Az igazgatótanács *örködött a képző szellemi, erkölcsi és anyagi ügyei fölött* s feljebbviteli hatóság volt a tanári szék által hozott döntésekben. A tanács a képző társadalmi bázisaként működött, s az volt a szerepe, hogy az új intézmény iránt a társadalom érdeklődését felkeltse, támogatását megnyerje. Ennek megfelelően tagjai között ott találhatók a közéleti személyiségek, a különböző felekezetek képviselői, akiken keresztül a szélesebb társadalom, a hitfelekezetek is bepillantást nyertek az állami tanítóképző munkájába, s segítették az állami tanítóképzéssel szembeni felekezeti bizalmatlanság megszüntetését. Az igazgatótanács fontos feladata volt 1877-ig a képző gazdasági és pénzügyeinek intézése, vezetése, továbbá 1892-ig a tanulmányi ügyek felügyelete is. A tanácsstagok rendszeresen meglátogatták az intézetet, évenként elemezték annak munkáját és véleményüket a minisztériumba is felterjesztették.

Árvay vezetésével kedvezően alakult a pataki tanítóképző igazgatótanácsának összetétele s tevékenysége. Tagjai¹⁸⁴ Zemplén megye megbecsült emberei voltak s közülük ketten Árvaynak előzőleg munkatársai, barátai is. Kiss József képezdei igazgató tíz évig dolgozott tanárként Árvay vezetése alatt. Hegedűs László nemcsak a kollégium múlt század közepi korszerűsítésének volt egyik vezéralakja, hanem Árvayval együtt nagy felelősséget vállalt az egész hazai népoktatás fejlesztésében is. Az igazgatótanács Árvay irányításával mindenekelőtt nagy gondot fordított az állami képző megvásárolt üres épületeinek berendezésére, a legszükségesebb felszerelés biztosítására, a tanárok megnyerésére és a tanulók felvételére, továbbá a gyakorlóiskola munkájának megindítására. Jóváhagyta a tanárok munkabeosztását, tananyag-feldolgozási tervét, s

¹⁸² *Értesítvány a sárospataki magyar királyi állami férfi-tanító képezdéről*. Sp., 1872. 6., 10., 29-30. o.

¹⁸³ A sárospataki tanítóképzőt a református egyházkerületi közgyűlés határozata alapján 1869-ben átadták az államnak, és 1929-ben kérte azt újra vissza az egyház. Vö. KÖDÖBÖZ JÓZSEF: *Tanítóképzés Sárospatakon*. Bp., 1986. 122-209. o.

¹⁸⁴ Az Árvay József elnöklete alatt működő első igazgatótanácsnak 1869. okt. 23-án ki-nevezett tagjai voltak: Dókus József Zemplén megye első alispánja, Fesztőry Tamás görög katolikus főesperes, Hegedűs László, a sárospataki ref. főiskola világi gondnoka, Petrasovics József ügyvéd, Prámer Alajos római katolikus főesperes, Kiss József képezdei igazgatótanár, majd egy év múlva Petrasovics József lemondása után Rik Jakab sárospataki gyógyszerész nevezte ki a vallás- és közoktatásügyi miniszter.

ezzel lehetővé vált, hogy a képző – a korabeli feljegyzés szerint – megkezdje „a nevelőoktatás nemes és szép, de nehéz munkáját”.¹⁸⁵

Az igazgatótanács „lelke”, munkájának szervezője Árvey József volt. Az ő hozzáértése, emberismerete, 12 éves képzős tapasztalata, a tanítóképzés szeretete, a népoktatás iránti elkötelezettsége biztosították az állami képzés eredményes kialakítását és munkáját. Árvaynak az általános és pedagógiai szakfelügyeletben az igazgató mellett különösen Hegedűs László segített, az iskola gondnoki-pénztárosi teendőit pedig a tanács másik tagja: Rük Jakab látta el. A többieknek a tanácsüléseken való részvétel és véleménynyilvánítás, illetve a képző időnkénti meglátogatása mellett elsősorban az volt a feladatuk, hogy az intézmény munkája iránt a külső társadalom figyelmét, támogatását biztosítsák.

A fentieknek megfelelően a tanfelügyelő Árvey József fontos szerepet játszott az állami tanítóképző életében. Tanfelügyelői munkaköri kötelezettségei között a népiskolák látogatása mellett a legkedvesebb feladat volt számára az igazgatótanács elnöki tisztével járó tevékenysége. Igen szoros szálak fűzték az állami képzőhöz, hiszen ennek működését is, a református tanítóképző megnyitása után tizenhárom évvel, 1870. január 20-án „mintegy 600 ember részvételével” ő nyitotta meg, indította el. Mint a tanács elnöke, felelősséggel tartozott a tanítóképző szellemi, erkölcsi és anyagi ügyeiért, az intézetben folyó oktatásért-nevelésért, továbbá feljebbviteli fórum volt. A tanítóképző iránti szeretetét, felelősségét nagymértékben fokozta az, hogy éppen az ő tervező tevékenységével, szervező munkájával, irányításával indult meg az előd református tanítóképző munkája s tizenkét évi nehéz küzdelme, igazgatói munkássága következtében lett a képző elismert, megbecsült, tekintélyes intézménnyé.

Árvey szerette a tanítóképzés munkáját, magáénak, hivatásának érezte azt, élete egy volt azzal. A feljegyzések szerint „az intézet Árvey szemefénye” volt.¹⁸⁶ Amikor lemondott az igazgatóságról, és a tanfelügyelőséget elvállalta, a képzővel, volt munkatársaival, barátaival továbbra is személyes kapcsolatban maradt. Ezután is Sárospatakon, a régi házában lakott.¹⁸⁷ Ebben a kis diákvárosban a társadalmi számára akkor is nyitott volt az iskola élete, s így akarva, nem akarva sok dolog tudomására jutott a képző munkájából, életéből. Hivatalosan is gyakran volt alkalma, lehetősége bepillantani a képző tevékenységébe, s közvetlenül is részt venni annak munkájában. Volt idő, amikor a nyári tanítói póttanfolyamon előadást is vállalt. Ezt a pataki tanítóképzés iránti felelősségvállalását igazolják a tanárkari és igazgatótanácsai jegyzőkönyvek feljegyzései, továbbá Árvey egyéb megnyilatkozásai is.

¹⁸⁵ *Értesítőny*, 5. o.

¹⁸⁶ *Tanári gyűlések jegyzőkönyve*, 1873. márc. 3. SPKLI.

¹⁸⁷ Ma: Rákóczi út 12. számú ház, melynek falán emléktábla őrzi Árvey emlékét.

Mint tanfelügyelő gyakran kereste fel a képzőt s ellenőrizte annak munkáját. Általában nem volt olyan nagyobb esemény, rendezvény, amelyen részt ne vett volna. Rendszeresen jelen volt a felvételi és képesítő, továbbá az év végi záróvizsgákon, a fontosabb témákat tárgyaló tantesületi értekezleteken. Ilyenkor mindig Árvay volt a tanácskozáss vezetője. Árvay József e munkáját is lelkiismeretesen, nagy gondossággal, hivatásszeretettel végezte. Az igazgatótanács jegyzőkönyve szerint 1873-ban az év végi záróvizsgán 61 tanuló vizsgálatára napi 9 órás munkával hét napig tartott, 63 órában történt. Az ő tiszte volt az is, hogy az igazgatóváltáskor a miniszter által kinevezett új igazgatót a tanári karnak és az ifjúságnak bemutatassa. Ellátta a képző általános és szakfelügyeletét, ellenőrizte a tanárok oktató-nevelő munkáját, eredményeit. Vizsgálta, elemezte a tanulók erkölcsi-érzelmi állapotát, helyzetét, fejlődését. Ellenőrző látogatásai során nagy gondot fordított a tanítási-nevelési feladatok eredményes megoldására, a tanárok szakmai-pedagógiai-módszertani továbbképzésére. S ebben itt is fontos szerepet szánt a személyes példamutatásnak. A feljegyzések szerint a képző egyik tanárát úgy vezette rá a földrajz tanításának korszerű, eredményes módszerére, hogy több tanórát is tartott, megmutatva a gyakorlatban, hogyan lehet, kell a leendő tanítóknak a földrajz anyagát, lényegét megtanítani.

Nagy gondot fordított a képző *nevelő hatásának* érvényesítésére, erősítésére. 1872-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter általános rendelkezése alapján ismertette a segédtanárral szembeni követelményeket. Eszerint fontos feladata a tanítás mellett a tanulóifjúság nevelése. Ezért együtt kell étkeznie a növendékekkel, rendszeresen látogatnia azokat a lakásukon, felügyelni nyilvános helyeken is erkölcsi magatartásukra, „tapintatos intézkedések által” megelőzni, illetve megszüntetni a fegyelmezetlenséget. Ezzel együtt azonban azt is hangsúlyozta, hogy a segédtanár munkája nem mentesíti az igazgatót és a tanári kar többi tagját sem a nevelő hatás következetes érvényesítése alól, mert a nevelés mindannyiuknak közös kötelessége, együttes feladata.¹⁸⁸ S azóta a tanuló tudatos, tervszerű nevelését a középfokú tanítóképző nevelőttestülete mindig fontos, egyik kiemelt feladatának tekintette, s ez a törekvése nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy munkája eredményes volt, s a kikerült tanítók jól képzett, lelkiismeretes, kitartó munkát végző, megbecsült néptanítók lettek.

Az igazgatótanács gondoskodása Árvay vezetésével kiterjedt a tanulók egészségügyi helyzetére is. Kérésére a minisztérium engedélyezte, hogy a képezde egyik melléképületében a ragályos betegek gyógykezelésére külön „kórszobát” rendezzenek be. Képzős tapasztalatai ösztönözhatték a tanulók gyakorlóiskolai hospitálására vonatkozó rendelkezésében is. A tanítóképzős tanterv csak a II-III. osztályosok szá-

¹⁸⁸ Vö.: *A tanfelügyelő levele*, 1872. okt. 29. ZLr.

mára írta elő a gyakorlóiskolai hospitálást. Az Árvey vezette igazgatótanács azzal a megfontolással, hogy a jelöltek minél előbb találkozzanak a kisgyermekkel, s minél több időt tölthessenek velük a gyakorlóiskolában, már az I. osztályosok számára is kötelezővé tette azt.

A tanfelügyelő Árvey más módon is *szorgalmazta a képzős növendékek jó tanítókká nevelését*. Az igazgatótanács már 1872-ben azt javasolta a minisztériumnak, hogy a képezdei tanfolyamot négy évre emeljék fel, s az ifjak a IV. osztály elvégzése után minidjárt, s ne a gyakorló év után, tegyenek képesítővizgát.¹⁸⁹ 1873-ban 120 tanuló részére külön gyakorlóiskola építését kérik, s 1874-ben az igazgatóváltozáskor megfelelő, ma is helytálló érveléssel amellet foglaltak állást, hogy az intézet rendes tanárai közül nevezzék ki az új igazgatót.¹⁹⁰

1877-ben a képzős eredményességének fokozása, az életre nevelés, a mindennapi gyakorlattal való szoros kapcsolattartás, a külső népiskolák oktatásának-nevelésének fejlesztése, az iskolafenntartók ösztönzése érdeklében az igazgatótanács két felhívással, javaslattal is fordult a tanítóképző igazgatójához és tanári karához. Javasolta, hogy a képzős növendékek ne csak a gyakorlóiskolát, annak munkáját ismerjék meg, hanem a tanárok vezetésével látogassanak meg külső elemi népiskolákat is. Tanulmányozzák azok állapotát és munkáját, s a tanult elméleti ismereteik felhasználásával elemezzék a látottakat, a tapasztalatokat beszéljék meg, s újságban tegyék közzé.¹⁹¹

A képző külső társadalmi kapcsolatának erősítése, az intézet és az elemi népiskolák munkája hatékonyságának emelése, a tanítójelöltek életre nevelésének fokozása céljából arra kérte a képzős tanárokat, hogy látogassák, ellenőrizzék a könyékbeli népiskolákat, végezzenek azokban tanulmányi felügyeletet. A tanárok ezt a kérést örömmel teljesítették, s „a hazai tanügy hasznára”, részben egyéni ismereteik gyarapítására, a tanítók mindennapi gyakorlati feladatainak megfigyelésére, képzős munkájuk eredményességének növelésére, részben pedig a külső népiskolák munkájának segítése céljából több községre kiterjedően egyéni felügyeleti ellenőrzéseket vállaltak, iskolákat látogattak meg, s elemzéseikkel, javaslataikkal segítették az eredményesebb, korszerűbb eljárások elterjedését, a népoktatás fejlődését.¹⁹²

Árvey József nem a bürokrácia, hanem az iskola, az élet, *a cselekvés embere*, s lelke mélyén mindig pedagógus volt. Nem a hivatalnoki, hanem *az iskolaszervező-korszerűsítő tanfelügyelői feladat vonzotta*. „Az iskolák látogatásában, azok pedagógiai szempontból való javításában lelte örömét; meggyőződése szerint a statisztikai adatok gyűjtése

¹⁸⁹ *Igazgatótanács jegyzőkönyve*, 1872. okt. 7-10.

¹⁹⁰ *Igazgatótanács jegyzőkönyve*, 1873. márc. 10., továbbá 1874. júl. 2.

¹⁹¹ *A tanfelügyelő levele*, 1877. jún. 23. ZLr.

¹⁹² *Tanári gyűlések jegyzőkönyve*, 1877. szept. 3. Dezső Lajos igazgató például a pataki, bényei, lisztkai, tolcsvai és vámosújfalui iskolákat látogatta.

a közigazgatási hivatalok teendője, a tanfelügyelőé a tanítók vezetése, utasítgatása, tanácslása”.¹⁹³

Tanfelügyelői munkájában némi törés keletkezett 1876-ban, amikor a XXVIII. t. c. megerősítette a közigazgatási bizottság szerepét. Bár a bizottságnak mint hatóságnak fontos feladata volt, hogy segítse a tanfelügyelőt munkájában, Árvay mégis inkább azt érzékelte, hogy a bizottság működése korlátok közé szorítja tanfelügyelői tevékenységét. Mivel ugyanis számos tanügyi problémában a bizottság közbeiktatásával kellett eljárnia, s annak sok egyéb témával foglalkozó ülésein is rendszeresen részt vennie, ez lelassította a tanügyintézkést, fokozta a tanfelügyelő megterhelését, s elvonta őt sok olyan lényegibb munkától, amely pedig véleménye szerint a tanügy fejlődésére hasznosabb s eredményesebb lett volna. A bizottság ülésein a közigazgatási feladatok, hatósági eljárások kaptak fontosabb szerepet, és az oktatásügy didaktikai-metodikai kérdései, az oktatás-nevelés sajátos problémái háttérbe szorultak, noha ezek a népoktatás fejlesztése érdekében fontosabbak lettek volna. Ezért „kedvetlenül ment a közigazgatási bizottság üléseibe, hogy végig hallgasson ott oly referádákat, melyekhez hogy ért, sohasem negélyezte s hogy előterjesztéseket tegyen oly saját szakmáikban egyébként jeles férfiak előtt, kikről, hogy a didaktika és metodika szabályait ismerik, hogy az iskolaügyben jártasak volnának, sohasem hitte”.¹⁹⁴

A fentiekkel együtt azt is tapasztalnia kellett, hogy lélekölő formalizmusával, az ügyintézés útvesztőivel a bizottság nem segíti kellően az iskolaügyet, a népoktatással kapcsolatos nemzeti feladatok megoldását, sőt: némiképp visszatartja a megindult fejlődést. S mindez rendkívül nagy idegi és testi-fizikai megterhelést jelentett annak az Árvay Józsefnek, aki nagy felelősséget érzett a népoktatás fejlődéséért, szívvel-lélekkel, hivatásszeretettel, nagy áldozatokat vállalva végezte munkáját és vágyott is lelkiismeretes tevékenységének sikerére. A nehéz küzdelemmel is csak kevés eredményt, tudati változást felmutató harcban megfáradt s „panaszra fakadt a hivatala ellen, amelynek van ugyan méltósága a papiroson, de nincs igazi tekintélye, akadályokat törő, közönyt, rosszakaratot zúzó ereje a valóságban”.¹⁹⁵ A sokirányú küzdelemben egyre magányosabbnak érezte magát. Életereje, munkaakarása meggyengült, lelkileg megtört. Sok belső vívódás után arra az elhatározásra jutott, hogy megválnak hivatalától. Nyugállományba helyezését azonban már nem érte meg.

¹⁹³ DEZSÓ LAJOS: *Emlékbeszéd*, 11. o.

¹⁹⁴ Uo.: 11. o.

¹⁹⁵ RADÁCSI GYÖRGY: *Emlékezés*, 53. o.

ÁRVAY JÓZSEF, A PEDAGÓGIAI ÍRÓ

A gyakorló tanári-nevelői munka, az igazgatói és tanfelügyelői feladatok jó megoldása mellett *Árvay Józsefnek szívügye volt a pedagógiai irodalmi munkálkodás* is. Adódott ez abból, hogy minél teljesebb mértékben meg akart felelni Istentől kapott küldetésének. Magas célokat, „magas érdekeket”, a nép, a haza, az egyház, az ember, a tudomány, a haladás érdekeit igyekezett szolgálni. Ez a széleskörű felelősségvállalás, segíteni akarás ösztönözte arra, hogy ne csak a közvetlen személyes hatásával, gyakorlati nevelői munkájával, lelkiismeretes tanfelügyelői ügyintézésével és ellenőrző-segítő látogatásával teljesítse Isten akaratát, hanem irodalmi munkásságával, a leírt gondolatok közvetítésével is járuljon hozzá az emberi élet kiteljesedéséhez.

Árvay szerint az ember életében, a fejlődésben *nagy jelentőségű a sajtó szerepe*. A sajtó ugyanis „a haladás és tökéletesedés fontos eszköze. Benne, általa él, fejlődik és terjed a tudomány”.¹⁹⁶ Vallja, hogy *segítségével a népnevelés nagy fejlődésen megy keresztül*. Több ismeretet, újabb tanszakokat tanítanak. A tanítás, amely nemrég még gépies, szellem nélküli volt, kezd tudatosabbá válni. Lélektani tudományos elvekre épül. S mivel a sajtó által nyújtott lehetőségeket is igyekezett felhasználni a közműveltség emelésének támogatására, vállalkozott könyv-, illetve újságírásra és újságszerkesztésre is. Az újság segítségével a könyvnél gyorsabban terjed az ismeret, az információ, s így közleménye könnyebben, hamarabb eljuthat másokhoz, az érdeklődökhöz, olvasótáborra is szélesebb lehet. Ennek megfelelően a tankönyvek, vezérfüzetek mellett folyóiratokban, újságokban is sokszor közölte, terjesztette elveit, nézeteit, a továbbfejlődéssel kapcsolatos javaslatait.

Képességének, alapos, sokoldalú képzettségének megfelelően *irodalmi tevékenysége is sokrétű, gazdag*. Hivatásszeretetéből, elkötelezettségéből adódóan közös vonásuk ezeknek a segítő szándék, a javítási akaró, *a továbbfejlődést munkáló pedagógiai jelleg*. Jelentős írói alkotó munkát végzett, s e téren is nagy sikereket ért el. Nem dolgozott ki összefüggő pedagógiai rendszert, de írásaiban határozott, jól megalapozott pedagógiai felfogás érvényesül, sajátos nevelési szemlélet tükröződik. Irodalmi tevékenysége, a gyakorlati munkájához hasonlóan

¹⁹⁶ ÁRVAY-NAGY-VERES: *A Népiskolai Közlöny*, 250. o.

értékes, jelentős része életének, munkásságának. 28 éves korától, tanárrá választásától kezdve végigkíséri egész életét, de különösen fontos velejárója tanári és igazgatói működésének.

Árvay elméletileg kiválóan képzett, a korszerű hatékony tanítási eljárásokat jól ismerő, a nevelést-tanítást nagy odaadással, eredményesen végző pedagógus. Irodalmi műveiben nem foglalkozik külön, öncélúan elméleti pedagógiai kérdésekkel. Vizsgálódásai, fejtegetései *gyakorlati célokra* irányulnak, a mindennapi feladatok hatékonyabb megoldását segítők. Írásai, tanulmányai általában intézményekhez (kollégium, tanítóképző, népiskola) kapcsolódnak, s azok helyzetének elemzésére, továbbfejlesztésük feladatainak és módjainak kimunkálására, tudatosítására, a nevelői munka hatékonyságának fokozására irányulnak, s közben kifejti pedagógiai elveit is. Mivel azonban tevékenységének elemzése, értékelése során építettem azokra az eszmékre, pedagógiai elvekre, amelyeket irodalmi műveiben, a könyvekben, folyóiratokban, újságokban kifejtett, itt nézeteinek tartalmi ismertetésére nincs szükség.

1. Az iskolai tevékenységet elemző író

A református kollégium helyzetével, problémáival, fejlődéstörténetével három tanulmányban foglalkozik: az 1860-as kollégiumi jubileumi rendezvényen mondott ünnepi beszédében, az 1863-ban tartott akadémiai tanári székfoglaló értekezésében s a kollégium 1867/68. tanévi munkájáról készített közigazgatói jelentésében. Mivel gondolatai, melyeket ezekben a tanulmányokban fogalmazott meg, fejtegetésünk megfelelő helyein szerepet kaptak, a kollégium munkájának művelődéstörténeti értékelésével kapcsolatban most csak két megállapítására hívom fel a figyelmet, továbbá e tanulmányainak újságokban megjelent ismertetéseiből közlök röviden egy idézetet.

A kollégium nemzeti elkötelezettségének, a haladás iránti odaadó szolgálatának igazolása céljából Árvay hivatkozik a 17. század közepén működő Tolnai Dali Jánosra, annak munkájára. Szerinte „Tolnai János oly gondolatokkal foglalkozott, melyek korát a kivitelben századokkal megelőzték... Érezte, mily nagy dolog az, midőn egy nemzet nem saját nyelvén beszél iskoláiban s a nemzeti nyelv elidegeníthetetlen jogai mellett szót emelt... A tudománynak Tolnai újabb irányt, magasabb emelkedést akart adni... A magasabb tudományosságot is a gyakorlati élet érdekében kereste”.¹⁹⁷

A másik megállapítása *az iskolának az európai műveltséghez való viszonyára,* kapcsolatára utal. Vallja, hogy a Patakon négy évig munkálkodó „Comenius mint élő kapocs a főiskolát az európai magasabb

¹⁹⁷ ÁRVAY JÓZSEF: *Ünnepi beszéde*, 114-115. o.

tudományos műveltség rendszeréhez kötötte”.¹⁹⁸ S mind a nemzet, a haza szolgálata és a tudománynak a gyakorlati élet számára való hasznosítása, a közműveltség emelésének segítése, mind pedig az európai gondolkodás, műveltség megfelelő ismerete és terjesztése mindig fontos jellemzője volt a pataki kollégium tevékenységének.

Azt, hogy a figyelő kortársak magasra értékelték Árvay Józsefnek ezt a tevékenységét is, jelzi. bizonyítja az a recenzió, amely a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* többek között a következőket fogalmazza meg Árvay szélfoglaló beszédéről: „A tárgy fontosságához és a székét elfoglalt tanár eruditiojához egyaránt méltó dolgozat. Nem szeretünk nagyot mondani s ok nélkül dicsérgetni, de e beszédre el kell mondanunk, hogy ennél úgy a részek külső elrendezését, mint az eszmemenet benső logikai rendjét s a fejtegetések alaposágát illetőleg, mostanában kerekébb és talpra esettebb beszédet nem olvastam”.¹⁹⁹

Sokrétűbben foglalkozik a közműveltség emelésének segítése céljából Árvay a *népiskola és a tanítóképző* munkájával s fejlődésével. E tárgykörrel kapcsolatosak elsősorban a tantervei, népiskolai kézikönyvei (tankönyvei), tanítói vezérkönyvei, továbbá két nagyobb tanulmánya: *Népiskola és képezde* (1857), illetve *Képezde* (1866), s ezeken kívül a felettes hatóságokhoz írt felterjesztései, jelentései.

Árvay népiskolai *tanügyi írói tevékenysége példamutató*. Radácsi György szerint „azóta, hogy tanári hivatalába lépett – az iskolai kötelezettségektől mentes óráiban – alig szakadt ki a toll a kezéből. Most eszméinek készítette a diadal útját hírlapokban, folyóiratokban, tantervekben s különböző tanügyi felterjesztésekben; majd könyvekbe foglalta gondolatait, hogy a lelkében élő népiskolát a gyakorlatban megtestesítse. Ha csak hiúságos dicsőségvágy sarkalta volna a munkára, bizonyára nem bírta volna meghódítani a közvéleményt és nem aratott volna annyi sűrűn babért. Az eszmény vonta, ragadta és acélozta s ennek hűségessé szolgálata tette nevét a népiskolai tankönyv-irodalomban dicsőségessé ... s műveiben ott ragyog az Istentől hívatott mester napfényes lelke”.²⁰⁰ Ennek megfelelően gazdag népiskolai pedagógiai irodalmi hagyaték maradt ránk könyvekben, folyóiratokban, újságokban s a levéltárban őrzött tanügyi felterjesztéseiben, jelentéseiben.

Fontos s értékes volt Árvay *tantervkészítő tevékenysége*. Képzettsége, korszerű szemléletmódja s a közművelődés fejlesztéséért érzett felelőssége, hivatásszeretete biztosították ilyen irányú munkájának eredményességét is. Többféle tanterv kidolgozását vállalta, de mindegyikkel *elsősorban a magyar népoktatás hatékonyságának növelésére törekedett*. Elkészítette a kiseddóvó, az ismétlő iskola, a felső-leányiskola tantervét, de a legjelentősebb, legkidolgozottabb, az oktatás-nevelés

¹⁹⁸ Uo. 116. o.

¹⁹⁹ PEIL, 1864- 367. o.

²⁰⁰ RADÁCSI GYÖRGY: *Emlékezés*, 273. o.

hatékonyágát a legközvetlenebbül, módszertanilag is segítő tanterve a *népiskolai* és munkájánál fogva a *tanítóképzős* tanterve volt.

Árvayt a tiszáninneri református egyházkerületi népiskolai választmány bízta meg azzal, hogy az egyházkerület népiskolái részére készítsen korszerű tantervet, amely egységes rendszert alakít ki a különböző tantárgyak és tankönyvek között. Ezenkívül „lelkes iskolatanítók” azt is kérték tőle, hogy a népiskolai oktatásra vonatkozó nézeteit, felfogását fejtsse ki. Ezen túlmenően Árvay a tanterv készítése során tekintettel volt a tanítóképzésre is, hiszen a népiskolai oktatás céljának, feladatának és irányának kijelölése döntő hatású a tanítók képzésének alakítására, szervezésére is. Fentieknak megfelelően Árvay tanterve nemcsak a tantárgyakat, azok anyagát jelöli ki, hanem az egyes tárgyak feldolgozásának módszereit is vázolja. Arra törekszik, hogy a népiskolai tantárgyak tanítására olyan hatékony eljárást mutasson meg, amely „az észhez szóló természetessége által az egésznek célszerűségére hagyjon következtetni s népiskolákban alkalmazásba vételét kívánatosá tegye.”²⁰¹

Tanterveit korszerű szemlélettel, az iskolai tanítást-nevelést kellően meghatározó, irányító módon alakítja ki. Az iskola céljának, feladatának tudatosítása után részletesen foglalkozik a tanítandó tantárgyakkal, az egyes tantárgyi anyagok feldolgozásának fontosabb szempontjaival, tendenciáival, eljárásaival. Gondot fordít a tanítás tárgyi feltételeinek, a legszükségesebb taneszközöknek a megállapítására is. Népiskolai tantervével, benne „a természetes okszerű tanítási eljárás” alapelveinek megmutatásával, nemcsak a tanítók munkáját akarta segíteni, hanem a tankönyvírókét is, azért, hogy a különböző tankönyvek az általa kialakított rendszerbe illők legyenek, az iskola céljának elérését, feladatainak megoldását eredményesen segítsék s az iskola munkája „a lehető részletes eltérések mellett is egységes és összhangzatos maradjon”.²⁰²

A népiskolai tantervét előbb tervezetként hozta nyilvánosságra, majd az egyházkerületi közgyűlés jóváhagyása után, 1858-ban tantervként is megjelent. A szakemberek a tantervet elismeréssel fogadták, magasra értékelték. Amikor a tiszáninneri egyházkerületi közgyűlés a népiskolákba a tantervet bevezette, a következő megállapítást tette: Árvay József tanterve a négy református egyházkerület küldöttei által készített tantervnél nemcsak bővebben kidolgozott, hanem „szabatosabb, főleg a tudományok tanításának módjára, irányára és céljára nézve határozottabb s a népiskolai idő tartamára nem négy, hanem hat évet vesz fel, 6-12 évig”.²⁰³ Kiss Áron a tantervet értékelve kiemeli, hogy Árvay „ritka nevelésügyi szakismerettel írta meg Népiskolai tantervét”, „az minden tekintetben derék mű”, és bár a református iskolák számára

²⁰¹ ÁRVAY JÓZSEF: *Tanterv...* VII. o.

²⁰² Uo.: VII. o.

²⁰³ A tiszáninneri ref. egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve. 1858. aug. 21-23. SRKLI.

készült, „nem mellőzi a népiskola nemzeti s állami vonatkozásait sem”.²⁰⁴

Árvay három tanítóképzős tantervet készített. Az egyiket 1857-ben, a képző munkájának megindításakor. A másikat 1861-ben fogadta el az egyházkerületi közgyűlés, amikor a kollégium intézeti ágainak (akadémia, gimnázium, tanítóképző) tanterveit felülvizsgálták, korszerűsítették. A harmadik a tanítóképzőről szélesebb körűen kidolgozott nagyobb tanulmányában, annak részeként jelent meg. Ez utóbbi a legteljesebb, legalaposabb, tudományosan kidolgozott tanterve. Sajnos nem befejezett, nem teljes. Ez a tanulmánya a Protestáns Népiskolai Közönyben jelent meg hat részletben, folytatásként. Mivel azonban a folyóirat időközben megszűnt, a tanterv közzlése a történelem tanításának ismertetésével abbamaradt, s a folytatás másutt nem jelent meg. S ez nagy kár, mert módszertani útmutatása, amely e tantervének is nagy értéke, csak a vallástanítás, az anyanyelv, számtan és mértan, földrajz és történelem tanításával kapcsolatban maradt ránk, s a többi tárgyra vonatkozó anyag, illetve a tanterv befejező részének egyéb anyaga a kutató számára ismeretlen. E tantervét éppen részletesebb módszertani fejtegetései miatt különösen fontosnak, értékesnek tartja Kiss Áron, mert szerinte Árvay „elsőnek kísérte meg a tanítóképző tantárgyainak módszertanát magyarul összeállítani”.²⁰⁵

²⁰⁴ KISS ÁRON: *Adalékok Magyarország nevelés- és oktatásügyi történetéhez*. Bp. 1874. 149. o.

²⁰⁵ KISS ÁRON *i. m.* 149. o.

Ár. 1168

VEZÉRKÖNYV

AZ

ELEMI SZÁMTANÍTÁSBAN.

NÉPTANÍTÓK SZÁMÁRA

IRTA

ÁRVAI JÓZSEF.

I. FÜZET.

☞ A számok 1-től 100-ig. ☞

—✻— HARMADIK KIADÁS. —✻—

SÁROSPATAK.

Nyomtatta Steinfeld Béla, a ref. főiskola betűivel.

1871.

2. A tankönyv- és vezérkönyvíró

A közművelődés emelésére, a népoktatásügy fejlesztésére irányuló tevékenységében nagy jelentőségű és fontos elem a tankönyv- és tanítói vezérkönyvírói tevékenység. „Írói munkásságának súlypontja – állapítja meg Dezső Lajos – a népiskolai tankönyvirodalomra esik. E téren szerzette legfőbb érdemeit, e téren tett szert legszélesebb hatáskörre, e téren használt a legtöbbet a népoktatás ügyének”.²⁰⁶ Tankönyveivel a népiskola csaknem minden tantárgyának tanítását segítette, sőt egyik-másik tantárgyhoz többfélét is készített. Tizenhatféle népiskolai tankönyvet s tanítói vezérkönyvet írt, és közülük hattal országos pályázatot is díjat nyert. Az egyik tanítványa s méltatója írja róla 1904-ben: „Számтана, abc-je, nyelvtana eseményszerű jelenség volt; vezérkönyveiben ott világitott a tapasztalt mester bölcsessége, s valamennyi valódi kalauz volt a homályos ösvényeken... Oly időben írt csodálatot keltő szerencsével, amikor a jó magyar tankönyv nemcsak oktatási eszköz volt, hanem kiváló fegyver is a nemzeti védekezés küzdelmeiben”.²⁰⁷ Az Árvay munkásságával foglalkozó szakemberek elismerik, hogy egyik első volt abban a korban, aki a külföldön gyakorlatban bevált korszerű módszertani elveket kellő kritikával és eredménnyel átvette, a magyar viszonyokhoz alkalmazta, átültette s ezáltal a magyar elemi népiskolai oktatás fejlődését nagymértékben segítette.

Árvayt a tankönyvírás útján a kollégium tantestülete indította el, de írói hajlama és hivatástudata is hozzájárult ahhoz, hogy ezt a feladatot is szívesen vállalta és lelkiismeretesen teljesítette. Hat hetes tanári működése után a köziskolai szék azzal bízta meg, hogy „Magyarország földje - Hármас Kis Tükör - Földleírás” című tankönyvről készítsen elemzést, értékelést, majd Somosi János esperessel és Molnár István gimnáziumi igazgatóval azt a feladatot kapták, hogy a főiskolában működő és a gimnáziumi oktatásra előkészítő két „nemzeti osztály” számára dolgozzanak ki tankönyveket. Árvay a számtan és a „földtopica geográfiája” tankönyveket készítette el. Sajnálatos azonban, hogy az akkori viszonyok – az osztrák abszolutizmusnak az iskolára nehezedő nyomása, a főiskolának a fennmaradásért, az iskola nyilvánossági jogáért folyó élet-halál harca – miatt e tankönyvek megjelentetésére teljes mértékben nem kerülhetett sor. Tankönyv- és vezérkönyvírói munkásságára két tényező volt különösen döntő hatással: *a kollégium szelleme, nemzeti és református vallású elkötelezettsége, továbbá az egyetemes református tanügyi bizottmány megalakulása és munkája.*

²⁰⁶ DEZSŐ LAJOS: *Árvay...* 45. o.

²⁰⁷ RADÁCSI GYÖRGY: *Emlékezés,* 273-274. o.

1848 és az önkényuralom kulturális törekvése ráirányította a figyelmet az oktatás, főleg pedig a népoktatás fejlesztésének fontosságára. A református egyházban érvényesülő magyar nemzeti ellenállásnak egyik fontos középpontja éppen Sárospatak volt. Ezt a kisvárost a Pestről idetelepülő Erdélyi János is alkalmasnak tartotta arra, hogy „a hirtelenül schwartzgelbbé vedlett Pestet ellensúlyozó szellemi központ legyen, mely – folytatva a Rákócziak hagyományait – fészke lehet a hazai tudományosságunk”.²⁰⁸ Ez a tette kész szellem, nemzeti mozgalom fontosnak tartotta a magyar nyelvű és szellemű iskolák fejlesztését. Erdélyi János és Hegedűs László kezdeményezésével a kollégium tanárainak egy csoportja elhatározta, hogy „az osztrák zsarnokság ellensúlyozására, a magyar nyelvű oktatás megteremtésére s az ifjúság magyar szellemének megvédésére”²⁰⁹ az egyházkerület népiskolái, majd pedig a gimnázium számára összeállítják és kiadják a legszükségesebb tankönyveket. Tervük megvalósítására *Sárospataki Népiskolai Könyvtár* névvel tankönyvírói és kiadói munkaközösséget hoztak létre, amely törekvéseinél s eredményeinél fogva korszakalkotó lett a magyar népiskolai tankönyvirodalom történetében. Arra törekedtek, hogy a népiskolát a bizonytalan módszerekkel készített, cél nélküli, elavult, rossz magyarságú kézikönyvektől megszabadítsák, s a gyermekek kezébe korszerű, a korabeli nevelési kívánalmaknak megfelelő tankönyveket adjanak. E mozgalom főbb szervezői s aktív tagjai voltak Erdélyi János és Hegedűs László irányításával Árvay József, Orbán József, Pálkövi Antal, Soltész János, Somosi János, Soltész Ferenc. A Sárospataki Népiskolai Könyvtár céljának eléréseért Árvay József nagyon sokat tett. Ő volt a munkaközösség legtevékenyebb és legtermékenyebb tagja. A vállalkozás nagyságát, sikerét mutatja az is, hogy évente csaknem egymillió lapterjedelemben nyomtattak s küldtek szét az egyházkerület, illetve más területek iskoláiba tankönyveket, vezérkönyveket.

Tankönyv- és vezérkönyvkiadásra ösztönözte Árvayt a négy egyházkerület által 1857-ben létrehozott egyetemes tanügyi bizottmánnyal való szoros kapcsolata is. Ennek a bizottságnak az volt a feladata, hogy egységesítse a négy egyházkerület, azaz az egész magyarországi református egyház tanügyét, különösen a népiskolai nevelést és oktatást, s egységes tanterv alapján megfelelő jó tankönyveket készíttessen. A bizottságnak országos hírnű emberek voltak a tagjai: Árvay József, Ballagi Mór, Csengery Antal, Erdélyi János, Gönczy Pál, Nagy László, Révész Imre, Tarczy Lajos, Tisza Kálmán, Török Pál stb. Árvay igen aktív tagja volt a bizottságnak. Ellátta a jegyzői teendőket, megjelentette a bizottság munkájával kapcsolatos ismertetéseket, felhívásokat, különböző

²⁰⁸ T. ERDÉLYI ILONA: *Erdélyi János Sárospatakon*. In: A Sárospataki Református Kollégium története. Bp., 1981. 235. o.

²⁰⁹ CZEGLE IMRE: *A sárospataki nagykönyvtár történeti áttekintése, 1531-1945*. In: Borsodi Könyvtári Krónika. Miskolc, 1981. 35. o.

pályázati kiírásokat tett közzé, részt vett a tan- és vezérkönyvek írásával kapcsolatos elvek, követelmények összeállításában és tudatosításában, a beküldött pályamunkák, tankönyvek értékelésében. Szinyei Gerzson szerint a bizottság fontos szerepet töltött be a magyar népoktatás fejlesztésében: „Előbbre vitte, fejlesztette a népoktatásügyet, megelőzte az országos tanügyi mozgalmakat s bizonyos tekintetben irányt adott azon reformoknak, amelyek Eötvös minisztériuma alatt megkezdettek... Árvay József mint író diadalt szerzett a bizottság törekvéseinek”.²¹⁰

Árvaynak *olyan tankönyv és vezérkönyv volt az eszménye, amely úgy dolgozza fel a tananyagot, hogy a gyermek ne csak elsajátítsa azt, hanem az anyag, a tartalom és „az eljárási mód” által „művelődjék a tanuló szelleme, fejlődjenek képességei*. Ezért könyveivel a tanítói eljárást „okszerűvé”, a tanítást sikeressé igyekszik tenni. Nemcsak az általa megfogalmazott pályázati kiírásokban, pályamű-bírálatokban fejtette ki ezt a szempontot, törekvést, hanem tankönyveiben és vezérkönyveiben is igyekezett érvényesíteni, megvalósítani. Az írás-olvasás tanításával kapcsolatos vezérkönyvében is törekszik arra, hogy megmutassa, „miképp lehet az írás és olvasás elemi tanításának minden mozzanatát a legegyszerűbb kezelés mellett kezdő gyermeknek képzővé, épületesé, sikeressé, vonzóvá, kellemessé, de nem játékká tenni”.²¹¹ Szerinte a vezérkönyv „tanmodorára nézve kérdezgetve fejtegető és ne diktáló legyen”. Az ismeretleneket a gyermek „tudalomból”²¹² fejtsse ki. Segítse a gondolkodást, az önmunkásságot, az önállóvá fejlődést.

Ma is korszerű Árvaynak az a felfogása, hogy a vezérkönyvet nem mankónak, hanem *gondolatébresztő munkaeszköznek* szánja. Készítésével a korszerű, hatékony megoldások megismertetésére, alkalmazásának ajánlására törekszik. A vezérkönyvekkel nem akarja megszüntetni a tanító önálló alkotó munkáját, hanem ellenkezőleg, ennek ébresztgetését, fejlesztését, s ezzel együtt a tanítás eredményesebb végzését kívánja segíteni. Szerinte „a vezérkönyvek nem arra valók, hogy a tanító szolgailag azok betűihez kösse magát, hanem, hogy azok szellemét sajátítsa el, tegye magáévá, dolgozza fel, alkotson abból magának saját rendszert, mert csak abban fogja magát otthon érezni, abban fog kellő könnyűséggel mozogni. Nincs oly tökéletes vezérkönyv, melyből egy jó tanító magát ki ne nőjje”.²¹³ Meg van győződve arról, hogy „aki a betűhöz ragaszkodik, és nem tudja a tanítás lelkét elsajátítani, annak számára hasztalan dolog könyveket írni”.²¹⁴

²¹⁰ SZINYEI GERZSON: *Árvay József*. I. m. 415. o.

²¹¹ NAGY LÁSZLÓ: *Árvay József: ABC és Vezérkönyv az irvoias tanításában és az ütemírásban*. In: PNK, 1866. 43. o.

²¹² A meglévö tudása alapján.

²¹³ ÁRVAY JÓZSEF: *Ellenbírálat*. In: PEIL 1859. 795. o.

²¹⁴ ÁRVAY JÓZSEF: *Magyar nyelvtan*. I. m. 222. o.

VEZÉRKÖNYV
AZ
ELEMI SZÁMTANÍTÁSBAN.

NEPTANÍTÓK SZÁMÁRA

IRTA

ÁRVAI JÓZSEF.

II. FÜZET.

IV. 909

A négy alapművelet nagyobb számokkal.

SÁROSPATAK.

KIADJA EPERJESI JÓZSEF.

1868.

Kifejezi azt a felfogását, kívánságát is, hogy az iskolák számára lehetőleg ne mások, hanem a tanítói testületek tagjai írjanak tankönyveket. A tanítandó gyermekek, életkörülményeik, fejlettségük, nehézsége-

ik konkrétan ismeretében ugyanis a tanító szerző sok hasznos megoldási eljárásra hívhatja fel a figyelmét a kézikönyvet használó, eredményesebb munkára törekvő tanítóknak. Ezzel együtt fontosnak tartja azt is, hogy a tankönyvek ne előzetes megbízás alapján készüljenek. Érvényesüljön ebben is a szabad verseny. Ezzel a megoldással jobb, értékesebb tankönyvek jelenhetnek meg.

Árva népiskolai könyvei *keresettek voltak*, s életében általában *több kiadásban is megjelentek*. Néhány munkáját átdolgozással halála után is sokáig használták. Mivel a műveltség megszervezésében, a közműveltség emelésében nagy szerepet tulajdonított az olvasás és írás kellő szintű elsajátításának, kidolgozta az ABC könyvét (1865), melyhez egy év múlva szemléltetési ábrákat is készített. Az írás-olvasás eredményes tanítási módszerének, az írvaolvastató módszernek a terjesztése céljából megjelentette az olvasás-írás tanításának vezérkönyvét (1865), melynek 8. kiadása Dezső Lajos és Gérecz Károly átdolgozásában 1889-ben jelent meg.

Elkészítette a magyar nyelvtani tankönyvét (1864) és tanításának eredményesebbé tételére a könyv anyagának módszeres feldolgozásával mintegy vezérkönyvként kiadta (1864) a tanítók számára. E tankönyv 4. kiadása 1879-ben jelent meg, de Kapitány János átdolgozásában még 1885-ben is kiadták. Árva korában a népiskolába lépő gyermekek beszédkészsége és gondolkodása még fejletlen volt, ezért az ismeretszerzésre, a tanulásra való felkészítés céljából nagy fontosságot tulajdonított a beszéd- és értelemgyakorlatnak, s ennek vezérkönyvét is kidolgozta (1862).

Több könyvet is írt a számtan tanításához (1852, 1853) s feladatgyűjteményt, példatárt is állított össze (1872), továbbá kiadta a számtan-tanítás vezérkönyvét is (1856, 1868). Földrajz (1863), továbbá mértani földrajz tankönyvet is írt (1871), valamint vezérkönyvet a mértani földrajz tanításához (1871).

A leghosszabb ideig Árva vallástani tankönyvét használták, az *Ó- és Újtestamentomi szent történetek* című 1862-ben kiadott olvasókönyvét, amely Radácsi György átdolgozásában 59 év múlva, 1921-ben már a 18. kiadásban jelent meg. A vallástanításhoz vezérkönyvet is készített (1859). Volt tanítványával, Rosenmayer Izsákkal az izraeliták számára is adott ki vallástani olvasókönyvet *Bibliai történetek* (1865), továbbá *Bibliai olvasmányok izraelita iskolák és családok számára* címmel (1865).

Tankönyvei és vezérkönyvei által Árva *rendkívül nagy hatással volt a népiskolai oktatásra*. Könyveit nemcsak a tiszáninneni református egyházkerület népiskolaiban használták, hanem egy részét, elsősorban a református tanügyi bizottság által kiadott tan- és vezérkönyveit az egész országban. Széleskörű hatásának jelzésére legyen szabad egyetlen példára hivatkoznom: 1866-ban Árva ABC könyvét 40 ezer, ABC Vezérkönyvét 3500 példányban adták ki. S ha ehhez hozzávesszük,

hogy egy-egy tankönyvét újra, többször is megjelentették, továbbá egy-egy tankönyvből abban az időben több generáció is tanult, megállapítható, hogy rendkívül nagy azoknak a tanulóknak a száma, akik Árvay József tankönyvei segítségével készültek fel az életre, a mindennapi gyakorlati feladatok megoldására.

Árvay *reálistan fogja fel a tankönyvek és vezérkönyvek értékét*. Vallja, hogy nem örök érvényűen mutatják meg a tananyagot és a feldolgozási módot, hanem csak a fejlődés megfelelő szakaszában. „Hogy e dolgozatok (tankönyvek, vezérkönyvek) helyét, azok illető becsének lejjebb szállítása nélkül rövid időn tökéletesebbek foglalják el, a naponként előrehaladó szellem jogos és természetes követelménye”.²¹⁵ Árvay arra törekszik, hogy kora magyar népének műveltségét emelje, az akkor leghatékonyabbnak értékelt korszerű módon. Az 1850-es, 60-as évek társadalmi fejlődését, a nép, különösen a jobbágysorsból felszabadult nép művelődésének helyzetét szembesítette a kapitalizálódó társadalom igényeivel, követelményeivel, s ennek megfelelően igyekezett a magyarság felemelkedését segíteni. Annak szemében, aki a történetiséget, a fejlődést figyelmen kívül hagyva mai korunk fejlődési szintjének értékelésével, igényével olvassa ezeket a tan- és vezérkönyveket, Árvay módszeres eljárása sokszor tűnhet naivnak, gyermekesnek, az anyag sok részlete feleslegesnek. Mindez azonban nem hibája, hanem értéke Árvay munkáinak. Árvay ugyanis a tankönyveket kora – főleg falusi – gyermekeinek, a vezérkönyveket pedig az akkori tanítóknak írta.

Abban az időben a gyermekek alacsonyabb értelmi fejlettséggel kerültek az iskolába. Sem a szűkebb környezet, a család, sem a szélesebb társadalom nem sugárzott, közölt annyi információt, ismeretet, mint később, különösen napjainkban. A szülők, főleg a falusi emberek, kevés beszédűek voltak. Sok volt az analfabéta. Nagy részük nem értékelt, s így nem is igényelte a tanultságot, a szervezett iskolai nevelést. Nagyapámtól hallottam, hogy az 1850-1860-as években a szülők egy része nem engedte falunkban sem iskolába a gyermekeit. S az iskolába járó gyermekek közül sokan nem kaptak otthon megfelelő nevelést, illetve a tanuláshoz segítséget. Sok szülő a kellő iskolázottság hiányában, sok pedig a nagy munkaleköttöttség miatt nem foglalkozott a gyermekkel. A külső társadalomból sem érte megfelelő fejlesztő hatás a gyermeket. Ezért is tartotta Árvay szükségesnek, hogy a gyermekek által már használt fontosabb kifejezések tartalmát is tisztázza, tudatosítani kell az iskolába lépő gyermekekben, hogy a névismeretet alkalmazható ismeretté, tudássá kell fejleszteni. Ezért is készítette úgy s olyannak a tankönyvét, ahogyan és amilyenek készítette!

A tanítói vezérkönyveket is a korabeli tanítók számára írta. Ezeknek a tanítóknak nagy része még nem tanult tanítóképzőben. Bizonyos álta-

²¹⁵ ÁRVAY JÓZSEF: *Ellenbíráló*. I. h. 798. o.

lános képzettséget szerzett csak, s némi pedagógiai elméleti ismeret birtokában, a mindennapi tanítási gyakorlatban lett tanítónak. Természetes, hogy ezek számára másfajta vezérkönyvet kellett írni, mint a későbbi korok képzetesebb tanítói számára. Ezért is van a tanítói vezérkönyveiben annyi pedagógiai, módszertani fejtegetés, magyarázat, tanítás! Tudatosabbá, hatékonyabbá akarta tenni az iskolai munkát.

Mindezek átgondolása meggyőzheti az olvasót arról, hogy megalapozatlanok, tudománytalanok azok a megállapítások, értékelések, amelyek a társadalmi, gazdasági, kulturális fejlődés, a közművelődés reális helyzetének figyelembevétele nélkül értékeli a régebbi korok, ezzel együtt Árvay József munkásságát is.

Árvay a munkáival kapcsolatos elemzéseket, megállapításokat szívesen fogadta, de azt kívánta, hogy a bírálat legyen alapos, őszinte, szigorú, tiszta igazságszeretettel kialakított. Az előre vivő tanácsokat, javító szándékú megjegyzéseket további munkája során fel is használta.

Árvay József tankönyv- és vezérkönyvíróként is kiválót alkotott. Tankönyvirodalmi munkásságának értékét az is jelzi, hogy *az elméleti és gyakorlati pedagógia kiváló művelői foglalkoztak munkáival, elismerték könyvei értékeit*, s megfelelő ismertetésekkel igyekeztek felhívni azokra a figyelmet, terjeszteni az azokban kifejtett elveket, eljárásokat. Meg voltak győződve arról, hogy az Árvay által javasolt megoldási módok alkalmazásával nagymértékben javítható a népiskolák munkája, annak eredményessége. Tanítására a lelkiismeretes tanítók is figyeltek, s tapasztalták, hogy eszméinek alkalmazásával az iskola munkája eredményesebb lesz.

Árvay tankönyveinek elemzésével, a bennük kifejezésre jutó elvek terjesztésével, ajánlásával *többször is foglalkozott Nagy László*, a kor egyik nagy pedagógusa. A magyar nyelvtani tankönyv ismertetésében kiemeli, hogy Árvay könyve „a népiskolai irodalomban nagyon érezhető hiányt sikeresen megszünteti”. A könyv „fényes és megbecsülhetetlen értékének” tartja, hogy „a tanítványt nem hagyja az egyszerű szó- és mondatelemzés alacsony fokán, hanem lassanként odáig emeli, hogy a tanuló egész olvasmánydarabokat is főtételeiben feltagolni s ezek alapján olynemű iratot szerkeszteni is képes legyen. Ezáltal éretik aztán el a nyelvtan tanításának legvégső célja, ekképp köttetik össze az iskola az étellel”.²¹⁶ Vallja továbbá, hogy Árvay könyvében „a célnak minden tekintetben megfelelő, jeles és kitűnő sikerrel használható tankönyv van átadva az irodalomnak és az iskolának”.²¹⁷ Mások véleménye szerint Árvay nyelvtani munkái „jeles alkotások”, „páratlan jó könyvek”, melyeknek használata megsokszorozza az eredményt.

Az elismerő értékeléseken túl hivatkozom egy elmarasztaló véleményre is. Az irodalomban csak erről az egy kritikusról olvastam, aki

²¹⁶ NAGY LÁSZLÓ: *Árvay József. Magyar nyelvtan*. I. m. 110. o.

²¹⁷ Uo. 113. o.

nem értett egyet Árvay nyelvtantanítási elgondolásaival, támadta Árvayt, s ezt többször is megírta. Gergely Lajos, aki maga is adott ki nyelvtani tankönyvet, azt hirdette, hogy Árvay „mondattanos nyelvtanának rendszerében van a legnagyobb hibája”. Árvay Ellenbíráló címmel meggyőzően indokolja, bizonyítja a maga felfogásának a helyességét, igazát, korszerűségét.²¹⁸ Szerinte ugyanis a nyelvtanból nem azt kell tanítani, ami a külső, gépies, hanem amiben szellemi táplálék van, ami élesíti az elmét, tevékenységre készíteti a gondolkodó erőt. Úgy kell tanítani a nyelvtant, hogy a gyermek általa tanuljon gondolkodni, „ítélni, hasonlítani, következtetni”. S mivel a mondat a gondolat kifejezése, a nyelvtan tanításánál a tartalomból kell kiindulni. Ezért fontosak, szükségesek a mondattani elemzések. Éppen a képző hatása miatt a mondatok logikai elemzésének meg kell előznie az egyhangú grammatikai taglalásokat. S azért, hogy felfogása helyességét, eljárása eredményességét kellően bizonyítsa, hivatkozik arra is, hogy módszerét a gyakorlatban is kipróbálta: 1857-től a tanítóképző gyakorlóiskolájában így tanítják a magyar nyelvtant, s meglepően szép eredményeket értek el. Igazolja ezt a több mint negyven vizsgabemutató eredménye, s a sok iskolalátogató kellemes tapasztalata is.

E vitában a gyakorló tanítók is megszólaltak, s nyilvánosan kiálltak Árvay mondattanos nyelvtantanításának értékei mellett. Így például a gömöri helvét hitvallású tanítói közértekezlet a következőket fogalmazta meg: Árvay nyelvtanát jól ismerik, kedvező sikerrel használják, a támadást visszautasítják. Árvay Józsefnek „testületileg bizalmat szavazunk s mint a népnevelés, a szellemi haladás egyik fő tényezője iránt hálás köszönetünket fejezzük ki”.²¹⁹

Árvaynak a nyelvtan tanításával kapcsolatos felfogására, eljárására vonatkozóan az utóbbi fél évszázadban is fogalmazódott meg elmarasztaló vélemény. Vannak, akik kiszakítva a saját korából, Árvay törekvését s munkáját az évszázados fejlődés által elért vagy a napjainkban dívott felfogásnak megfelelően értékelik, s Árvaytól a későbbi fejlődés vívmányait, eredményeit kérik számon. Így 1953-ban Kerékgyártó Inre – Sztálin nyelvtudományi munkáira hivatkozva – Árvay eljárásáról mint idealista, elavult gyakorlatról s tankönyvéről mint a grammatizáló módszer egyik elrettentő példájáról beszél. S ez a sematikus vélemény Árvay felfogásának, munkájának kellő elemzése nélkül, az Árvayt megelőző s Árvay-korabeli nyelvtantanítás helyzetének figyelembevétele nélkül megjelenik a későbbi módszertani kézikönyvekben is.

Árvay nyelvtantanítási munkásságának helyes értékeléséhez Kováts Dániel ad megfelelő eligazítást. Szerinte a modern nyelvszemlélet Árvayt igazolja abban, hogy a magasabb egységből kell kiindulni, ezért „nem hibája, hanem érdeme e múlt századi nyelvtannak, hogy a mon-

²¹⁸ ÁRVAY JÓZSEF: *Ellenbíráló*. PEIL 1867. 795. o.

²¹⁹ A gömöri h. h. tanítói közértekezlet jegyzőkönyve. SF 1869. 124. o.

datok tanával kezdi a nyelvvel való tudatos ismerkedést". Túlzás az a beállítás, hogy Árvay a logikai kategóriákat „ráerőszakolta” a nyelvtani kategóriákra, főleg a mondatokra; a logika és a nyelvtan kapcsolatában ugyanis a gondolatformák és a nyelvi formák kapcsolata a fontos. „Gondolkodásunk alapformái a fogalom és az ítélet, nyelvi formájuk a szó, illetve a mondat, s az oktatásban a logikai-nyelvi formák teljes kelléktárát használjuk”. Árvay hibái a kor által meghatározott hibák, s az aprólékos, „szertelen” tárgyaláson, elemzésen túl meg kell látni „az új, egészségesebb vonalon való elindulást s a mai törek-

véseinket erősítő értékeket is. Nem a grammatizálás vezeti Árvayt, törekvéseivel, „könyveivel sikeres lépéseket tett a grammatizálás hatásaitól való elszakadás érdekében, s így egyik előkészítője lett a nyelvtan tanításával kapcsolatos mai szemléletünknek”.²²⁰

Árvay ABC-s Vezérkönyve országos pályázaton nyolc pályamű közül nyerte meg a pályázatot. A bíráló szerint „Árvay munkája az írvaolvasás tanítására mind tartalma, mind elrendezése, mind végre tanmeneténél fogva lehető legalkalmasabb és annak helyes használatá-

²²⁰ Vö.: KOVÁTS DÁNIEL: *Árvay József nyelvpedagógiai öröksége*. Borsodi Művelődés, 1980. 3. sz. 72-73. o.

ra oly világos és lépésről lépésre eligazító oktatást nyújt, hogy a tanítót kézenfogva vezérli nemcsak, hanem a fejtegető tanmódot mesteri előadás által vele megkedvelteti: minélfogva mind a négy bíráló Árvay úr művét nemcsak hogy népiszkolai használatra elfogadhatónak, hanem mint tanügyi irodalmunk ez ágában kitűnő jelenséget elsőrendű jutalomra méltónak is ítélte”.²²¹ Nagy László szerint „e tankönyv nemcsak tökéletesítése az írvaolvasató módszernek, hanem van benne sok, ami eredeti és új s elterjedendő használatától méltó okon várhatunk új és öröndetes eredményeket. Gyakorlatiasság, egyszerűség,

mély belátás lengi át az egészet. Alak és tartalom, a mit és miként szakavatottan vannak tálalva. Ily mű a tenger tankönyvvel elárasztott német honban szenzációt támasztana, óhajtható volna, hogy nálunk legalább figyelmet ébresszen s ne legyen tanító a hazában, ki előtt e koszorúzott mű ismeretlen maradjon s iskolai viszonyaihoz mért használata által egy-egy porszemnyivel ne járuljon a népiszkolai oktatás javításának előmozdításához”.²²²

Több mint száz évvel később Árvay ABC-s tankönyvét Csuhaj Varjú Imre is nagy jelentőségűnek tartja a legalsóbb szintű iskola történetében. Megállapítja: „Ennek kapcsán ismertette el Árvay az írvaolvasatás módszerét, bizonyítva azt, hogy a módszerek forradalmasíthatják a tanulást, az ismeretszerzést. Tankönyve csaknem két emberöltőn keresztül volt különböző átdolgozásokban iskolai forgalomban.” S a tankönyv anyagát elemezve többek között azt is méltatja, hogy a több tagú szavak írása, olvasása során „olyan gyakorlatokat végeztet a tanulókkal, amelyeket most tudatos nyelvfejlesztésnek – szókincs helyesbítés, gyarapítás – és aktivizálásnak nevezünk”.²²³

²²¹ A Református Egyetemes Tanügyi Bizottmány jegyzőkönyve, 1865. I. 12-14. 49-50. o.

²²² NAGY LÁSZLÓ: *Árvay József: ABC és Vezérkönyv*. I. h. 49-50. o.

²²³ CSUHAI VARJÚ IMRE: *Árvay József és az írvaolvasatás módszer elterjesztése*. Sárospataki Pedagógiai Füzetek 5. 1981. 150., 155. o.

Az Árvay József Gyakorló Általános Iskola épülete a névadó emléktáblájával

A hazai olvasástanítás történetét elemezve Adamikné Jászó Anna is elismeréssel szól Árvay József „ABC és Vezérkönyv az írvoelvasás tanításában és az ütemírásban” című munkájáról, tanítási eljárásáról. Szerinte ebben a „korszakalkotó s máig egyedül álló” könyvében meggyőzően bizonyítja, hogy „a nyelvtanítás, közelebbről a helyesírás szempontjából” hasznos, nagyon fontos az írvoelvasatató olvasástanítási módszer alkalmazása. „Csak az elemzésen nyugvó, az írással párhuzamos olvasástanítási módszer célravezető, mert támogatja a helyesírást, sőt: nevelő ereje is nagy. Ezt a felismerést Árvay József fogalmazza meg a legvilágosabb kortársai közül”. Ezzel együtt „nagyszerű és egyedül álló az értelmes olvasásra való törekvése” is.²²⁴

Számtanítási vezérkönyvét Nagy László a Néptanítók Lapjában ajánlja az olvasóknak. Szerinte Árvay „mindig csak szakavatott, jól átgondolt, alapos, világos és következetességgel jeleskedő dolgozatot” tesz közzé. Vezérkönyve „nálunk eddig még nem alkalmazott új tanmeneti elvet képvisel s mint ilyen a mi népiskolai irodalmunkban új türemény s e kettő, az elvkérdés és újdonság teszi e művet kettős érdekűvé... E vezérkönyv nyomán egy tanító igen szép sikert képes felmutatni. A műnek kitűnő oldalai vannak. A tanítványt kívánja minél előbb a maga mesterévé tenni s a részletek mindenütt elemi tanításhoz illő egyszerűséggel, gyakorlati avatottsággal, mesterileg vannak kivíve”.²²⁵

²²⁴ Vö.: *A magyar olvasástanítás története.* 127-129. o.

²²⁵ NAGY LÁSZLÓ: *Árvay József: Vezérkönyv az elemi számtanításban, Sárospatak. Néptanítók Lapja, 1868. 30-31. o.*

Dezső Lajos Árvay tan- és vezérkönyveinek nagy értékeként említi „a gondolatok átlátszó csoportosítását, a kifejezések szabatosságát s népies egyszerűségét” is. E tekintetben egyetlen más tankönyv és vezérkönyv sem versenyezhet vele. Vallja, hogy Árvay „művei bármely művelt nemzet népiskolai irodalmában helyt állottak volna”. Jelzi ezt az is, hogy „a közoktatásügyi minisztérium által 1868-ban a népiskolai tankönyvek tárgyában összehívott tanácskozmány többet ajánlott e munkák közül használatra”.²²⁶ Nagyra értékeli Árvay tankönyvírói munkásságát Szinyei Gerzson is. „Alig van a népiskolai oktatásnak – írja – olyan tárgya, amelyet ő fel nem dolgozott volna. Íróink közül a múltban és jelenben sokan voltak és vannak, akik népiskolai tankönyvek írásával foglalkoztak, de nincs senki, aki irodalmunknak ezt az ágát kizárólag oly buzgalommal és sikerrel művelte volna, mint ő”. S hatására utalva azt is megemlíti, hogy például az ABC-s könyve 1865 óta 1879-ig „sok százezer példányban” jelent meg.²²⁷

Gyertyánffy István Árvay vezérkönyveinek értékelésében különösen kiemeli „a módszer jeles logikai konstrukcióját, az előadás világosságát, a kevés szóval való biztos tájékozás mesterségét”. Szerinte az akkor forgalomban lévő vezérkönyvek közül „egy sem mérkőzhet Árvay József módszerével. ... Számtanításban, beszéd- és értelemgyakorlatokban s általában az egész anyanyelvi oktatásban... kialakult újabb és észszerűbb tanmódszer joggal kapcsolható össze Árvay József nevével”.²²⁸

²²⁶ DEZSŐ LAJOS: *Árvay József*. I. h. 46. o.

²²⁷ SZINYEI GERZSON: *Árvay József*. Sárospataki Hírlap, 1916. szept. 9. 2. o. - *Árvay nekrológ*. In: PEIL, 1879. 416. o.

²²⁸ GYERTYÁNFY ISTVÁN: *Árvay József*. Néptanítók Lapja, 1879. márc. 31. 102. o.

3. A közíró és szerkesztő

Írói munkásságát elemezve szölok röviden *újságírói, újságszerkesztői tevékenységéről* is. Esméinek, a hatékonyabb tanítási eljárásoknak a terjesztésére a könyvek mellett felhasználta a folyóiratok, újságok közlési lehetőségeit is. Az ezekben közölt tanulmányok közül több nem újságcikknek készült, hanem vagy előadás volt – például az 1860-as kollégiumi rendezvényen tartott ünnepi beszéde, az 1863-as akadémiai tanári székfoglaló értekezése, a nagykállói tanítóképzős tanfolyam megnyitásakor, 1870-ben mondott beszéde –, vagy jelentés, például a tanítóképzőről, illetve kollégiumról, amelyek azután a szélesebb közérdeklődés kielégítése céljából meg is jelentek.

Írásainak jelentős része a *Sárospataki Füzetekben* látott napvilágot. Ez a protestáns tudományos és irodalmi folyóirat az irodalmi műveltség terjesztése céljából 1857-ben indult, s 1869-ig jelent meg. E 12 év alatt Árvaynak huszonhét kisebb-nagyobb írását, pedagógiai tanulmányát közölte. E tanulmányok nagy része elvi jelentőségű anyagot tartalmaz, s a népiskolával, tanítóképzéssel, a neveléssel kapcsolatosak. Kisebb írásaiban a különböző közösségek, bizottságok munkájáról ad ismertetést. Ezenkívül könyvismertetések is vannak írásai között.

A népiskolai tanítás fejlesztésének segítésére értékes ismertetést tesz közzé 1864-ben a Sárospatak Füzetekben. Ebben összefoglalja a népiskolai tan- és vezérkönyvekkel kapcsolatos legfontosabb követelményeket, kívánalmakat. Szerinte a vallástani olvasókönyvbe olyan bibliai történeteket kell felvenni, melyek alapján a gyermek megérti Istennek az emberiség üdvözítésére tett intézkedéseit, s a gyermekben vallásos erkölcsi érzelmek keletkeznek. Az állattani kézikönyv a tudomány vázlatának megfelelően dolgozza fel a legjellegzetesebb, lehetőleg a tanulók által ismert egyedeket, s ismertesse azok hasznát. A vezérkönyv az anyag feldolgozása mellett mutassa meg azt is, hogy hogyan vezesse be a tanító a gyermeket az absztrakció és reflexió (elvonás és figyelés) munkájába. A növénytan tartalmazza a gazdasági szempontból fontosabb növényeket, a kézikönyv pedig segítse a tanítót abban, hogy hogyan ismertesse meg a gyermekeket az egyes növények fontosabb jellemzőivel, az egyes fajok, nemek, rendek reprezentánsaival, a növénytani rendszerrel. Az ásványtani kézikönyv tartalmazza a gyakorlati életben leghasználatosabb hazai ásványokat, a vezérkönyv pedig adjon segítséget a természeti tárgyak tulajdonságainak ismertetéséhez, a tárgyak közti hasonlóság és különbség észrevételezéséhez, felhasználásuk tudatosításához. A földrajzkönyv tartalmazza a tárgyalta országok fontosabb természeti nevezetességeit, etnográfiai, ipari és természeti sajátosságait, s adjon rövid matematikai földrajzot is. A

földrajzi vezérkönyv „oktatva tanító modorban” segítse az anyag feldolgozását, megértését, megkedveltetését. A történelem foglalkozzék az emberi művelődésre nagy hatású népek és események fejlődéstörténetével. a vezérkönyv pedig mutassa meg, hogy milyen módszerrel lehet a tananyagot érthetően, érdeklődést biztosítva, érzelmi nevelő hatással feldolgozni.²²⁹ Szoros volt a kapcsolata Árvaynak a Sárospataki Füzetekkel azért is, mert közvetlenül segítette, illetve felelősen végezte is a szerkesztés munkáját. 1860-ban ő volt a szerkesztője.

Másik kedvelt folyóirata volt Árvaynak az 1866-bn meginduló *Protestáns Népiskolai Közlöny*. E lapot a református egyetemes tanügyi bizottság indította. Programját Árvay József, Nagy László és Veres László dolgozta ki. A lap megindulásakor a szerkesztők a lap céljáról többek között az alábbiakat közlik: „Mi az elemi oktatás, aztán a népnevelés ügyének akarunk jó szolgálatot tenni, az iskolát a tudomány elvei szerint akarjuk berendezni.” A lap írásaival segíteni akarták a néptanítókat abban, hogy „szellemileg magasabb álláspontra”, „a jelenkor színvonalára” emelkedjenek, abban, hogy „tanítói s népnevelői munkásságuk ne gépies, hanem tudományos, lélektani elvekre vitt és öntudatos legyen”, abban, hogy ismerjék meg „az okszerű kivitel módjait és eszközeit s az eszközök célszerű kezelését”, azaz azokat a „fogásokat”, eljárásokat, melyek a pedagógiai tevékenységek sikerét nagymértékben biztosítják. Megfelelő irodalom közvetítésével segíteni akarták a tanítókat a korszerű pedagógiai műveltség megszerzésében, a továbbképzésben, a képzőből kilépő ifjakat pedig a tanult ismeretek elmélyítésében és továbbfejlesztésében. Azt akarták munkálni, hogy „az iskola a nép értelmi és vallásos erkölcsi képzését hathatósabban munkálja, mint ez idáig munkálta”. Ezzel együtt fontos törekvésük volt az is, hogy a néptanítókat bevonják az irodalomba. Nemcsak úgy, hogy hasznos, korszerű pedagógiai anyagokat közölnek számukra, s ezáltal segítik „öntudatosá tenni” a közjólétet munkáló iskolai tevékenységet, hanem úgy is, hogy lehetőséget biztosítanak nekik véleményük, tapasztalataik közlésére is. Mindezzel abban is segíteni akarták a tanítókat, hogy állásuk számára nagyobb tiszteletet, megbecsülést szerezzenek.²³⁰

Mivel a bizottság és Árvay elgondolása, törekvése azonos volt, Árvay szívesen vállalta, nagy felelősséggel végezte a folyóirat gondozását. Bár a lap szerkesztője Nagy László volt, elsősorban Árvay, a főmunkatárs végezte a szerkesztés munkáját. Jelzi ezt az is, hogy a folyóirat Sárospatakon, Árvay munkájával jelent meg, de bizonyítja az is, hogy a szerkesztőségi felhívásokban, melyek végén a szerkesztők neve szerepel, sok olyan megfogalmazás, mondat található, amely Árvay munkáiban szóról szóra olvasható.

²²⁹ Vö.: ÁRVAY JÓZSEF: *Tanügy*. SF 1864. 75-78. o.

²³⁰ Vö.: ÁRVAY JÓZSEF-NAGY LÁSZLÓ: *Tájékozás*. PNK 1866. 4. o.

Bármilyen nagy gonddal igyekezett is a szerkesztőség a lap kiadásához szükséges anyagiakat biztosítani, az egyházak és tanítók szegénysége s az érdektelenség miatt a folyóirat csak egy évig, 1866-ban jelent meg. Árvaynak az újságban öt írása olvasható. Pedagógiai szempontból legjelentősebb a hat folytatásban közölt terjedelmes tanulmánya a tanítóképzőről.

A közműveltség emelésére, eszméi terjesztésére Árvay felhasználja a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* által kínált publikálási lehetőséget is. Ebben a lapban az évek során tizenhárom írása jelent meg. Ezek egy részében a tankönyvkészítés és szerkesztés szempontjait, követelményeit vázolja, más részükben az egyetemes tanügyi bizottmány munkájáról ad megfelelő tájékoztatást. Ezekon kívül foglalkozik a tiszáninneni református egyházkerület népiskolaügyével, népiskoláinak helyzetével s könyvismeretetéssel is.

1859-ben a lap hasábjain ismerteti a Sárospataki Népiskolai Könyvtár tevékenységét, eredményeit, értékeit. Megállapítja, hogy „a Sárospataki Népiskolai Könyvtár egymás után több kiadásban megjelent kötetei méltányló elismeréssel fogadtattak mind az iskolákban, mind az irodalomban s azok a legérezhetőbb hiányokat válságos időkben fedezték, elvitathatatlan”.²³¹

1863-ban a tiszáninneni református egyházkerület népiskoláival foglalkozva meglelégedéssel állapítja meg, hogy az előző évek üdvös intézkedéseinek szép eredményei vannak. A népiskola nagy fejlődésnek indult, a tanítás hatékonyabb lett. A fejlődés eredményeit, fontosabb okait, tényezőit a következőkben látja: „A didaktika az elemi oktatás, különösen a nyelvtanítás körül roppant előmenetelt tett, a nyelvtanítás korszerűbb lett”, az iskolák széleskörűen alkalmazzák az írvolvastatás módszerét, s „ez rövid időn belül egészen általános lesz”, a tanítók képzése szervezettebb lett. Továbbképzésük a sárospataki tanítóképzőben tervszerűen folyik, és az azon részt vett tanítók a szerzett hasznos gyakorlati ismereteiket társaik között is terjesztik.²³²

A közművelődésért érzett felelősség készítette arra, hogy az Eötvös-féle népoktatási törvények sikeres végrehajtása érdekében is szót emeljen. Ballagi Mór a Hazánk 1868. november 26-i számában nyílt levelet intézett Eötvös József miniszterhez a kerületi iskola-felügyelőségek tárgyában. Ebben elítéli a megyei vezetők egy részének azt a felfogását, hogy „a hivatalhoz nem szakértelem és tudomány, hanem külső tekintély kell”, s ezért „olyan embereket javasolnak a tisztségre, akiknek van ugyan négy lovuk és jelmezes inasuk, de kik eddigelé minden egyébgyel foglalkodhattak, csak a nevelés ügyével nem”. Árvay is elítéli a hozzá nem értő emberek kinevezését, alkalmazását. Az ilyen megoldás szerinte veszélyezteti a reformok sikerét. Szükségesnek, nél-

²³¹ Vö.: ÁRVAY JÓZSEF: *Ellenbírálát*. 1859. 799. o.

²³² Vö.: ÁRVAY JÓZSEF: *A népiskolaügy állása*. 836-844. o.

külözetlenülnek tartja a szakértelmet. „Helyesen bírálni meg a tanítót – írja –, kellőleg méltatni, ami eljárásában elismerésre méltó, helyesen ítélni meg a módszert, melyet követ, észrevenni a lehető hibákat: éles felfogást, alapos pedagógiai készültséget s nagy gyakorlottságot feltételez... Nagy feladat, hogy siralmas állapotban lévő iskoláinkat miképpen helyezzük oly állapotba, hogy a legrövidebb idő alatt a temérdek mulasztás lehetőleg pótolva legyen. Mellőzni a szakembert, aki egyedül adhat emelkedést az ügynek, oly méltatlanság, mely százszorosán fogja megbosszulni magát azon szerencsétlenségben, hogy midőn megtette magát a törvényhozás, meghozza áldozatát a nemzet: az avatatlan kezelők miatt nem lesz meg az óhajtott eredmény, tönkre jut a drága ügy”.²³³

A fentiekben túl pedagógiai vonatkozású rövidebb írásai jelentek meg a következő újságokban is: *Néptanítók Lapja*, *Sárospatak Népszerű Naptár*, *Hegyalja*, *Zemplén*.

---

²³³ Vö.: ÁRVAY JÓZSEF: *Visszhang Ballagi Mór nyílt levelére*. PEIL, 1869. 138-140. o.

UTÓSZÓ

„Neve neveléstörténetünk egyik legszebb lapjára írandó”

Arvay József *élete nehéz, küzdelmes s gyümölcsöző, nagy értékeket létrehozó élet volt.* Folyamatos, örökös tevékenységben, egy fontos közösségi ügy, a magyar népoktatás-népnevelés, közművelődés nagy ügyének felelősségteljes szolgálatában élte napjait. Sok áldozatvállalás, gond és siker, bánat és öröm jellemezte, kísérte munkáját. A kapott megbízásokat, a vállalt feladatokat mélységes ügyszeretettel, férfias elszántsággal, félelmet és akadályt nem ismerő erős akarattal, kitartással végezte. Önmagával szemben magas követelményt támasztó ember volt, akinek életét a nyomasztó felelősségérzés, a felismert küldetés lelkiismeretes, minél eredményesebb teljesítése, a testet-szellemet nagymértékben igénybevevő sokrétű munka, a szeretett közösségek, a nemzet, az egyház odaadó szolgálata hamar felőrölte, s korán, 56 évesen távozott az élők sorából. A kortárs író szerint a temetésén résztvevő nagy közönség „szíve-szája” így nyugtalankodott: „Mennyi jót művelhetett volna még istenadta tehetségeivel!”, „Milyen szükség volna még rá itt is, ott is!”, „Olyan fiatal volt még a halálra!”, „Megemésztette a kötelességteljesítés láza, a munka szenvedélye!”, „Megőrölte testét-lelkét a gond, a sok nehéz tusakodás!”²³⁴

Írásai, fejtegetései, megállapításai azt bizonyítják, hogy *pedagógiai gondolkodását, a népoktatással, közművelődéssel, tanítóképzéssel kapcsolatos felfogását sokoldalú tájékozottság, alapos felkészültség, széles látókör, világos helyzetismeret, erős hivatásszeretet s korszerű, nemzeti elkötelezettségű szemlélet jellemezte.* Vállalta s következetesen teljesítette is a magyar közművelődés szolgálatát, segítette a magyar népoktatás fejlesztését.

Törekvéseit, munkásságát s annak eredményeit kortársai elismerték. Tanítványai is „tudták, hogy otthonában, a szobájába bezárkózva, szüntelen olvas és ír, s hogy írásaival, könyveivel ott él már a nagyok, a tudósok, a nemzet jövőjeért munkálkodók szívében”.²³⁵ Munkáját elemezve a tanítvány, Radácsi György a következőket emeli ki:

²³⁴ RADÁCSI GYÖRGY: *Árvay József*, I. h. 259. o.

²³⁵ Uo. 264. o.

„Különösen két ponton látom én Árvay nevét szilárd fundamentumon: a sárospataki főiskola tanítóképezdejében és a népoktatási irodalomban. Amott az alkotás, itt a reformálás dicsősége fűződik nevéhez. Ha nincs a sárospataki főiskola körében Árvay József, akinek egyénisége teljes biztosíték egy új intézmény létesítéséhez, a sárospataki főiskola külön tanítóképezdje még továbbra is jámbor óhajítás marad”. Gazdag népiskolai irodalmi hagyatéka méltóvá teszi, hogy ne csak Sárospatak, ne csak a tanügyi emberek, hanem az egész nemzet ápolja emlékét s „sírja felett ott virraszson a nemzeti hála őrangyala”.²³⁶

Árvay munkásságát az őt közelről ismerő kortársak s az eredményeit számon tartó szakemberek egyaránt magasra értékelték. Emödy Dániel akadémiai igazgató, a volt 1848-as márciusi ifjú, a kollégium köziskolai székének ülésén Árvay halálát bejelentve többek között azt említette, hogy „fényes tehetségét főiskolánk korábban huzamos ideig számította gazdagon gyümölcsöző szellemi tőkéi közé”.²³⁷ Nagyságáról, értékéről szólva Dezső Lajos azt is hangsúlyozta, hogy „munkás életéből nyereség háramlott iskolánkra, a nevelésügyre, a nemzetre, az emberiségre”.²³⁸ A pedagógiai köz- és szakvélemény Árvayt a pataki tanítóképezde szellemi atyjaként, megalapítójaként, fejlesztőjeként, hűséges őreként, „a magyar népoktatásügy és tankönyvirodalom úttörő harcosaként és vezéralakjaként”, „a magyar nevelés- és oktatásügy egyik leghivatottabb és legmunkásabb bajnokaként”, „a hazai nevelésügy egyik első rangú csillagaként” tartotta számon.

Gyertyánffy István szerint Árvay „egyike azon kevés számú hivatottnak, akik az elemi oktatást a középkori formalizmus és gépiesség bilincseiből szerencsésen kibontogatták s akik az addigi élettelen, dermedt tanmódszerbe Pestalozzi szellemét lehelték belé. Az új népiskola és tanmódszer egyik regenerátora volt hazánkban s a magyar népoktatásügy nem fogja elzárhatni lapjait az Árvay József emlékének hálás, kegyeletes megőrzése előtt”. Szerinte „a számtan és az anyanyelv tanításához írt vezérkönyvei még ma [1879] is kiállják a versenyt... A gondos összehasonlításra fektetett elfogulatlan ítélet kénytelen bevallani, hogy Árvay óta a tanmódszer ez ágában sok tekintetben valóságos hanyatlás konstataciózható”.²³⁹ Amikor tanfelügyelővé történő kinevezése miatt tanítóképzős igazgatói és akadémiai tanári állásáról lemondott, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban az erről szóló tudósítás az alábbi megjegyzéssel zárult: „A lapok, melyekre Árvay elismert érdemei jegyezték,

²³⁶ Uo. 271-272., 274. o.

²³⁷ Köziskolai szék jegyzőkönyve, 1879. márc. 22. SRKLt.

²³⁸ DEZSŐ LAJOS: *Emlékbeszéd...* 2. o.

²³⁹ GYERTYÁNFFY ISTVÁN: *Árvay József*. 102-103. o.

örökre fénylapjait képezendik jegyzőkönyveinknek. Adjon az ég sok ily bajnokot a hazai népnevelés ügyének!”²⁴⁰

Életművét elemezve megállapítható, hogy Árvay József elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar közoktatásügy, a magyar népiskolai oktatás 1850-1860-as kimunkálásában, fejlesztésében, pedagógiai-módszertani-szervezeti korszerűsítésében és a hatékonyabb tanítóképzés kialakításában. Igazgatóként jól szervezte s tanfelügyelőként, mint a képző igazgatótanácsának elnöke, jól irányította a pataki tanítóképzést. Elsősorban lelkiismeretes munkájának eredménye a pataki tanítóképzés magas színvonala, melynek megtapasztalása 1871-ben is az egyik értékelőt a következő megjegyzésre készítette: „A sárospataki tanítói állami képzede egyike az ország legjelesebb képezdéinek, nem hiába gyönyörködött abban a jó emlékezetű b. Eötvös József közoktatási miniszter.”²⁴¹

Sokoldalú elméleti és gyakorlati munkásságával azonban nemcsak a pataki tanítóképzőben, *nemcsak Sárospatakon hatott*. Hatása elméleti pedagógiai tevékenysége, tantervkészítő, tankönyv- és vezérkönyvírói munkája, módszertani útmutatása segítségével nagymértékben érvényesült a tiszáninneri református egyházkerület (Zemplén, Ung, Abaúj, Borsod, Gömör, Heves megyék) iskoláiban s ezen túlmenően hatással volt a hazai többi református iskolák fejlődésére is. A tanítóképzős tanári és igazgatói tevékenységével, a kollégiumi pedagógiai oktatásával, a gyakorló tanítók továbbképzésének szervezésével sok, jó tanítót, hatékonyabb munkát végző pedagógust adott a népnevelésnek és sok lelkésznek segítséget ahhoz, hogy kellő pedagógiai ismeret és gyakorlat birtokában tudjon tanítani, illetve sikeresen tudja az egyházközség népiskolájának munkáját irányítani. Tanfelügyelői működésében különösen nagy hatású volt iskolaszervező munkája, a megfelelő iskolaépületek, tárgyi felszerelések, a hatékony nevelés-oktatás biztosítására, az iskolafenntartók és települési vezetők törvényes kötelességeinek teljesítésére, a tanítók munkájának segítésére irányuló törekvése, tevékenysége Zemplén vármegye területén. S mindezeket a személyes közvetlen hatásokat erősítette, fokozta, hatókörét messzire, az ország távolabbi területeire is kiterjesztette tankönyvei, vezérkönyvei s egyéb írásai segítségével.

Diákjaira, kortársaira gyakorolt *hatását fokozta szónoki képessége*, előadásmódja. Kiváló előadó volt. Egyik tanítványa így emlékezik vissza Árvay tanári előadásaira: „Mintha most is előttem állna prófétai alakja, ajakán mézédés beszédével, mely épp oly távol volt a gondolatüres deklamálástól, mint az unalmas egyhangúságtól, minden komolyságot nélkülöző csevegéstől, mint a fülsértő kiabálástól. Komoly méltóság és lelkesedés az arcon, a szavakban, bensőség, átgondoltság az

²⁴⁰ A tiszáninneri ev. ref. egyházkerület közgyűlése. In: PEIL, 1879. 759. o.

²⁴¹ Sz. D.: *S. Patak júl. 12.* Zemplén (hírlap) 1871. júl. 20. 114. o.

eszmékben. Árvayt szívesen hallgatott kedves tanárrá tették az akadémiai ifjúság előtt”.²⁴²

A nyilvános, ünnepélyes alkalmakkor mondott beszédei is nagy hatásúak voltak. A méltóságteljes magatartás, az eszmegazdagság, a gondolatok szépsége, az érzelem bensősége, a folyékony nyelvezet és a kifejezés szabatosága következtében a hallgatóság rajongott érte, s megragadó, vonzó szónoknak fogadta el. Képzettsége, rátermettsége, tekintélye mellett kiváló szónoki képessége is szerepet játszott abban, hogy a kollégium 1860-ban szervezett nagy országos ünnepélyén ő tartotta az ünnepi beszédet. E szereplését Erdélyi János a következők szerint méltatja: „Árvaynak jutott a szép szerencse, hogy az ünnepelt intézetről szóljon s beszédével mintegy lénypontját tegye az egész nap díszelgésének. Történeti átpillantás a múlton, idők, események derűje és zivatara az iskolára, irányok és haladás kimutatása életén, nagy lelkek és elszánt elmék befolyása kormányzatára - voltak lerajzolandók előadásában, valamint elérendő az a cél, hogy figyelmet kössön és részvétet keltsen az ő anyaintézet iránt s ne legyen oka megbánni a hallgatóságnak fáradságát, sőt eszmékkel, gondolatokkal megrakva legyen módja eltávozni szónokszéke elől... A művelt magyar világ legszébb közönsége hallgatá őt s nyilatkozott is azonnal felőle a közhaza előtt... Megértette a szónokot, kiérzette szavai horderejét s megrezdült minden szónál, kifejezésnél, melyre súly volt fektetve... Az ünnepély hazai s nemzeti ünnepélynek van elismerve s e címet maga ezen alkalmi beszéd a legméltóbb joggal segítette kiérdemelni. Az - igazán tanári, a tudomány felügyelete alatt és a felvilágosodás ihletése által sugallott beszéd volt”.²⁴³

Árvay szónoki sikeréről szólva Radácsi György, aki 1860-ban mint kis diák hallgatta beszédét, a következőket írta: „Láttam s még most is és mindhalálig látom... Semmi dísz rajta, ami elvonhatná szavaitól a figyelmet. A középtermetűnél kissé magasabb, szakállas-bajuszos szép férfialak, amint nagy szeméit széthordozza a díszes táboron, néma csend támad s ő szólni kezd. Mintha orgona zendült volna meg! A sárospataki főiskoláról beszélt, ennek 300-ados múltjáról, nagy alapítói-ról, nagy szenvedéseiről, nagy hivatásáról s nagy szükségéről. Úgy tetstett nekem, mintha aniket mond, én is érteném. A hangja zengése bővölt-e el, vagy amit beszélt, az fogta-e meg gyermek-lelkemet, én nem tudom, de az bizonyos, hogy én az 1860-dik év július 8-dikától az Árvay József képét szívemben hordozom. Akárhhol, akármikor láttam azután, ott láttam körülte azt a roppant sokaságot, amely éljenez, tapsol, kendőt lobogat és nem akar betelni a tetszés és elismerés hódolatával”.²⁴⁴

²⁴² DEZSÓ LAJOS: *Emlékbeszéd*, 6. o.

²⁴³ A sárospataki református iskola 300-dos ünnepe. 38-39. o.

²⁴⁴ RADÁCSI i. m. 262-263. o.

Újszászy Kálmán a nagy pataki tanárokról írva Árvay Józsefről mint „az iskolaváros egyik legkiemelkedőbb személyiségéről, a tanítóképző meggyökereztetőjéről és első igazgatójáról, országosan ismert tankönyvíróról és neveléspolitikusról” szól.²⁴⁵ Csuhaj Varjú Imre szerint: „Árvay pedagógiája a kor igényeit szolgáló, jövőt alapozó volt. Ezt ma már világosan látjuk, s azt pedig tudjuk, hogy népünk anyagi, szellemi élete gazdagabb, színesebb lett munkásságával”.²⁴⁶

Szinyei Gerzson kiemeli, hogy Árvay egész életét a népiskolai tanügynek szentelte, s munkája olyan eredményes s nagy hatású volt, hogy „országos szaktekintély” lett, s „neve neveléstörténetünk egyik legszebb lapjára írandó”.²⁴⁷ Egy másik értékelés szerint Árvay „tanító volt a szó legnemesebb értelmében”. Szerette hivatását s „ezt a szeretetet csepegtette tanítványai lelkébe... A képzőbe bevitte a nép iránti szeretetének egész melegét s az iskolájából kikerült tanítók igazi atyjai lettek nemcsak a gondjaikra bízott gyermekeknek, de az igazi népnevelésnek is”.²⁴⁸ A Protestáns Hetilap nekrológja a következőket emeli ki: „Mint Zemplén megye tanfelügyelője egyike volt a legképzettebb és legmunkásabb királyi tanfelügyelőknek”, továbbá „a boldogult úy a protestáns, mint általában az összes hazai tanügynek nagy szolgálatokat tévén, méltán megérdemli, hogy élete és működése minél szélesebb körben ismeretes legyen”.²⁴⁹

Méltatásában Radácsi György arra a következtetésre jut, hogy Árvay nevével soha sem fog bírni az enyészet, mert „a késő idő bűvára is kénytelen lesz róla elismerni, hogy egy nagy időszak szükségletét dicsőségesen kielégítette, saját korának hivatott prófétája volt”.²⁵⁰ S Radácsi György megállapítását megerősíti, kiegészíti Dezső Lajos, aki szerint Árvay „a hajnali csillag, mely népnevelésünk reggeli szürkületében világolt, mely sugarait messze kiterjeszté”, s szelleme, fényes példája világít, lelkesít s segít, hogy mi is, az utókor emberei, pedagógusai, mint ő, „betölthessük emberi rendeltetésünket itt e földön”.²⁵¹

Árvay életének nagy tanulsága, tanítása: *hűséggel, fáradhatatlan, kitartó, szorgalmas munkával kell szolgálni a nép, a nemzet, a haza, az egyház ügyét.* Következtesen törekedni kell az általános műveltség, a közműveltség fejlesztésére, a pedagógiai elmélet és gyakorlat korszerűsítésére, a hatékonyabb pedagógiai eljárások kimunkálására és alkalmazására. *Az általa átélt és példázott emberséges magatartás, peda-*

²⁴⁵ ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *Séta Sárospatakon*. In: Újszászy Kálmán Emlékkönyv. Bp.-Sp. 1996. 401. o.

²⁴⁶ CSUHAY VARJÚ Imre i. m. 160. o.

²⁴⁷ SZINYEI GERZSON: *Nekrológ.* Zemplén (hírlap), 1879. ápr. 1.

²⁴⁸ KÖRÖSI HENRIK és SZABÓ LÁSZLÓ: *Az elemi népoktatás enciklopédiája*. Bp. 1911. I. köt. 122. o.

²⁴⁹ – *Árvay József.* Protestáns Hetilap, 1879. 127-128. o.

²⁵⁰ RADÁCSI i. m. 274. o.

²⁵¹ Vö.: DEZSŐ LAJOS: *Emlékbeszéd*. I. h. 14-15. o.

gógusi hivatásszeretet, gyermekszeretet, haza- és egyházzolgálat, folyamatos önképzés, öntökéletesítés, nevelőtestületi közösségi élet ma is, később is fontos, követendő példa, megvalósítandó feladat minden lelkiismeretes pedagógus számára. A Comenius Tanítóképző Főiskola gyakorló általános iskolája 1979-ben azért is írta homlokára a pataki diáknak, tanárnak, Árvay Józsefnek, a magyar népoktatás apostolának a nevét, hogy példája tanítson, életének, munkásságának gyümölcsei hassanak, szolgálatának hagyományai élővé váljanak s folyamatosan jobb, hatékonyabb munkára ösztönözzenek.

Ez a monográfia is azért készült, hogy *Árvay József örökségét feltárja, tanítását, törekvését ismeresse, a pataki művelődésben és az egész magyar közművelődésben betöltött szerepét tudatosítsa, a kiváló gyakorlati és elméleti pedagógus példamutatására a figyelmet felhívja, a pedagógiai feladatok hatékonyabb megoldását segítő elveit és gyakorlati eljárásait megmutassa.* S ha a kifejtésben esetleg gondolatismétlés is előfordul, azért van, mert az egyes fejezetek tárgyalásánál is arra törekedtem, hogy *Árvayt*, s ne csak egy-egy vonását ismeressem, hogy az egyes témák anyagában, mint cseppben a tenger, Árvay egész eszmérendszer tükröződjék, s egy-egy fejezet olvasása az érdeklődőt lehetőség szerint a teljesebb Árvay-kép megismeréséhez segítse.

Meggyőződésem, hogy Árvay József eszméinek, a jobbra és folyamatos megújulásra törekvésének, „használni akaró”, önfeláldozó munkásságának, példamutató emberi-nevelői szolgálatának, gazdag örökségének ismerete ma is ráirányíthatja a figyelmet az eredményes nevelés néhány fontos feltételére, sok segítséget adhat az iskolai nevelés-tanítás mindennapi feladatainak hatékonyabb végzéséhez, erősítheti, tudatosíthatja pedagógiai felfogásunkat. „Eszméi – állapítja meg a tanfelügyelő Hídvégi Benő – tanulságul szolgálnak az iskolareform munkálataiban, a nevelés és oktatás korszerűsítésében és folyamatos fejlesztésében. Jó lenne, ha a hazai pedagógiai gondolkodás fejlődéstörténetében megkapná az őt megillető helyet.”²⁵²

Bárcsak sikerülne munkámmal felhívni a figyelmet Árvay Józsefre, és elegendő megfelelő adatot, érvet szolgáltatni ahhoz, hogy a késő utókor a „magyar népoktatásügy nagy szolgáját”, elkötelezettjét érdemének, a magyar művelődés, közművelődés fejlődéstörténetében betöltött szerepének, jelentőségének megfelelően értékelje! Hiszem, meggyőződéssel vallom, hogy Árvay Józsefnek „a nagy magyar pedagógusok panteonjában” van a helye!

²⁵² VERÉDY KÁROLY (szerk.): *Pedagógiai enciklopédia*. Bp., 1886. 49. o.

FÜGGELÉK

Az Árvay József utca Sárospatakon
(részlet)

I.

Szemelvények Árvay József írásaiból**1. A népiskolai oktatás általános alapelvei**

Mennél nagyobb fontosságú és magasabb a népiskolai oktatás célja, s mennél több akadályai és nehézségei vannak, annál szükségesebb, hogy a tanító lehető legtisztábban ismerje saját feladatát, s az általa követendő eljárás felett eleve eligazodjék.²⁵³ Ámbár ezen cél megközelítésének több egyes föltételei vannak s nem elég, hogy a tanító a nevelés- és oktatástan általános szabályait illetően utasítást vegyen, mert eljárásának csak úgy lesz üdvös eredménye, ha egész buzgósággal, kitartással és odaadással folytatja hivatalát: mindazáltal sok tekintetben fontos és szükséges, hogy az e részbeni alapelvek és szabályok tisztán és határozottan kifejeztessenek, annyival inkább, mert azokat a tanítói testület minden egyes tagja köteles figyelembe venni, mint amelyek reá nézve egyenesen kötelező erővel bírnak, hivatalos eljárása azok szempontjából ítéltetvén meg. Ezek lényege a következő pontokban fejeztethetik ki.

1. Az oktatásnak, *terjedelmére* nézve, arra kell szorítkozni, ami szükséges; ezt azonban az értelem tisztaságával kell felfogni, s úgy, hogy az, amit a tanítvány megtanult, biztos és maradandó sajátja legyen. Nem az a feladat, hogy a gyermekek egy nagy mezőt magok előtt összegázoljanak, hanem hogy egy mérsékelt területet lehetőleg megmunkáljanak.

2. Az oktatásnak *központosíttatnia* kell, hogy annak együvé tartozó ágai a képezés közös feladatával helyes viszonyban álljanak. A központot e következő tételben lehet felállítani: A népiskola legfőbb feladata a serdülő nemzedék vallásos erkölcsi képzése. És így a központ a többi tantárgyak között a vallás és erkölcstudomány, mellyel a többi tantárgyknak lehető legszorosabb viszonyba kell jöniök.

3. Az oktatás ne legyen elvont tartalmú, gondolkodástani értelmezések halmazza, hanem lehetőleg *gyakorlati* és *érzékeltető*. A népnevelés biztos és szilárd alapját nem fogalomszerű előterjesztések halmazában kell keresni, melyekre nagy bajjal vezetetik a gyermek, hanem

²⁵³ Árvay írásait a mai helyesírás szerint közöljük, természetesen meghagyva a szerző és a kor stílussajátosságait.

egyszerű, de mély, szívet, lelket és életet megható vallásosságban. A hit, remény és szeretet az, mit a gyermekben élővé kell tenni, s azt esz-közölni, hogy neki az iskola s az iskola által az egyház bensőleg szeretett szellemi hazája legyen; mindezek felett a lelkiismeretre kell hatni, mert csak ez úton lehet a polgári és házi erény, a felsőbbek iránti tisztelet, a polgártársak iránti hűség biztos alapját megvetni.

4. Különös figyelmet kíván, hogy az oktatás kezdetben az első elemeknél *közvetlen, szemléltető, fokozatos* és ezáltal lehető legalaposabb legyen. A tanító ne gondolja azt, hogy a legelső elemeket, mint amelyek már különben is sajátai a gyermeknek, nem szükség gondosan tárgyalni, mert arról meg lehet győződve, hogy kezdő tanítványainál még a legegyszerűbb dolgok felfogásában is hiányzik a kellő tisztaság, szabatoság. Továbbá ne siessen idétlen elhamarkodással a fontosabbakra, hanem gondosan készítse meg azok útját a könnyebbek által. Fő szabályul tartsa maga előtt, hogy az iskolában egy gyermek se legyen munka és foglalkodás nélkül.

5. Az *alaki* képzéshez tartozik: a) gyors és biztos felfogás, b) tisztá gondolkodás, a gondolatok feldolgozása, átsajátítása, c) egyszerű, természetes, hibátlan beszéd. E végre a tanító a) magyaráz és fejteget, b) a feleleteket a tanítványok biztos elébbvitelére felhasználja, c) a lehető nehézségeket elhárítja, megszünteti, d) a hibás felfogást útba igazítja, s ezáltal szellemi fegyelmet gyakorol, és midőn ő maga előadási foglalkozásából kilép, a gyermeket azonnal önmunkásság által foglalja el; ezért olyanokra, amikben vagy önfoglalkodás útján vagy ügyesebb tanítványok által nem gyakoroltathatnak, éppen nem tanítja.

6. Minden osztály és folyam teendői kijelöltetnek az *időviszonyok* szem előtt tartásával, s azokat a tanító szabad tetszés szerint összebb nem vonhatja.

7. Az oktatásnak célszerű *kézi- és vezérkönyvek* szolgálnak alapul. A tanító feladata azokat magyarázni, azok tartalmát értelmesen betanítani, s a felfogottakba a tanítványokat begyakorolni. Ezért multhatatlannul szükséges, hogy azok tartalmát a tanító jól ismerje, hogy készülségére nézve felette álljon annak, s a kezelésben ügyes tapintattal és kellő belátással bírjon.

8. Az előadandó tárgynak az *iskolában* kell kifejtetni, betaníttatni, begyakoroltatni; az otthoni foglalkodás, mely az önmunkásságra ébresztés és szoktatás végett nagy fontosságú és nélkülözhetetlen, csak rövid ideig tartó, önálló ismétlése annak, ami az iskolában előadatott.

9. Részint, hogy ugyanazon időben több osztályok sikerrel vezethessenek, részint hogy a tanító irányadó tekintélye alatt a kölcsönös segélynyújtás által az iskola mintegy családi jellemet öltson magára, mint állandó szabályt lehet felállítani, hogy az erősebbek közül választott vezértanítványok alkalmaztassanak a gyengébbek ismétlő tanítására.

10. A népiskolai oktatás jellemére, irányára és lényegére vonatkozó ezen alapelvek általánosan kötelező erővel bírnak, akár több osztály álljon egy tanító vezetése alatt, akár minden osztálynak külön tanítója legyen.

Részlet a *Népiskolai tervezet a tiszáninneni ref. egyházkerületben* című tanulmányból. Sárospataki Füzetek, II. évf. 5-8.o.

2. Az olvasás tanításának módszerei

Olvasni két egymástól lényegesen különböző módon lehet a kezdőt megtanítani.

1. Noha nem a legcélszerűbb, mindenesetre a megszokottabb módja az olvasástanításnak, hogy a tanító a gyermek kezébe adja az ÁBC-t, s abban a kész nyomtatott betűalakokat addig mutogatja a kezdőnek, míg az temérdek ismétlés és unatkozás után a betű alakjáról eltalálja annak nevét, azaz megtanulja a betűt olvasni.

2. Nem ABC-t adunk a növendék kezébe, hanem palatáblát, s a kezdő nem a nyomtatott betűalakokat fogja elsöben megismerni, hanem az írottakat, a következö eljárással. A tanító felírja a betűt, megnevezi s azonnal utánírítja és megnevezteti a gyermekkel, aki ez úton, mondhatni, *a maga írásán tanul olvasni*. Ez az úgynevezett *írvaolvasató módszer*, kétségkívül a legsikeresebb módja az olvasástanításnak.

A két különböző módszer bírálata

Tagadhatatlan, hogy a kezdőt mint az egyik, úgy a másik módon oda lehet vezetni, hogy végre megtanul olvasni és írni. De nagy különbség van a kettö közt a siker és a hatás tekintetében. Ez oldalról véve fel mindkettöt, az írvaolvasató módszer hasonlíthatatlanul felette áll a másíknak.

Lássuk ennek bizonyítékait, melyekben egyszersmind adva van mindkettönek bírálata.

Az írvaolvasató módszer mellett szólnak a következö erösségek:

1. Olvasni csak azt lehet, ami elébb felíratott. Eszerint az írás történetileg megelőzte az olvasást, s mint tetteleg és szükségképp megelőzte azt arra nézve, aki legelsöben olvasott: meg kell mindenkire nézve előznie, aki legelsöben az olvasásra vezettetik. Ez történelmi erösség az írvaolvasató módszer mellett, s nincs okunk reá, hogy e tárgy körüli eljárásban a történelmi útról letérjünk, az olvasást az írástól elkülönítve, amazt ennek elébe tegyük.

2. Ugyane mellett szólnak továbbá a legnyomatékosabb tapasztalati és lélektani erösségek.

A gyermek vére forr és pezseg, mi öt folytonos tevékenységre, cselekvö munkásságra készíti. Ezért reá nézve semmi sincs szenvedhetetlenebb, mint a *tétlenség* vagy a pusztán *szenvedöleges foglalkodás* (receptív munkásság reprodukció nélkül), minö magában az olvasás s azt megelőzöleg a betűismergetés, ha azt az írástól elkülönítjük. Ellenkezöleg, csak egy pár betűt tudjon ö felírni, azonnal teleírja vele palatábláját, aztán letörli az egészet, s újra fogja kezdeni a munkát: az írásban, mondhatni, fáradhatatlan, de nem a kész betűalakok ismer-

getésében. Ez óráá nézve ízetlen és fárasztó munka. Miért követünk tehát a tanításban szándékosan oly eljárást, mely a növendékre nézve nem kevesebb, mint erőszaktétel az ő hajlamán? Nem a leghibásabb eljárás-e az, hogy mi a munkát, melyet a gyermek örömmel végez, a természetes rend megzavarása által reá nézve kényszerré tesszük, s akkor vezetjük őt az írásra, midlőn már az nem lehet rá nézve élvezetes, midlőn a hónapokon, sőt nem ritkán éveken át folytatott ízetlen olvastatás miatt mindennemű iskolai foglalkodástól megundoórodott?

3. Mivel az iskolának elő kell készítenie a növendéket az életre, nem roppant felelősséggel járó dolog-e elfojtani a növendékben az önmunkásság ösztönét, midlőn okszerű eljárás mellett azt ő benne hihetetlen mértékben felkölthettük és megerősíthettük volna? Elvonni tőle azt, amiben ő élvet talál (az írást), s arra szorítani, ami előtte ízetlen (az olvastatás), bizonytalán igen fonák eljárás. Öntudatlanul ilyesmit követni el a pedagógiai téren, nagy meggondolatlanság, öntudatosan tenni ezt, megbocsáthatatlan.

4. Ha kezdettől fogva nem az írvaolvastatást követjük, a képezés egyik leghathatósabb eszközétől fosztjuk meg magunkat: nem tudunk változatosságot idézni elő a munkában. Lélektani igazság, hogy az *egyformaság untat*. Nincs szerencsétlenebb eljárás, mintha a tanító unottá teszi a munkát növendékeire nézve, ami az egyoldalú foglalkodásnak kimaradhatatlan következménye lesz. Ha a legelső zenekar fogja is játszani a legszebb darabot, de mindig azt az egyet: rövid időn magára hagyja a hallgatóság. Nem méltóbb joggal odahagyhatnák-e a kisdetek az iskolát, kik a betűk ismergetésében a legízetlenebb munkával, s mindig ugyanazzal vannak elfoglalva?

5. A pusztá olvasatás kezdetben távolról sem adhatja meg azon alaposságot a nyelvismeretben, melyre az írás által múlhatatlanul el kell jutnia a növendéknek. Az olvasás lehet magában igen mechanikus foglalkodás, melyben a tanítvány alig tesz többet, mint az előtte lévő betűcsoportokon végig tekint, s egymás után megnevezi azokat, de sem elemez, sem szerkeszt, semmi nyelvtani munkát nem végez. Az írásra nézve egészen másképpen áll a dolog. Ha azt mondom a tanítványnak: ezt a szót fogod felírni *rongy*; neki elsőben egyszerű elemekre, az egyes hangokra kell a szót szétbontania – ő tehát *elemez* – aztán a megfelelő betűket, mint az illető hangok jegyeit kellő rendben egymáshoz illesztvén, a szóalakot *szerkesztés* útján összeállítja. Tehát elemez és szerkeszt. És ez nagyfontosságú eljárás: legelső lépés a helyesírásra. S mily nagy különbség a kettő közt: a más által összeillesztett szóalakot elolvasni, vagy elolvasás végett azt a kellő betűkből összeállítani. Ez utóbbi sokkal nagyobb figyelmet kíván, s öntudatos eljárást feltételez. A gyermek igen sokszor elolvassa a szót (barátja, halottja) anélkül, hogy annak nyelvtani alakját képzetébe hibátlanul felvenné. Ügyelt-e a szó alakára, felfogta-e azt helyesen, az írásból lehet meg tudni, az olvasásból nem. Az itt fedve lévő, lappangó hibák amott tűn-

nek elő: ott van alkalma a tanítónak azokat a gyermek előtt kimutatni s őt mindjárt kezdetben éber figyelemre szoktatni.

6. Nagy előnye az ajánlott módszernek, hogy azon a kezdő egyszerre tanul meg írni és olvasni, mégpedig nem a legkedvezőbb körülmények közt is legfeljebb egy fél év lefolyása alatt, ideértve az *ütemírást* is. Akik pusztán olvasni tanítják a kezdőt, azok nem ritkán két-három év múlva gondolnak arra, hogy a növendéket írni megtanítsák. Azonban két-három év alatt a rendetlen iskoláztatás mellett, mely ellen mindenfelől annyi a panasz, az eredeti létszám az iskolában rendszerint felére olvad le. Akik már ez idő lefolyása előtt elhagyják az iskolát, nyomtatványt olvasni talán tudnak, de írni nem: a legszorultabb helyzetben sem képesek egy pár sorból álló levelet kiállítani: nem tudják, mi áll azon kötelezvényben, melyet magok ellen kezök keresztvonásával erősítettek meg!

Azonban legyünk igazságosak, s valljuk be az illető módszer előnyéül, hogy akik egyedül csak az olvasásban gyakoroltatnak, minthogy ők osztatlan figyelemmel fekszenek egy munkának, gyorsabban fognak előrehaladni, azaz ugyanazon idő alatt jobban fognak tudni olvasni, mint akik figyelmüket kénytelenek voltak az olvasás és írás tanulása közt megosztani. Erre válaszoljuk: nincs e tekintetben oly nagy különbség a két növendék előmenetelében; mert az egyik unatkozva, a másik jó kedvvel végezte a munkát: az egyiket kényszerítéssel kellett elébb vinni a tanítónak az iskolában, a másik mestere önmagának az iskolán kívül. Azonban tegyük fel: egy év múlva elhagyja mindkét növendék az iskolát, mi különbség az ő képzettségökben. Az egyik folyékonyabban olvas (talán), de a másik is tud olvasni, és azonfelül még írni is. És emez saját erejével eljuthat ugyanazon fokára a tökélynek az olvasásban, de amaz nem fog tudni írni soha ez úton.

7. Némelyek azon ellenvetést teszik az írvaolvastató módszer ellenében, hogy azt több osztályú népiskolában, hol a tanító annyira el van foglalva, nem lehet követni.

Erre nézve éppen ellenkezőleg azt kell méltán kérdésbe tenni: hogyan lehet több osztályú népiskolában más eljárást követni e részben? Ott a sikeres eljárás titka abban áll, hogy a tanító, ki személyesen csak egy osztállyal foglalkodhatik egyszerre, ugyanakkor a többi osztályokat is célszerű munkával tudja elfoglalni. E fő kellék már a dolog természeténél fogva az írvaolvastatásban található fel a legteljesebb mértékben. Ugyanis a gyermek, mihelyt ő egy betűt felírni megtanult, sőt mihelyt az íróvesszőt kezébe adtuk, rögtön el van foglalva iskolai munkával. Eszerint a módszer ezen alaptalan ellenvetésben éppen legerősebb oldaláról van megtámadva, melynek különös becsét az adja meg, hogy általa a növendék úgy az iskolában, mint az iskolán kívül önmunkásságban gyakoroltathatik. Mihelyt a tanító a kezdőt oda képezte, hogy ez nem többet csak egy betűt vagy csak egy vonást felírni megtanult, azonnal követelheti, hogy míg ő maga más osztállyal foglalkodik, a

legnagyobb csendben gondosan teleírja palatábláját. Sőt, ami ennél is több, az írvaolvasató módszer lehetővé teszi, hogy a gyermek önmunkásságban gyakoroltassék az iskolán kívül is, minek sok tekintetben a legüdvösebb hatása van reá nézve. Midőn ő otthon, az iskolán kívül, hol a tanító jelenléte nem bír reá kényszerítő hatással, teleírja palatábláját – mit a tanító minden hazamenet alkalmával kötelességévé tehet: – az neki olykor nem kis önmegtagadásba kerül, mert nem mehet azonnal játékaikhoz, mint azelőtt: de éppen azáltal edződik benne az akaratereje: így tanulja meg korán a kötelesség teljesítését elébe tenni a játéknak, mulatságnak, élvezetnek. És ez nagybecsű erkölcsi hatás és irány, miért az írvaolvasató módszert, mely azt a kezdőkre nézve egyedül teszi lehetővé, eléggé méltányolni nem lehet.

8. Akármily különösnek látszik, a dolog mégis úgy áll, hogy az írvaolvasató módszer nagy részben lehetővé teszi, miképp a szülék figyelme az iskola felé fordul. Midőn az alig pár hetes iskolás előveszi otthon palatábláját és ír, nincs oly szüle, kire az hatással ne volna, ki ennél fogva nagyobb bensőséggel ne csatlakozzék az iskolához, s hajlandóbb ne lenne érette áldozni, mintha nem köti őt csak az egy látható kötelék az intézethez, hogy odaküldött gyermekét reggeltől délig, déltől estig nem látja. És ez igen nagy fontosságú dolog, főleg ott, hol az iskola fenntartásának gondja és terhe, mint éppen protestáns egyházunkban, közvetlenül a szülék vállaira nehezkedik.

Ily roppant előnyben lévén az írvaolvasató módszer a pusztán olvasató felett, hagyjunk fel ez utóbbival teljesen, csatlakozzunk elhatározottan ahhoz, melyet a tudomány lélektani, tehát megdönthetetlen erősségekkel támogat, s mely a gyakorlatban annyira üdvösnek bizonyult.

9. Talán még azon lehetõ ellenvetésre kellene válaszolni: hogyan lehet azt követelni, hogy a népiskolába adott képezetlen növendékek rögtön oly nehéz munkába álljanak, minõ az írás, természetesen azon elengedhetetlen követelés fenntartása mellett, hogy abban, amivel õket foglalkodtathatjuk, kívánt elõmenetelt tegyenek?

Erre azt feleljük: a feljebb elsorolt lélektani vizsgálódás nyomán a kezdõre nézve az írás semmivel sem nehezebb, mint az olvasás, sõt annyiban könnyebb, hogy élvezetesebb, s az írásnak megkönnyítõ elõgyakorlatai vannak, az olvasásnak nincsenek. Az mindenesetre áll, hogy mennél több oldalúlág képzõ az eljárás, annál nagyobb megfontolást követel, a kivitelben annál szigorúbban meg kell tartani ama fõ szabályt: *könnyebbrõl a nehezebbre, egyszerûrõl az összetettre*. Ha a legegyszerûbbnek látszó betût vesszük is fel, az *h*, még az is egy összetett alak; felírását tehát egyszerûbb gyakorlatok fogják megelőzni: pontok, vonalak, egyenes, hajlott, kerek vonások ismertetése sat. Nemi rohanunk vakon az írásnak, sõt útjából gondosan elhárítjuk a nehézségeket. Emellett arról sem feledkezünk meg, hogy mivel a betű nem egyéb mint *hangjegy*, az általa megjelelt tárgy a *hang*: visszás dolgot

cselekednénk, ha betűket íratnánk a kezdővel, mielőtt megismertettük volna őt a hangokkal.

Az írásra tehát bizonyos előgyakorlatok által készítjük el a növendéket, melyek az illető orgánumokra véve, a *szem, fül, száj, kéz* gyakorlatai lesznek. Fő dolog, hogy a szem helyesen felfogni, a kéz pontosan utánozni tudjon. Emellett a hallás és beszéd szerveit is szükséges képezni: ez a szók elemzése, egyes hangokra bontása által történik meg, melyek a beszéd anyagát képezik.

A betűző és hangoztató módszer

A szók elemzésében két különböző utat, két különböző módszert lehet követni: egyik a betűző, másik a hangoztató módszer. Amaz – a kezdőkre nézve – nem kevesebb, mint a nyelv egyszerű és természetes szerkezetének erőszakos elferdítése. Azt tanítani a kezdőnek, hogy például ez a szó *tál* ezekből a hangokból áll *té-í-el = tál*, nem kevesebb, mint az érzéki igazság szembeszökő megrontása. És az nagyon visszás dolog, hogy a gyermek mindjárt iskolai pályája kezdetén ne azt tanulja, hogy kell valamit élethíven, tisztán, természetesen felfogni, hanem hogy kell az ismeret tárgyait elmesterkélni, elferdíteni. Mi a szók elemzésére nézve a betűző helyett a hangoztató módszert ajánljuk, mely mindent szigorún megvizsgál, tisztán felfog, megkülönböztet, s a legnagyobb hűséggel a tárgy igazsága mellett marad; ajánljuk pedig annnyival inkább, mivel ez mint legtermészetesebb, úgy legkönnyebb módja a kezdők vezetésének az elemi nyelvtanításban.

Végezetre nagyon örülünk a közelebb felhozott ellenvetésnek. Tudjuk, hogy a népiskola növendékei nincsenek az iskolai tanulmányokhoz előképezve; ugyanazért multhatatlanul szükséges őket azokhoz előkészíteni a *beszéd- és értelemgyakorlatok* által, és ezt elengedhetetlenül, mert mennél tökéletesebb a módszer, a mulasztásokból eredt hiányokat annál érezhetőbbé fogja tenni a kivitelben. Ezekről itt bővebben szólni felesleges volna, annnyival inkább, mivel mindaz, ami a kezeléshez tartozik, a maga helyén a legnagyobb részletességgel adva van a vezérkönyv szövegében.

A feljebb előadottak után csak azt legyen még szabad megjegyezni, hogy az ABC a gyermekre nézve a legnagyobb fontosságú kézikönyvek egyike, melynek rendeltetése egyáltalában nem az, hogy belőle a kezdő csupán olvasni tanuljon meg. Neki abból igen sok tárgy- és szóismerethez kell jutnia, mindazt, ami ott érintve van, szemléleti tisztaságban kell maga elé állítania. Hatni kell az ő lelkületére: az értelmi képzés mellett fődolog az erkölcsi hatás. Azért mint tartalmát gondosan meg kell választani, úgy a kezelésben a legnagyobb megfontolással és hűséggel kell eljárni.

Taneszközök

A sikeres előadáshoz megkívántató taneszközök: 1. egy nagy fekete tábla bevonalazva; 2. palatábla, íróvessző; 3. kártyabetűk; 4. fali olvasótáblák; 5. ABC-s könyv; 6. szemléltetési ábrák. Ez utóbbiak nélkül hiányzani fogna az egészből a meglevenítő lélek.

Hogy a vezérkönyvben a legegyszerűbb kérdések és feleletek is mindenütt a tanító és tanítvány szájába vannak adva, azért történt, hogy mindenütt ki legyen jelelve azon színvonal, melyen a tanítónak folyvást maradnia kell, s ne próbálgasson se a magasságba felemelkedni, se a mélységbe leszállani, hová őt a kezdő nem kísérheti; emellett lássa azt, hogy a gyermek figyelmét folytonosan az olvasmányhoz kell kötni, mégpedig minden mesterkélés nélkül a legegyszerűbb eljárással.

Egyébiránt mindig a tanítótól függ, mennyit közölgjön azokból, amik itt adva vannak: ámbár aki valódi alaposra törekszik a tanításban, s egy talpalatnyi földet sem akar műveletlenül hagyni maga körül, nem sokat fog elhagyni az egészből.

Hogy a kezdők nem vezetettek nyakrafőre a mondatok olvasására, azt nemcsak elnézik, sőt bizomnyal jóváhagyják mindazok, kik alapos-ságot keresnek a tanításban, s tudják azt, hogy a hibás tartalmú és szerkezetű mondatok mily károsan hatnak a gyermek gondolkodására és ízlésére.

Végezetre álljon itt azon nyilatkozat, miszerint e munka létrejöttét nem kis mértékben mozdította elő a sátorlajújhelyi elemi főtanító, *Rosenmeyer Izsák* úr buzgalma. Az ő felhívására fogtam én ez ABC megírásához; együtt állapítottuk meg a tervet, s ő a kivitelben is folyvást nagy segítségemre volt. Ha én e munka megírásában a tanügynek némi szolgálatot tettem, az egy részben a Rosenmeyer Izsák úr érdeme.

Részlet az *ABC és Vezérkönyv az írvo-lvasás tanításában és az ütemírásban* című könyv bevezetőjéből. Elsőrendű jutalmat nyert pályamű. Kiadja a Református Egyetemes Tanügyi Bizottmány. Pest, 1865. III-XIII. o.

3. Előszó a Magyar nyelvtanhoz

Semmi sincs állandó a nap alatt, mondja a Predikátor: egyik idő a másiknak ellensége, így szól a maga nyelvén a nép. Ez tehát oly igazság, melyre nézve egyetértenek azok, akik nem szoktak egymásra hallgatni: a bölcs és a tömeg.

Nézzük, minő súlya van e tételnek a pedagógia mérlegén! Ha arra gondolunk, hogy egy magyar nyelvtani dolgozattal a népiskolák küszöbén állunk, s ha annak ottani állását figyelembe vesszük, úgy fogjuk találni, hogy sorsa fölött a jelen meghasonlásba jött a múlttal: azonban, mint másutt is megtörtént, nem másképp, mint véghetetlen nagy előnyére a jövőnek.

Néhány évtizeddel ezelőtt ott állott a magyar ABC-kben latin nyelven a *Pater noster* (Mi atyánk!); a faluról bevitit növendéket így köszöntötték a gimnáziumban: *quid est grammatica?*, de magyar nyelvtanra nem volt szüksége a született magyar embernek, s többek közt az *ik*-es igékről, értelmi hangsúlyozásról, szórendről satöbbi a tudósok sem hallottak semmit. Szerencsére a pedagógiai balfogás nem volt állandó az iskolában, s ma már sok tekintetben megváltoztak a körülmények: a magyar nyelvtan kötelezett tantárgy lett nemcsak felsőbbrendű tanintézetekben, hanem a népiskolákban is.

Pedagógiai téren azonban minden lépést indokolni kell. Ha azt, amit teszünk, nem lélektani és tudományos alapokra építjük, hasztalan munkát tettünk; talán még szemünk láttára el fogja azt seperi az idő, s reánk fognak alkalmaztatni e szavak: „Eljött az eső, eljött az árvíz, eljöttek a szelek, megütözköztek a házba és elromlott”. És mivel arról van szó, hogy a népiskolában egy tantárgy adassék elő, mely annakelőtte ott nem tanítatott: meg kell vizsgálnunk, vajon magasabb célok tekintetéből szükséges-e, hogy az a kötelezett tantárgyak sorába felvétessék.

A tanítás egyik fő kelléke, hogy a növendék mindent az értelem tisztaságával fogjon fel; hogy azáltal, amit ő magáévá tett, ne csak materialiter nevededjék benne az ismeret mennyisége, hanem az az ő belső fejlődését, szellemi erősödését eszközölje; végre hogy az ismeretek által az iskola előkészítsen az életre. E tekintetben a nyelvtan a népiskolai tantárgyak sorában a legelső helyen áll.

Előrendű pedagógiai tekintélyek nem kevés számmal azon nézetben vannak, hogy a számtan a legelmefejlesztőbb tantárgy. Mint fő jellegét emelik ki azon határozottságot, hogy egy jól vezetett tanítványoknak az eleje tett feladat megfejtésében egész feleletét, minden szavát előre adni lehet. Azonban éppen ezen határozottságban áll korlátoltsága. A számtan, igaz, egy bizonyos irányban nagyon képző, de amellet rideg határozottsága miatt nagyon egyoldalú tantárgy. Volt idő,

midőn a különféle tanszakok között a számtant illetve a főszerep; de mióta a nyelv körül mélyebb vizsgálódások tétettek; mióta a gazdag nyelvkincsek napfényre hozattak, melyek ügyes kezelés mellett az elemi téren is elsajátíthatókká lettek: azóta a számtan egy hatalmas veletlyásra talált a nyelvtanban, mely sok tekintetben előtte áll.

Mint egykor Newton előlegesen megmondotta, hogy a gyémánt éghető test, anélkül, hogy azt meg tudta volna gyújtani: értelmi fejlesztés tekintetében éppen úgy lehetett volna előlegesen következtetni a nyelvtan túlnyomó fontosságát a többi tantárgyak fölött az oktatás rendszerében. Minden, ami a lélekben felmerül és véghezmegy, minden gondolat, érzelem és elhatározás a beszéd, a nyelv útján ölt testet magára, lesz másokra nézve felfoghatóvá. A nyelv a belső szellemi élet és munkásság egyetemes közlönye, letéteményese és hordozója mindennemű ismeretnek. Midőn a nyelvtanításra különös figyelmet fordítunk: midőn a nyelvtant bevisszük az iskolába: azt tesszük a jelenben, amit régen meg kellett volna tenni a múltban.

E szak fontosságát mutatja azon körülmény is, hogy legkésőbb, sok helyen mai napig sem vététt fel a népiskolai tantárgyak sorozatába; mert sikeres előadása nem kis mértékét feltételezi a pedagógiai fejlődésnek, készségnek, s bizonyos, hogy a vallástudománnyal együtt ennek tanítása legnehezebb a többi tantárgyak között; amaz az előadásban több áthatottságot és bensőséget, ez több művésziességet igényel; amaz a szív malasztja, ez az értelem és ízlés köszörűköve, együtt alak és tartalom, eszköz és cél.

Minthogy pedig a népiskolában mindent az életre kell viszonyítani, ezért ott a nyelvtanítás egész célja nem bizonyos nyelvtani szabályok betanításában áll, hanem inkább a gyakorlatban, a nyelv és a hibátlan formák ügyes használatában. És ez nem hogy kizárná, sőt feltételezi nem a legszélesebb, hanem igenis a legalaposabb nyelvtanítást; mert legyen bár a nép nyelve egyszerű, mint egyszerűk életviszonyai, ezen egyszerűségében is tisztának, a hibáktól mentnek, szabatosnak, az előadásnak könnyűnek és természetesnek kell lennie. Emellett a szűk körre szorító gyakorlati készséget jóval felül kell múlni a felfogási képességnek.

Hogy egyebet ne említsünk, az egyházi szónoklatnak bizonyos emelkedettségűnek, keresettség nélkül művészinak kell lennie nemcsak a külső előadásban, hanem a nyelvezetben is, mely ha e szónoklat méltóságát meg akarja tartani, semmiképp sem állhat alul a népies irodalom színvonalán, mely egyszerű tisztaságában magasan áll a póriaság fölött, s nem csekély nyelvismeretet feltételez, hogy megértessék; enélkül tehát nem vehet abból épületet a hallgatóság. Így nyer fontosságot a nyelvtanítás az egyház céljai érdekében.

De épp oly fontos az, közvetlen iskolai célok tekintetéből is. Ugyanis egyik főcélja, hogy a növendék ismeretköre táguljon, a természeti és erkölcsi, a látható és láthatatlan világ felveendő adataival,

képeivel és igazságaival naponként gazdagabbá legyen. Mindez pedig, mint minden tanszak, vallás, szám, földrajz, történelem s a tanító előadása is csak a nyelv segítségével történhetik meg, s az ember csak oly mértékben teheti magáévá az ismereteket, amily mértékben sajátja a nyelv.

Megjegyzendő azonban, miszerint a nyelv nemcsak mint eszköz bír fontossággal, s a nyelvtan egyáltalában nincs alárendelt szerepre kárhoztatva a népiskolai tantárgyak közt. Ezen felül áll. Mióta a nyelv nemcsak külső alkotásában, hanem belső, logikai szerkezetében is bonckés alá vettetett a *mondatok elemzése* által, s mióta a nyelvtan alaki része is megszűnt pusztán a formák gépies betanulása lenni: azóta a nyelvtanítás a pedagógusok előtt nagy didaktikai fontosságot nyert. Többek között, a helyesírás egyik lényeges része, a szünetjelek²⁵⁴ fellelvezése nem az önkény és tapogatózás bizonytalan munkája, nem a gondolat egyes részeinek megbénítása, hanem kikerekítése, a részek organikus összefüggésére vitt elyszerű eljárás. S lehet-e a gondolatok organizmusával gondolkodás és reflexió nélkül tisztába jöni? És éppen azért fontos a nyelvtan, mert gondolkodni tanít, mint kívülről egy tantárgy sem, s annak, ki ebben kellően van képezve, könnyű lesz értelemmel fogni fel mindazt, mi az egyes tanszakokban előadatik.

Ez a *nyelvtanítás alaki célja*, annál nagyobb becsű, mert ez oldalról éppen nem áll valamely rideg elkülönözöttségben a gyakorlattól, sőt éppen a gyakorlat – a hibátlan beszéd és a helyesírás – érdekében nélkülözhetetlen; mert a nyelvtani szabályok ismerete nélkül sem egyiket, sem másikat nem lehet elsajátítani. És éppen eme gyakorlatiasság jelöli ki a nyelvtanítás határait úgy terjedelemben, mint tartalomra nézve a népiskolában: csak az esik körébe, ami a népies gondolatok elsajátításával, a fogalmazás helyességével, a beszéd és írás hibátlanságával összeköttetésben van.

Ugyanazért nincs okunk a legkevésbé is aggódni afölött, hogy ezen tantárgy felvétele által, mely tartalmában nagyrészt elméleti irányú, az iskola és az élet egymástól távolabb vettetett volna. Mi tudjuk, hogy a népiskola növendékeit az életre kell nevelni, s ezért a nyelvtant az elméleti alaposság mellett igyekeztünk lehetőleg gyakorlati irányúvá tenni, a tudományt az élettel közvetlen összeköttetésbe hozni.

Minthogy már a nyelvtant főképp a hibátlan beszéd és a helyesírás, tehát egyrészt gyakorlati célok érdekében tanítjuk; fődolog, hogy az előadásban eme gyakorlatiasság mindenütt szem előtt tartassék. Ezért:

1. Csak gyakorlati célokra vonatkozó, azokkal összeköttetésben lévő tételek fejtegettetnek.

2. A nyelvtant nem annyira betanulják, mint inkább maguk készítik a növendékek, maguk vonják el, ahol csak lehet, egyes esetektől a szabályokat.

²⁵⁴ A szerző az írásjeleket nevezi így.

3. Hol a gyakorlatot meg kell előznie az elméletnek, mint a szünetjelek felhelyezésénél, ott a kifejtett szabályt rögtön kövesse az alkalmazás.

4. Az alkalmazás ne csak mutatványul szolgáljon, hanem a begyakorlás minden egyes esetben, mondhatni, gépies könnyűség vitessék.

5. A tanítványok a nyelvtant nem annyira könyvből, mint a tábláról tanulják.

6. Fődolog nem a szabályok betanulása, hanem a feladatok önálló megfejtése, s éppen ezért a kézikönyv nem a szabályok halmaza, hanem példák és feladatok gyűjteménye.

7. Minthogy a nyelvtan nagy részben nem egyéb, mint alkalmazott logika: az alaktan, ragozás s a többi helyett magát a logikai részt, a *mondattant* szükséges előre bocsátani. Ezt egyrészt azért, mert erre van fektetve a szünetjelek felhelyezése, mi minden esetre legtöbb gyakorlatot kíván; hadd foglalkodjanak hát azzal a növendékek kezdettől fogva; részint mert ez a nyelvtan legkomolyabb része, gondolkodni tanít, gondolkodóvá tesz, mi nélkül nincs értelmes felfogás, nincs alapos képzés.

Nem szükséges azonban és nem célszerű, hogy egyedül a mondatok elemzésével legyenek elfoglalva a tanítványok, míg az egészen talán szakmányszerűleg keresztül nem mentek. Elegendő egyelőre az egyszerű és kibővített mondatok elemzése a pont, kérdés- és felkiáltásjel használatával.

Azonban az egyes szók nemcsak egy organikus egészet alkotó összeköttetésben, hanem különállóság is, magukban, saját tartalommal és jelentéssel bírnak; szükség azokat mint a beszédhez tartozó önálló elemeket ezen egyediségökben is felismerni; szükséges kijelölni, egyik vagy másik szó mi része a beszédnek. Szükség továbbá egyrészt gyakorlati célok érdekében az egyes beszédrészeket külsejükben is terjedelmökre nézve tárgyalás alá venni, a szókat tagokra, a tagokat egyes hangokra bontani; idetartozik a szószármaztatás, szóösszetétel, név- és igeragozás különös tekintettel mindenütt a helyesírásra. Végezetre jó az összetett mondatok elemzése, mely a vonás, pontosvonás, két pont felhelyezését szabályszerűleg megalapítja.

A nyelvtan egész feladata még itt nincs megfejtve. Nem az az összes cél, hogy a tanítványok az egyes szókat hibátlanul tudják felírni, hanem emellett azokat gondolataik kifejezésére tudják, amint kell, összeszerkeszteni, írásba foglalni. Itt különösen a gyakorlati élet szükségéi vannak szem előtt tartva: levelek, folyamodványok, kötvények, nyugták s a többi taníthatnak a növendéknek, s midőn alkalmilag egy részről a művelt körök által elfogadott illedelmi formákkal, más részről nagy fontosságú polgári intézkedésekkel ismerkedik meg, vagy legrosszabb esetben azok iránt figyelmessé tétetik: ez úton őt a tantárgy átvezeti az iskolából a gyakorlati életbe.

Ami a fogalmazási gyakorlatok menetét és módját illeti: a tanítvány a tanító vezetése mellett taglalja a mintadarabokat; megismeri azokból, mit kell tartalmazniok a különnemű iratoknak, megismerkedik a szokottabb kifejezésekkel és formákkal; azután gyakorolja magát az utánszerkesztésben. Itt van megoldva a nyelvtanítás egész feladata. Ha a tanítvány dolgozata minden tekintetben megüti a mértéket; ha az egyes eseteknél szabályra tud hivatkozni, s egész eljárását indokolni tudja: csak akkor nyugtathatja meg magát a tanító, hogy a nyelvtan előadásában megtette, amit meg kell tennie.

E dolgozat meg volt ugyan eleve próbálva a maga rendeltetése helyén, az iskolában is; mindazáltal, hogy annál gyakorlatibb legyen, s a fejtegető módszert lehetőleg megközelítse, igyekeztem bírálóim észrevételeinek az átdolgozásban a lehetőségig eleget tenni, akik névszerint Bocsor István, Erdélyi János, Gyulay Pál, Imre Sándor és Pásztor Dániel urak jóakarató figyelmeztetésökért fogadják szíves köszönetemet.

Ha a munka kissé bővebb lesz, mint talán előre gondoltuk, e részben azt hisszük, nem azt kell kérdeznünk, hány ívre terjed, hanem azt: körébe tartozik-e szükségképp, ami benne adva van? Ily nagy fontosságú tantárgyat tanmódszerűleg, minden részletében teljesen kifejtve és mégis összevontan adni, a lehetetlenséggel határos.

•
Részlet Árvay könyvéből: *Magyar nyelvtan mondattan alapján gyakorlatilag szerkesztve*. Iskolatanítók számára. Pápan, 1864. I-IX. o.

4. Az egyszerű mondatok tanítása

1. § A mondat

Itt mindenek előtt azt kell a gyermekkel tisztán megértetni: *mi a mondat?* - Evégett a tanító ily formán szólhat növendékeihez:

Tanító: Károly zsebébe nyúlt, hogy ceruzáját elővegye, de nem találván azt, gondolta magában: *az én ceruzám elveszett.* Ez volt az ő *gondolata.* Ti mit gondoltok, mit csinált azután Károly?

Gyermek: Keresni kezdte a ceruzát. (Vagy: Károly sírni kezdett: Károly gondatlan volt: a Károly zsebje lyukas volt, azért veszett el a ceruza stb. - Lehet, hogy egyik gyermek így felel, a másik anúgy; mindegy: végre is mindenki gondolt valamit, s a tanítónak alkalma van kit-kit arra figyelmeztetni, hogy gondolkodik.)

T: Ti ezt gondoltátok, ez volt a ti gondolatotok. Ti tudtok gondolkodni. Az emberek mindnyájan tudnak gondolkodni. Az ember eszével gondolkodik; az embernek esze, okossága, okos lelke van. (Ezeket elmondani aligha lesz jobb alkalma a tanítónak, mint éppen itt. S azután mily jó lesz az itt elmondottakat felhasználni, például a személyes névmásoknál, ahol mindenesetre illő lesz kifejezni azt is, kinek van személye. Így a visszamutató névmásnál is, midőn például azt kell meghatározni: miért hibásak az efféle mondatok: hogy hívják azt az erdőt, *aki* amott látszik. Nem *aki*, hanem *amely*: minthogy az erdő dolog és nem személy, mert nem tud gondolkodni, nincs okossága.)

T: Tudjátok-e, mit gondoltam én? Úgy-e nem? Ha azt akarom, hogy megtudjátok, mi az én gondolatom, meg kell azt nektek *mondanom.* *mondattal* kell kifejeznem, példának okáért: A kréta fehér. Ez egy mondat.

A gondolatot mondattal fejezzük ki.

Egyes mondatok

T: Egy kis leány tegnap azt mondta: én almát eszek. Ezt hibásan mondta; így van helyesen: én almát *eszem.* - A minap egy palatáblán ez volt felírva (a tanító a táblára írja a következő mondatot): *agjátok* ide a könyvem! Ez hibásan van írva: *agjátok*, így lesz helyesen: *adjátok.* Hogy kell a szép magyar nyelven hibátlanul beszélni és írni, a *magyar nyelvtanból* fogjuk megtanulni. Vegyétek elő a magyar nyelvtant!

T: Nyissátok fel a könyveket! Íme a magyar nyelvtanban a *mondatok* állnak legelől, amelyekről most szóltam. Károly, olvasd az első mondatot!

Gy: A cukor édes. - *T:* Pista, a 2-dik mondatot! - *Gy:* Az arany sárga. *T:* Erzs, a 3-dik mondatot! - *Gy:* A fű zöld. - Így olvastatja a tanító

a gyermekekkel a kézkönyvből a következő mondatokat: 1. A cukor édes. 2. Az arany sárga. 3. A fű zöld. 4. A kréta fehér. 5. A vér veres. 6. A ló rúg. 7. Az ökör bőg. 8. Az üveg törékeny. 9. Az ecet savanyú. 10. A kő kemény. 11. A hold halavány. 12. A rózsa virág. 13. Károly ír. 14. Lajos olvas. 15. Erzsi számol.

T.: Miket olvastatok ti most? - *Gy.:* Mondatokat olvastunk.

T.: Mit fejez ki mindenik mondat? - *Gy.:* Mindenik mondat egy gondolatot fejez ki.

2. § A mondatok felírása

Az elemi nyelvtanításnak kettős célja van: úgy mint 1. elméleti, 2. gyakorlati célja. Amannak feladata azt eszközölni, hogy a gyermeki értelem élesedjék; mit a nyelvtani formák, tételek, szabályok felmutatása, kifejtése, megkülönböztetése által lehet elérni. - A gyakorlatiasság elve pedig azt követeli 1. hogy a tételek és szabályok egyes példákból vonassanak el; 2. hogy minden szabály - ha arra valami külső eljárást lehet építeni - mihelyt kellőleg ki van fejezve, azonnal alkalmazásba vettessék, hogy a tanítvány ne csak ismerje a szabályt, hanem meg is tartsa. S a kettő közt igen nagy hézag van. Főleg gyermekekkel be lehet tanultatni a nyelvtan minden szabályát, s ő csaknem oly hibásan fog beszélni és írni, mintha mitsem hallott volna azok felől; s ez történik mindenütt, hol az elemi nyelvtanítás nem gyakorlati és nem alkalmazott.

Az eddigiekben közlött kevés nyelvtani ismeret a mondatokról eleendő alap, hogy rajta a következő három gyakorlati tételt a legnagyobb biztossággal felállítsuk s rögtön alkalmazásba vegyük: 1. a mondatban legelől mindig nagybetűt írunk; 2. a mondat után pontot írunk; 3. a pont után mindig nagybetűt írunk, mert ott új mondat következik. Miért késnének itt az alkalmazással másfél vagy két évet, míg a növendék az elemzésben, a nyelvtani boncolgatásban a mondatok minden nemén és faján keresztül nem hatolt? Ez igen helyén van a rendszeres nyelvtani munkákban, de nem az elemi téren. Itt az ismeret megvilágosítja a gyakorlatot, a gyakorlat megszilárdítja az ismeretet: a kettő együtt az osztatlan cél.

A tanító itt ily módon járhat el: *T.:* Írjuk fel e két mondatot a táblára (a tanító ír): Az ökör bőg. A ló rúg. - Olvasd az első mondatot... Olvasd a másodikat... Milyen betű áll legelől az első mondatban? - *Gy.:* Az első mondatban legelől nagybetű áll. - *T.:* Jól megtartsátok e szabályt: *A mondatban legelől mindig nagybetűt írunk.*

T.: Olvasd még egyszer az első mondatot... Mit írtunk ez után a mondat után? *Gy.:* Ez után a mondat után pontot írtunk. *T.:* Figyeljetek, ez is főszabály: *A teljesen bevégzett mondat után pontot írunk.*

T.: Olvasd, ami a pont után következik... Milyen betű áll a pont után? *Gy.:* A pont után nagybetű áll. *T.:* Igen, *a pont után mindig nagybetűt írunk.* Miért kell a pont után nagybetűt írni? *Gy.:* Azért, mert a

pont után más mondat kezdődik, a mondatban pedig legelül mindig nagy betűt írunk.

T.: A pontnál az olvasásban szünetet kell tartani: a pont szünetjel. Olvassátok a következő mondatokat, s tartsátok ki a szüneteket: A nap süt. A tűz éget. A bárány virgonc. A mókus fürge. A nyúl szalad. Az ember gondolkodik.

T.: Én ezeket a mondatokat fel fogom diktálni, ti pedig íjátok fel, de a szabályokat pontosan megtartsátok mindenütt! (A tanító diktál, a tanulók írnak.)

A dolgozatokat a tanító gondosan átnézza, a lehető hibákat a növendékekkel kijavíttassa. Azonban igen ajánlható eljárás, hogy elébb a tanítványok bírálják meg egymás dolgozatait, s aki hibát talál, azt minden zaj nélkül a jobb kéz (vagy azon a mutatóujj) feltartása által adja tudtára a tanítónak. Vagy húzza el ki-ki a hibák alatt, s írja fel azok összes számát oldalt a palatáblára (példának okáért: 5 hiba), majd visszadván a dolgozatot az illetőnek, ugyanaz javítsa ki a hibákat, melyekre az aláhúzás által figyelmeztetve van. Végezetre a tanító tart szemlét az egész fölött. - Annak, hogy a tanítványok kölcsönös megbírálás végett dolgozataikat egymással kicserélik, azon jó oldala is megvan, hogy ez úton mindenki gyakorolva lesz idegen kéziratok olvasásában, ami a közéletben is fölötte szükséges. De erkölcsi hatása is meglesz: a gyermek nagyobb figyelemre és szorgalomra buzdul. Ha a tanító hibát lel az ő dolgozatában, azt természetesnek találja: a tanítónak többet kell önára tudnia; de ha egy hozzá hasonló találja hibásnak az ő dolgozatát, azáltal ő gyengébbnek tűnik fel a vele egy mérték alatt álló bírálónál, s az egyenlők közt hátul maradni senkinek sem tetszik, vagyis az ajánlott eljárásnak az önérzetre lesz hatása.

3. § Állító, kérdő, óhajtó mondat

T.: Én most azt kérdelem: *Mit csinál Károly?* Mi volt a kérdés? - *Gy.*: Az volt: mit csinál Károly? - *T.*: Ha ezzel a mondattal: mit csinál Károly? valamit kérdeztem, milyen mondat lesz ez? - *Gy.*: Kérdő mondat lesz. - *T.*: Írjuk fel ezt a mondatot a táblára (a tanító felírja). Olvasd el ezt a mondatot, Erzsí!... Milyen mondat ez? - *Gy.*: Ez egy kérdő mondat. - *T.*: A kérdő mondat után ilyen jelt írunk: ? (Egy kétszer hajlott vonal, alatta egy pont). Ez a kérdésjel. Ezt a mondatot tehát így kell felírni: Mit csinál Károly? - Micsoda jel ez itt Sándor? - *Gy.*: Kérdésjel. - *T.*: Milyen mondat után írunk kérdésjelt? - *Gy.*: Kérdésjelt a kérdő mondat után írunk.

T.: Most vegyük elő a könyvet, s olvassunk abból kérdő mondatokat (2. §). 1. Mit csinál Károly? 2. Mikor érik a szőlő? 3. Mivel él a mókus? 4. Hol lakik a medve? 5. Honnan fú a szél? 6. Merre repülnek a madarak? 7. Miért szomorkodtok? 8. Hogy hívták az első embert? 9. Ki ölte meg Ábelt? 10. Hány nap van egy évben?

A kezelésre nézve megjegyzendők a következők:

1. Ha csak lehet, minden növendék olvasson legalább egy mondatot, főleg a gyengébbek, kikre mint mindenütt, úgy itt is különös figyelemmel legyen a tanító, kivált kezdetben, hogy el ne maradjanak, sőt saját előmenetelekből a továbbiakhoz is kedvet kapjanak. Az eljárás nagyon egyszerű. A tanító így szól, miután az elolvasandó mondatok ki vannak jelölve: Károly, olvasd az első mondatot... Pista, a másodikat... Erzs, a harmadikat, s a többi.

2. Fő gondot fordítson a tanító a helyes hangsúlyozásra az olvasásnál. A hangsúly mindenütt a kérdőszóra legyen fektetve. - *Mikor* érik a szőlő? *Honnan* fú a szél? Ezekben a mondatokban a kérdőszók: *mikor*, *honnan?* ezekben legyen a hangsúly.

Átmenet a felírásra

Midőn a gyermek elolvasta a mondatot, amint kell, így szól a tanító: Milyen mondat ez, Sándor? - *Gy.*: Ez kérdő mondat. - *T.*: Micsoda jelt írunk a kérdő mondat után? - *Gy.*: Kérdésjelt írunk. - *T.*: Mutasd meg a kérdésjelt a könyvben! - *Gy.* (mutatja a kívánt jelt a könyvében). - *T.*: Írj egy kérdésjelt a táblára!... Vegye elő mindenki a palatábláját, s írjon rá egy-egy kérdésjelt! (A tanító megvizsgálja, helyesen van-e a jel felírva.)

T.: Olvasd el a következő mondatokat! (Ki visel gondot az égi madarakra? Merre szállnak a fellegek? Mikor virágozik a körtefa? Hány napból áll egy hét?) - *T.*: Olvasd el még egyszer az első mondatot!... Micsoda jel áll ez után a mondat után? - *Gy.*: Kérdésjel áll. - *T.*: Nagy- vagy kisbetű áll-e a kérdésjel után? - *Gy.*: A kérdésjel után nagybetű áll. - *T.*: Figyeljete! *Mint a pont, úgy a kérdésjel után is nagybetűt írunk.*

T.: Most íratok, én diktálni fogom a mondatokat! (Diktálja fel a tanító a föllebbi számozott mondatokat; azután vizsgáltassa, végre maga vizsgálja meg a dolgozatokat, s gondosan javíttassa ki azokban a hibákat).

(3-9. o.)

*

Lássuk, hogy az eddig előadottak szerint egy *szót* hány különböző szempontból lehet nyelvtanilag felvenni! Vegyük fel ezt a szót: *deszka*.

1. Ez a szó tárgyat jelent, tehát *jelentésére* nézve főnév. - 2. Két magánhangzó van benne, tehát *terjedelmére* nézve kétagú szó. - 3. Ebben a szóban fel- és alhangú hangzó²⁵⁵ van, tehát *hangjára* nézve alhangú. - 4. Minthogy „deszka” szó más szótól nem származik, tehát *eredetére* nézve gyökös szó. - 5. Minthogy más szóval nincs összetéve, tehát *szerkezetére* nézve egyszerű szó. - 6. Alakítsunk vele egy mondatot: *A deszka megrepedt*; ebben a mondatban a „deszka” alany. - *T.*: Állítsatok elő ezzel a szóval *erdő* egy mondatot! - *Gy.*: Az erdő kizöldült. - *T.*: Micsoda tag *erdő* ebben a mondatban? - *Gy.*: *Erdő*, alany. - *T.*: Mit jelent

²⁵⁵ Mai szóhasználattal: magas és mély magánhangzó.

„erdő”, tárgyat, minőséget vagy cselekedetet? - Gy.: „Erdő” tárgyat jelent. - T.: Micsoda része tehát a beszédnek? - Gy.: Főnév. - T.: Hány magánhangzó van benne? - Gy.: Két magánhangzó: e és ő. - T.: Hány tagú szó tehát ez? - Gy.: Két tagú szó? - T.: Milyen hangú magánhangzók vannak benne? - Gy.: Felhangú magánhangzók. - T.: Milyen hangú szó tehát ez? - Gy.: Felhangú szó. - T.: Milyen szó ez eredetére nézve? Származott szó-e vagy gyökszó? - Gy.: Ez nem származott szó, hanem gyökszó. - T.: Milyen szó ez szerkezetére nézve, egyszerű-e vagy összetett? - Gy.: Ez egyszerű szó. - Így tárgyaltsanak a következő szók: tükör, sima, zörög, tűhegy.

Ez a gyakorlat nagyon fontos, amennyiben az eddig szerzett nyelvtani ismereteket kevés kivétellel mind magába foglalja; azért különös gondot kell reá fordítani. A tanító kérdéseket intéz a tanítványokhoz, mint közelebb adva volt; azután a táblára írja fel, miket kell az adott szóra nézve figyelembe venni, de csak röviden így: A szó 1. jelentésére, 2. terjedelmére, 3. hangjára, 4. eredetére, 5. szerkezetére nézve, mint mondattag. A fejtegetést bízva legnagyobb részben a tanítványokra. Végre csak magát a szót adja fel, a tanítványok pedig írásba foglalják az egészket palatábláikon.

(67-69. o.)

*

Jegyzet.

Amennyire lehet, hatni kell a nyelvérzékre, s az előadást lehetőleg csinossá tenni. A nyelv szépségei közé tartozik többek közt a *kellő rövidség* és a *szép hangzat*. - A rövidségben nagy erő van. Ennek kitűnő példáját látjuk a tíz parancsolatban. Mózes nem elmélkedik hosszasan, midőn a tiltó törvényeket előadja; nem mondja például: Megparancsolja nektek az Úr, hogy senki se merje köztetek az ő kezét más ellen fölemelni avégett, hogy valakit az ő felebarátai közül megöljön, mert azt meg fogja büntetni; hanem megható rövidséggel ennyit mond: *Ne öl!* Így tovább: *Ne lop!* Hamis tanúbizonyáságot ne tégy s a többi. A *kellő rövidség* különös érdeme az előadásnak. Sok esetben pedig nyerni fog a mondat erőben és szépségben már csak az által is, hogy belőle egy fölösleges a kimaradt. Például: Leszakadt a híd, amelyen a szekerek jártak. Mily kellemetlen itt a három egyhangú *a!* Mindjárt kerekdedebb és jobb hangzású lesz a mondat, ha ezek közül egyet kihagyunk: Leszakadt a híd, melyen a szekerek jártak.

Nem teszünk fölösleges dolgot, midőn ezeket itt megemlítjük. Ugyanis minden tantárgy előadásánál fő dolog a növendékre mennél több oldalról képzőleg hatni. Így például a nyelvtanításnál nem elég csak a szabályokat betanítani, hanem az ízlésre is hatni kell, hogy a növendék különbséget tudjon tenni a fölötlőbb formák közt, s ki tudja azok közül a legtetszőbbeket választani. Minő különbség ezen mondatok közt az alakra nézve: Láttam az úrnak a lovát, vagy röviden: Láttam

az úr lovát. Ilyen apróságok teszik egyrészt a nyelv szépségeit, melyek a tanult ember előadását a tanulatlanétól oly könnyen felismerhetőleg megkülönböztetik.

Tudva van továbbá az is, hogy a közember előadása a dologra nem tartozó kitérések, jelentéktelen apróságok, részletek elsorolása által sokszor mennyire hosszadalmas, és hosszadalmas volta miatt mennyire untató, sőt nem ritkán alkalmatlan arra nézve, kinek azt ki kell hallgatni. Ha már a növendék arra is figyelmeztetve van, miszerint előadását egyetlen szócska kihagyásával gyakran kerekdeddé s ezáltal tetszetősebbé teszi, s ha ebbe kellőleg be is van gyakorolva: nem lehet feltenni, hogy magának lassanként el ne vonja, miszerint az előadásban kerülni kell minden haszontalan szószaporítást, annyival inkább a dologra nem tartozó kitéréseket. Ily nagy hatása van az alapos nyelvtanításnak a növendékre!

(115 116. o.)

• Részletek a *Magyar nyelvtan, a mondattan alapján gyakorlatilag szerkesztve iskolatanítók számára* című kézikönyvből. Pápa, 1864.

5. *Előszó az elemi számtanításhoz*

A számtan a legszükségesebb és legnélkülözhetetlenebb tanulmányok egyike az oktatás rendszerében: annyi-mennyi számismeretre mindenkinek szüksége van. Nem nélkülözheti azt a szolga, a napszámos, a pásztorember, a puszták lakója, annál kevésbé azok, kik a társadalom magas lépcsőin állnak. Az elemi számvetés ez oldalról a gyakorlati élet elutasíthatlan követelménye. De ép oly félreismerhetetlen e szak elméleti fontossága az értelmi képezés tekintetében, mivel az adatok öntudatos összeillesztése s azokból bizonyos eredmény lehozása által következetesen gondolkodni tanít.

A számtani törvények a lélek egyetemesen kötelező törvényei, melyeket ennél fogva a gondolkodó lélek nem kívülről vesz fel, hanem az okszerű előadás által saját mélyében ismer azokra. Itt nincs helye az önkénynek, hanem minden közvetlen bizonyosságú igazság, vagy abból egyenesen következik. S valóban ilyennek kell lenni a számtanításnak; az annak egyedül helyes módszere, mely a számtani igazságokat ekképp tünteti fel.

A számtan nemcsak tartalomra, hanem a tudathoz való viszonyára nézve is sokban elüt más tanulmányoktól, p. o. földrajz, történelem, természetrajztól sat. Keleten van-e Amerika vagy nyugaton? Mikor élt Hunyadi Mátyás? Hogy osztatnak el az emlősök? sat. oly tapasztalati adatok, melyeknek alapvonásait nem lehet feltalálni a lélekben; míg a számtan alapigazságai onnan tükröződnek vissza, s a számok szerkezete oly ésszerű, összefüggése oly átlátszó és következetes, hogy ugyanazon tétel alkalmazása által értelmi következtetés útján száz meg száz különböző ismeretlen eredményt lehet kihozni a legnagyobb bizonyossággal.

Ha már a számtan ily rokonságban van magával az értelem kútfejével, a lélekkel, ebben kellene a tanítványoknak minden tanulmányok közt a legbiztosabban előre haladniok. Azonban az ellenkező tapasztalatok miatt csaknem általános azon meggyőződés – mégpedig magok a tanítók között is –, hogy ebben csak azon növendékek tesznek kívánt előmenetelt, akik reászülettek, azaz e tekintetben különös elmetehetőséggel vannak megáldva. Mi lehet valódi oka e visszásságnak? A helytelen eljárás a számtanításban. Akik úgy adják elő a számtant, amint kell, bizonytalannal nem fognak panaszkodni amiatt, hogy az eredmény nem kielégítő. Egy szakban sem tesznek a tanítványok szebb előmenetelt, mint ebben, csak helyes legyen az eljárás. De ha egyszer zavarba hoztuk éppen azt, aminek a legnagyobb tisztaságban kellene feltűnnie az értelem előtt, ne csudálkozzunk rajta, ha aztán annál nagyobb setétség támad az elmében; ne csudáljuk, ha éppen azok fognak hátramaradni,

akik különben a legelsőök lettek volna, mivel nem tudják megtanulni, ami el van fordítva, ésszerűségéből ki van vetkeztetve.

A számtanításban a következőket különösebben szükséges szem előtt tartani.

1. Legnagyobb gondot kíván a kezdők vezetése. Hibás alpra célszerűen építeni nem lehet, s ha zavarba hozzuk a kezdőt, kívánt sikerrel szó sem lehet azután.

2. Hogy a kezdő a legelső számfogalmakkal tisztában legyen, azt egyedül a szemléltetés által lehet elérni. A képzetekhez, azaz a tárgyak belső szemléletéhez a külső szemlélet útján juthatunk, ugyanez áll a számok vagy egységek belső szemléletéről is. Hogy a gyermek ezt a számot például öt elvontan fel tudja fogni, előbb megérezkítve kellett azt látnia: öt golyót, öt tollat, öt vonalat kellett előtte felmutatni, ezektől maradt vissza kellő tisztaságban az elvont számismeret. Aki erre kellő gondot nem fordít, egy lépést sem tehet előre. Hogyan fogja azt a gyermek kiszámítani, hogy öt meg három annyi mint nyolc, ha magában a nyolcat sem tudja tisztán felfogni? A második lépést nem lehet megtenni az első nélkül, a számtanításban egyáltalában nem. A számok kérelhetetlen logikája ily képtelenséget meg nem tűr.

3. A szemléltetés végett használjuk a táblára írt vonalakat, bab-, borsó-, kukoricaszemet, más könnyen kezelhető apróságokat, számolóvesszőket, (oly nagyságban, minő egy rúd ceruza, fenyőfából kihalítva) s többféle szerkezetű számoló-gépet, tengelyre fűzhető száz, vagy nyélbe ütött ugyanannyi golyóval.

A számoló-gépek szerkezete nagyon egyszerű. Egy közös fatalapzaton (vagy vékony hevederrel összefoglalva) áll két kisded faoszlop; ezekbe vízszintesen tíz vékony vastengely (vagy jó, vastag sodrony) van húzva, s mindenikre tíz-tíz golyó van fűzve; vagy pedig egy kisded asztalba száz lyuk van fúrva (tíz sor, mindenik ugyanannyi lyukkal), s azokba illesztetnek a nyélbe ütött golyók vagy bábok, melyek a tanításnál használatnak.

4. Az elemi tanításnál a számok *nem a műveletek* (összeadás, kivonás, szorzás, osztás) szerint, hanem 1-től 10-ig, 1-től 100-ig sat. azaz bizonyos *körökre osztva* tárgyaltnak. Aki a műveletek szerint adja elő a számtant, felvevén az alpműveletet, az összeadást, amellet marad, míg az egészen keresztül nem ment, oly módon, hogy tanítványai a legnagyobb számokat is össze tudják adni, s még semmit sem hallottak más műveletekről. Sokkal célszerűbb ahelyett egy, kiterjedésre nézve könnyen áttekinthető számkört (1-10) venni fel, de ebben mind a négy művelettel alaposan megismerkedni, s azután haladni tovább. Amaz egyhangú, gépies, ízetlen, míg emez sokoldalúlag képző, és mert változatos, tehát élvezetesebb is, emellet a felvett számkör minden fokozaton tisztán áttekinthető, mit a nagy számoknál nem eszközölhetünk.

5. A számjegyek felírásával sem nem késünk, sem nem sietünk. Meg fogjuk arra tanítani a kezdőket, mihelyt ahhoz elegendő számis-

merettel bírnak. Ehhez azonban multhatatlanul megkívántatik, hogy a legelső számkörben (1-10) némi jártasságot szereztek légyen.

6. Fődolgoz a fejbéli számvetés, a számok logikája, mely utasításul szolgál a gyakorlati számvetésben. Felírni csak a kész adatokat és az azokból *gondolkodás* útján kihozott eredményt lehet.

7. Számítsanak a tanítványok *elvont* és *alkalmazott* számokkal. Legelső mindenütt a szemléltetés, hogy tisztán felfogható legyen az eljárás, a szabály; azután jó a begyakorlás elvont számokkal; végre az eképp szerzett ismeretet és készséget az életben leggyakrabban előjöheto feladatok megfejtésére *alkalmazzuk* a legelső lépcsőn kezdve mindenütt.

8. Különösen fontos a *sokoldalúság*, azaz ugyanazon feladatnak többféle megfejtése, mely a számviszonyok helyes felfogására vezet, és a szoros *következetesség*, mint a számok logikája. (Ezekre a maga helyén figyelmeztetve lesz a tanító.)

9. A tanítványok a feladatok írásbeli megfejtésére vezetettnek olyan korán, mint csak lehetséges. E tekintetben a számtanítás módszere ugyanazonos az írvaolvastató módszerrel. Arra kell törekedni, hogy a tanítvány mennél elébb mestere legyen önmagának.

10. A számtanítástól elválhatatlan a mértékek (öl, icce, font sat.) megismertetése.

11. A tanításban a törtszámokat az egészektol nem lehet elkülöníteni.

12. A tanító szorosán felügyel, hogy a tanítvány a szóbeli megfejtésnél tisztán és hibátlanul beszéljen.

13. Nagyon megkönnyíti a tanító munkáját a tanítványok kezébe adandó *példatár* vagy *feladatok gyűjteménye*, mely a vezérkönyvvel együtt jelenik meg, s mellyel minden gyermeknek el kell láttatnia, úgy az *előmenetel*, mint az *önmunkásság* érdekében is, hogy feladatok megfejtésével foglalkodhassék nemcsak az iskolában, hanem *otthon* is.

• *Vezérkönyv az elemi számtanításban. Néptanítók számára.* I. füzet. Sárospatak, 1871. III-VIII. o.

6. A reáltudományok tanítása

Midőn a gyermek iskolába lép, sok növényt ismer, némelyeket név szerint is. E névismeret még magában nem nagy becsű, azonban ha még azzal sem bírnak a tanítványok, legelsőbbben azzal ismertesse meg őket a tanító, midőn a növényt előttök felmutatja, hogy a név annál inkább megerősödjék emlékekben a tárgyalás alatt. Tehát egy bizonyos, *a gyermekek elé tett teljes növényről olvastatnak le annak és illetőleg az egész fajnak, sajátosságos ismertető jelei.* Nagyon természetes, hogy amit a gyermek bizonyosan tud és ismer, azt ő vele mondatja el a tanító rövid, határozott alakban. Ezúton a tanítvány a növényt elsöben egyszerűen megnézi. Azonban nemsokára belátja annak szükségét, hogy a növényt nem elég csak megtekinteni, hanem figyelemmel kell azt vizsgálni; mert a növény leírásánál csak azok fognak helyes és kielégítő feleletet adni, kik a legnagyobb figyelemmel vizsgálták azt, miáltal a többiek önkénytelenül is hátra vetve érzik magukat; mi az elsőségre törekvés ösztönét sérti, a tehetségesebb gyermekekben önmagávali elégtelenséget támaszt, s versenyt idéz elő, a könnyelmű, felületes megtekintés helyett nyomos vizsgálódást szül, melynek eredménye szavakba foglalva határozott értelmű, teljes mondatokban fejeztetik ki.

Itt azonban még nincs vége az egésznek. Hogy a jellemző levél-, virág-, általában növényalakulásokat annál tisztábban fölvegye képzetébe a gyermek, szükséges, hogy azokat (legalább a városokon s másutt is a példányiskolákban) rajzban állítsa elő. Ne hüledezzen belé senki, hogy az követeltetik, miszerint 8-10 éves gyermekek a természet után rajzolnak; csak maga a tanító kellő ügyességgel és elevevésséggel állítsa elő az illető alakokat tanítványai előtt, meg fogja látni, hogy azok hihetetlen gyorsasággal, érdekléssel és sikerrel fognak utána nyomulni. Különben is okszerű vezetés mellett egyszerű természeti testek lerajzolása nem sokkal nehezebb, mint a kész alakok szolgálai lemásolása, míg becsére nézve amaz ennek hasonlíthatlanul felette áll. Az életben, ami a népiskolai oktatásban a legnagyobb súllyal bír, amannak van becse; mert a távol lévő tárgyak képzetét, azok előtte lévő alakáról, az fogja a legtisztábban maga elé állítani, aki ösmeri a törvényeket, melyek szerint a tárgy alakának elő kellett állíttatnia, s aki maga is képes volna az alakot előállítani, ha a tárgy tétetnék eléje.

Ha ekképp tárgyaltatott a természetrajz, ha az élő növényt nemcsak szemléltette a tanítvány, hanem szemlélet után le is írta, sőt alakát rajzban is előállította: ezáltal képzetébe kitörölhetetlen felvette azt, s bensőleg is kellő tisztaságban fogja szemlélni. Emellett nem az a fő dolog, hogy nagyon sok és mindig új növények vétessenek elő s tárgyaltassanak futólag, sőt inkább ez az elv, hogy *célszerűbb kevés, minden részben*

teljesen kiképzett növényeket alaposan és ismételve tárgyalni szóval, és ahol már lehet, írásban, mint sok növényt felületesen megtekinteni. Különösen fontos, hogy a megismert növények összehasonlíttassanak, közös ismertető jeleik szerint összeállítottassanak, s ezáltal azok osztályozásának útja megkészíttessék.

Midőn a tanítványok néhány egyedet külsőleg megismertek, következik, hogy a növények belső alkotásával, életszerveikkel, a növényélet tüneteivel és feltételeivel megismerkedjenek; ezt követi a növények népszerű osztályozása. Ez lehet menete az állatok és a szükséges kivételekkel az ásványok ismertetésének is.

Az itt előadottakban nagyrészt élőszóval oktattatnak a tanítványok; evégre inkább vezérkönyvre van szükség a tanítók, mint kézikönyvre a tanítványok számára, mely ezekre nézve csak a tárgyalás eredményét adja elő röviden, pontosva, vagy általok írásban megfejtendő kérdéseket foglal magában.

Ami ezen tantárgyak kezelését illeti, e részben fődolog:

1. Hogy azok ne egyenkint, egymástól elkülönítve, hanem egymás mellett párhuzamosan elébb víve tárgyalttassanak; hogy természeti leírások, tájképek, jellemrajzokba kellően összeállítva egy szervezett egészet alkossanak; ahonnan egyszersmind következik, hogy ezek rendszerbe teljességgel nem foglaltathatnak.

2. Az iskolai oktatás mindjárt kezdetben tárgyára nézve a reálszak köréből vételessék.

3. Az alsó osztályban a gyermek a közéletben általa szemlélt tárgyakat tanulja vizsgálni, öntudatosan felfogni s azok élőszóvali leírása által gyakoroltassék a gondolkodásban és beszédben. Ilyenek az iskolai eszközök, az emberi test részei, iskolaszoba, ház, udvar, kert, város, mező, állatok, növények, rét sat. mégpedig szoros rendszerbe foglalás nélkül, azon természetes menettel, amint az ember azokat az életben találja. Azáltal, hogy a tanítványok a tanterem alaprajzát adják s az abban lévő egyes tárgyak helyét kijelölik, megvetetik alapja a térkép használatának, megértésének; a vidék közvetlen szemlélet útján leírása által a későbbi földrajzi oktatásnak; a házi, majd a vadállatok, a kertben, majd a mezőn lévő némely növények elsorolása, leírása által a természetrajzi oktatásnak.

4. A reáltudományok előadásánál mint az alsó, úgy a felső osztályokban is múlhatatlanul szükséges a szemléltetés. Így a természetrajzi oktatásban az illető természeti testet a gyermek kezébe kell adni, vagy legalább előtte felmutatni, p. o. élő növényeket, ásványokat, kitömött állatokat, azok öntvényeit, vagy legalább ábráit; így a történelmi oktatásban a nevezetesebb szereplők arcképét, a nevezetesebb történelmi eseményeket rajzban; a földrajz előadása végett jó térképeket, melyeket a tanító egész könnyűséggel állít elő rajzban a táblán. Emellett az előadásnak vonzónak és tisztának kell lenni, hogy annak nyomán a tanítvány az előtte lévő képet, vagy annak egyes részeit képzetébe felvelhes-

se. Ez úton azonban nemcsak a tárgy tiszta felfogását kell eszközölni, hanem az az iránti részvétet szükséges a tanítványban felkelteni. Evégre alkalmilag figyelmeztesse a tanító a gyermeket arra, mily szép az előtte lévő tárgy, s mily csudásan tükrözi ki abban magát Istennek bölcsessége, továbbá mily célszerű, hasznos vagy káros az; vagy mutassa ki a gyermek előtt valamely esemény fontosságát, jó vagy rossz következményeit, befolyását a későbbi időkre és viszonyokra, hogy a tárgynak erkölcsi bece legyen a tanítvány előtt, s hogy iránta benne belső érdek ébredjen.

5. A gyermek elé ne azért adassanak egyes tárgyak vagy azok képei, hogy azok neki pillanatnyi szórakozást szerezzenek, hanem hogy azokról az őt környező külvilágra vonatkozólag élő és biztos ismereteket tegyen sajátjává. Ezért szükséges, hogy a gyermek a tárgyak vizsgálása közben, úgy az egésznek, mint az egyes részeknek hibátlan megnevezése, leírása mellett azok jellemző tulajdonaira fordítsa figyelmét, s azokat tanulja felfogni.

- Részlet a *Népiszkolai tervezetből*. Sárospataki Füzetek, 1858. 219-222. o.

7. Földünk alakja

A tanító kivezeti a gyermekeket a szabadba, hol a kilátást közel lévő épületek, élőfák sat. nem akadályozzák.

T: Tekintsetek szét, miket láttok itt a földön magatok körül? (Város, falu, folyó sat.) Hát ott fenn a magasban mit láttok magatok felett? (Az eget látjuk.) Olyan egyenes-e az ég felettünk, mint például a szoba padlása? (Nem, hanem fejünk felett legmagasabb, onnan pedig lefelé hanyatlik, s úgy látszik, hogy nagy távolságban környöskörül a földet érinti.)

T: Az a nagy kör, melyet itt szemeitekkel beláttok, a *látkör* vagy *láthatár*.

T: Nézzetek szét, minőnek látjátok ti magatok körül a földet? (Egy kerek lapnak látjuk, melyet mindenütt az ég vesz körül.)

T: A régiek hosszú időn át azt hitték, hogy földünk valóban olyan, aminőnek látszik: egy kerek lap, melynek szélein nyugszik az ég boltozata.

T: A régiek csak három földrészt ismertek; melyek voltak azok? (Európa, Ázsia és Afrika.) Ezekből állott az *ó világ*.

T: Melyek azon földrészek, amelyeket ők nem ismertek? (Amerika és Ausztrália.) Melyik tenger határozza Ázsiát kelet felől? (A nagy ocean.) Hát Európát nyugat felől? (Az Atlanti-óceán.)

T: Sokáig azt hitték a régiek, hogy ezeken a nagy tengereken túl nincs többé semmi szárazföld. Ők csak a partok közelében hajóztak, a sík tengerre nem mertek bocsátkozni, hogy eltévednek és nem tudnak hazájokba visszatérni. Ők nem ismerték a *delejtűt*, mely az égtájakat kijeleli, s amellyel a hajósok a legnagyobb tengereket is nemcsak beutazzák, hanem azokat pontosan fel is mérték s mindenütt tudják magokat tájékozni.²⁵⁶ Ha ők keleten a tengerparton megálltak reggel, úgy látták, hogy a nap a nagy oceanból kél ki; a nyugoton lakók úgy látták, hogy este az Atlanti-óceánba merül, s hitték, hogy amit látnak, az valóban úgy van. Ma már csak tudatlan emberek gondolkodnak így. A földet csaknem mindenütt beutázták, s jól tudják, hogy a nap sehol sem merül alá a tengerbe és sehol sem kél ki abból, s földünktől mindenütt egyenlő messzeségben marad, és hogy a nap földünket látszólag megkerülheti, onnan van, mert földünk, mint egy gömb, szabadon lebeg az

²⁵⁶ A tengemek éppenúgy térképe van, mint a száraznak. A hajósok számtalan méréseket tettek, s tudják, hol milyen mély a tenger, hol biztos a hajózás, hol vannak a víz alatt veszélyes sziklák, hol vannak zátonyok. A sziklákon a viharban hajótörést szenvednek, a zátonyokon pedig – ahol csekély a víz, a fenék iszapos – fennakad a hajó és a habok elborítják. Hogy a veszélyt elkerülhessék a hajósok, igen jól kell ismerniök a tengert. (*Árva József jegyzete.*)

égűrben. Földünk egy égi test, egy csillag a többi csillagok között, s alakára nézve (ehhez) a gömbhöz hasonlít.

T.: Vegyük elő ezt a gömböt (a földtekét)! Íme, ezt ez a levél papír (melyet fölébe tartok) szabadon megkerülheti: ilyen gömb alakú a mi földünk is, különben a nap látszólag sem kerülhetné meg.

T.: Hogy a mi földünk gömb alakú, világos adatok mutatják.

1. *Magellán Ferdinánd*²⁵⁷ portugáli hajós 1519-ben 5 hajóval indult el nyugot felé a tengeren, és anélkül, hogy visszafordult volna, hajói közül egy kelet felől oda ért vissza, ahonnan 3 évvel azelőtt elindult. Az a hajó tehát egy körutat tett a földön, megkerülte azt, mint valamely gömböt.

2. Midőn a hajósok a sík tengeren a partok felé közelednek, a magas tárgyakkal, hegyekkel vagy toronymal, előbb csak a tetejét pillantják meg és csak azután az alantabb eső részeket, midőn közelebb jutottak ahhoz. Ez azért van, mert közben a tenger vize kiemelkedik, azaz kidomborodik a hajó és a távol lévő tárgy között, s kidomborodásával elfedi az alantabb eső részeket az utasok szemei előtt.²⁵⁸ És mivel ezt tapasztalják minden irányban észak, dél, kelet és nyugot felé: ez azt mutatja, hogy földünk egyenlően domború, mint a gömb. Tehát földünk egy gömb alakú test, mely az égűrben lebeg.²⁵⁹ Ebből következik, hogy a nap a földnek csak felét világosíthatja meg egyszerre, a másik fele pedig ugyanakkor sötétben van;²⁶⁰ hogy földünkön nem ugyanazon időben van mindenütt reggel, dél, este és éjfél, sőt midőn nálunk esteledik, némely helyeken akkor virrad; mikor nálunk a nap leszáll és már nem láthatjuk, azok, akik tőlünk messze nyugot felé laknak, akkor pillantják meg, azaz nekik akkor kél fel, és mikor nálunk dél van, a föld másik oldalán lakóknak akkor van éjfél.

²⁵⁷ Magellán egyik hajója kelet felől ért vissza. Ez csak úgy lehetséges, ha a föld keletről nyugat felé magába visszahajlik, mint a gömb. Íme itt ez a gömb. Innen indulok el, s folyvást előre haladva, anélkül hogy visszafordulnék, oda érek vissza, ahonnan elindultam. Ilyen volt a Magellán útja, s ilyen a mi földünk felülete. Éppen ezért a földet ilyen gömbalakban szokták felmutatni, s ez a *földteke* vagy *műföldgömb*. (Árvay József jegyzete.)

²⁵⁸ Ha a víz felülete egyenes lap volna, egyszerre fognak azon feltűnni alj és tető. Vegyük elő ezt a gömböt! Szúrjunk belé egy tűt, most fordítsuk el egy kissé magunktól. Íme, a tűnek csak tetejét látjuk, az alját nem. Mi okozza azt? (A gömb domborúsága.) Így van ez a tengeren is; a tenger s általában a föld felülete is domború. (Árvay József jegyzete.)

²⁵⁹ Minthogy földünk minden irányban, azaz mindenfelé egyformán domborodik mint a gömb, következik, hogy gömbalakúnak kell lennie. - Ha földünk az égűrben lebeg, mi tartja ott fenn? (Földünk tömege igen nagy, de vannak közelében oly égitestek, melyek nála sokkal nagyobbak: a nap egymillió-négy-száz-ezerszer nagyobb. Ezek a roppant tömegek nagy erővel vonzzák, s az égűrben a kölcsönös vonzás által tartják fel egymást.) (Árvay József jegyzete.)

²⁶⁰ Setétítse be a tanító a szoba ablakait, gyűjtsön gyertyát s vegye elő a földtekét, s mutassa meg azon a gyermekeknek, hogy földünkön midőn egy helyen nappal van, más helyen éjszakanak kell lennie. (Árvay József jegyzete.)

És noha úgy látszik nekünk, hogy a nap minden 24 órában megkerüli a földet: azt kell hinnünk, hogy nem a nap kering a föld körül, hanem a föld fordul velünk egyet minden 24 órában a nap előtt.²⁶¹

Ellenvetések

1. „Szemeinkkel látjuk reggel, délben, este, hogy a nap változtatja helyét az égen, tehát nem állíthatjuk az ellenkezőt, hogy a nap egy helyben áll és a föld forog.”

Erre azt válaszoljuk: Igaz, hogy nekünk úgy látszik, mintha a nap változtatná helyét az égen; de az nem egyéb, mint *látási csalódás* (nem azt látjuk, ami valóban történik), amely velünk igen gyakran megtörténik. Ha egy hosszú utcán végigtekintünk, úgy fogjuk látni, mintha az utca a másik végén keskenyebb volna, és két oldalt a házak közelebb állnának egymáshoz, holott azok ott is csak olyan távol vannak egymástól, mint ahol állunk. - Ha a szekér sebesen megy velünk, és mi magunk mellett a földre nézünk, úgy látjuk, hogy a föld gyorsan halad alattunk visszafelé, holott jól tudjuk, ez teljességgel nem úgy van.

Mindez nem egyéb, mint látási csalódás. Éppen ilyen csalódás az is, midőn mi a napot a föld felett keletről nyugot felé pályázni látjuk. *A nap egy helyben áll: a föld mozdul velünk nyugotról kelet felé.*

2. „A földön vannak hegyek, völgyek, mélyedések, hogyan lehetne hát azt állítani, hogy a föld egy gömbhöz hasonló volna?”

Erre azt feleljük: Nem azt állítjuk mi, hogy a föld felülete sima, hanem azt, hogy domború. S a föld egész tömegével összemerve a legnagyobb hegyek is jelentéktelen csekélységek, mint a tojáshéj ripacsai, mely bár darabos legyen is, de bizonytal domború.²⁶²

3. „Ha a föld forogna velünk, úgy mi időnként fejjel lefelé fordulnánk. Ezt mi sohasem tapasztaltuk, nem is történhetik ilyen, mert mi akkor lehullanánk a földről a végtelen mélységbe (fejjel lefelé volnánk fordulva), a folyók és tengerek medreikből mind kiömlenének.”

Ezekre a következőket válaszoljuk:

a) Hogy a föld forogna, azt nem tapasztaltuk és nem tapasztalhatjuk, mert velünk folyvást egyenlően mozog minden rázkódás nélkül, és mi igen parányik vagyunk, a föld pedig felette nagy tömeg, s be nem láthatjuk, mi történik vele.

b) Hogy mi időnként fejjel lefelé vagyunk fordulva, azaz más helyzetben, mint néhány órával az előtt: kétséget nem szenved. De nekünk

²⁶¹ Tudva van, hogy a nap több mint 20 millió mérföld távolságra van a földtől. Hogy ezen távolságban a földet megkerülje: 24 óra alatt nagyobb utat kellene tennie 125 millió mérföldnél, 1 óra alatt pedig többet 5 millió mérföldnél, holott az ágyugolyó ugyanazon idő alatt csak 900 mérföldet halad. A nap oly elképzelhetetlen sebességgel nem haladhat, s nem végzi azt a roppant utat, hanem sokkal egyszerűbb, hogy a föld fordul egyet a nap előtt minden 24 órában. (*Árvay József jegyzete.*)

²⁶² Mit válaszolhatunk erre? Azt, hogy földünk igen nagy tömeg, a hegyek pedig hozzá képest igen kicsinyek, melyek rajta fel sem tűnnek, mint a tojás héján a ripacsok. S ezért földünk lehet gömbalakú, noha felületén hegyek is vannak. (*Árvay József jegyzete.*)

arra van felfelé, amerre az eget fejünk felett látjuk, s akármerre forduljon velünk a föld, az ég mindig fejünk felett lesz, s ezért sohasem tapasztalhatjuk azt, hogy fejjel lefelé fordulnánk.

c) Hogy mi a mélységbe le nem zuhanunk, és a tenger ki nem ömlik medréből, annak igen természetes oka van. - Amint természetére tartozik az anyagnak a nehézkedés, éppen úgy természetére tartozik a *vonzás*. S mennél nagyobb a test, azaz mennél több anyagi rész van benne, annál nagyobb a vonzó ereje is. - Amily nagy a föld roppant tömege, oly nagy erővel köt magához minden egyes tárgyat felületén, s azokra mindegy, akármily helyzetbe jöjenek, a föld tömegétől elszakadniok nem lehet. Ezért nem zuhannak alá a mélységbe, s ezért nem ömlik ki medréből a tenger. (Milyen nehéz egy nagy követ felemelni, azaz a földtől elszakítani! Oly erővel köti, vonzza azt magához a föld, valamint minden más tárgyat is; ezért nem lehet azoknak a földtől elszakadniok.)

• Részlet a *Vezérkönyv a mértani földrajz előadásában, tanítók számára*. Pest-Sátoraljaújhely-Sárospatak, 1871. című könyvéből. 5-12. o.

8. Levelek a tiszáninneri református egyházkerület püspökének

a) 1858. május 27.²⁶³

Főtisztelendő Superintendens úr!²⁶⁴

Méltóztatott velem akképpen rendelkezni, hogy azon pontokra, melyek nyomán a kassai cs. k. helytartósági osztály (7428. sz. a. leiratában) a sárospataki képezde jelen állása, működése sat. felől értesíttetni kíván; adnék felvilágosítást; ennek következtében van szerencsém nézeteimet a képezdei ügyek állását illetőleg aszerint, amint én azt felfogtam, főtisztelendő Superintendens úrnak ezennel tisztelettel átnyújtani.

Sajnálom, hogy az Alaptervvel nem szolgálhatok, miután azt, amint az e. kerületi közgyűlés előtt felolvastam, tisztel. Kun Bertalan úrnak átadtam jegyzőkönyvbe vezetés végett, melynek kivonata a főiskola részére mindeddig nem született meg. Méltóztatassék azért a szükséges pontokat az e. e. ker.²⁶⁵ jegyzői hivataltól kivenni s egyszersmind kegyesen eszközölni, hogy az a képezde részére is megküldessék, annyi-
val inkább, mert annak ez idő szerint nincsenek törvényei, legalább kezei közt semmi sincs, s ha egy vagy más komolyabb tárgyban ítéletet kellene hoznunk, könnyen zavarba jöhetnénk.

Hogy az én általam feltett pontokban a képezde múltja s annak jelenleg a főiskolában a teológiai osztályhozi belső viszonya némi részletességgel van tárgyalva, azon oknál fogva történt, hogy az én nézetem szerint a legelső, mitől a képezdét különösen érdekében áll a főtiszteleltű egyházkerületnek megvédeni, a növendékek katonai besorozása, mit azon az úton lehet legbiztosabban elérni, ha a képezde úgy mutatatik be a magas kormánynak, mint a teológiai osztályhoz tartozó intézet, melyben az ifjak éppen úgy, mint amabban, egyenesen az egyházi pályára készülnek. De szükséges a szoros összeköttetés és belső viszony feltartása és kimutatása azon szempontból is, hogy a képezde, mint maga a teológiai osztály, minden idegen befolyástól lehetőleg menten maradjon, havi jelentésektől, idegen nyelven szerkesztendő jegyző-

²⁶³ A kollégium a tiszáninneri református egyházkerület iskolája. Felügyelő és kormányzó hatósága az egyházkerületi közgyűlés s annak vezetői: a püspök és a világi főgondnok. Ezért küld Árvay József sok levelet, felterjesztést, jelentést az egyházkerület püspökének. A református püspök akkori megnevezése: superintendens.

²⁶⁴ A levél eredeti iktatószáma: B. LXXX. 38,438. 373.

²⁶⁵ Az e. e. ker. rövidítés feloldása: „az említett egyházkerületi”.

könyvek vezetésétől, melyekkel a gimnáziumok, anélkül hogy azáltal a tudományosság legkisebb lendületet venne, hasztalan terheltek, megkíméltessek.

Egyébiránt, ha ezen alakban a felterjesztés bemutatható nem lenne, méltóztassék azt főtisztelendő Superintendens úr böles belátása szerint átalakítani vagy újradolgozás végett visszaküldeni.

Többire kegyességébe ajánlva mély tisztelettel maradtam Sárospatakon máj. 27. 1858

Főtisztelendő Superintendens Úrnak

alázatos szolgálója

Árvay József.

képezdei igazgató tanár

Ami ezen az írásban látni lehet, az az, hogy a felterjesztés egy
 részben az a nagy komolyan, más a stratégia
 alól, melyben az affektu egy nagy
 része azonban egyenlő az egyenlő, melyben látni
 látni lehet a nagy komolyan és a nagy komolyan
 felterjesztés és komolyan ezen komolyan is, hogy
 a komolyan, más maga a stratégia alól, melyben
 ezen komolyan látni lehet, melyben komolyan, hogy
 felterjesztés ezen komolyan komolyan komolyan
 komolyan komolyan, melyben a komolyan
 a látni, hogy az alól a komolyan komolyan
 komolyan komolyan, hogy komolyan komolyan, hogy komolyan
 komolyan.

Egyébiránt, ha ezen alakban a felterjesztés be-
 mutatható nem lenne, méltóztassék az főtisztelendő
 Superintendens úr böles belátása szerint átalakítani
 vagy újradolgozás végett visszaküldeni.

Többire kegyességébe ajánlva mély tisztelettel
 maradtam Sárospatakon máj. 27. 1858.

Főtisztelendő Superintendens Úrnak

alázatos szolgálója

Árvay József.

képezdei igazgató tanár

*A sárospataki helv. népiskola-tanítókat képző intézet
múltja és jelene*²⁶⁶

Ami a Sárospatakon létrejött képezde keletkezését illeti, e tekintetben mindennek előtt megjegyzendő, miszerint az ottani főiskolában a pedagógiának minden időn keresztül folyvást állandó tanszéke volt, s a theologiai pályán lévő ifjak, mint leendő iskolatanítók és lelkészek oktatást vettek a nevelésben nemcsak elméleti, hanem egyszersmind gyakorlati részéből is, segédkezeket nyújtván e részben a pedagógia tanárának időnkint a többi főiskolai tanárok is. Azonban jónak és az egyházmegyék részéről felterjesztett kívánatok szerint szükségesnek látván az egyházkerület a nevelésnek főleg a népiskolai oktatásra vonatkozó ügy elméleti mint gyakorlati részét nagyobb terjedelemben, részletességgel, gyakorlatiassággal tüzetesen tárgyalva taníttatni, vezetettve egyszersmind azon nézet által is, hogy alkalmunk legyen azon ifjaknak is, kik egyenesen mint népiskola-tanítók kívánnak az egyház szolgálataiba lépni, jövő hivatásukhoz magukat alaposan kiképezni: tetemes áldozattal, a munkafelosztás alapelvén a célnak megfelelő intézkedéseket tett, s létrejött Sárospatakon mint a főiskola kiegészítő része, a maga körében mintegy szervezett egész, a képezde; mely ennél fogva jelen szerkezetében nem egyéb, mint a főiskolában azelőtt is folyvást fennállott, bensőleg nem eléggé összefüggő intézkedések rendszerbe szedése, egységes összeállítás a népnevelés, az egyházhoz tartozó minden rendű hívek értelmi, vallásos erkölcsi nevelése érdekében. Tehát nem újonnan felállított, hanem a régi alapon újból szervezett és az idővel folyvást szervezendő intézet, kiegészítő része a főiskolának, s abban különösen a theologiai osztállyal, szellemi oldaláról fogva fel, úgy alapjánál mint rendeltetésénél fogva, benső elválhatatlan összeköttetésben áll.

A képezde feladata népiskola-tanítókat nevelni, kik emellett az egyházi hivatal folytatásában segédei a lelkészeknek, nemcsak mint a növendékeket a confirmatiohoz előkészítő Catecheták, hanem akik ezen felül bizonyos körülmények között, például a lelkipásztor betegség vagy más nagy fontosságú ok miatti elfoglaltatása, akadályoztatása esetében a lelkési hivatal terhére viszik, tartozván a gyülekezet előtt könyörögni, hogy az isteni szolgálat felakadást ne szenvedjen, s nemcsak ily rendkívüli esetben, hanem bizonyos meghatározott Canonica órákon a gyülekezet előtt az egyházban tanítást is tartani. Ahonnan a képezdei ifjakról joggal mondathatik, hogy azok éppen úgy, mint a theologus ifjak, egyenesen az egyházi pályára készülnek.

²⁶⁶ Az egyházkerület püspökének 1858. május 27-én írt előző levél melléklete. A jelentés eredeti iktatószáma: B. LXXX. 38,439. 374.

A képezdét, buzgó egyesek hozzájárulásával a tiszamelléki hely. hitv. egyházközségek alapították. Ez úton biztosított a képezde részére mintegy 28 ezer p. forintnyi összeg, úgy azonban, hogy ezen alapítványi tőke kamatait netalán meghaladó évi kiadások a főiskolai pénztár által fognak az ily célra fordítható alapítványokból fedeztetni.

Ami a taneszközöket illeti, a képezdében használatba vétethetnek mindazok, melyek a főiskola részére ez ideig beszerezettek, úgy azonban, hogy az ezek mellett vagy ezeken felül még szükségeltettek a képezde pénztárából leendő beszerzésére az igazgató felhatalmaztatott. Így vétettek használatba ez ideig a földrajzi és történelmi oktatásnál a főiskolánál meglévő térképek, műföldgömb, meghozattak a Schubert-féle természetrajzi ábrák, ezek után jönnek rövid idő alatt a természet- és vegytani eszközök, az ének- és számtanításhoz szükséges, s a főiskolai összes ifjúság által közösen használandó s nagy részben már felállított gymnasticai készletek, kertészeti műszerek. A képezdei előadások végett a főiskolában ideiglenesen egy alkalmas tanterem jelöltetett ki, legközelebb állandó helyiséggel fogván elláttatni.

A képezdeirei főfelügyelet és annak kormányja, valamint az alapítványok kezelése az egyházkerület kezében van, melyet ott részint testületileg, részint általa kinevezett tagokból álló választmány által gyakorol.

Alapterve az egyh. kerület által múlt április hó 20-án tartott közgyűlésen erősített meg.

Közvetlen vezetésével egy felelős igazgató tanár van megbízva.

A tanári személyzet jelenleg a következő tagokból áll:

Árvay József, igazgató, azelőtt főiskolai gymnasiumi tanár, tanítvallástudományt, lélek- és neveléstant, gazdászatot.

Kriesch Ferenc, főiskolai zenetanár, tanít éneklést, zongorát és orgonálást.

Szűcs István, főiskolai rajztanár, tanít rajzot és szépírást.

Ezek mellett még ideiglenesen három pályavégzett theologus ifjú van mint segéd alkalmazva:

Nemes Ferenc, esküdt, tanít magyar nyelv-, szám- és mértant.

Gubás Ferenc, tanít földrajzt és történelmet.

Körösy György, tanít természetrajzt és természettant.

Az egyházkerület által rendes képezdei tanári állomásra kijelölt egyén öntökéletesítés végett a külföldre utazott, rövid időn megtörtéendő visszatérével állását a képezdében elfoglalandó.

A képezdei tanárok a közügyekre nézve a köziskolai tanári tanácskozmány rendes tagjai, éppen úgy, mint az akadémiai és gymnasiumi tanárok, meglévén emellett a képezdei tanári tanácskozmánynak a tisztán képezdei ügyekben a maga önállása, a legfőbb fegyelmi eljárást, a képezdeből kirekesztést, az akadémiai tanárokkal közösen gyakorolván.

Ami a képezde eddigi működését illeti:

Múlt 1857-ik év szeptember havában tartott egyházkerületi közgyűlés határozatilag kimondotta, hogy míhelyt a képezde elválasztott igazgató-tanára, ki azon időben ugyancsak az egyházkerület rendelkezése következtében és költségén Poroszország- és Helvetiában néhány hónapot töltött a képezdei, általában a népnevelési ügyek tanulmányozása végett. külföldi utazásából haza térend, az egyházkerületben fennálló szokás szerint a főiskolából 2-3 éves iskolatanítóságokra kimenendő theologus ifjakat igyekezzék mindenek előtt a szükséges utasításokkal ellátni, s őket az iskolatanítói hivatalhoz gyakorlatilag előkészíteni, annyival inkább, mert ugyanazon egyházkerületi közgyűlésen határozatilag az is kimondatott, miszerint jövőben egyházi hivatalra nem fog alkalmaztatni, ki a felállítandó képezdében a népiskolai oktatáshoz szükséges nemcsak elméleti, hanem egyszersmind gyakorlati ismereteket és készséget is el nem sajátította.

E határozat értelmében kezdettek meg ugyancsak múlt 1857-ik év november havában a képezdei előadások 21 hallgatóval, kik nagyrészt pályavégzett theologus ifjak voltak.

Előadásokat tartottak:

Árvey József, a vallástudományban, magyar nyelv, földrajz, történelem, számtan s természetrajzban, 10 órán;

Kriesch Ferenc, az éneklésben 6;

Szűcs István, a szépíráásban 6 órán, mindenütt hetenkinti számítással.

Az előadás, úgy kívánván azt a fellebb idézett határozat is, lehetőleg gyakorlati irányú volt; az egyes tantárgyak, az irányadóul szolgáló vezérelvek és szabályok felállítása után, nagyrészt a népiskolákban használandó kézikönyvek nyomán, akképpen kezeltettek, hogy magának az illető tanárnak előadásából lássák a hallgatók, miképpen kell azokat népiskolákban sikerrel előadni.

Az ekként előkészített ifjak folyó év január 27-ik és folytatólag 30-ik napján az elsorolt tantárgyakból az egyházkerületi küldöttség által szigorral megvizsgáltattak, s mint leendő népiskola-tanítók kibocsáttattak.

Erre következőleg elhatározatott, hogy azon cél lehető megközelítése végett, miszerint a képezdéből időnkint kellően előkészített ifjak mehessenek ki az egyházakba mint iskolatanítók, az intézet kettős irányban folytatta további működését. Míg t. i. egy rendes három évi tanfolyamra kellő készséggel bíró egyének vétetnének fel, más részről a theologus ifjak és rendes iskolatanítók részére, kik a képezdében kívánnák magukat tökéletesíteni, egy fél évi tanfolyam nyitassék, gyakorló iskolául a főiskolában lévő két felső elemi osztály és a helybeli városi elemi iskola fogván elrendeztetni. A tanerő nevelése végett segédekül a fellebb megnevezett pályavégzett theologus ifjak jeleltettek ki.

E fél évi tanfolyamon jelenleg 25 theologus ifjú és 5 rendes iskolatanító hallgatja az előadásokat, melyeknek egyenes célja, hogy a hallga-

tók a népiskolai tantárgyak (vallás, magyar nyelv, szám, földrajz, történelem, természetrajz, ének és szépírás) tartalma mellett a közlés módjáról s általában a népiskola vezetésével is lehetőleg megismerkedjenek.

A rendes három évi tanfolyamra felveendő növendékekre nézve a felvételi vizsga határidejéül múlt március hó 16. 17. 18-ik napjai tűzettek ki. úgy hogy a közbe eső idő alatt azok, kik magukat felvétel végett bejelentik, előkészítő oktatásban részesüljenek.

A kitűzött időben, az alapszabályok ide vonatkozó pontja értelmében megtartatott a felvételi vizsga nagytiszteletű Hegedűs László úr esperes és főiskolai aligondnok elnöklete alatt, a képezdei rendes tanárok és segédek által, képviseltetvén a vizsgán a főiskola többi osztályai is, a theologiai osztály a rector, a gymnasiumi a director személyében.

Felvetetett ez alkalommal a képezdébe a rendes három évi tanfolyamra összesen 37 ifjú. Ezek az alaptervben megnevezett tantárgyakban oktattatnak, ugyanannyi óraszámmal hetenkint, mint ott ki van téve; a testgyakorlatok is rövid időn meg fognak kezdeni.

Ami a képezdei oktatás körüli eljárást illeti, az egyes tantárgyak előadásában arra van nagyobb súly fektetve, mi a népiskolában nélkülözhetetlen, a felett, ami bár magasabb szellemi műveltség tekintetében kívánatos, de népiskola-tanítóra nézve nem múlhatatlanul szükséges. Különös gond fordítatik arra, hogy az ifjak a felvett tárgyakat ne csak egészben, hanem részleteiben is felfogják, megértsék, s a tárgyalatokat inkább feldolgozzák, mint betanulják. Mint az egész intézet, úgy az egyes tanszakok irányadó vezetésével az igazgató van megbízva, ki mihelyt az általa készített, s már sajtó alatt lévő *Népiskolai tanterv* az egyházkerület által meg fog vizsgáltatni, a képezdei oktatást illetőleg nézeteit a népiskolák szüksége s a népnevelés kijelelendő iránya szem előtt tartásával közléteendő, mit azonban a népiskola és képezde közötti egység tekintetéből szükségképp be kell várnia.

Részint hogy az ifjak önmunkássághoz, figyelemhez, a tárgyalat értelmes felfogásához szokjanak, részint célszerű tankönyvek hiánya miatt, tanulmányaikat, a tanárok által kiadott kéziratokból, pótolva azokat az előadásokon tett saját jegyzeteikkel, maguk foglalják írásba.

Ami elbocsátásukat illeti, azok, kik a kilépést megelőző szigorú vizsgán, mely az egyházkerületi küldöttség előtt fog tartatni, kielégítő bizonyosságát adják annak, hogy a népiskola-tanítóságra kellően kikészültek, arról bizonyítványt kapnak, mely nélkül az egyházkerület határozata szerint mint tanító senki sem nyerhet annak kebelében alkalmazást.

Ami alkalmazásukat illeti, a kilépendő ifjak a fennálló szokás szerint még mielőtt az iskolai pályát elhagynák az iskolai előljáróság, vagy ha talán feles számmal lennének, későbbben az illető esperesi hivatal által fognak a megüresült tanítói állomásokra kineveztetni.

b) 1858. június 25.

Főtisztelendő Superintendens Úr!

Alsőzemléni esperes n. t.²⁶⁷ Hegedűs László úrhoz csak két nappal ezelőtt érkezett meg az illető jegyzői hivataltól köröztetés végett a főtiszt. egyházkerületi közgyűlés azon határozata, miszerint a n. t. esperességek igyekezzenek az iskolatanítókra buzdítólag hatni, hogy azok a számokra Sárospatakon jövő július hó 19-én megkezdendő képezdei előadások augusztus 21-ig terjedendő hallgatása végett minél nagyobb számmal jönnének a főiskolába. Nagytiszteletű Hegedűs László úr tapasztalásból merített nézete szerint a még hátra lévő idő csak arra is alig elég, hogy a határozat az egyházakkal tudatva legyen, mire a lelkesz urak, a consistorium és a tanítók részéről gondolkodás, habozás, lassan megérő elhatározás, időt kívánó intézkedések és előkészületek fognának következni, s mindezekre nem lévén elegendő idő, több mint valószínű, hogy e komoly szándékú intézkedés sikere már a kivitel legelső lépésénél nagy részben meg van semmisítve; ez okból a nagyt. esperes úr kinyilatkoztatta, miszerint a későn érkezett határozatot nem köröztetheti. Nagyon hihető, hogy ez más egyházmegyében is meg fog történni, vagy ha köröztetni fog is a határozat, kevés sikere lesz, annyival inkább, mert annak keresztülvitelét a mostani nehéz, sok helyen mondhatni aggasztó életviszonyok tetemesen megnehezítik. Ily körülmények közt főtisztelendő Superintendens úr talán kívánatosbnak látszik, hogy a határozat később vitetnék keresztül, midőn nagyobb sikerre lehetne számítani, míg a magam részéről kinyilatkoztatom, hogy én minden tőlem kitelhető áldozatra kész vagyok.

Továbbá alázatos tisztelettel jelentem, miszerint a képezdei iskolai törvények még mind ez ideig nincsenek kezünknel; mi annál nagyobb baj, hogy éppen egy jelentékeny kihágás felett kell ítéletet tartanunk.

Bátorkodom főtisztelendő Superintendens urat alázatosan tisztelettel kérni, méltóztassék mindkét tárgyban bölcs belátása szerint kegyesen intézkedni.

Többire mély tisztelettel maradtam
Főtisztelendő Superintendens Úrnak
Sárospatakon, 25. jun. 1858.²⁶⁸

alázatos szolgálja
Árvay József,
képezdei igazgató tanár

²⁶⁷ Az n. t. a *Nagytiszteletű* szó rövidítése.

²⁶⁸ Az irat eredeti iktatószáma: B. LXXX. 38,494. 429.

c) 1862. május 3.

Főtiszteletű Egyházkerületi Közgyűlés!

A sárospataki képezde nem kevesebb mint szerencsétlen helyzetéről őszinte és leplezetlen hivatalos előterjesztést tenni annyival inkább mulaszthatatlan kötelességének érzi a képezdei tanári testület, mivel a főtiszt. egyh. kerület legközelebb a főiskolai ügyek elrendezésének sok részben gyökeres átalakítását méltóztatott munkába venni, amidőn a különben is mozgásba hozott elemek közt a régebben tett intézkedések netaláni módosításai könnyebben eszközölhetők, mint a már egyszer megtörtént, bevégzett elrendezés után.

A képezde legfelső azaz III-ik osztályában jelenleg csak két tanuló ifjú van, kik közül az egyik a legközelebbi napokban elhagyni szándékozik az intézetet; a II. osztályban 9, az I.-ben 26, tárgyai sok méltatlanságnak, mert praeparandisták. Midőn az intézet megnyitása után az ifjak istentiszteleten megjelentek, a mások által eleve elfoglalt üres székek-ből, melyekbe a templomban el akartak helyezkedni, kitzsigáltattak. Ez volt az ő fogadtatásuk kortársaik közt. És ez egyáltalában nem kedvező hangulat ezideig annyit változott, hogy folyvást általánosabbá lett, s hogy a képezdei ifjak sorsának sok tekintetben osztályosai lettek tanáraik is.

Szerencsétlensége ez intézetnek, hogy diffamáltatott, mielőtt megnyitattott volna; hogy érdekei a főiskola többi osztályainak érdekeivel összeütköztek, mi az osztályok között folytonosan nevedező divergentiákra vezet. Az érdekek összeütközése mellett a csaknem negyven-szer kisebb szám fel nem tarthatja magát, s mennél emelkedettebb álláspontra jut az intézet, a más részen lévők annál inkább buzgólkodnak ellene a nagy közönség előtt is, mellyel gyakori közvetlen összeköttetésbe jönnek.

De külső viszonyai sem kedvezőbbek. Csak egy-két jobb tanítói állomást nyerjenek el az intézetből kilépett ifjak, a kartársak nagy része ellenek fordul, annyival inkább, mert a mindenfelé sürgetett, sok fáradtságot, szorgalmat és ügyességet igénylő új tanrendszer kivitelének veszélyes eszközei közéjük beplántáltatnak. És a fájdalom egy részről az intézet ellen irányzott méltatlankodásban keresnek enyhülést, s az intézet hitelének megrontása végett a rágalmak már a múlt év alkonyán a hírlapokba mentek át.

És a közös célra irányzott támadás megtermette a maga gyümölcsét: – az intézet irányában megingatta a bizalmat, mely nélkül fel nem állhat.

Ily körülmények közt a képezde az ellene zúdított közvéleményt csak úgy engesztelhetné ki, ha oly növendékeket bocsáthatna ki folytonosan, kik nemcsak az iskolákban, hanem az irodalomban is kellően képviselnék a népnevelés ügyét, azaz, ha a legjelesebb tehetségű ifjak

lépnének az intézetbe. De tudva van, hogy éppen a tehetség és az abból származott önérzet az, mely legkevésbé hajlandó lenézés tárgyává lenni, s nem kíván bizonyítást, hogy kitűnő tehetségű, becsületszomjas ifjak csak az utolsó esetben lépnek oly pályára, melyen reájok nézve minden bizonytalan a megvettetésen kívül. És minden eddigi bajok közt ez a legaggasztóbb, hogy az eddig történtek után a jelenlegi körülmények közt és helyzetben tanítványokul alkalmas egyénekre számítani nem lehet.

Nem lévén tehát reménység ahhoz, hogy az intézet jelenlegi helyzetében becsülettel fennállhasson: annak szerencsétlen állását, melybe nem saját hibája miatt jutott, a képezdei tanári testület magára nézve azon vigasztalással tárja fel a főtiszt. e. kerület előtt, hogy hivatalos kötelességében maga részéről mindenkor híven s törvényes előjáróinak minden alkalommal kiérdemelt helybenhagyásával járt el, abból, mit az intézet java megkívánt, s erejét meg nem haladta, semmit el nem mulasztott, s magát jövőre is a főtiszt. e. kerület kegyességébe egész megnyugvással ajánlva, az intézetre nézve eddig mindenkor kitűnően tanúsított kegyes gondoskodását, további bölcs intézkedését tisztelettel kéri.

Sárospatakon, május 3. 1862.²⁶⁹

A főtisztelendő egyházkerületi közgyűlésnek

alázatos szolgálója
Árvai József s.k.
képezdei igazgató

d) 1871. április 20.

Főtisztelendő Superintendens Úr!

Ha azt vesszük, ami pár évvel ezelőtt volt, azt kell mondani, hogy Zemplén megyében a népoktatás terén igen sok történt az újabb időben: ha azt nézzük, aminek a népoktatási törvénynél fogva történni kell, kevés a felmutatható eredmény.

Egész sorozatát mutathatnám fel e megyéből azon ref. egyházközségeknek, melyek néhány hónap alatt új tantermet építettek, vagy a régit egy szomszéd helyiség hozzá foglalása által megnagyobbították, sorszékekkel s a megkívántató taneszközökkel ellátták; de felette sajnos, hogy midőn meghozzák azt, ami legnehezebbnek látszik – az anyagi áldozatot – hiányzik náluk a további nemes érdekelttség, mely azon áldozatot gyümölcsözővé, áldásossá tenné: arra, hogy a rendbe hozott iskolát az iskolaköteles gyermekek szorgalmasan látogassák, legtöbb egyházközségben senki sem ügyel.

²⁶⁹ A levél eredeti irattári jelzete. C. LXXXIII. 40,838. 226.

Tisztelet a derék kivételeknek, de legnagyobb részben az egyház-községek és azok előjárói hallatlan közönyösséget tanúsítanak az iskola iránt. Az iskolai székek, igen kevés kivétellel, még ülést sem tartanak, felőlök az iskola végképp elpusztulhat, sőt néhol, úgy látszik, kedvök szerint van, hogy sok gyermek felé sem megy az iskolának, mert különben még ki kellene bővíteni a tantermet!

Igaz, hogy a községek bírái sem járnak el mindenütt tisztokban, de a mulasztás első helyen csaknem mindenütt a hitközségek előjáróit terheli. Ahol én ily nemű mulasztás nyomára jöttem, azonnal intézkedtem és intézkedni fogok, hogy a baj orvosoltassék: a hanyag bírák felsőbb hatóság közbejöttével azonnal rendre utasítottak. Ha a bíró követi el a mulasztást, az a hitközségre nézve nem terhelő; de ha a hitközség s illetőleg annak előjárósága nem tesz eleget a törvényben megszabott kötelességeknek: lemond a törvény által feltételelesen biztosított jogairól.

Felekezeti iskolában mint mindenre, úgy arra is az egyházközség előjárósága ügyel fel, hogy a gyermekek szorgalmasan járjanak iskolába.

Évégett legcélszerűbb, hogy az iskolai szék minden hónap elején, talán éppen a hónap első vasárnapján ülést tartson, a lejárt hónapról a tanító kimutatása szerint vegye számba a mulasztásokat, első ízben intse meg a hanyag szülét, azon túl jegyzőkönyvileg adja át a bírónak, s ha az végre nem fogja hajtani a törvényben megszabott büntetést, értesítsen felőle engemet az előjáróság, s én nem fogok nyugodni, míg a baj orvosolva nem lesz.

Méltóztassék e tárgyban intézkedni főtisztelendő Superintendens úr, hogy a törvénynek elég tétessék, annyival inkább, mert ha az iskola különben a legjobb rendben volna is, ha a gyermekek nem látogatják azt szorgalmasan, a népoktatási törvény 15. §-ban elsorolt megintések multhatatlanul bekövetkeznek, sőt némely iskolák irányában már fogantatottak is.

Többire tisztelettel maradtam
Főtisztelendő Superintendens Úrnak
Sárospatakon, ápr. 20. 1871.

alázatos szolgálja
Árvai József,
Zemplén megyei tanfelügyelő²⁷⁰

²⁷⁰ A levél eredeti irattári jelzete: C. XCII. 46,746. 366. b. A levél második oldalának tetejére idegen kézzel odajegyezve: „Olvastatott az 1871. máj. 4., 5., 6. napjain Miskolcon tartott e. k. gyűlésben.”

e) *Eötvös József miniszter levele a püspöknek*

A vallás és közoktatási magyar kir. minisztertől
739. szám. eln.²⁷¹

Főtiszteletű Superintendens úr!

Ő császári és apostoli királyi Felsége f. é. ápril hó 24. kelt legf. elhatározásában *Árva József* tanító képezdei igazgató tanár Urat Zemplén vármegyei tankerület tanfelügyelővé legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott.

A nevezett tanfelügyelő urat, miután nálam a hivatali esküt letette: hivatalos működésének tankerületében azonnal megkezdésére utasítottam.

Midőn erről Főtiszt. Uraságodat tisztelettel értesíteném, egyszerűsmind bizalommal fölkérem, hogy népünk műveltsége emelésének érdekében, méltóztatassék őt a közoktatás terén kifejtendő minden törvényes törekvéseiben hathatósan támogatni és az illető lelkészeket és minden egyházi tisztviselőket fölhívni, hogy ők is, részint a körükbe tartozó teendők készsége és erélyes teljesítése, részint a népre gyakorolható erkölcsi befolyásuk, és főleg a népnek az új intézkedések szükségessége és célja felől való fölvilágosítása által, minden tőlük telhető módon nyújtsanak segédkezet a tanfelügyelőnek épp oly üdvös mint nehéz föladata megoldására, s népiskolai közoktatásunknak akként rendezéséhez, hogy rövid idő alatt ne legyen e hazának oly gyermeke, ki a törvényes kellékeknek megfelelő oktatás áldásaiban ne részesülne.

Méltóztatassék Főtiszt. Uraságod az illető lelkészeket, s minden egyházi tisztviselőket különösen arra fölhívni, hogy a tanfelügyelő által kért statisztikai adatokat, az általa – tőlem vett utasításai szerint – kért módon, készséggel és pontosan szolgáltatassák ki, – hogy az 1868-ik XXXVIII. törvénycikk 27. §-a értelmében az iskolaépületek átalakítását eszközölni iparkodjanak, és hogy a nevezett tanfelügyelőt, a reábízott felügyelet törvényes gyakorlatában, – és az iskolák látogatása alkalmával (úgy őt magát, mint halmozott teendői esetében a népiskolai törvény 14-ik §-a a) pontja értelmében általam kormányközegül kiküldött helyettesét) azon szíves bizodalommal fogadják, melyet nem annyira a törvény betűje, mint inkább a tanügy és iskolák érdeke igényel.

Fogadja Főtiszt. Uraságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budán, 1869. évi május hó 10-én.

B. Eötvös József

²⁷¹ A címzés (az első oldal alján): Főtiszteletű Kun Bertalan úrnak, tiszáninneni helyvét hitv. Superintendensnek Miskolcon. - A címzettnél iktatószámja: C. XC. 45,333. 288. a. - A levél fotokópiáját köterünk 134. oldalán közöljük.

Könyvismertetés.

Vezérkönyv az elemi számtanításban.
Néptanítók számára írta Árvai József. 1-ső füzet 1—100-ig. Sárospatak.
Kiadja Eperjesi József.

Népiskolai irodalmunknak a múlt év végén megjelent új, friss terméske a fennczimzett mű, mely ha bár még csak az 1-ső füzetet hozza, méltó, hogy rá a népiskolatanítóink figyelme felhívassék. Szerzőt mindig szíves örömmel kell e téren üdvözölnünk, mert a ki ismeretes az ő népiskolai számos munkáival, tőle mindig csak szakavatott, jól átgondolt, alapos, világos és következetességgel jeleskedő dolgozatot várhat. Az előtünk levő műnek is sajátjai e tulajdonok.

De bármily szép tulajdonai legyenek ezek egy könyvnek, nem csupán ezekért akarok iránta figyelmet ébresztetni, hanem azért, mert ez az elemi számtanításban mint vezérkönyv e nemben, ha nem csalódom, nálunk még eddig nem alkalmazott új s a mennyire az e szakba vágó magyar nyelven megjelent vezérkönyveket ismerem, többi társaiétól eltérő tanmeneti elvet képvisel, — s mint ilyen a mi népiskolai irodalmunkban új tünnemény, *) s e kettő, az elvkérdés és ujdonsága teszi a művet kettős érdekűvé.

Ismerkedjünk meg tehát vele közelebből, alkalmat veendvén magunknak szerző rendszerét, mint elvi kérdést egy másik amattól eltérővel szembe állítva közgondolkozás tárgyává, ha úgy tetszik nyílt kérdéssé is tenni.

Előszavának tartalmát e következőkben lehet őszpontosítani: A számtan a legszükségesebb és nélkülözhetlenebb tanulmányok egyike az oktatás rendszerében. A számtan igazságai nem tapasztalati adatok, hanem a lélekben tükröződnek vissza. Innen azon hibás vélemény, hogy a számtanban

II.

Kortársak Árvay Józsefről

1.

DEZSŐ LAJOS:

***Emlékbeszéd néhai Árvay József
Zemplén megyei tanfelügyelő fölött***

– Részletek –

A tanári pályára Árvay nem a mai rendszer szerint készült; azon időben még nem voltak nálunk tanárképző intézetek; a teológusok részesültek legbővebb filozófiai és filológiai képzetésben s a közép és felsőbb tanintézetek (jó részben az alsóbbak is) egyházi férfiak kezében állottak. Ha megfontoljuk, hogy azon időben a teológus ifjak színe-java lépett a tanári pályára, ha meggondoljuk, hogy az alapos filozófiai képzettség, mint fensőbb rendező hatalom, életet és egységet vitt a teológus tanárok tudományos ismereteibe s egységes világnézetet teremtett a növendékekben is; ha végre meggondoljuk, hogy azok a régi teológus tanárok önjelöltül szerezve meg szakismereteiket, szerénységre s további önképzésre indítottak: gondolkodóba esünk, nem volt-e kár a tanárképzés régi módját előnyös oldalaival együtt teljesen kiszorítani.

Árvay bölcsészett, jogot és teológiát végzett. Már tanuló korában nevelősködött, majd tanulmányai végeztével két ízben volt házi nevelő, s aztán rövid ideig segédlelkészi és fél évig rendes lelkészi hivatalt is viselt; de élete pályáját akkor találta meg, midőn a 28 éves ifjút, a tiszáninneri ref. egyházkerület közgyűlése, a sárospataki főiskolához mennyiségtan tanárául elválasztá. Ő nem hivatalt, hanem hivatást keresett, s hogy ezt a tanári pályán megtalálta, bizonyítja azon körülmény, hogy midőn 1866-ban megyaszófi lelkészül meghívott, ő a díszes egyház jövedelmező papi állomását nem fogadta el.

A mennyiségtan tanárául lévén Árvay elválasztva, igyekezett e szakban magát tökéletesíteni. Tanuló korában épp e szakban részesült legkevésbé alapos oktatásban, mert a mennyiségtan, mint valami mellékes dolog tekintetett a cicerói latinság mellett; ő már mint házi nevelő igyekezett a hiányokat pótolni. [...] Oly világosan gondolkodó fő, minő Árvay volt, nem tűrheté a félhomályt, neki világosságra kellett törekednie mindenben, mihez fogott; ez jellemzi őt minden munkájában, s

ennek következménye az előadás ama világossága, mely őt mint tanárt s mint író-t népszerűvé tette.

Mint tanár, hogy magát teljesen kiképezze, az 1854. évi augusztus-november hónapokat a bécsi politechnikumon töltötte a mennyiség-tan tanulmányozásával, s épp azon tantárgyban lőn legkiválóbb. [...] Lelki ismeretes fáradozásának jutalma nem maradt el; noha ő gimnáziumban tanított, de tanításának világos, érthető volta az akadémiái ifjak figyelmét is magára vonta, kik tőle a mennyiség-tanból magánórákat vettek, s „az ő korában nem volt kedveltebb tantárgy a sárospataki főiskolában a mennyiség-tannál”. A régi előítéletet, hogy a matematikára születni kell, ő ingatta meg a sárospataki főiskolában. [...]

A pedagógiában nem volt eredeti azon értelemben, hogy önálló rendszert alkotott volna. De hisz a tanári pályán, különösen nálunk, nem is a rendszeralkotás a fődolog, hanem a melegség és világos előadás, mely megértetvén tantárgyát, érdeklődést is tud kelteni hallgatóiban. Ez istenáldásával Árvay bőven volt ellátva. Hogy az általa tanulmányozott szerzők eszméit elsajátította, gondolataik körébe magát beleélte, alátűnti azon körülmény, hogy nem volt hideg declamator; a tudás alapossága, a meggyőződés és áthatottság bensősége üdeséget kölcsönöztek előadásának. [...]

Írói munkásságának súlypontja a népiskolai tankönyvirodalomra esik; e téren szerzette legfőbb érdemeit, e téren tett szert a legszélesebb hatáskörre, s e téren használt legtöbbet a népoktatás ügyének. A külföldön már évtizedekkel ezelőtt ismeretes módszertani elveket ő – *mondhatni első* – ültette át irodalmunkba; szóval egyik kiváló tagja volt ő amaz úttörőknek, kik a régi mechanizmus kötelékeiből az elemi népiskolai oktatást kibontogatták. [...]

Árvay középtermű, nem igen erős, sem túl ideges, sem túl limfatikus testalkatú, cholericus által szilárdított szangvinikus vérmérsékletű, csengő, érces bariton hangú, általában megnyerő külsejű férfiú volt. Társalgása fiatalabb korában, mondják, kedvesen mulattató, később is mindig kellemes és tanulságos volt. A komoly, méltóságteljes magatartás, az eszmegazdagság és a folyékony nyelvezet megragadó szónokká tevék őt. Ha ünnepélyes alkalmakkor felkészöntőt mondott: a gondolat szépsége, az érzelem bensősége s a kifejezés szabatosága tekintetében az övé az első között volt.

Jellemének alapvonása *erkölcsi komolyság*, mely minden aljastól idegenkedik, mely függetleníti magát úgy a hízelgők ingatag véleménye, mint a szigorú erkölcsbírák elfogult ítéletétől. Nyugodt komolyság jellemezte őt még vitáiban, hírlapi polémiáiban is. Pályanyertes művei miatt nem volt irigyek nélkül, de azok kifakadásai őt nem ragadták szenvedélyességre, bár nemes haragját elég nyomatékosan nyilvánítja. [...]

Jellemének másik vonása a *szerénység*. Sohasem kért hivatalt, sohasem folyamodott állomásért; szerénysége miatt a feledés homályában

maradhatott volna, ha fényes tehetségei önként nem vonják magukra az intéző körök figyelmét. Bizony ritkuló jellemvonás a mai protekciós korszakban, midőn nem a hivatás, hanem a hivatal a fődolog. Szerénységével kapcsolatos jellemvonás a *függetlenség* érzete, nem kereste mások kegyét, jóindulatát, bár az önként jött bizalmat meg tudta becsülni; azonban legegyénibb dolgaival sohasem untatott senkit, bajairól nem panaszkodott.

Hazafias érzületű s gondolkodó fő lévén, figyelemmel kísérte a politikai eseményeket. [...] Talán feltűnő, hogy a 25 éves ifjút nem találjuk a szabadságharcban fegyverrel kezében. Bizonyára nem maradt volna el az. kinek testvére a honvédek sorában esett el, ha nevelősködése közben szerzett egészségi bajai nem gátolják vala. [...]

A hazai nevelésügy egyik első rangú csillaga hanyatlott alá Árvaynk halálában; a hajnali csillag, mely népnevelésünk reggeli szürkületében világolt, mely sugarait messze túl, az egyházkerület, messze túl megyéje határain kiterjeszté, leáldozott; de emléke élni fog közöttünk, élni fog a magyar nevelésügy történetében, példája előttünk lebegve lelkesíteni fog, míg egy magyar tanító lesz.

Korán távozott, ha azt tekintjük, hogy férfi kora teljében még sokat használhatott volna a nevelésügynek; de eleget élt, ha meggondoljuk, hogy egész munkás életét a népnevelés ügyének szolgálatában töltötte el.

*Ki akként él, hogy ötet túléli, mit mível,
Annak emléke díszlik a hír repkényivel.*

• *A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1877/8. és 1878/9. tanévekről.* Sárospatak, 1879. 1-15. o.

2.

RADÁCSI GYÖRGY:

Árvay József (1823–1879)– *Részletek* –

Az 1879. év március havának 23. napján ott voltam én is abban a bánatos nagy seregben, amely az Árvay József földi részeit – borongó emlékezések között – kísérte ki a sárospataki reformátusok temetőjébe.

„Mennyi jót művelhetett volna még istenadta tehetségeivel!”, „Milyen szükség volna még reá itt is, ott is!”, „Olyan fiatal volt még a halálra!”, „Megemésztette a kötelességteljesítés láza, a munka szenvedélye!”, „Megőrölte testét-lelkét a gond, az övéivel és az övéi miatt vívott sok nehéz, titkos tusakodás!” – így fakadozott, így nyughatatlankodott a drága hanvakat kísérő közönség szíve-szája s a nyitott sírnál bizony csak fájdalmas szorongások között tudtunk abba beletörődni, hogy Árvay Józsefnek 56 évvel kellett örök nyugalomra elpihennie. [...]

Azóta csaknem 25 év röpült el felettünk s az ő sírhalma felett... „Boldog halott” – mondtuk nem egyszer egy-egy Árvay-könyvre tekintve... „Boldog halott!” Érzem és kiáltom én különösen ma, amikor csaknem 25 év után a próféta-fiak zarándokoltak ide, hogy elhengerítsék a követ a próféta sírjának szájáról, és élők és holtak előtt ünnepélyes vallástétellel hirdessék, hogy

*„A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér!”*

Huszonöt év távolából ez a biznyságtétel többet jelent nekem a friss-hantú sírhalnok virág-erdejénél; a csinált koszorúk hideg drágaságainál, a divatos, a mutatós tiszteletnyilvánítás minden mesterkedéseinél. [...] Valóban, ez a mai nap s ebben ez a kegyeletes egybesereglés: az *Árvay József ünnepélyes igazoltatása, az ő magasabb küldetésének nyilvános megpecsételése.*

Én, az Ő egykori tanítványa, szerencsésnek érzem magamat, hogy igénytelen hozsánnámat belevegyíthetem az illetékesebb bírók sokaságának hallelujájába s itt az elsősorban hivatott gyülekezetben némi szerény biznyságát adhatom az Ő iránta, törekvései, alkotásai iránt hönápol tiszteletemnek. [...]

1860-ban láttam Őt először a nagy nyilvánosság előtt. A sárospataki főiskola ülte a maga 300 éves életének örömnépét. Úgy írják e nagy nap krónikásai, hogy 25 ezer idegen hódolt e napon a sárospataki főiskola szellemének. A bilincseit megunt s szabadság után szomjúhozó nemzetnek egész nagy, fényes tábora. Főurak, főpapok, gazdagok, előkelők felekezeti különbség nélkül, együtt az istenadta néppel s szí-

vünkben a megsanyargatott, de meg nem ölhetett haza szent szerelmével. Aki látta ezt a közönséget s átélte ennek közös nagy ünnepét, sohasem fogja azt elfelejteni. [...]

Gyermeki sejtő lélekkel figyeltem vagy inkább csodáltam – a református templom nagy közönségével – a történeteket. Gyászdal zendült, örömeinek csendült; alakok tűntek fel papi s világi díszben és szóltak és beszéltek lelkesen. A sok ezernyi sokaság szeme ott csüngött rajtok, mintha mindenki minden szavukat szívébe akarta volna beszívni és hazavinni ünnepi emlék gyanánt azoknak, akiket sorsuk otthon marasztalt.

Abban a varázslatos környezetben, a sok ezer néptől figyelt és éljenzett alakok között volt *Árvay József* is. Láttam s még most is és mindhalálig látom, amint a br. Vay Miklós szavaira kitörő tetszés-zajban oda emelkedik a főgondnok elhagyott helyére, az úrasztala mellé helyezett emelvényre. Semmi dísz rajta, ami elvonhatná szavaitól a figyelmet. A középtermetűnél kissé magasabb, szakállas-bajuszos szép férfi alak, amint nagy szeméit széthordozza a díszes táboron, néma csend támad, s ő szólni kezd. Mintha orgona zendült volna meg... A sárospataki főiskoláról beszélt, ennek 300ados múltjáról, nagy alapítóról, nagy szenvedéseiről, nagy hivatásáról s nagy szükségeiről. Úgy tetszett nekem, mintha amiket mond, én is érteném. A hangja zengése bővült-e el, vagy amit beszélt, az fogta-e meg gyermek-lelkemet, én nem tudom; de az bizonyos, hogy én az 1860. év július 8-ától az Árvay József képét szívemben hordozom. Akárhol, akármikor láttam azután, ott láttam körülte azt a roppant sokaságot, amely éljenez, tapsol, kendőt lobogtat és nem akar betelni a tetszés és elismerés hódolatával.

Árvay 1860-ban még csak 37 éves volt, a férfikornak jóformán csak a kezdetén s már is egy sorban a legkiválóbbakkal, a legnagyobbakkal! Dicsőséges férfisors, amit csak kegyenceinek juttat a Gondviselés! [...]

Nevelés- és oktatástant tanított nekünk, a leendő papoknak vagy tanároknak, mint akadémiai tanár. Óráról órára mind jobban beláttuk, hogy a nevelés- és oktatástant a legszükségesebb tudnivalók közé tartozik. A nevelő, aki támogatni akarja a nálánál tudatlanabbakat benn az iskolában, a lelkész, aki felelős az iskola jó sikeréért, mint felügyelő, a tanító, a tanár, aki világotlani akar a világtalanok előtt és méltó kíván lenni nevére: egyáltalán nem nélkülözheti s alig tudhat belőle eleget. [...]

Árvay teljesen át volt hatva tantárgya fontosságától, s úgy futott, mint aki bizonyosra fut. Ha a gimnáziumban az volt a vezérelve, hogy amit ő tanít, azt mindenkinek tudnia kell: az akadémiaiban nem törhetett kevesebbre... Fejünket nem zavarta, nem szédítette a mélységes elméletek szürke igazságaival, az elvont száraz okoskodás nem volt szokása. A szög fejét kereste rendszeren és meg is találta. Mikor egy-egy nagyobb kérdést apróra szedett előttünk és a végeredményt megállapítot-

ta: esküdni mertünk volna, hogy igaza van s csak neki van igaza. Az elmélet próbája az élet, a gyakorlat. Aki nem bírja elméleti tudását a gyakorlat aprópénzére felváltani, az csak látszik tudósnak, de nem az. Milyen egy jó népiskolai tanterv, milyen egy jó iskola, egy jó tanító; mely tantárgynak mik a csuklói, mélységei, magasságai s mindezekhez milyen kulccsal juthatunk el a legbizonyosabban: ezt mind megtanulhattuk Árvaytól s ezen felül valamit a pedagógia történetéből is, hogy aki tovább akar keresni a több igazság után – lámpást vehessen a kezébe.

Olykor-olykor leszállt a katedréről, s írt, rajzolt, amint a tárgy természete megkövetelte. Nem volt előtte semmi kicsinyes, mivel ferdeségeinken javíthatott, fogyatkozásainkon segíthetett. Hogyan ülünk a padokban, miként fektessük magunk elé a papirost, hogyan helyezzük el a kezeinket a papirosra, a tollszárra, a ceruzára: ezeket is taníttatta, mondogatta, a fejünket, a vállainkat is megigazgatta s beláttuk, hogy ezek is a szükséges dolgok közé tartoznak, s hogy az effélékben is bölcsesség vagon!

És ültünk a lábainál boldogan. Éreztük, hogy minden előadás után több-több emberek vagyunk s kevesebb lelkünkön a köd, a homály. Valamire való diák nem is engedhette meg magának, hogy az Árvay előadásait elhanyagolja, pedig nem gyakorolta a számonkérést, a névsorolvasást s egy rettegető szóval nem követelőzött soha. [...]

Eddig csak mások mondták nekem, s most már én is boldogan hittem, tudtam és hirdettem, hogy *Árvay Józsefet* az Isten maga hívta el a tanári hivatalra. Tanárképezdei előképzettség nélkül, tanári oklevél nélkül eszményi tanár volt valóban! [...]

Én láttam őt, mint tanfelügyelőt is, sőt éreztem, mint ilyennek, atyai megtisztelő barátságát is. *Széjjel járt*, mint egykor a mi isteni mesterünk – *jót cselekedvén*. Mikor egy-egy körútjából visszatért, körülvettük őt az Olvasóegylet egy-egy szögletében, és hallgattuk az ő kedves és kedvetlen tapasztalásának eredményeit. Látszott rajta, hogy elfogta már az új hivatása, és javított volna két kézzel is – *ha lehetett volna!* [...] Aztán panaszra fakadt a hivatal ellen... Én Istenem! – gondoltam megilletődötten, milyen másképpen ment az ő dolga a tanteremben! És sajnálkoztam felette az ő új méltóságában az ő legyőzhetetlen akadályai s nem ritkán okvetetlenkedő ellenségei miatt. Az ő lelkében eszmények éltek a népiskoláról, és miket mutat azok helyett az élet, a valóság? Itt felekezeti elfogultság, amott közigazgatási léhaság; itt nemzetieskedő alakoskodás és bujkálás, amott kevélykedés a tudatlansággal és félelem a világoság sugára előtt... Ez nem az ő lelkének való mező volt, s félteni kezdtük őt, hogy az ő nagy testi-lelki erejét is összemorzsolja a sok csalódás, a sok hiábavaló birkózás a legyőzhetetlen elemekkel. [...]

Egész sorozat az ő irodalmi hagyatékának csak a neve is. Azóta, hogy tanári hivatalába lépett – az iskolai kötelezettségektől mentes óráiban alig szakadt ki a toll a kezéből. Most eszméinek készítette a diadal útját hírlapokban, folyóiratokban, tantervekben s különböző tanügyi feltejtésekkben; majd könyvekbe foglalta gondolatait, hogy a lelkében élő népiskolát a gyakorlatban megtestesítse. Ha csak hiúságos dicsőségvágya sarkallta volna a munkára, bizonyára nem bírta volna meghódítani a közvéleményt, és nem aratott volna annyi sűnű babért. Az eszmény vonta, ragadta és acélozta, s ennek hűséges szolgálata tette nevét a népiskolai tankönyv-irodalomban dicsőségessé. Hat koszorút aratott nyilvános pályázaton, s koszorútlan műveiben is ott ragyog az Istentől hívatott mester napfényes lelke. Számтана, abc-je, nyelvtana eseményszerű jelenség volt; vezérkönyveiben ott világított a tapasztalt mester bölcsessége, s valamennyi valódi kalauz volt a homályos ösvényeken. [...]

• RADÁCSI GYÖRGY: *Árvay József (1823-1879)*. In: *Emlékjelek, bizonyságok*. Sárospatak, 1906. 259-274. o.

3.

KOVÁSY ZOLTÁN:

Árvay József emlékére

Im ősi erdőkön díszes fái közül
Ledőlts ismét egy gazdag régi tölgy;
Siratja vesztét fenn az égi szikla,
Alant a kedves, bús magányú völgy.
Kit oly sok bánat itt a föld porában
Emésztett, rágott s meg nem tört soha,
Elköltözött egy szebb, egy jobb hazába,
Hova úgy vágott... elment ő oda!

Midőn hazánk siratva gyászlá multját,
És bűn volt minden, ami hü, magyar,
S virányain az ezredéves honnak
Pusztítva terjedt a penész avar;
Ott látjuk őt, ész és erőben ifjat,
Művelni földünk vad göröngyeit;
S nevelni népünk elhagyott csiréin
A hon szerelmének dús gyümölcseit

S midőn hazánk egének boltozatján
Egy fénylő csillag jobb reményre hítt...
S a honfi keble boldog szívörömmel
Egy szebb jövőnek hajnalába' hítt;
Kit lankadatlan vasnarokkal láttunk
Földünk avarját törni, szántani,
Szerény körében munkált csüggedetlen...
Biztos tudattal s hittel Árvay.

Nevére büszke lett a vén kolosszus,
Melynek körében hinte magvakat;
De végre is az ő anyától ifja
Eltávozott s keblétől elszakadt.
Kétes jövőnek képe állt előtte:
Mert tenni vágyott nagyot és sokat,
Bár tudta ő, hogy nem lehet leszedni
Vadhajtásról nemes virágokat!

És kezdte irtani vad bozótos erdőt,
Mit a nagy Eötvös tett és szánt elé,
Bár a csalódás kesenő tövise
Jó kezeit fájón megvérezé.
Hisz az erőt csak addig látjuk nagynak,
Míg tenni tud, s míg láza ingerel,
S ha megszűnt pezsgő életfája nedve.
Elmegy a hír, dicsőség, minden el!

Ne mondjátok, hogy ő pihenni vágyott,
Tenni akart; ... hiába, nem tudott!
Vándorútjának célját már elérte,
És felkereste azt a kis zugot:
Hol a panasz, csalódás mind elnémul,
Hol ember embert többé nem talál;
Megfoszt örömtől, meg a maró kintől
S kímélni nem tud: a sötét halál!

Tekiints le ránk a szellemnek honából:
Tekints le ránk, nekünk kedves halott,
Hisz ajkad itt ez ünnepélyes helyen
Oly sok nemes, igaz szót hallatott.
Kik működésed szentelt fonalából
Szőjük művednek tisztult szálait:
Intézetünk tanári s ifjúsága
Nem feledik el soha Árvayt.

•
*A sárospataki állami tanítóképezde értesítője
az 1877/8. és 1878/9. tanévekről. Sárospata-
tak, 1879. 15-16. o.*

III.

Árvay József bibliográfia

Az irodalomjegyzék tartalmazza Árvay Józsefnek önálló kötetekben, folyóiratokban, újságokban megjelent írásait, és a róla szóló, a vele és munkásságával foglalkozó közleményeket. Fentiekben túl közöljük a kéziratban ránk maradt, a Sárospataki Református Kollégium levéltárában és könyvtárában, továbbá Zemplén Levéltárában Sátoraljaújhelyen őrzött, fontosabb írásainak adatait is.

Az anyag elrendezése kronológiai, egy-egy éven belül betűrendes.

Az alkalmazott rövidítések:

Bp. = Budapest (a kiadás helyeként)

h. h., vagy helv. hitv. = helvét hitvallású, református (a református vallás elnevezése)

MP = Magyar Pedagógia

NL = Néptanítók Lapja

PEIL = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap

PNK = Protestáns Népiskolai Közlöny

PSz = Pedagógiai Szemle

SF = Sárospataki Füzetek

Sp. = Sárospatak (a kiadás helyeként)

SPF = Sárospataki Pedagógiai Füzetek

SRKLt = Sárospataki Református Kollégium Levéltára

SRKNk = Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára

TFTK = Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményei

ZLt = Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely

~ = Árvay József nevét helyettesíti a szerzők között

1. Árvay József nyomtatásban megjelent művei

- 1) *Számítan fejlesztő rendszerben, népszerű modorban. Önképzők, köz- és magántanítók használatára. Patakon. 1852.*²⁷²
- 2) *Számítan önképzők számára. Sp., 1853.*
- 3) *Vezérkönyv az elemi számtanításban. Néptanítók számára. I-II. füzet. Sp., 1856.*
- 4) *Népiskola és képezde. = SF, 1857/58. 80-96. o.*
- 5) *Népiskolai tervezet a tiszánineni református egyházkerületben. = SF, 1858. 2-32., 114-138., 212-266. o.*

²⁷² Árvay József legfontosabb műveit (tanterveit, tankönyveit, tanítói vezérkönyveit) dőlt betűkkel emeljük ki bibliográfiánkban.

- 6) *Népiskolai tanterv a tiszáninneni református egyházkerületben. Sp., 1858.*
- 7) Népiskolaügy. = SF, 1857/58. 677-684. [Közli benne a tanítóképző tervezetét is!]
- 8) Ellenbíráló. = PEIL, 1859. 792-798. o.
- 9) Gazdászat és ismétlő iskola. = Sárospataki Népszerű Naptár 1860-ik szökőévre. Sp., 1859. 59-63. o.
- 10) Gonda László: Szent hagyomány a m. szigeti h. h. evang. sz. gyülekezet 1817. és 1856. évi emlékünnepeiről. Alapítvány belmisszióra. = SF, 1859. 803. o.
- 11) Népiskola. = SF, 1859. 998. o.
- 12) A népiskola felszerelése. = SF, 1858/59. 813-814. o.
- 13) Népevelés. = SF, 1859. 809-810., 812-813. o.
- 14) *Ó- és újtestamentomi szent történetek. Olvasókönyv népiskolák számára. Elsőrendű jutalmat nyert pályamű. Sp., 1859.*
- 15) Számító Szokrátesz. Fejbeli számvetés gyakorlati kérdésekben angol mintára. Kolozsvár, 1854. = SF, 1859. 800-803. o.
- 16) *Számítan egész és törtszámokkal. Tanítók számára nép- és felsőbb iskolákban. Sp., 1859.*
- 17) *Vezérkönyv az ó- és újtestamentomi szent történetek előadásában. Jutalmat nyert pályamű. Sp., 1859.*
- 18) Ünnepi beszéde 1860-ban a főiskola 300-ados ünnepélyén. = SF, 1860. 590-606. o. [Megjelent még: A sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepe július 8-án 1860. Emlékkönyvbe foglalta Erdélyi János. Sp., 1860. 84-122. o.]
- 19) Hivatalos előterjesztés a sárospataki h. h. képezde szellemi állásáról a tiszáninneni h. h. főtiszteletű egyházkerületi kormányhoz. = SF, 1861. 85-93. o.
- 20) *Beszéd- és értelemgyakorlatok a szemléltetés alapján. Tanítók számára. Sp., 1862.*
- 21) ~ - Hegedűs László: Az ismétlő vagy vasárnapi iskola terve. = A magyar ref. egyetemes tanügyi bizottmány 1862. nov. 25-26-án Miskolcon tartott ülése. = SF, 1862. 952-954. o.
- 22) A magyar ref. egyetemes tanügyi bizottmány Miskolcon tartott gyűlése. = PEIL, 1862. 1628-1637. o.
- 23) *A tanítóképezde tanterve. = Tanterv, melyet a tiszáninneni helv. hitv. főtiszteletű egyházkerület 1861. szept. 29-30. és okt. 1-ső napján Szántón tartott közgyűlésében a sárospataki főiskolában fennálló gimnáziumi, akadémiai és képezdei tanfolyamokra elfogadott és életbeléptetni határozott. Sp., 1862. 33-36. o. [Megjelent még: SF, 1862. 318-321. o.]*
- 24) *Földrajz. I. kötet. Pest, 1863.*
- 25) A helv. hitv. egyetemes tanügyi bizottmány. = PEIL, 1863. 1569-1572. o.

- 26) A magyar református egyetemes tanügyi bizottmány 1862. nov. 25-26. napjain Miskolcon tartott értekezletének jegyzőkönyve. Sp., 1863. 6 o.
- 27) A népiskolai ügy állása a tiszáninneri ref. egyházkerületben. = PEIL, 1863. 834-844. o.
- 28) Ivánka Sámuel: Vezérkönyv a magyar ref. egyházi énekek tanítására. = SF, 1864. 952-953. o.
- 29) Az egyetemes tanügyi bizottmány. = PEIL, 1864. 950-955. o.
- 30) *Magyar nyelvtan a mondattan alapján gyakorlatilag szerkesztve. Iskolatanítók számára. Elsőrendű jutalmat nyert pályamű. Pápa, 1864.*
- 31) A magyar református egyetemes tanügyi bizottmány Debrecenben 1864. év június 20-21-22. napján tartott értekezletének jegyzőkönyve. Sp., 1864. 7 o.
- 32) Néhány szó az ABC készítéséről helv. hitv. népiskoláink számára. = PEIL, 1864. 1417-1423. o.
- 33) *Székfoglaló beszéde Sárospatakon szept. 14. 1863. Sp., 1864.* [Megjelent még: SF, 1864. 3-23. o.]
- 34) Tanügy. = SF, 1864. 75-78. o.
- 35) ~ - Ballagi Mór: Tájékozás a népiskolai könyvek szerkesztésében. = PEIL, 1864. 1158-1164. o.
- 36) *ABC az írvaolvasató módszeren összeállítva. Kezdő iskolások számára. Pest, 1865. (Elsőrendű jutalmat nyert pályamű.)*
- 37) *ABC és Vezérkönyv az írvaolvasás tanításában és az ütemírásban. Elsőrendű jutalmat nyert pályamű. Pest, 1865.*
- 38) Egyházkerületi közgyűlés. = SF, 1865. 467-470. o.
- 39) *Magyar nyelvtan a népiskolák számára. Elsőrendű jutalmat nyert pályamű. Pápa, 1865.*
- 40) Néhány szó a pályázatokról. = PEIL, 1865. 440-444. o. [Megjelent még: SF, 1865. 467-470. o.]
- 41) A reformált egyetemes tanügyi bizottmány Pesten tartott értekezletének jegyzőkönyve. Sp., 1865. 8 o.
- 42) A reformált tanügyi bizottmány pályázathirdetése. = PEIL, 1865. 997-999. o.
- 43) ~ - Rosenmayer Izsák: *Bibliai olvasmányok az izraelita iskolák és családok számára. Sátoraljaújhely-Sp., 1865.*
- 44) ~ - Rosenmayer Izsák: *Bibliai történetek. Olvasókönyv izraelita iskolák számára. Sátoraljaújhely, 1865.*
- 45) A tiszáninneri ref. egyházkerület tavaszi közgyűlése. = PEIL, 1865. 776-779. o.
- 46) ~ - Nagy László - Veres László: A Népiskolai Közlöny programja. = SF, 1865. 249-254. o. [Megjelent még: PEIL, 1865. 501-505. o.]
- 47) A földrajzi oktatás érdekében. = PNK, 1866. 387-396. o.
- 48) Írvaolvasató ABC-hez szemléltetési ábrák. Sp., 1866.

- 49) *Képezde*. = PNK, 1866. 31-40., 84-99., 169-180., 341-353., 441-445., 539-551. o.
- 50) A reformált egyetemes tanügyi bizottmány értekezletének jegyzőkönyve. = PNK, 1866. 226-235. o.
- 51) ~ - Nagy László: Előfizetési felhívás a Protestáns Népiskolai Közöny 1867. évfolyamára. = PNK, 1866. 711-712. o.
- 52) ~ . Nagy László: Tájékozás. = PNK, 1866. 1-5. o.
- 53) Ellenbírálát. = PEIL, 1867. 530-535. o.
- 54) A magyar református egyház egyetemes tanügyi bizottmánya 1867. június 13-14. napján Pesten tartott értekezletének jegyzőkönyve. Pápa, 1867. 3 o.
- 55) A magyar ref. egyház egyetemes tanügyi bizottmányának közgyűlése Pesten. = PEIL, 1867. 1246-1250. o.
- 56) ~ - Nagy László: Előfizetési felhívás a Protestáns Népiskolai Közöny 1867. évi folyamára. = PEIL, 1867. 30-32., 50-53. o.
- 57) ~ - Nagy László: Előfizetési felhívás. A magyar ref. egyetemes tanügyi bizottmány a Protestáns Népiskolai Lapot feléleszti. = PEIL, 1867. 1618-1619. o.
- 58) ~ - Nagy László: Előfizetési felhívás a Protestáns Népiskolai Közöny 1868. évfolyamára. = SF, 1867. 925-926. o.
- 59) *Közigazgatói jelentés a sárospataki ref. főiskola szellemi és anyagi állapotáról az 1867/68. iskolai évben*. = SF, 1868. 433-456. o.
- 60) A számtanítás legelső elemei. = NL, 1868. 57-59. o.
- 61) *Vezérkönyv az elemi számtanításban néptanítók számára. I. füzet: A számok 1-től 100-ig. II. füzet: A négy alapl művelet nagyobb számokkal. Sp., 1868.*
- 62) Válasz Gergely Lajos úrnak. = SF, 1869. 115-124. o.
- 63) Visszhang Ballagi Mór nyílt levelére. = PEIL, 1869. 138-140. o.
- 64) Beszéde a nagykállói tanítóképezdének (tanfolyamnak) júl 15-én történt megnyitásakor. = NL, 1870. 457-459. o.
- 65) Községi iskola Mádon. = Hegyalja, 1870. ápr. 5.
- 66) *Mértani földrajz. Kézikönyv a népiskolák számára. Sátoraljaújhely-Sp., 1871.*
- 67) *Vezérkönyv a mértani földrajz előadásában. Tanítók számára. Pest, Sp., Sátoraljaújhely, 1871.*
- 68) A honvédek oktatása érdekében. = Zemplén, 1872. aug. 4.
- 69) *Példatár, azaz számfeladatok gyűjteménye 1-100-ig a népiskola II. osztálya számára. Bp., 1872.*
- 70) *Példatár, azaz számfeladatok gyűjteménye 100-1000. A népiskola III. osztálya számára. Sp., 1872.*
- 71) Tanfelügyelői zárójelentés 1878. évről. = Zemplén, 1879. jan. 15.

2. Árvay József fontosabb kéziratai

- 1) Levele 1858. márc. 22-én a tiszáninneni református egyházkerület püspökének (továbbiakban: püspöknek) a tanítóképzős felvételi vizsgáról, a 3 éves tanfolyam megnyitásáról s a képzőben tanuló fiatalok „lealázó helyzetéről”. 5 o. SRKLT 38,231/166.
- 2) Levele, felterjesztése 1858. május 27-én a püspökhöz a tanítóképzede működéséről. 2 + 7 o. SRKLT. 38,438/373. és 38,439/374.
- 3) Levele 1858. június 25-én a püspöknek a gyakorló tanítók továbbképző tanfolyama ügyében. 2 o. SRKLT 38,494/429.
- 4) Népiskolai rendtartás. 1858. szept. 30. 3 o. SRKLT 38,713/648.
- 5) Előterjesztése 1859. szept. 12-én az egyházkerületi kormányhoz, hogy az iskolatanítóságra kimenő ifjak ne teológus, hanem filozófus ifjakként köteleztessenek képezdei előadások hallgatására, továbbá kéri a hangszeres zeneoktatás és konyhakertészet tárgyi feltételeinek biztosítását. 2 o. SRKLT. 39,541/568.
- 6) Levele 1862. febr. 2-án a püspöknek a népiskolák számára nélkülözhetetlen olvasókönyv, az „Ó- és Újtestamentomi szent történetek” elkészítéséről. 3 o. SRKLT 40,667/55.
- 7) „Őszinte és leplezetlen előterjesztése” 1862. máj. 3-án a püspöknek a „sárospataki képezde nem kevesebb, mint szerencsétlen helyzetéről”, s intézkedést kér. 3 o. SRKLT. 40,838/226.
- 8) Levele 1862. jún. 29-én a püspöknek az „Ó- és Újtestamentomi szent történetek” és a „Beszéd- és értelemgyakorlatok” c. munkái ügyében. Utóbbi abban ad segítséget, „mit tegyen a tanító növendékeivel az iskolai oktatás kezdetén az elsőbb napokban”. 2 o. SRKLT 40,981/369.
- 9) Levele 1862. aug. 17-én a püspöknek az „Ó- és Újtestamentomi szent történetek” vezér- és olvasókönyve továbbfejlesztéséről s a „Beszéd- és értelemgyakorlatok” kiadásának helyzetéről. 1 o. SRKLT 41,087/475.
- 10) Levele 1862. aug. 24-én a püspöknek a vallástani könyvről, megrendelőkről, köztük említi László József tatavidéki esperes nevét is. 1 o. SRKLT 41,108/496.
- 11) Jelentése 1862. szept. 21-én az egyházkerületnek a szept. 1-től tartott háromhetes képzős továbbképzésben résztvevő példányiskolai tanítókról s a tanfolyam sikerességéről. 4 o. SRKLT 41,198/586.
- 12) Levele 1862. szept. 21-én az egyházkerületnek, mely szerint „a pataki iskola körében legújában végbement változtatások miatt képezdei igazgatói állását csak akkor vállalja tovább, ha ez az állás akadémiai tanári jogokkal és tekintéllyel ruháztatik fel”. 2 o. SRKLT 41,197/585.

- 13) Levele 1864. ápr. 24-én az egyházkerületi közgyűlésnek a földrajzi vezérkönyv elkészültéről. megjegyzi: „A munka meglehetősen terjedelmű, amennyiben adva van benne tartalom és eljárás mind arra nézve, ami e szakban egy tanítóra nézve nagyobb fontosságú”. 1 o. SRKLT 42,269/244.
- 14) Levele 1864. máj. 8-án a püspöknek. Felterjeszti „a sárospataki főiskolában” sajátlagos neveléstani szakban foglalkodó tanári személyzet munkaköréről szóló kinevezést s köszönetet mond „az írói jognak az egyházkerületi közgyűlés előtt történt igazságos és lelkes védelméért”. 1 o. SRKLT 42,305/280.
- 15) Előterjesztés 1864. júl. 10-én az egyházkerülethez. A tanítóképzős ifjú se oktatónak, se segédoktatónak ne legyen alkalmazható a 3 éves tanfolyam befejezése előtt, s kifejti ennek káros következményeit. 3 o. SRKLT 42,368/443.
- 16) Levele 1864. szept. 18-án a püspöknek, megküldi bírálatra a földrajzi vezérkönyvét. 1 o. SRKLT 42,462/537.
- 17) Levele 1865. okt. 8-án a püspöknek. Az „ABC és Vezérkönyve” példányait megküldi mint „a népnevelés igénytelen munkása”, megjegyvezve: „a tudományt az irodalom viszi elébb, az irodalmat a részvét tartja fel”. 2 o. SRKLT 43,490/885.
- 18) Levele 1865. okt. 23-án a püspöknek, a Magyar nyelvten tan- és vezérkönyve kiadásával kapcsolatos költségeknek egyházkerületre eső része kifizetését kéri. 2 o. SRKLT. 43,529/904.
- 19) Közigazgatói levele 1868. dec. 11-én a püspöknek a jog magánhallgatóként végzésének lehetőségéről. 1 o. SRKLT 44,446/7.
- 20) Levele 1869. okt. 21-én a püspöknek. A kistráskai és kazsui ref. egyházközségek iskoláinak községi iskolává való átalakításához a főhatóság jóváhagyásának engedélyét kéri. 2 o. SRKLT 45,650/605.
- 21) Levele 1869. okt. 22-én a püspöknek a vékei és zétényi ref. leányegyházak iskoláinak községi iskolává való átalakítása ügyében. 1 o. SRKLT 45,655/610.
- 22) Levele 1869. dec. 3-án a püspöknek a felekezeti iskola fenntartására vagy községivé átalakítására vonatkozó iskolafenntartó joga ügyében. 3 o. SRKLT 45,690/645.
- 23) Levele 1869. dec. 28-án a püspöknek. Zombor, Szerencs, Legyesbénye iskoláinak rendezetlen állapota miatt intézkedést kér. 1 o. SRKLT 45,713/668.
- 24) Levele 1869. dec. 28-án a püspöknek a szőlőskei és borsi református népiskolák rendezetlen állapotáról, munkájáról, hiányosságairól. 1 o. SRKLT 45,712/667.
- 25) Levele 1870. jan. 21-én a püspöknek: a pataki iskolánál fennálló adóssága fejében leköti az iskolától járó írói díját. 3 o. SRKLT 53,273/53.
- 26) Levele 1870. márc. 8-án a püspöknek. Jelölje ki, „a vallásszakban milyen tanulmányok adassanak elő” s a „vallástudomány előadására

- kellő pedagógiai képzettséggel bíró alkalmas egyént jelöljön ki". 1 o. SRKlt 45,801/76.
- 27) Levele 1870. máj. 2-án a püspöknek. Intézkedést kér a polgári jogok és kötelességek, továbbá a mezei gazdaság és kertészet tantárgyak tanítására. 1 o. SRKlt 45,964/239.
- 28) Levele 1870. júl. 16-án a püspöknek. Az Ó- és Újtestamentumi szent történetek tan- és vezérkönyvét az egyetemes tanügyi bizottmány a négy egyházkerület részére elfogadta. 2 o. SRKlt 46,098/373.
- 29) Levele 1871. jan. 29-én a püspöknek. Közli azoknak a zempléni ref. iskoláknak a névsorát (33), melyek az országosan előírt követelményeknek nem felelnek meg. 3 o. SRKlt 46,133/53.
- 30) Levele 1871. márc. 14-én a püspöknek. Közli, hogy az iskolákat építő községek, gyülekezetek a szükséges faanyagot a kincstártól közvetlenül a legjutányosabban kapják meg. 1 o. SRKlt 46,515/135.
- 31) Levele 1871. ápr. 9-én a püspöknek arról, hogy a népiskola-tanítók számára aug.-zept. hónapokban Sárospatakon 6 hetes póttanfolyami szervezésére kerül sor. 4 o. SRKlt. 46,600/220.
- 32) Levele 1871. ápr. 20-án a püspöknek, amelyben elismeréssel szól a Zemplén megyei ref. egyházközségek buzgó igyekezetéről, hogy az előírt iskolai tárgyi feltételeket minél jobban biztosítsák, majd ismerteti a főbb hiányosságokat, problémákat, s kéri azok pótlását, megoldását. 4 o. SRKlt 46,746/366.
- 33) Levele 1871. máj. 6-án a sárospataki tanítóképző igazgatójának, intézkedik a képző személyi, fenntartási és köztartással kapcsolatos költségeire vonatkozóan. 1 o. ZLt. Sárospataki Állami Tanítóképző-intézet, VIII-65. 1971. 13.
- 34) Levele 1871. nov. 30-án a tanítóképző igazgatójának a tanulók fegyelmezése ügyében. 2 o. ZLt. Sárospataki Tanítóképző-intézet, VIII-65. 1971. 5.
- 35) Levele 1871. dec. 25-én a püspöknek. A tanítóképzőben és gyakorlóiskolában szünetelő vallásoktatásra intézkedést kér. 1 o. SRKlt 47,273/893.
- 36) Levele 1872. febr. 22-én a püspöknek. Intézkedést kér az iskolaszékek eljárásaiban tapasztalt pontatlanságok, hibák kiküszöbölésére. 2 o. SRKlt 47,367/82.
- 37) Levele 1872. jún. 12-én a tanítóképző igazgatójának a működő tanítók póttanfolyamának megrendezéséről. 2 o. ZLt. Sárospataki Tanítóképző-intézet VIII-65. 1872. 15.
- 38) Levele 1872. nov. 16-án a sárospataki tanítóképző igazgatóságának az adminisztrációs ügyintézésről, a jelentések pontos felterjesztéséről. 2 o. ZLt. Sárospataki Tanítóképző-intézet, VIII-65. 1872. 42.
- 39) Levele a püspöknek 1872. nov. 24-én. Gercsely, Legenye, Kiszte egyházak népiskolai ügyében sürgős intézkedést kér. 2 o. SRKlt 47,927/642.

- 40) Levele 1872. dec. 25-én a sárospataki tanítóképző igazgatójának „a kolera tartama alatt a köztartás szüneteltetéséről”. 1 o. ZLt. Sárospataki Tanítóképzőintézet VIII-65. 1872. 51.
- 41) Levele 1873. jún. 24-én a püspöknek. Tizenhat zempléni református iskolára nézve „a drága ügy érdekében” kéri az intézkedést. Vagy rendezzék a fenntartók a törvénynek megfelelően az iskolát, vagy pedig nyilatkozzanak a községi iskolává való átalakításról. 4 o. SRKlt 48,476/481.
- 42) Levele 1873. okt. 5-én a püspöknek. Bánóc, Csernahó, Málca, Kisráska, Szalók, Szőlöske, Szürnyeg, Bodzás Újlak, Jesztreb, Vámosújfalu népiskoláiban nincs tanító, a népiskolai törvénynek megfelelő tanító alkalmazását kéri. 1 o. SRKlt 48,761/766.
- 43) Előterjesztése 1876. jún. 11-én a Zemplén megyei iskolatanács ülésén a sárospataki, sátoraljaújhelyi és tokaji polgári iskolák létesítésének nehézségeiről. 2 o. ZLt. Törvényhatósági Bizottság iratai, 1876.
- 44) Előterjesztése 1876. jún. 13-án a Zemplén megyei Bizottságnak a polgári iskolák ügyében, továbbá intézkedést kér, hogy a községi eljárások erőteljesebben támogassák a népiskolák ügyét. 1+4 o. ZLt. Törvényhatósági Bizottmány iratai, 1876.
- 45) Levele 1876. szept. 24-én Ballagi Mórnak. Kéri, hogy az Egyetemes Tanügyi Bizottmány a 18 hónap óta esedékes írói díját fizesse ki. 4 o. SRKlt 51,700/978.
- 46) Kötelezvénye 1878. jan. 21-én a 900 osztrák értékű forint tartozása kiegyenlítésének módjáról. 3 o. SRKlt 53,273/58.
- 47) Levele 1878. ápr. 4-én a püspöknek. A kerületi és községi orvosok egészségi vizsgálatának eredményei alapján 9 iskolára nézve kéri a hiányosságok kijavíttatását. 2 o. SRKlt 53,546/33.
- 48) Levele 1878. ápr. 4-én a püspöknek. Több református népiskolánál tapasztalt hiányok megszüntetése érdekében intézkedést kér. 2 o. SRKlt 53,546/331.
- 49) Levele 1878. júl. 2-án a püspöknek. A körorvosok iskolai vizsgálatának eredménye alapján 21 iskola esetében a hiányok orvoslását kéri. 1 o. SRKlt 53,849/634.
- 50) Levele 1878. szept. 20-án a püspöknek. Engedélyt kéri, hogy a képzősök a főiskola tornatermében tornázhassanak. 1 o. SRKlt 54,116/901.

3. Az Árvay Józseffel kapcsolatos írások

- 1) Antalfi János: Tiszamelléki ref. egyházkerület népiskolaügye. (Árvay József tanítóképzős tervével.) = Néptanítók Könyve, 1857. 363-365.
- 2) Az egyházkerületi népiskolai választmány Árvay József előterjesztésében elfogadja a tanítóképezde tervét. = Jegyzőkönyv, 1856. nov. 4-5. SRKNk.
- 3) Népiskolaügy. = SF, 1857. 677-684. o.
- 4) A sárospataki képezde. = SF, 1857. 684. o.
- 5) Árvay Józsefnek a sárospataki h. h. főiskola háromszázados ünnepélyén mondott történeti emlékbeszéde. = PEIL, 1860. 1001-1011., 1033-1040. o.
- 6) Egyetemes Tanügyi Választmány elfogadja a Népiskolai Rendtartást. = SF, 1860. 271-278. o.
- 7) Sárospatak, július 8. 1860. = PEIL, 1860. 868. o.
- 8) Zs. I.: Sárospatak. A tiszáninneni ev. ref. egyházkerületi küldöttség működése a tanügyben jan. 21. - febr. 3. 1861. = SF, 1861. 186-187. o. (Árvay jelentésére határozat.)
- 9) a b: Árvay József: Beszéd- és értelemgyakorlatok a szemléltetés alapján. = SF, 1862. 684-685. o.
- 10) a b: Árvay József: Ó- és újtestamentomi szent történetek és Vezérkönyv az ó- és újtestamentomi szent történetek előadásában. = SF, 1862. 592-593. o.
- 11) Dóczy Gedeon: Értekező-bíráló ismertetés Árvay József: Vezérkönyv az ó- és újtestamentomi szent történetek előadásában. = PEIL, 1862. 1572-1580., 1598-1602. o.
- 12) Nagy László: 1. ABC és Vezérkönyv az írvaolvasás tanításában és az ütemírásban. Írta: Árvay József, Sárospatak, 1865. - 2. ABC az írvaolvasatató módszeren összeállítva. Kezdő iskolások számára írta: Árvay József. Sárospatak, 1865. = PNK, 1866. 41-50. o.
- 13) Nagy László: 1. Magyar nyelvtan a mondattan alapján gyakorlatilag szerkesztve. Iskolatanítók számára írta: Árvay József. - 2. Magyar nyelvtan a népiskolák számára. Írta: Árvay József. = PNK, 1866. 100-113. o.
- 14) Gergely Lajos: Magyar nyelvtan. A népiskolák számára írta: Árvay József. Pápa, 1865. = PEIL, 1867. 12-17., 50-53. o.
- 15) Gergely Lajos: A népiskolák magyar nyelvtana. Rövid vélemény és bírálat Árvay József: Magyar nyelvtan népiskolák számára, Pápa, 1865. munkájáról. Marosvásárhely, 1867. 1-39. o.
- 16) Nagy László: Vezérkönyv az elemi számtanításban. Néptanítók számára írta Árvai József. 1-ső füzet 1-100-ig. Sárospatak. Kiadja Eperjesi József = NL, 1868.febr.13. 2. sz. 30-31., 1868.febr.20. 3. sz. 46-47. o.

- 17) Gergely Lajos: Végszó Árvay József úrhoz. = SF, 1869. 337-339. o.
- 18) A gőmőri h. h. tanítói közértekezlet jegyzőkönyvéből. = SF, 1869. 124. o.
- 19) – : A sárospataki ref. tanítóképezdéről. = PEIL, 1869. 941. o.
- 20) Tanfelügyelői kinevezése. = NL, 1869. máj. 6. 276. o. (Továbbá: Árvay József tanfelügyelői kinevezéséről Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter értesíti Kun Bertalan püspököt, 1869. május 10-én. SRKLt.)
- 21) A tisztánneni ev. ref. egyházkerület közgyűlése. = PEIL, 1869. 759. o.
- 22) Viszolay István: Magyar nyelvtan népiskolák számára. Írta Árvai József (Könyvismertetés). = NL, 1871. márc. 30. 13. sz. 217-218. o.
- 23) Viszolay István: Mértani Földrajz. Népiskolai növendékek számára írta Árvai József, zempléni megyei tanfelügyelő. = NL, 1871. jún. 22. 25. sz. 409. o.
- 24) Kiss Áron: Adalékok Magyarország nevelés- és oktatásügyi történetéhez. Bp., 1874. 138. o.
- 25) – : Árvay József. = Protestáns Hetilap, 1879. ápr. 5. 127-128. o.
- 26) Csaszin József segédtanfelügyelő előterjesztése 1879. máj. 5-én az Igazgatótanácsnak Árvay József emlékének a sárospataki tanítóképzőben való megörökítéséről (jegyzőkönyvbe beírni, minden munkáját a képző számára beszerezni, életnagyságú mell-arcképét megfesteni, s a képzőben elhelyezni). 3 o. ZLt. Sárospataki Áll. Tanítóképzőintézet, VIII-65. 1979. 473. sz.
- 27) Dezső Lajos: Emlékbeszéd néhai Árvay József zempléni megyei tanfelügyelő fölött. = A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1877/78. és 1878/79. tan évekről. Sp., 1879. 1-15. o.
- 28) Emődy Dániel akad. igazgató levele 1879. márc. 27-én a püspöknek: „Árvay József meghalt” s „a végtisztességen, melyet főiskolánk egykori díszének szomorú részvétellel nyújthattunk, a főiskolai énekkar közreműködött”. 1 o. SRKLt, 54,643/281.
- 29) Gyertyánffy István: Árvay József. = NL, 1879. 102-103. o.
- 30) Kn: Árvay József. = Zemplén, 1879. ápr. 1.
- 31) Kovásy Zoltán: Árvay József emlékére. = A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1877/78. és 1878/79. tan évekről. Sp., 1879. 15-16. o. (Megjelent még: Zempléni Lapok, 1879. júl. 13.)
- 32) (r. l.): A sárospataki állami tanítóképezde - Árvay emlékünnepély. = Zempléni Lapok, 1879. jún. 29.
- 33) Sz(inyey) G(erczon): Árvay József, 1823-1879. = PEIL, 1879. 414-416. o.
- 34) Szinyei Gerzson: Nekrológ. = Zemplén, 1879. ápr. 1.
- 35) Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története. 1. füzet. Bp., 1881. 190-191. o.
- 36) K. K.: Árvay József. = Új Magyar Athenás. Bp., 1882. 5-7. o.

- 37) H(ídvégi) B(enő): Árvey József. = Verédy Károly: Pedagógiai enciklopédia, különös tekintettel a népoktatás állapotára. Bp., 1886. 48-49. o.
- 38) Dezső Lajos: Árvey József. = Pedagógiai Plutarch. Jelesebb pedagógusok, kiválóbb tanfértek arckép- és életrajzgyűjteménye, tekintettel a magyarokra. Szerkesztette: Orbók Mór. II. kötet. Bp. - Pozsony, 1888. 45-51. o.
- 39) Szinyeyi József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1891. 260-263. o.
- 40) Pethes János: Népoktatásunk állapota a forradalom után (1849-1860). = MP, 1892. 229-240., 296-302., 432-439. o.
- 41) Radácsi György: Emlékezés Árvey Józsefere. = SL, 1904. 7-9., 32-34., 52-56. o. (Megjelent Radácsi György: Emlékjelek, bizonyságok c. kötetében is. Sp., 1906. 259-274. o.)
- 42) Szinyei Gerzson: Árvey József. = Sárospatak város házai, romjai, melyekhez neveztes történelmi emlékek fűződnek. Sárospataki Hírlap, 1916. szept. 9.
- 43) Magyar Pedagógiai Lexikon. Bp., 1933. 121. o.
- 44) Benke Kálmán: Árvey József életéről néhány adat. Kézirat. 2 o. SRKNk.
- 45) Bakos József: Nyelv és iskola. (Fejezetek a magyar nyelvtanítás történetéből.) = Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve II. Eger, 1956. 16. o.
- 46) Csuhaj Varjú Imre: Árvey József és az elemi iskola alapozása. Sárospatak, 1979. Kézirat. 11 o. SRKNk.
- 47) Komáromy S(ándor): Árvey-émlékülés Sárospatakon. = Észak-Magyarország, 1979. ápr. 28. 4. o.
- 48) Kováts Dániel: Árvey József nyelvtana. Sárospatak, 1979. Kézirat. 8 o. SRKNk.
- 49) Kődöböcz József: Árvey József élete és munkássága. Sárospatak, 1979. Kézirat. 37 o. SRKNk.
- 50) Kováts Dániel: Árvey József nyelvpedagógiai öröksége. = Borsodi Művelődés, 1980. 3. sz. 70-73. o.
- 51) Kődöböcz József: Árvey József munkásságának jelentősége a magyar pedagógia történetében. = PSz, 1980. 304-318. o.
- 52) Csuhaj Imre: Árvey József és az írvaolvastató módszer elterjesztése. = SPF 5. 1981. 149-160. o.
- 53) Kődöböcz József: A középfokú tanítóképzés kialakulása s tevékenysége a sárospataki kollégiumban, 1857-1869. = TFTK, XVII-XVIII. Debrecen, 1983-84. 367-382. o.
- 54) Kődöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada. Bp., 1986. 99-102., továbbá 83-98. és 107-122. o.
- 55) Kődöböcz József: A pataki kollégiumi tanítóképző munkájának néhány sajátos vonása az 1857-69 közötti években. = Neveléstörténeti Füzetek 7. Bp., 1988. 3-8. o.

- 56) Adamikné Jászó Anna: Árvay József tanterve, vezérkönyve és ábécéje. = A magyar olvasástanítás története. Szerkesztette: Adamikné Jászó Anna. Bp., 1990. 126-131. o.
- 57) Ködöböcz József: A sárospataki tanítóképzés irodalma. Bibliográfia. SPF, 14. Sp., 1992. 22-24., 35., 69., 71., 76-80. o.
- 58) Ködöböcz József: Árvay József, a pedagógus. = Széphalom 6. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1994. 292-302. o.
- 59) Ködöböcz József: Árvay József, a tanfelügyelő. = Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 1995. 165-172. o.
- 60) Ködöböcz József: Névadók a sárospataki tanítóképzőben. = Sárospatak, 1995. júniusi szám, 6. o., júliusi szám 5. o., augusztusi szám 5. o.
- 61) Ködöböcz József: Árvay József didaktikai elvei. = Széphalom 9. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1997. (Sajtó alatt.)

Régies és idegen kifejezések értelmezése

alginázium a régi közoktatásügyi szervezetben 4-6 osztályos középiskola, vagy a nyolcosztályos főgimnáziumnak alsó négy osztálya

alma mater tápláló, felnevelő anya, iskola, elsősorban a felsőbb iskola régies, diákos elnevezése

anno évben

béklyó bilincs, megkötöttség

beneficentia jótéteményes, kedvezményezett

civis polgár

civium polgári

classificatio osztályozás, felosztás, osztályokba rendezés

cholera heves vérmérséklet, ingerlékenység

cseber csöbör, egyfűlű fa- vagy bádogedény víztárolásra

csomoszól gyömösöl, csömösöl, nyomkodva összezúz

deklamátor nagy hangon beszélő, szavalóművész

delej mágnesség, mágneses vonzerő

delejtű iránytű

difffamál rágalmaz, rossz hírét kelti

divergencia eltérés, nézeteltérés

egyházkerület több egyházmegyét magába foglaló egyházkormányzati területi egység

elparlaglasodik műveletlenné, durvává válik

erotematikus (tanalak) kérdező, kérdés-felelet módszer

erudictó tudás, tanultság, képzettség, műveltség, olvasottság

evangélium örömhír, az újszövetségi szentírásnak Jézus életével és tanításával foglalkozó négy könyve: Máté, Márk, Lukács, János evangéliuma

font régi súlymérték (453,6 g), illetve pénzegység

földteke földgömb

földtopika földrajza a Föld helyeinek földrajza

garas csekély értékű ércpénz volt

geognosztia földtan, földismeret

grammatizáló elsősorban a nyelvtani szabályok megtanítására törekvő, grammatikával túlzott mértékben foglalkozó

gravitál valamilyen irányba húz, nehezkedik, vonzódik

hagymázos láz tifuszos láz, magas lázas, önkívületi állapot

Heidelbergi Káté a református egyház 1563-ban készült szimbolikus, hitvallási könyve és tankönyve

b. h.; belv. hitv. helvét hitvallású, református

hívelykmérték régi hosszsmérték, (kb. 25-27 mm)

ignobilis nem nemes, közönséges

irálytan stílustan, stilisztika

itce űrmérték, (kb. 8 dl), icce

kézikönyv tankönyv

kollégium, pataki kollégium a híres sárospataki református iskolát, mely a XVI. század második negyedétől működik, *scholának*, *iskolának*, *kollégiumnak*, *főiskolának* nevezték. A kollégiumban az elemi foktól a felső fokig együtt tanultak a diákok, s a leendő lelkészek megfelelő bölcsészeti és jogi képzettséget is szereztek. A fejlődés során kialakultak a kollégium intézeti ágai: a gimnázium, a bölcsészeti, a jogi és a teológiai akadémia, továbbá egy időben (így Árvay idejében) volt tanítóképzője is. Ennek az alsó-, közép- és felsőfokú intézményi egüttesnek, közösségnek a neve *kollégium*, illetve *főiskola*.

kolosszus hatalmas, óriási nagyságú valaki vagy valami (itt: a kollégium)

konfesszionális hitvallási, felekezeti

konstatíroz megállapít

konviktus tápintézet, diákétkeзде

korál protestáns egyházi (nép)ének, katolikus gregorián ének

köböl űrmérték, helyenként változó mértékkel (általában 1 q vagy 4 véka)

közbírtokosság közösség, melynek tagjai valamely osztatlan birtokot (legelő, erdő) közösen használnak

közigazgató a kollégium egyes intézményeinek igazgatói közül felváltva, meghatározott időre rektori teendőkkel megbízott vezető, aki a kollégium egészét érintő ügyekkel foglalkozik

köziskolai szék a kollégium minden intézménye tanárainak közössége, testülete

láb hossz mérték (kb. 29-32 cm)

lat súly mérték (2,75 dkg)

limfatikus testalkat betegsége hajlamos testalkat (a testalkat régi elnevezéseinek egyike)

materialter anyagilag

mérőlánc 4-5 mm vastag vasdrótból, 20-25 cm hosszú szemekből készült 20 m hosszú lánc, hossz mérték

mérföld nagyobb távolság, (egy magyar mérföld 8.3536 km)

meszely űrmérték (kb. 3 dl)

metódus módszer, eljárás

metódika módszertan

modor viselkedési mód, stílus

megédes mesterkedően finomkodó

negélyez szeneveleg, színlel

nekrológ elhunyt személy érdemeit méltató írás

nézleltetés szemléltetés

nobilis nemes

non-togatus a kollégium felső osztályainak nem papi, hanem világi pályára készülő diákja

nyomos sokáig tartó, jelentős, nyomós, alapos

osztályvezér (iskolai) osztályfőnök

összetes eljárás először a szabályt tanítjuk meg az összefüggések megvilágítása nélkül

panoráma a táj élénk táruoló képe, látványosság, a valóság látszatát keltő ábrázolás

Pater noster a Miatyánk, az úri imádság kezdete latinul

penna író toll

pletás vallásos kegyesség, jámborság, kegyelet

pózna hosszú rúd

poszt őrszem, őrállomás, felelős állás

preceptor oktató, segédtanító, tanító

preparandia tanítóképző

progimnázium gimnáziumra előkészítő osztály

Quid est grammatica? Mi a nyelvtan? (latinul)

receptio befogadás, felvétel

rektor tanító, iskolaigazgató tanár

rektória iskola, tanítóság

referáda beszámoló, kifejtés

reflexió visszatükrözés, eszmélkedés, eszmélődés; észrevétel, megjegyzés

rephény tarackos tövű kúszó növény, borostyán, borostyánkoszorú

repulzív visszataszító, hátralökő

reverzális kötelezvény, írásbeli nyilatkozat, térítvény

schwartzgelb fekete-sárga; osztrák császári szín, a feltétlenül császárhű politika, magatartás gúnyneve

scholasticus iskolások

superintendens az egyházkerület élén álló lelkész, püspök

szünetjel írásjel

talentum tehetség, kiváló szellemi képesség

tanmodor tanítási mód

terra incognita ismeretlen föld, nem ismert dolog, világ

togatus tógásdiák, a kollégium felsőbb osztályainak palástszerű felsőruhát viselő, egyházi pályára készülő diákja

tolerantiale edictum türelmi rende-
let, II. József 1781. évi rendelete
tudalom tudás, ismeret
ütemírás ütemírás

véka űrmérték, elsősorban szemes-
termények mérésére (kb. 25-30 l)
virány virág, virággal borított kies táj
vonasz vonalzó

PÉLDATÁR

AZAZ

SZÁMFELADATOK GYŰJTEMÉNYE

1—100.

A NÉPISKOLA II. OSZTÁLYA SZÁMÁRA

IRTA

ÁRVAI JÓZSEF.

SÁROSPATAK.

Nyomatatta Steinfeld Béla, a ref. főiskola betűivel.

1872.

Joseph Árvay, the apostle of the Hungarian public education

(Summary)

Sárospatak is one of the important sites of Hungarian education. Its value and significance is due to the local aristocratic supporters but first of all to its ancient school, great masters and students, who have been educated there for the service of their country and church. The educational work and the life of the students who studied there was determined by "the spirit of Sárospatak", a local influence identified by the responsibility for the obtained knowledge, by their consciousness of mission and vocation to serve and utilize their nation, their church and their fellow-creatures. Joseph Árvay was educated in the spirit of Sárospatak, and he followed this mentality in all his life. His life-work, his services for his country and church is worthy of the gratitude of the following generations.

Árvay József (1823-1879) was a student of the Sárospatak College for 15 years, after finishing the grammar school he studied philosophy, law and theology. He was elected to be a teacher of the grammar school in 1851. In 1857 he organized the teachers' training-school as a new department of the College, and he conducted its work for 12 years. Conceding his merits in developing Hungarian elementary education the Minister of Education, Joseph Eötvös appointed him school-inspector of county Zemplén in 1869, so he ruled and organized the popular education of this region for ten years.

Our book analyses manysided the life and character of Árvay, his professional work and issues. The basis of his work was his conviction that education is the ground of welfare. He discovered the hard life of the poor and the demands of capitalism, so he devoted his life to help the rise of the people by the means of culture and education.

Joseph Árvay was an excellent teacher and a prominent headmaster, who brought great care to bear upon effective education, the spontaneously active learning of his students and moulding the teachers of his school. His pedagogical comprehension was formed by his readings and field trips abroad, and expressed in his publications in periodical reviews. He studied the development of public education, the problems of elementary schools. Then he worked out the educational system of people's elementary education, drew up the programme of instruction for kindergarten, for elementary school, for

repeating school, for upper girls' school and for teachers' training-school. He made projects for winding up illiteracy and promoting after-school instruction.

His pedagogical and methodological views are progressive and in many respects edifying even today. He explained that children must be developed versatile. They have to develop not only in learning new knowledge, but first of all in mental gifts. He made pupils study spontaneously active. According to his views teaching mother tongue is a complex work: speaking and thinking must be taught together.

Árvey made a great service for Hungarian general education with his school-books and with his teachers' manuals. He drew up such books for most of the subjects, many of which were used all over the country in numerous editions, reprinted even at the turn of the century. His books and his methods were appreciated, reviewed and advised by his contemporaries in many articles. In one of the appreciations written about Árvey we can read: "His name must be written on one of the most beautiful sides of our history of culture".

To know Árvey—his work and his views—is useful and stimulating even for teachers today. It may make us realize the successful pedagogical methods, and the practical teaching procedures would be more effective. Moreover the works of Árvey provide us important data about the history of Hungarian public education and about ways of pedagogical and methodological thinking. He sets an example for pedagogical and human sense of responsibility, for affection of our profession, for serving education consistently.

This book deals with all aspects of the work of Árvey as a theoretical and practical educator and specialist (pages 5-178), then gives selected passages of his writings (pages 181-222) and of the estimations of his contemporaries (pages 223-230). You can find a positive bibliography of works written by Árvey (pages 231-238) and written about him (pages 239-242). The illustrations demonstrate the surroundings and work of Joseph Árvey.

A képek, dokumentum másolatok jegyzéke

1. Árvay József arcképe	2
2. Árvay József portréja	8
3. A református főiskola	10
4. A tanítóképző-intézet első épülete	11
5. Árvay József síremléke	22
6. Árvay József lakóháza és emléktáblája	28
7. Népiskolai tanterv	36
8. Akadémiai tanári székfoglaló beszéde	45
9. Ó- és újtestamentomi szent történetek	46
10. Vezérkönyv az ó- és újtestamentomi szent történetek tanításához	54
11. Népiskolai lecketerv	57
12. Ismétlő iskolai lecketerv (1)	62
13. Ismétlő iskolai lecketerv (2)	64
14. A tanítóképző jelenlegi épülete	70
15. ABC az írvaolvastató módszeren összeállítva	82
16. Beszéd- és értelemgyakorlatok a szemléltetés alapján	103
17. Magyar nyelvtan a mondatban alapján gyakorlatilag szerkesztve	107
18. Eötvös József miniszter levele a püspökhöz	134
19. A zempléni megyeháza	145
20. Vezérkönyv az elemi számtanításban I.	156
21. Vezérkönyv az elemi számtanításban II.	160
22. Számtan fejlesztő rendszeren, népszerű módon	165
23. Az Árvay József Gyakorló Általános Iskola névtáblája	166
24. A gyakorlóiskola épülete	167
25. Az Árvay József utca	180
26. Vezérkönyv a mértani földrajz előadásában	183
27. Kéziratoss levelezéséből - részlet	212
28. Könyvismertetés (részlet)	222
29. Példatár azaz Számfeladatok Gyűjteménye 1-100.	245

TARTALOM

ELŐSZÓ

I. ÁRVAY JÓZSEF NÉPOKTATÁSÜGYI SZOLGÁLATÁNAK ALAPJAI

1. A sárospataki szellemi háttér	9
2. Árvay József élete	13
3. Az Árvay József fejlődését meghatározó főbb tényezők	23
4. Árvay József, az ember	29

II. ÁRVAY JÓZSEF, AZ ELMÉLETI PEDAGÓGUS

1. Árvay József művelődéstörténeti gondolatai	37
2. Árvay József közművelődést szolgáló iskolaszervezeti felfogása	47
a) A kisdudóv	48
b) A népiskola	49
c) Az ismétlő iskola	61
d) A felső leánynövelde	66
e) A felnőttoktatás	67
f) A tanítóképző	69
3. Árvay József pedagógiai tanítása	83
4. Árvay József módszertani nézetei	91
a) Árvay didaktikai elvei	91
b) Árvay tantárgypedagógiai rendszere	99

III. ÁRVAY JÓZSEF AZ ISKOLAÜGY GYAKORLATÁBAN

1. Árvay József tanári munkája	119
2. Árvay József igazgatói tevékenysége	125
3. Árvay József tanfelügyelői törekvései	135

IV. ÁRVAY JÓZSEF, A PEDAGÓGIAI ÍRÓ

1. Az iskolai tevékenységet elemző író	152
2. A tankönyv- és vezérkönyvíró	157
3. A közíró és szerkesztő	169

UTÓSZÓ

„Neve neveléstörténetünk egyik legszebb lapjára írandó”	173

FÜGGELÉK

I. SZEMELVÉNYEK ÁRVAY JÓZSEF ÍRÁSAIBÓL

1. A népiskolai oktatás általános alapelvei	181
2. Az olvasás tanításának módszerei	184
3. Előszó a Magyar nyelvtanhoz	190
4. Az egyszerű mondatok tanítása	195
5. Előszó az elemi számtanításhoz	201
6. A reáltudományok tanítása	204
7. Földünk alakja	207
8. Levelek a tiszáninneri ref. egyházkerület püspökének	211

II. KORTÁRSÁK ÁRVAY JÓZSEFRŐL

1. DEZSŐ LAJOS: Emlékbeszéd Árvay József fölött	223
2. RADÁCSI GYÖRGY: Árvay József (1823-1879)	226
3. KOVÁSY ZOLTÁN: Árvay József emlékére (vers)	230

III. ÁRVAY JÓZSEF BIBLIOGRÁFIA

1. Árvay József nyomtatásban megjelent művei	231
2. Árvay József fontosabb kéziratai	235
3. Az Árvay Józseffel kapcsolatos írások	239
Régies és idegen kifejezések értelmezése	243
Joseph Árvay, the apostle of the Hungarian public education (angol nyelvű összefoglalás)	246
A képek, dokumentum másolatok jegyzéke	248

Tipográfiai tervezés és szövegszerkesztés: Feliciter Kft., Nyíregyháza-Szeged
Nyomás és kötés: Sárospataki Nyomda Kft.
(Felelős vezető: DERDA LÁSZLÓ)

ISBN: 963 7299 28 9

Árva József (1823-1879) a sárospataki művelődéstörténeti hagyomány egyik jelentős alakja. 1831-től 1846-ig diákja, majd 1851-től tanára, 1857-től tanítóképzős igazgatója volt a nagy hírű pataki református kollégiumnak. 1869 és 1879 között Zemplén vármegye tanfelügyelőjeként tevékenykedett.

Árvaynak rendkívüli érdemei vannak az 1850-es, 60-as és 70-es évek magyar népoktatásának korszerűsítésében. Különösen nagy gondja volt a népiskolai és tanítóképzős nevelés-oktatás fejlesztésére. Kidolgozta tantervüket s a bennük folyó pedagógiai munka hatékony eljárásait. A népiskola csaknem minden tantárgyának tanításához készített tankönyvet és tanítói vezérkönyvet. Közülük hattal országos pályázaton „elsőrendű jutalmat” nyert.

Pedagógiai, módszertani elvei haladóak, nagy részben ma is korszerűek, és érvényesülnek a tanítók gyakorlati munkájában. Ezért munkásságának, felfogásának közelebbi megismerése hasznos a ma pedagógusa számára: sokoldalúbbá, hatékonyabbá teszi a mindennapi iskolai tevékenységet, tudatosítja az eredményesebb pedagógiai eljárásokat. Munkássága fontos adatokat szolgáltat a magyar közművelődés, népoktatásügy, pedagógia és szakmódszertan fejlődésének megismeréséhez.

Monográfiánk és a hozzácsatolt kis szöveggyűjtemény tanulmányozása azonban hasznos mások számára is. Mindenkinek, aki érdeklődéssel fordul a sárospataki kulturális örökség értékei felé, mindenkinek, aki szívesen olvas hazai történelmünk nagyjairól, olyanokról, akik példaadó életükkel, gazdag munkásságukkal, kiemelkedő eredményeikkel nagy szolgálatot tettek a hazának, mert előre vitték a fejlődést, a szellemi gyarapodást.